РІДНИЙ КРАЙ

АЛЬМАНАХ ПОЛТАВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСТИТЕТУ

№ 1 (20) 2009

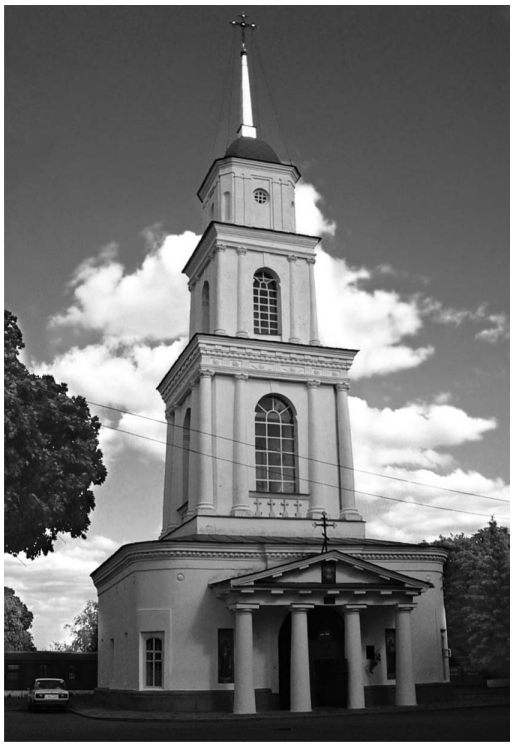

ЗМІСТ

ПОЕЗІЯ

Валентина Давиденко 4
Катерина Левченко 7
Володимир Вусик 9
Дар'я Горлиця 13
Богдан Скробут 15

ДРАМАТУРГІЯ

Теофан Прокопович. Володимир. Трагедокомедія. *Переклад* ***Валерія Шевчука.*** 21

ПУБЛІЦИСТИКА

Петро Ворона. Від Богдана до Івана… 42
Микола Безотосний. Мова – основа формування української нації. 45

ІМ'Я В УКРАЇНІ

Тетяна Ткаченко, Ганна Денискіна. Слова великої любові... З пошаною про видатного філолога, педагога, громадського діяча Л. І. Мацько..... 50

МОВОЗНАВСТВО

Анна Оголевець. Лінгвоестетичний аналіз поезії Т. Г. Шевченка "Як я маю журитися…". 55
Галина Вишневська. Оцінність у художньому тексті (на матеріалі книжки Марії Матіос "Нація") 59
Алла Шумейкіна. Сучасний підхід до аналізу семантичної структури багатозначного слова..... 62
Людмила Корнєва, Любов Сологуб. Фразеологія Миколи Гоголя: оригінальний текст і переклад..... 68

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Микола Сулима. Драма про Івана Мазепу. 73
Галина Білик. Трагедокомедія долі Теофана Прокоповича. 75
Валентина Мацапура. Особливості міфологізації козацького минулого в "українських" повістях Миколи Гоголя..... 83
Леся Генералюк. Міжвидова взаємодія в літературній творчості Тараса Шевченка: гіпотипозис-жанр. 91
Ірина Григоренко. Особливості епістолярної літературної критики в листуванні Панаса Мирного з Михайлом Коцюбинським. 100
Марина Свалова. Письменницька публіцистика: креативно-імперативний аспект (на матеріалі публіцистики Б. Олійника)..... 104
Тетяна Кушнірова. Інтерпретація категорії "жанр" у сучасному літературознавстві..... 108

ДІАЛОГИ

Галина Білик. Ольга Ніколенко: "Гоголь – одне з наших величезних національних надбань". 112
Галина Білик. Наталія Білан: "Маємо всі перспективи стати помітним туристичним центром України". 117

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Петро Радько. Трагічні традиції українського державотворення в контексті роману П. Куліша "Чорна рада". 121
Людмила Бабенко. Як викорінювали український буржуазний націоналізм у викладанні української мови в Полтавському педінституті (Євген Михайлович Кудрицький). 126
Віктор Ревегук. Українське національно-патріотине підпілля на Полтавщині (1941–1945 рр.). 130

IN MEMORIA

Григорій Майфет. Pro memoria praeceptoris (Я. Ф. Неврлі). *Упорядкування та вступне слово* ***Анни Оголевець.*** 145

У "РІДНОМУ КРАЇ" ПРО "РІДНИЙ КРАЙ"

Григорій Титаренко. Будинок редакції "Рідного краю" в Полтаві. 151
Ніна Степаненко. Євген Гребінка – "один із перших орачів нашої літературної ниви" (за матеріалами часопису "Рідний край" (1905–1916 рр.)) 154

"РІДНИЙ КРАЙ" ПРО КРАЯН

Микола Степаненко. "Живописець правди" Григір Тютюнник у щоденниковій версії Олеся Гончара. 159

З КОГОРТИ ВЕЛИКИХ

Раїса Танана. Олена Пчілка на Шевченковій Могилі. До 160-річчя від дня народження Олени Пчілки. 179
Анатолій Чернов. Микола Омелянович Степаненко. 183
Юлія Браїлко. Був зразком для вірних: Парфеній Левицький. 186

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Михайло Шкурка. Романс Є. П. Гребінки "Очі чорнії": повернення на історичну батьківщину. 165-річчю романсу "Очі чорнії" присвячується. 193
Людмила Шендрик. І. Ф. Павловський (1851–1922) – перший директор музею історії Полтавської битви. 199
Оксана Сальнікова. Проблема інтеграції культурних цінностей імперського часу в духовне надбання сучасної України (на прикладі пам'яток Полтавської битви). 202
Ольга Орлова. Іконографія Івана Мазепи: далі буде. 206
Сергій Шебеліст. "Мазепа-фест": свято українського формату. 209

ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ

Видатному полтавцеві В. С. Оголевцю – 125 років. 214
Вікторія Гайдамака. "Рости, квітуй, роди, наша "Калино", нехай твій спів злітає до зірок!" 215
Микола Степаненко. Він піснею вкраїнською "будить найкращі струни в наших душах" (вітання професору Григорію Левченкові і його "Калині" в ювілейний день). 219
Наталії Василівні Хоменко - 75! 220

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Степаненко. Таїна творчості (Рецензія на книгу: Вокальчук Галина. Словотворчість українських поетів XX століття: Монографія. – Острог: Національний університет "Острозька академія", 2008. – 536 с.). 221
Іван Дичко. Стезя М. В. Костенка (Рецензія на збірку: Костенко Микола. Стезя: Поезія. – Полтава: Полтавський літератор, 2008. – 120 с.). 225

НАУКОВА ХРОНІКА

Луньова Тетяна. Весна іде, нові ідеї несе: II Всеукраїнська студентська науково-практична конференція "Пріоритети сучасної філології: теорія і практика" (Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 26–27 лютого 2009 року). 228

Вельмиповажаний читачу, щирий друже наш любомудре!

Альманах "Рідний край" знову кличе тебе на розмову, сподіваючись на увагу, підтримку й розуміння.

Нам – 10 років. Ми щойно пройшли державну перереєстрацію, увиразнили назву, концепцію, та в цілому залишилися тим самим добре відомим тобі виданням із постійними вже рубриками, яке прагне будити думку, плекати культуру, стояти на сторожі рідного слова, духовно підносити людину, утверджувати національно-демократичні й громадянсько-патріотичні ідеали.

Це число "Рідного краю" готувалося до друку між двома непростими в історії нашої культури датами: 200-літтям від дня народження Миколи Гоголя й 300-літтям Полтавської битви та загибелі мужнього архітекта української державності гетьмана Івана Мазепи. За яскравими зовнішніми атрибутами святковості важко було не помітити, як Полтавщина – серце, духовна столиця Вітчизни – захлинається в напливі несподівано ожилих (невмирущих!) гоголівських персонажів; як ті "люті побратими", тримаючись за імперський костур і не боячись жодної кари, правдою гендлюють або ж, вдавано розігруючи інертність мислення, чітко виконують чиєсь політичне замовлення.

Знову йдеться про речі складні та болючі, і не тільки історію, яку чомусь так довго розшифровуємо-розкодовуємо, а й про тяжке сьогодення, у якому не перестають виринати запитання, хто ми такі, якого племені-роду? ...Буде чи не буде пам'ятник гетьманові Мазепі в Полтаві – це не просто формальність, а діагноз нації, яка досі вклоняється велетенській фігурі ката й агресора, чекає манни небесної, загрузла в містечковій багнюці. Чи доростемо високого польоту мислі, викохаємо в собі людську гідність і самоповагу, зробимося небайдужими, встанемо з колін і заживемо духовно повноцінно?!. Бо ж аби не діждатися фатальної межі, мусимо завжди пам'ятати про те, що було Спочатку.

І Мазепа, і Гоголь – ці велети з пантеону мучеників – тут для нас справжні навчителі: їх земне буття вже давно слід прочитувати як місію, а трагічний фінал – як спокуту і заповіт. Дай, Боже, нам седмицю Твого Духу, щоб принаймні наблизитися до розуміння цього глибоко уроку істини, даного в науку "людям і вікам".

Інтелектуали, які з'їхалися на наукові форуми до Полтави з України і всього світу, митці, громадськість і особливо наша прекрасна молодь на цім вітрянім розпутті історії впевнено заявили: ласі до людських душ мисливці навряд чи матимуть успіх – нині ті душі наснажує надто велика любов і воля до життя!

Шануймося, бо ми того варті.

***Валентина ДАВИДЕНКО** – поетеса, журналіст, художник. Член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України. Заслужений журналіст України. Лауреат літературних премій імені Бориса Нечерди, Воломира Свідзінського, Дмитра Нитченка. Завідувачка відділу художніх програм радіо "Голос Києва" Київської державної телерадіокомпанії.*

Авторка і ведуча популярних програм радіо "Світ розмаїтий", "Художнє ательє", "Портрети і дзеркала", "Освіта для всіх"; творець 12 телефільмів про сучасних українських художників (студії ICTV, "Альтернатива"); авторка і режисер телефільму про Папу Іоанна-Павла II "Гілочка сосни з вулиці Боччеа" (студія КДТРК); авторка проекту "Барви італійської Умбрії" – виставки італійських художників у Київській міській галереї "Лавра", упорядник, авторка вступної статті каталогу "Весняний вернісаж–2006". Барви італійської Умбрії. Associazione culturale "Spoleto Arte" (2006); співавтор спільного проекту з композитором І. Тараненком – ф'южн-феєрії "Майстер снів" (альбом пісень на вірші В. Давиденко, 2007). Учасниця художніх виставок із 2004 року (Фонд розвитку мистецтв, Республіканський Будинок актора, Корсунь-Шевченківський краєзнавчий музей, Національна спілка письменників України, Національна спілка журналістів України, Український дім). Персональні виставки – Український Фонд культури (2007), галерея "Мистецький курінь" (2008). Учасниця зарубіжних пленерів (Словаччина, Італія, Польща, Міжнародний пленер у Закарпатті, 2004–2008), а також мистецького проекту відтворення в живописних полотнах храмової архітектури костьолів на території України (2007). Твори мисткині є в приватних колекціях України, Німеччини, Польщі, Канади, Італії, Македонії, Литви.

У творчому набутку літераторки Валентина Давиденко має три поетичні книги – "Зелена зірка березня", "Нічна вежа", "Флейта Евтерпи", численні публікації з питань образотворчого мистецтва і культури. Своєю творчістю, як сама зазначує, "прагне передати дух новітнього Ренесансу, повернути сучасників до справжньої гармонії світобачення, високих почуттів і неперехідних ідеалів, які були темою мистецтва в усі часи".

Білі руна отар, м'ятний холод
карпатських верхів.
Запах зливи, що близько. А в горах,
як в обрисах рисі –
настороженість. Їхнім рельєфом
зведи мастихін,
але витримай стиль: зором кішки гірської
і лапкою пензля
гулять по скелястих карнизах.
Крок нечутний у нетрі. Ця рись
не полює, несе
вогку вохру на лапках. І низом, мов нетлі
у липні,
сиза тінь промайне. Смуга синього
кобальту все
видозмінить опівдні. Ворсинка до фарби
прилипне.
Темна замкнутість гір, рвані лілії
білих хмарин
і димок після зливи у горах. Цей липень
в смарагді і синьці
трясовинно засмоктує пензлі,
думки, кольори.
Та ще в пісні про Довбуша й Дзвінку –
сльозу верховинця.

* * *

Я малюю ескіз: сон троянд,
тихоплинний кармін,
що у музиці ближче до larqo[1] .
Трон пістрявого столу, немов
занапащений кором
пухирців із карміну. Та розкошів
снів цих троянд
не сягне моя жадібність.
(Заздрісні скарги,
розоривши палітру, не вислови
ясновельможній ранковій Аврорі.)
Це вона заливає трояндовим сяйвом,
мигтінням (як сарни, легким)
світлотіней.
В нім струмує ефір слів і нот, як димок

[1]*larqo – повільно, широко (італ.)*

замовлянь від трави з Чорногори.
І моя церемонна хода, і поколоті руки
шипами, і кір пухирців
та цілунків твоїх мерехтіння.
Я малюю ескіз, паленію щокою і все
залишаю, як є. Навіть трон,
занапащений кором...

* * *

Збіга, як дощ, волосся, і над ним
так загадково
перейде обрій і засвітить німб
зоря ранкова.
Метелики і весняний пилок –
все тій, із німбом.
Схилила алебастрове чоло –
наснилась ніби.
І не озветься словом, ні листом.
І все ж до неї
так небезпечно мчить чиєсь авто
в гірськім тунелі.

ЛЕТ

Он злітає наш дах до пташиної висі і вище,
залишаючи дім, як одчахнуте кореневище.
Перед самим Кінцем,
наче ангел, засмучений нами,
з потемнілим лицем
від прощання з домами й димами.
А внизу, серед стін,
що відкриті Очам Понадхмарним –
наші вбогі скарби,
наші мислі і душі бездарні.
Не біжу до дверей,
вже не маю ні часу, ні духу.
Помолюсь за дітей:
Матір Божа, дослухай, дослухай...
Де той обрій століть,
звідки видимі сни передвісні?
В срібних маках стоїть
тихий дім, наче кінь на узліссі.
Там наш лепет і лет,
наші лиця, просвітлені й гожі.
Стебла рук і лілей
тріпотять, незаплакано схожі.

* * *

Ілюзії тих днів заміним, як портрети
у просвітку між ваз. Й забудемо, либонь,
ті дорогі місця і золоті планети,
що посилали сни однакові обом.
Від мерехких видінь примружимо повіки
і, навчені життям, не приймемо дива.
Та сплакана душа – наївна недоріка –
ті спомини чудні устами зігріва.
І все, що поміж слів, як тремоло у леті,
ласкавий синій бриз, розсіяний давно.
Ясні мої шовки, тонкі мої браслети
і грубого ткання життєве полотно.

* * *

Тюльпани в долинах твоїх і сніги
на вершинах
так млосно підступлять під серце,
і замкне вуста
мій страх передбачень: у місячнім сяйві
щемка і перлинна
та хмарка периста. Я тонша від неї.
Смутна. Золота.
І теж пропливаю у снах твого міста,
тому так весняно
запахнуть сніги, і стривожиться птаство
вві сні. Й на стіні
твоєї ночівлі проступить з-під фрески,
як спогад коханий,
шмаття полотняне, ступня моя боса
і цвіт в пелені.

ПОЧАТОК РЕНЕСАНСУ

Під склепінням нічним в мерехтінні
згасаючих ламп і кадансів,
коли гості осінні в беретах шовкових,
листках золотих,
я малюю тобі, закопиливши вустонька,
сни ренесансні,
літні арки лаврові й звикання до згадки
про них.
Силуети настінні, дощів шелесткі пелерини,
як у дожів, зірчасті, і пахнуть
мигдалем зірки.
Розступається темно-зелена вода,
розступається синя
й зовсім середньовічна до тиші
із щемом гірким.
І проступить під місяцем, наче напис
старої латини,
місто давніх провин, темних вин уночі.
В сплесках пізніх вогнів гусне умбра,
й на кожній картині
теплий ірій надій і холодна ясна далечінь.
Відцвіте ренесансно, відплещеться німбами
в нішах.
В неймовірних світах, у дощах і листках
призвичаяться наші міста.
Та невиспані й схожі на вогких щенят
мої пензлі нарешті допишуть
синю квітку пітьми на бордовій завісі
і синю з футляру альта.
І здіймається вітер південний, сплітає
нам кучері

й стріли пернаті
шле невтомно – хто крильцем сапфірним
озорить і духом томлінь
зморить наші тіла, наче квіти акацій.
Це може тривати
як гарячка з невтішним прогнозом
усе пам'ятати –
безбережну ту далеч
й росинку близьку на твоєму чолі.

* * *

На ці столи не слала полотна,
вино осіннє
не ставила, але нічна струна
уже вдихнула наші імена
в уста кармінні.
Тепер вони в піснях і на гербі
сільського свята.
Віки прадавні, строї голубі
і почуття, затаєні в собі –
яка їм плата?
Лиш трохи суму, бо завжди одна
розв'язка драми.
Пір'їна в леті наші імена
спліта вінками.
В них цвіт легенд, ясмину й полину
шитво шовкове.
А про кохану нашу таїну
немає мови.
Про ту, що обпікає й не зника
поміж сльозами –
є пісенька хмільного візника
за хуторами...

ЗЕЛЕНАВІ ТВОЇ НЕБЕСА

(пісня)

Хто запалює там ліхтарі,
Крапа світлом на темне вікно,
Наче тоншим за промінь зорі
дивним пензлем торкне полотно.
Зеленаві твої небеса,
погляд ніжного жалю услід,
мого міфу фатальна краса –
ти її не згадаєш без сліз.
І від веж до рожевих колон
сяє місто, як іскра вина.
Давній міф, моя вигадка, сон
постає із того полотна.
Мій ліхтарнику, ніч промайне,
те, що пензлем забрати не встиг –
синю гойдалку снів і мене
будуть звірі й птахи стерегти.
Всі гірлянди на гойдалці снів
і цілунків моїх пелюстки
принесуть ті вітри весняні,
що злітають з моєї руки.

КАРНАВАЛ НАПРИКІНЦІ САДУ

Танцем себе не виказуй!
Виринаючи в пору осмут і поразок –
промінь, в леті заломлений,
рятівнице вітрильників!
Упізнавана лиш по тонкому хребту
у смарагдових снах океанів.
В передгроззі, що птахів стина на льоту.
Ця плавба – вічний ризик, коли над тобою
мерехтіння води золотою лускою,
осипання тюльпанів...
Надпливуть пелюстки, ніби днища
вітрильників –
заблукалі край світу легкі каравели.
Але в танці (це ляже в основу новели)
ти тримаєш на пальчиках сни кораблів!
Полотняний рубець, срібна ниточка перлів
і маленька рожева п'ята. Промайнеш
у кінці всіх епох, золотава наядо.
...Цитри тон, карнавал у кінці твого саду
із пергою цвітіння, пророцтвами віршів,
медальйоном і смутком, що стискує груди.
Дім, колись тобі рідний. Призначення віщі
на оцих письменах, ти однак їх забудеш...

* * *

Бризки – як перли корони,
блискавка в гребені злив.
Сяйвом їх, болем у скронях
(знаком близького безсоння)
все промайнуло. Ні слів
тихих, ні лун, ні обвалів
гір. Під заставу гравця
б'ють водограї і грають
в крем'яхи, піну збивають.
Та не мої це місця!
Я їх і снами покину!
Вільно змахнувши крильцем,
щем – ця залітна пташина
на негативі світлини
трохи затінить лице.
Від зашаріння остудить
вилиці – жодних слідів
щастя. Аж поки забуду
міру і смутку, і суду
в присмаку ваших медів.
Спеку суничного жару...
Тільки ж трива до кінця
сон, де мене проводжають
поглядом ніжного жалю
і потемнівши з лиця.
В сні тім і я наостанку
в срібному світлі хвощів
ще озирнуся до ґанку
й вилицями індіанки –
просто в завісу дощів!

Катерина ***ЛЕВЧЕНКО*** *народилася 21 жовтня 1986 року в Полтаві. Магістрантка факультету філології та журналістики Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Член мистецького центру "Заспів". Призер міських літературних конкурсів "У третє тисячоліття – з вірою, надією, любов'ю" (2001), "Великий подвиг народу" (2003), лауреат літературної премії музею Івана Котляревського (2004). Друкувалася в обласній пресі та в альманасі МЦ "Заспів" "Поетичні студії – 2008".*

* * *

Ліхтарі, мов тепла тиша жовтої
кульбаби, –
Це варта світла до Твого неспокою,
А весни знають вже давно всі
таємниці зваби –
Тебе знайдуть, Тебе зупинять
тіней кроками...

Тебе ще буде... Очі... Очі... Очі...
Повз Тебе – сотні світлих ліхтарів...
Приходять весни на пороги ночі,
Горять кульбаби, щоб і Ти горів.

Втома мала ласкаві вії –
Ніч і часу сумного голос:
"Останні "ніколи" лишились сьогодні" –
Ніжна надсадна набута тактовність...

П'ЯТЬ ПОЧУТТІВ

Слухай – долоня – п'ять гострих лез.
Дивися – надворі рушається вітер.
Відчуй, як простори перейдених меж
Пишуть по тілу таємних п'ять літер.

Спробуй на смак струнку вертикаль
Гострого трунку округлого скельця,
Вдихни – на повну – омріяну даль
І запах тонкий гарячого серця.

ШКІРА МІСТА

Шкіра міста болить – в неї ночі
вросли ліхтарями,
Втім, ілюзія дотику – трішки десь
вище ліктя –
Даруватиме подих всьому, що
лишилось за нами...
І все буде, як завжди, дайте
лиш мені болю і світла...

Шкіра міста шорстка, шкіра
міста тепла й волога –
Сотні тіл за сьогодні по ній
прописали маршрут...
Я ще досі у нім, але завтра –
коханка-дорога,
А позавтра – спинюсь – ліхтарем
проростатиму тут...

* * *

Спитаю
Стиха –
Знаєш? –
Сиві дерева
Уміють літати,
А зелені –
Надто міцні
Корінням...
Тримає їх
Минуле –
Синє,
Сильне...
А сиві дерева –
Інші,
Від них і небо
Трохи
Синіше...

Знаєш? –
Стилос
Зі сталі
Маю...
Хоч надто ще досі
Міцна корінням
В минуле...
Синє...

* * *

Я не стану питати, що сховано
в погляді снігу...
Руки стерпнуть – назавтра – тримати
покору...
Я піду – не залишу ні слова, ні сліду...
І покличу вітри до спустілого
поночі двору...

Мої кроки – слова... Їм іти і від тебе,
й до тебе,
Їм сповільнити ритм, коли буде несила
чекати...
Мені стане снаги не просити нічого у неба,
Мені стане нахабства у себе про себе
питати.

Я покличу вітри до спустілого поночі двору,
Щоб кричали услід, щоб росли
з-під торішнього снігу...
Ніби ще від учора уже без надії я хвора,
Між снігів я шукатиму власного сліду...

* * *

Чашка чаю чорного до часу –
Сутри сині з усміхом сирени...
Розчинитись...
Втратити тілесність...
Покоритись...
Поклонитись клену...
Він-бо – брат мій...
Вдвох ростити крила...
Зеленіти вдвох...
Знаходити слова....
Забувати все, що віддали
І що згубили...
Слухати, як синьо в ніч росте трава...
Розправляти крила з ним удвох –
Зелені...
Чашка чаю чорного до часу...
Й сині сутри з усміхом сирени...

* * *

Мальва мліла... Як Мальва мліла!..
Мальва м'яко стелила постіль...
Мальва квітнула – тіло тремтіло,
Ну, а люди кричали – "Досить"...

Мальва квітнула й мала крила,
Те, що Мальві мати не гоже...
Мальва мліла, літала, любила,
Мальва знала – все бути може...

Мальва мліє... І буде мліти,
Доки має крила і квіти...
Мальва вміє літати й любити,
Мальва може таке посміти...

* * *

Проростиі крізь асфальт травою,
І крізь вітер стояти струнко,
Щоб назавжди лишатись собою,
Щоб на вітрі дзвеніти лунко.

Перетнути всі ріки мостами,
Обійняти за плечі вітер...
Щоб над вранішніми містами
Срібним птахом летіти світом.

Хай супроти лягли всі дороги –
За плечима у птахи є срібні крила...
Проростиі крізь асфальт, забувши знемогу,
І злетіти над світом – нам вітер дарує
силу.

* * *

Шукай мене на сторінках своїх книжок,
Я буду там, коли того захочеш...
Між твоїх кроків, між твоїх думок,
Прийду у дні твої, прийду у твої ночі...

Шукай мене – у вітрі на світанку –
Нестиму сонце у своїх долонях...
Шукай мене – від вечора до ранку,
Я подарую сон твоїм безсонням.

Шукай мене – у всьому, що довкола,
У днях і вечорах, у ранках, серед ночі...
Коли знайдеш – я не піду ніколи...
Шукай мене, коли того захочеш...

ДВІ БАЛАДИ

Балада про тебе

І буде ніч... І буде вітер...
І будеш ти в шаленім танці...
Немов змія... Немов вогонь...
Неначе місяць – колом...

І буде місяць... Буде коло...
Твори себе у тому танці...
Твори в собі і ніч, і вітер...
Твори в собі вогонь шалено...

І буде ніч... І буде вітер...
І буде ватра... Буде коло...
І будеш ти в шаленім танці...
Ти будеш сяяти, мов місяць...

Балада про мене

І буде день... І будуть грози...
І буду я дощем у листі...
Нечутно по землі – струмками –
До ніг траві, мов я, вологій...

І буду я, немов трава, зелена,
Творити пісню і себе у пісні...
Творити листя і себе у листі...
Творити день... Творити дощ і грози...

І буде день... І будуть грози...
І будуть трави... Буде листя...
І буду я дощем у листі...
Легка й прозора, ніби пісня...

***Володимир ВУСИК** – поет, мешкає в Кременчуці. Член міської літературної спілки "Славутич". Свої вірші найперше адресує друзям, колегам по роботі та перу і не надто прагне виходити на широку аудиторію.*

Упродовж життя перепробував професії тракториста, вчителя, інженера, журналіста. Про першу з них, а було це в старовинному козацькому селі Говтві, що в Козельщинському районі, при злитті річок Говтви і Псла, залишилися найтепліші спогади. Про уклад життя віддаленої від цивілізаційних осередків місцини 50-х років минулого століття, де збереглися ще риси століття позаминулого, може розповідати годинами. Звідти ж, із того мальовничого краю, з неспішного сільського побуту, з відкритості стосунків земляків та їхньої барвистої мови, народилася жага Володимира до небуденного слова.

Ще тоді він почав називатися сількором (робив дописи в районну газету), а через роки в місті – робкором. Проте довго керувався думкою, що краще працювати за креслярською дошкою (на знаменитому тоді автозаводі), аніж описувати трудові досягнення інших. Згодом здобув визнання як заводський поет, його вірші брала до друку єдина на той час у місті газета "Кременчуцька зоря". Бурхливі події кінця 80-х – початку 90-х років перевели робітника на журналістську стежку. Незалежність України він вітав як кореспондент нової для наддніпрянського міста газети "Вісник Кременчука".

Прагнучи якомога швидше українізувати ділове мовлення в промисловості, Вусик на запрошення директора колісного заводу переходить на це підприємство – уже в 90-ті воно задає тон у відродженні рідного слова. А поетичний хист знадобився для прославлення виробничих досягнень колісників. На знак вдячності завод допоміг видати у 2003 році збірку віршів "Прийшов з села – і вибивсь в інженери".

Володимир Вусик – один із засновників Товариства української мови в Кременчуці, уже 15 років він очолює його міський осередок.

ПРИЙШОВ З СЕЛА

Зізнаюся собі і друзям щиро:
я не сягнув високих рубежів.
Я просто жив.
Задля добра і миру,
і з кривдою ніколи не дружив.
Я не просив добавки до зарплати,
не прагнув ні чинів, ні орденів.
Я просто жив –
так, як навчала мати.
По совісті.
І схоже, що зумів.
Був трактористом – вибивсь в інженери
(попутно попадав в учителі).
На все життя зберіг сільські манери,
оцінки й мірки, що були в селі.
До міста як до вогнища культури
манив з юнацьких літ незнаний світ.
Побачив у квартирах гарнітури
та прагнення "дістати дефіцит".
В шуканні істин набивав оскому,
і падав, і збивавсь на манівці.
Та ... "царство Боже – у тобі самому" –
віддавна нас навчали мудреці.
Казала мати: "Глянь, он у Тетяни
(женись, мовляв) паркан поверх дерев!"
Не слухався. І все життя без тями
закохувався тільки в королев.
Й хоч Королева, горда й норовиста,
шпильки вганяла щедро без числа,
в моїй душі сільського тракториста
із тих шпичок троянда проросла.
Втішаюсь, що простим лишився й чистим,
і спину перед сильними не гну.
Як був – так є і буду трактористом.
Свій плуг важкий крізь все життя тягну.

НЕ ЗАКОПАТИСЬ

О, як би на своїм житейськім полі
уникнути тугих житейських пут!
Не закопатись в бульбі-бараболі,
тісних квартир тупий минути кут.

Щоб не лише миски, каструлі й глеки
з шматком смачненьким десь у них на дні,
а бачити, як ще летять лелеки
в небесній голубій височині!

Робота, дім та стежка до вокзалу
(картоплю боронити від жука) –
усе це світ по вуха зав'язало,
й душа, як віл, в ярмі ходить звика.

З тенет домашніх рвуся, скільки сили,
біжу – не чую власних підошов:
з душі струснути хоч частинку пилу,
то, може б, хто в ній блискітку знайшов!

У тишу лісу, в річки прохолоду
лечу, облуду скинувши свою.
І щирість друзів, як джерельну воду,
щораз ковтками жадібними п'ю.

Бо, попри всі комп'ютерні дурмани,
ще друзі ждуть, співаються пісні,
ще сходять зорі крізь густі тумани,
і лицар з казки скаче на коні.

* * *

Такий прозорий день останній в січні!
Дитячим гамом повняться двори.
Такі довкола свіжі кольори,
так вабить око неба синь згори...
І десь поснули всі вітри північні...

Й від того, мабуть, забриніли рано
в глибинах серця струни і мембрани
про трепетні квітневі вечори
і про травневі присмерки ліричні...
Й про те, що зими, врешті-решт, не вічні.
Рівняюсь під весняні прапори!

ДИВИНА

Я питаю себе: та невже так і справді буває?
Я ж гадав, що це тільки
з книжок і пісень дивина.
Ти десь там, а лице твоє
з-перед очей не зникає,
Незважаючи на... Незважаючи на...

Незважаючи на недовірливо стиснуті губи,
Незважаючи на твій задертий при зустрічах ніс,
Як було, так і є – все в тобі таке миле і любе,
І усе це в собі я крізь весни і зими проніс.

Незважаючи на те, що швидко відводиш ти очі
І сідаєш в таксі, коли я лиш на крок не дійшов.
Я дивлюсь тобі вслід,
я дивлюсь, коли навіть не хочу.
Може, це воно й є –
диво дивне, що зветься любов.

Незважаючи на те, що ти от така вередлива,
Незважаючи на те, що, схоже, між нами стіна,
Все, що хочеш, зроблю,
щоб була ти весела й щаслива,
Може, це вона й є –
вся життя мого справжня ціна.

СПОГАД

Як тоді, як торік, тихо падає з неба сніжок,
Обертає на свято мелодії сірого будня...
І у вальсі сніжинок
кружля моїх дум ланцюжок –
Світлий спогад про все,
що було в нас від грудня до грудня.

Від грудневих снігів,
від липневих заграв і зірниць,
Де ми разом пірнали
в морозяні й росяні ранки,
Додалося в тобі
триста шістдесят п'ять таємниць,
І щільніше зійшлись
у віконці твоєму фіранки.

І не поруч вже ти,
а десь там, а десь там, вдалині...
Не сягають туди
ні листи, ні дзвінки, ні молитва.
Я свій поклик палкий
за тобою пошлю на коні.
Хай хоч землю стрясе
відчайдушна й даремна гонитва.

Хоч льодок у тобі
від моїх слів гарячих не скрес,
Хоч у мріях твоїх
зовсім інші тепер фаворити,
Віднайду, а чи ні,
та проситиму ревно в небес
Дати щастя тобі і моєю любов'ю зігріти.

КОРОЛЕВІ – ЗЛИДАР

Королева живе у високому замку цегляному.
Ось вона!.. Я стою,
в занімінні схиливши чоло.
Ось проходить вона – королева...
Пройшла і не глянула.
Так, неначе у неї таких вже без ліку було...

Королева прийма звично й легко
під руку високую
Дивовижні дари і вітання заморських послів,
Ну, а я в вихідні свою хату в селі кособокую
Підпираю з боків і насвистую пісню без слів.

Часом рибку зловлю у найближчій
до хутора заводі.
І утіху ловлю з тихих плес і високих небес,
А вона все гадає: чи їхать до моря їй в "ауді",
Чи погнати одержаний щойно у дар "мерседес".

Я стою у юрбі, як вона проїздить екіпажами:
Може, вдасться троянду їй кинуть
до царственних ніг
Або вимріять сон,
ніби я став найпершим між пажами
І підтримував шлейф, і від ока лихого беріг.

Королева подасть
свою руку вельможі пихатому,
Я ж лиш зрідка у снах
бачу те, що для них – наяву.
Та допоки живу,
їй троянди палкі даруватиму
І співатиму їй – королеві – допоки живу!

* * *

Зустрілась жінка.
Як стихійне лихо.
Ввірвалася в життя, як ураган.
Ще вчора все було спокійно й тихо,
а вже в тобі вирує океан.
Вібрує щогла.
Й на тугих вітрилах
твоя душа зривається в політ.
Молись на неї!
Це вона відкрила незнаний досі
і бентежний світ!

* * *

Сотні й тисячі віршів
присвячено першій любові.
Про останню ж любов
ще і словом ніхто не згадав,
коли світ знов і знов
постає у нежданій обнові,
хоч, здавалось би, все вже
відчув, пережив і спізнав!
Але ж як вони схожі –
і перша любов, і остання!
Все неначе тоді – впізнаю у собі до дрібниць.
І так само шукаю
пісні замість слів для зізнання,
І так само роблю – як хлопчисько –
без ліку дурниць.

* * *

У віршах у твоїх – осіннього туману,
Імлистих вечорів і смутку – хоч залийсь,
Зате ні краплі в них лукавства і обману,
Тож недарма з усіх на тебе задививсь.

І все розвіялось – все, що було до тебе,
Нікого не було, нікого – тільки ти.
Лише в твоїх очах бездонне чисте небо,
І вже без тих очей нема куди іти.

Заплутана й крива була моя стежина,
Та в душу мир внесла легка твоя рука.
І ця моя любов, осіння, як ожина,
Остання на віку – солодка і терпка.

НАД РІЧКОЮ

Щасливий я, що народився вчасно
й попити встиг джерельної води.
А від дощів, що випадали рясно,
руді не залишалися сліди.

І на мою планету, ще зелену,
не зазіхав прогресу бік лихий
засиллям шмаття поліетилену
й отруйними потоками помий.

Я бігав вранці босими ногами
по стежці в травах, мокрих від роси,
до річки між крутими берегами,
пірнаючи в пташині голоси.

І от в кущах, де лазив по ожину,
стою тепер, уже на схилі літ,
і бачу скрізь, де тільки оком кину,
цивілізації брудний дикунський слід.

Сягнуло людство у космічні далі
і синтез мозку ставить за мету,
забувши про зворотний бік медалі –
про помислів і вчинків чистоту.

Ми так новинкам техніки раділи,
не боронячи святості душі,
а душами тихцем заволоділи
підступні лжепророки й торгаші.

Від них телевізійні серіали,
реклами ґвалт, лаковані цяцьки,
щоб люди харч духовний споживали
лиш з їхньої облудної руки.

Хай сунуть юні душі, мов отара,
услід за віртуальним пастухом.
Хай манить люд спокус вертка примара
димком цигарки, сексом і вином.

Над річкою, над вічності рікою,
стою, немов на березі життя.
О земле рідна! Я перед тобою!
Прийми моє синівське каяття.

Дива прогресу й зваби Інтернету
(на мене погляд, Господи, зведи!)
віддам за неспоганену планету
і за ковток джерельної води.

ПІД ПОРТРЕТОМ

Дивлюсь я на начальників своїх.
Поважні всі – хоч став на п'єдестали.
Добитись авдієнції у них
бува півдня, а то і дня замало.

Все ніколи, все ніколи, все ні...
Й те ніколи прямує до ніколи.
Біжать, біжать в кипучій метушні
дні й місяці по замкненому колу.

Такі поважні всі, хоч, чорт візьми,
бери й малюй лаковані портрети.
Й збагнув я, під якими чобітьми
спивалися й стрілялися поети.

Невже оце і є середній клас:
котедж, авто, портфель та чеків книжка.
Та те, що рідне, те, що тільки в нас –
обхват грудей два метри і задишка.

А де ж він, де, отой капіталіст,
що нам його малюють на картинці,
що грає в теніс, гольф і ріже твіст,
кермує яхтою і пише вірші жінці?

А де ж він, де, отой середній клас,
призначення чиє – єднати класи,
той, що вклонитися красі знаходить час,
а вслід за ним біжать в культуру маси?

А можновладці знов втішають нас:
– Чекайте, не сьогодні – завтра буде...
І дивиться насуплено Тарас:
Коли ж таки Вкраїна вийде в люди?

КОЗАЦЬКЕ СЛОВО

Лиш думкою у давнину полину,
як чую голос глухо крізь віки:
Ану ж таки скажи нам, вражий сину,
Ви козаки чи вже не козаки?

Чом ходите понуро, мов холопи,
якісь банани цілий рік їсте?..
Та на словах пнетеся до Європи,
а Україні ради не дасте.

Одні – щоб знов стелитись під Росію –
хай вже бере і Крим, і маяки...
А ті чекають Спаса чи месії,
А ще якісь там – сильної руки.

Не годні розпізнати, хто бандити,
співаєте хвалу поводирям...
Та даєте в законниках сидіти отим,
що мірку гречки кинуть вам.

Мо', хто з небес вам кине кращу долю,
поки в картоплі давите жука?
О, та була б на теє наша воля –
усипали б вам добре канчука!

Та наберіться ж розуму і сили,
не будьте лайдаками між людьми!
І не топчіться – йдіть в Європу сміло,
як з батьком Хмелем це робили ми!

ВЕСНЯНИЙ НАСТРІЙ

Життя мені таку ладнало раму,
щоб з неї я – ні вгору, ані вниз.
А Бог раніше ще заклав програму,
щоб хоч ламав, хоч кляту раму гриз.

Хоч дужих крил не дано, щоб летіти
і досягати сяючих вершин,
я не даю собі бездумно скніти
і день за днем пускать на самоплин.

Бринить в душі далеке і бентежне
(десь там, десь там, в уяви на межі)
й підбурює відкласти обережність –
переступати межі й рубежі.

Щораз весна, весела жартівниця,
свій заклик шле від сонця і від зір:
напитись з поетичної криниці
і йти у світ вітрам наперекір.

Беру душі наснагу від поетів,
черпаю енергетику з пісень,
бо нам життя даровано для злетів,
а день без злетів – то несправжній день.

Дар'я ***ГОРЛИЦЯ*** *(Людмила Іванівна Ларіонова) – поетеса, перекладачка, гуморист. Член Полтавської спілки літераторів.*

Народилася 1 січня 1946 року в селищі Котельва на Полтавщині, закінчила Котелевську середню школу та Охтирське медичне училище. Працювала медсестрою в с. Миколаївці на Сумщині, згодом переїхала до обласного центру. Після закінчення факультету фізичного виховання Чернігівського державного педагогічного інституту аж до виходу на пенсію працювала лікарем лікувальної фізкультури в медичних закладах Сум. Нині повернулася в рідну Котельну.

Віршує зі шкільної лави, перша публікація – поезія "Тобі, Кобзарю" – з'явилася 1968 року в сумській молодіжній газеті "Червоний промінь". Вірші та гуморески друкувалися на сторінках газет "Ленінська правда", "Данкор", "Полтавський вісник", "Вісті", "Полтавська думка", "Літературна Полтавщина", "Село полтавське", "Народна трибуна", альманахів "Голос ветерана", "Полтавський сміхограй". Багаторазовий лауреат обласного фестивалю "Сумські зорі", учасник мистецьких радіопередач. Більше двадцяти пісень створено на слова Дар'ї Горлиці композиторами Полтави, Києва, Ялти, ін. Сьогодні активно співпрацює з полтавською літературною студією "Голос ветерана", має поетичні книги "Йду до людей" (Полтава, 2007), "Відшуміли весни" (Полтава, 2008).

Я – УКРАЇНКА!

Я – з роду милих голубів та горлиць,
Тих, що пташат виводять навесні.
Я вийшла з древніх українських вольниць,
З дніпровських круч, з поселень на Десні.

Нащадок я тих предків-хлібосолів,
Що з року в рік за плугом в полі йшли.
Я відродилась з каторжан в неволі
Тоді, як хрест тяжкий вони несли.

З полтавських Чураївн я, з Богуславок,
Чий гордий дух й понині ще не вмер.
Я – з Роксолан, я – з половецьких бранок,
Я – Українка, здавна й дотепер!

Я мирний птах нескореного роду,
З його минулим, грізним і святим,
Дочка свого великого народу,
Я – Українка! І горджуся цим!

ЛЮБІТЬ РІДНУ МОВУ

Вивчайте, люди, рідну мову,
Дітей, онуків нею вчіть.
Її, як пісню колискову,
Як матір, в серці бережіть.

Любіть цю мову, як кохану,
В похмурі і щасливі дні.
Любіть її, як Богом дану
Лиш українцям на землі.

За милозвучність барвінкову,
За присмак жарту й полину
Плекайте, люди, рідну мову,
Любіть, як сонце, як весну.

Як Хліб, як Землю, як Свободу,
Любіть, як горду нашу Суть.
Безсмертя й велич свого роду
Нащадки в мові збережуть.

Моліться мовою своєю,
Хай біль і радість в тих словах
До Бога линуть над Землею
Й освятять наш стражденний Шлях.

Встає зоря в імлі ранкова,
Над Україною встає...
Любімо, люди, рідну мову,
Нас світ по мові впізнає.

НЕМЕРКНУЧА СЛАВА

Спасибі, красуне Полтаво,
Що є ти в моєму житті,
Купаються в променях слави
Собори твої золоті.

Шанують і недруги, й друзі
Ім'я величаве твоє.
В піснях Чураївни Марусі
Минувшина міста встає.

Вчуваються сурми тривоги
На вежах полтавських століть.
Дороги, дороги, дороги –
То радості, то лихоліть.

Знамена Полтавської битви
У пам'яті й нині живуть.
Полтаво, ти – наша молитва,
І рани твої не забуть.

Навічно лишаються в славі
Шляхи перемог непрості.
Спасибі за мужність, Полтаво,
За зорі звитяг золоті!

З слов'янського древнього роду,
Ти вся, мов легенда, жива!
Немеркнуча, сонячна врода
Полтаву мою осява.

Гордиться тобою держава,
Козацька тече в тобі кров.
Моя зореносна Полтаво, –
Найперша й остання любов!

Спасибі ж тобі за всі свята,
За будні й наснагу на вірш,
Спасибі за пісню крилату,
Що рветься на простір із душ!

Хай вічно купаються в славі
Історії віхи святі!
Спасибі, спасибі, Полтаво,
Що є ти в моєму житті!

РІЗДВЯНА НІЧ

До 200-річчя від дня народження М. В. Гоголя

Мені наснилась дивна річ:
Немовби з Гоголем я стрілась.
Полтава спить. Різдвяна ніч...
Я довго перед сном молилась...

Лягла із книгою в постіль –
Хотілось "Вія" дочитати.
Сварилась з вітром заметіль...
Просилась віхола до хати...

Щось в димарі весь час гуло.
А я все Гоголя читаю...
Те наяву чи в сні було? –
Тепер уже й не пригадаю.

Мені привиділась пурга,
Диканський хутір, ніч Різдвяна,
Вакула чорта запряга,
Сміється з коваля Оксана...

У фрак зодягся наш Трезор,
Мов комірник, хропе в коморі,
Приїхав звідкись "Ревізор",
Став рахувать погаслі зорі...

А "Мертві душі" ожили
І, об'єднавшись у родину,
З Тарасом Бульбою пішли,
Щоб боронити Україну.

А потім, бачу, над селом
Нечиста сила місяць вкрала,
Сипнули зорі за вікном
З нічного диво-покривала...

І раптом вчулось – рипнув сніг
(Мій сон вже трохи притомився),
Шарпнув хтось двері, й на поріг
До мене ...Геній сам з'явився.

Я ледве стрималась: Ов-ва!
Мерщій запрошую до хати.
Таке не в кожну ніч бува,
А тільки у Різдвяне свято!

Приклавши руку до грудей,
Письменник ввічливо вклонився,
І світ його ясних очей
В моїй душі навік лишився...

.....
Прогнавши сон рукою вмить,
Я хутко вибігла на ґанок:
В снігу чийсь слід легкий лежить
І йде з порогу у світанок...

***Богдан СКРОБУТ** народився в селі Шманьківчики на Тернопільщині. Має сільськогосподарську освіту. Зазнав переслідувань з боку комуністичної влади, опинився в Сибіру, де прожив 18 років під прискіпливим оком КДБ. Непросто складається його доля й сьогодні. Має значний поетичний набуток, який, на жаль, із різних причин не потрапив до читача.*

Автор уперше публікує історичну поему "Згуба волі", спрямовану на осмислення трагічних сторінок минувшини та вироблення громадянсько-патріотичної позиції в сучасників.

Епічність і пафосність твору мають виразні народні джерела, висвітлюють думку, яку виношують у собі багато наших співвітчизників.

ЗГУБА ВОЛІ

(Поема)

Біля Полтави панорама:
Музеї, пам'ятники, храми
Про тисяча сімсот дев'ятий рік.
Тут цар Петро розбив полки,
Вписав в історію рядки –
Імперський слід, кривавий слід.

Увіковічені гранітом,
Що розпрощалися із світом,
Московсько-царські вояки,
Величний пам'ятник їх слави –
Орел з вінком серед Полтави –
Нагадує про ті роки.

І шведам в пам'ять про ту битву
Душевно-жалібну молитву
Із Скандинавії щорік
Від честі шведського народу,
Як жертвам битви від походу,
Приносять, як душевний лік.

Та серце болем защеміло,
А де ж козацькії могили?
Хто їм вклонився до землі?
І я відчув, що треба вийти
У роздумах на поле битви
В цій історичній стороні.

Я на "побиванці", в тім полі
Стою і заглядаю в долю,
В минулу долю тих віків.
Бачу... шеренги всіх полків,
Котрі готуються до бою
За вільну українську долю,
І ті... , що цар Петро привів.

На полі біля Ворскли близько
Розташувалось царське військо
В липневу спеку без вітрів;
Гармати, ядра в обороні
І табунами свіжі коні
Із пограбованих дворів.

На хоругвах хрести шовкові,
Орел російський двоголовий
Широко крила розмахнув.
А на коні Петро заклятий,
Сам сатана йому за брата,
Вже ділить те, що не здобув.

Цар обіцянки сипле вміло,
І що його придворна сила,
Його величності царя,
Дасть блага всім, багаті скарби
Іще візьмуть собі задарма,
Як відіб'ють у короля.

А москалям того і треба,
Та що їм Бог, Бог там, на небі,
А тут багатство в руки йде.
Не журавель, в руках синиця –
Земля, хліб, злото, молодиці.
Так дух загарбника веде.

Пліч-о-пліч шведи, не без зиску,
Стоять у панцирах до блиску
І з навиком воєнних дій.
В походах з Карлом без поразки
Під королівську милість й ласку
Готові йти в полтавський бій.

Хоробрість їх межі не має
В своєму чи в чужому краю,
І битва їм не новина.
Король мав віру в успіх битви,
Його запал гостріший бритви,
І в нього задумка одна.

Військову справу добре знає,
Слова на вітер не жбурляє.
З ним Стакельберг і Шліппенбах,
Командний штаб військових дій
Уміло вів жорстокий бій.
Європа знала шведський стяг.

А я стою на тому полі,
Уявно бачу шлях до Волі,
Козацьких сотень кінний ряд,
Так розташованих уміло,
Міцну, фізично славну силу,
Барвистий одяг, наче сад.

П'ятнадцять тисяч запорожців.
Всі, зброю стиснувши при боці,
Під прапорами куренів,
Готові мужністю до бою
За вільну українську долю
Проти незваних москалів.

За суверенність України,
За хлібороба-селянина
Зібралась українська рать.
Козацька Січ свята, єдина,
В козацькій славі побратима
Могутня чоловіча стать.

І я відчув себе в провині,
Один, як перст, в цім полі нині
Минулим часом біль несу.
Тепер я поле не покину,
Думками весь ввійшов в картину,
Все те, що бачу, те пишу.

Крім січових, прийшли по волі
Полки місцеві в спільній долі
Із ліво-правого Дніпра.
Під клич один з'єднали сили,
І рідним словом говорили,
Що не з добром прихід Петра.

Бо неможливо йняти віру
Тому, хто вже заніс сокиру
Над тим, хто волі прагне сам.
Хіба вщент знищений Батурин
І люд, замучений в тортурах,
Не вияв злоби росіян?

Хіба не Меншиков ще в травні
Рубав грабунком курінь славний,
Де Запорозька Січ була?
Козацтво добре про це знало
І гнівно, важко закипало:
Чому курінь згорів до тла?..

Мазепа з Карлом думку мали,
Що зібрані козацькі лави
З наказу шведів вступлять в бій
І будуть послухом єдині
В присвоєно їм різнім чині
У тактиці воєнних дій.

Козацьке військо зроду славне,
І шведське вишколене, справне.
Їх разом тисяч тридцять п'ять.
Московських – вдвічі, різні верстви
племен і вір, ще й довгі версти
Беззбройних, із калмиків "рать".

Земля двигтіла... Ворскла-річка
Блакитно-ніжна, наче стрічка,
Принишкла, води несучи.
На прибережних цих просторах
Супроти ворога став ворог...
Блаженний край не праг війни.

Мазепа сивий об'їжджає
Козацький стрій і наставляє
Праведним словом козаків,
Що шведам тут не довго бути,
І волю можна ще здобути,
Якщо розбити москалів.

Кіннота на місцях гарцює,
Ще диму, пострілів не чує,
А сонце спекою з небес
На оту масу полковую
Шоломи, панцири і збрую,
Щити, мечі і довгий спис.

В напрузі всі. Мовчать редути.
Немає страху, погляд лютий.
В очах аж світяться вогні...
За насипом гарматний ряд,
А там в готовності стоять
І ждуть командне слово "плі".

Христос один, і всі народи
Його благають в час негоди,
Щоб став на їхній стороні.
Святії фани та ікони
Несуть полки, несуть загони
На землях Києво-Руси.

В молитві шведи – лютерани,
У православії – слов'яни,
І "Отче наш" єдиний в них...
І боговірних за собою
Король і цар ведуть до бою
У грішних задумах земних.

Петро з метою провокацій
Відкриті тексти агітацій
Підкинув в стан козацьких сил,
Що гетьман зрадник і антихрист,
І хоче свій народ у зиску
Під польський здати монастир.

Що вихованець єзуїтів
Ганьбою з юності покритий
Амурних витівок на сміх.
А за свою гетьманську владу
Своїм чинив смертельну зраду,
І вже йому не змити гріх.

Петро ганьбив по всій натурі,
Був сам, як вовк в овечій шкурі,
Мазепу ж вовком виставляв,
У словоблудді цар мав силу.
Отруйне слово зло зробило,
Розбрат змією проповзав.

О Демон зла живучо-підлий,
У вирішальний час осідлий
У легко знадливих серцях,
Котрі для тіла хочуть волі,
А душу продають в неволю
І у крові гартують цвях.

Чогось Мазепа не додумав,
Або ж занадто передумав
За двадцять гетьманських років:
Йти з виправданнями не сміє,
Козак його не зрозуміє
В тривозі тих спекотних днів.

В думках боявся гетьман кари,
Якщо в козацтві будуть чвари,
Не в піхвах шаблі, наголо...
Якщо роздвоять власну долю,
То цар Петро ще в цьому полі
Накине сховане ярмо.

Зайшов в намет... перехрестився
І на булаву подивився,
Неначе поглядом питав:
Кому вона служити буде..?
Тужливий біль аж тисне груди
І... Мотрю – не свою – згадав.

Та ось і битва зав'язалась,
Терезів чаші захитались...
Та не про битву, не про кров
Я ці рядки пишу на полі,
Я тут шукаю згубу волі,
За цим сюди я вік ішов.

Мій погляд навкруги витає
Та глибше думкою вникає
У теку майже трьох століть.
Бо це наш край, це Україна...
З тих пір почалася руїна,
Козацький дім в огні горить.

Змішалось все. Не розібрати,
Хто ворог, хто союзник ката...
Мовчить Мазепа, а Палій,
Вернувшись з каторги, з Сибіру,
Цареві присягнув на віру,
Супроти шведів кличе в бій.

В безладді паніка настала,
І генерали зміркували,
Що всі їх плани нанівець,
Як шведи б'ються з москалями,
А козаки між козаками
У гніві збурених сердець.

Розмов нема в години бою,
Як кров текла уже рікою
Російських, шведських вояків.
Але... подвійна кров і рани,
Подвійно полем і ярами
З недавно спільних козаків.

Чому полковники козацькі
Змінили напрямок зненацька,
Ще й шведів вдарили у тил?
Чому пішли із москалями
В жорстокій битві до нестями,
Роздвоївшись з єдиних сил?

Чому? Чому козак із Січі,
Так зблизька дивлячись у вічі,
В запалі кров братерську лив
В майбутню долю України,
І не згадав у ті хвилини,
Як Каїн Авеля убив?..

Таким, повір мені, читачу,
Повір, стривожений слухачу,
Пригніченим я з поля йшов.
І ніс у серці не утіху –
У мозок била думка "лихо
Своє собі ти тут знайшов".

Той пам'ятник Ганьби, не Слави,
Для України і Полтави,
Історії кривавий слід...
Не зможе вільна Україна
Зродити волелюба-сина,
Як в серце давить ствол-граніт.

Глибока ніч, а сну нема,
Невже я в полі був дарма?
І думку правди не піймав?
Даремно ці рядки писав?

А може, мій Пегас – не мій?
А може, з поля виповз змій
І спокусив мене на блуд,
Щоб я чинив неправий суд?

Але я бачив! Я там був!
Я стогін, крики добре чув!
До речі, свідків маю я –
Це Сонце, Небо і Земля.

Вони правдиві, як завжди,
Як крапля чистої води.
Вони казали, я писав,
Таємну правду воскресав.

О думи, думи, правди біль.
Сьогодні в полі тім ячмінь
Гірке зерно своє дає,
А разом з тим біль в серце б'є.

Це, мабуть, Бог карає нас,
Бо вже давно настав той час,
Щоб душі мучнів-козаків
Звели в один церковний спів.

Хоч їх кісток вже й слід прогнив,
Але Господь усіх простив.
Простити їх вже треба нам,
В молитві збудувати храм.

І для майбутніх поколінь
З історій стерти чорну тінь,
У спадок правду возвести,
А не нести чужі хрести.

Бо не побачити нам Волі,
Як в рану підсипати солі,
Щоби повік не зажила.
Оберігати чужу Славу
І пити їх ганебну каву,
Щоб кров отруєна була.

Прийди, відродження духовне,
Національне, рідне, кровне,
І подолай московський гній:
Із покоління в покоління
Козацький стовбур і коріння
Підточував імперський змій…

На думку йде нащадок лютий,
Мовля: "...ті козаки забуті,
бо з шведом йшли проти царя".
Але... хто предків забуває,
Той сам себе вже проклинає
При світлі нинішнього дня.

В полтавській битві розбрат гніву
Вже відійшов у древність сиву.
Не шабля – слово було зло,
А ми уже свідомі досить,
І нас майбутня доля просить
Піднятись вверх, не йти на дно.

Небесний простір правду знає,
І в довгім часі зберігає,
Не всім доступний правди світ.
Господня кара – перст правдивий,
Як люд, неначе юродивий,
Вогонь в серцях змінив на лід.

А я в молитві, в покаянні,
Уклінно в храмі на світанні
Прошу небесного Творця
На вхід недовгий – на хвилини,
Задля святої України,
Зиркнути в книгу Забуття.

Тілесним там закритий доступ,
Готовий вмерти, але досту! –
Так правди хочеться мені!
Не пожалію, не покаюсь,
Якщо я істину дізнаюсь
Про ті безповоротні дні.

Я українець і ніколи
Я не покину серцем поле,
Де воля згублена колись.
Душа і думка там блукає,
Над полем Господа благає
І проситься в небесну вись.

А піді мною, Боже милий,
Змішалися військові сили
У куряві із-під копит.
Хто впав, того не помічають,
Напівживих в траву вминають,
Ослаб в руках сталевий щит.

А в другий день після неділі
Ненависть, кров і рани в тілі
Вже без молитви і без фан,
По-азіатськи, грізним валом
Царські полки, немов оралом,
Перевернули шведський стан.

І бій по фронту не тактичний,
Петро вчинив прорив не звичний –
Степних, беззбройних калмиків
Погнав на стрій редутний з криком,
А вслід за табуном великим
Муштрованих по трупах вів.

Розтоптані копитом фланги
Добили вимуштрові ранги,
Скрізь трупом встелена земля...
Петро радів від "перемоги",
Не витягав із стремен ноги,
Крутив вуздечкою коня.

Вже більшість у полон піддалась,
На смерть відважні захищались,
В неволі бути – це ганьба.
Король і гетьман в степ подались
І від погоні озирались
Аж до могутнього Дніпра.

І врізнобіч по всій окрузі
Розбіглись недруги і друзі,
А цар салют шалений б'є,
Тут шведи, голови схиливши,
Знамена, зброю положивши,
Клянуть в душі ім'я своє.

Цар так у захваті гордився,
Аж злегка шведам поклонився,
Столи накрити повелів,
Щоби вином їх частувати,
Поранених підлікувати,
Добром стелив жорстокий гнів.

Та козаків в полоні мало,
Їх більшість землю обіймало
Холодним тілом без душі.
Та й на ту жменьку невелику
Цар косий погляд кинув дико,
Як звір, що лань не додушив.

І на полтавському просторі
Укорінилось люте горе –
Хмільний москаль забаву мав,
Щоб досита задовольнитись,
На козаках узявся мститись –
Колеса, диби майстрував.

Одним – як фініш перемоги,
Другим – для страху і тривоги,
Щоб бачив світ кулак війни.
І з дня у день ведуть на муки,
Тріщать кістки, ламають руки,
Живцем рвуть тіло на шматки.

А стогін хвилями котився,
І з барабанним звуком злився
Мазепинців останній шлях.
І паліївці ...завмирали –
Так цар велів! Спостерігали,
Щоб на віки вселився страх.

О, Альфо битви і Омего,
Невже то все по волі Бога –
Туманом чорним в світлий день:
Щоб воля впала на коліна,
Й козак у муках вічно гинув
Під спів анафемних пісень?..

Я все те бачу, розумію,
Але втручатися не смію,
В минуле слово не дійде,
Зате в майбутнє голос лине –
Почують діти України,
І Слово Правди ще зійде.

Щоб Україна була в славі,
Пора створити у Полтаві
Належну пам'ять козакам,
Відкрити шлях майбутній долі,
А страх імперської неволі
Віддати згубленим вікам.

Ох, козаки Ви,
козаки...
Взяли мене
в полон роки,
Минулий час
мене поглинув,
А може...
я тоді загинув?
Тепер воскрес?
І бачу знов?
А може...
наступив на кров
Свою?
У тому полі?
І тривога
мене взяла...
і ця дорога
мені знайома?
Дух воскрес?
Я ж там,
витаю до небес
І знов
на землю опускаюсь,
І все те бачу,
і караюсь...
Я Волі,
як і Ви,
хотів,
Там,
серед вас,
своїх братів...
Я всіх Вас
добре пам'ятаю
І з Вами
знову розмовляю.
Нас так багато,
всі ми тут.
Давайте разом
скинем пута,
Розкажем правду,
як було,
Яке окутало нас зло,
Що
безмогильними ми стали...
Але...
ми Волю захищали,
Але...
нас в пам'яті нема,
Зійшли з арени,
і дарма,
Що поле
кровію полите...
Тепер ячмінь,
люцерна,
жито
З неправди
в правду пророста.
Але...
але...
нема хреста...
Збирайтесь, браття,
поговорим,
Ось тут,
над цим
зеленим полем...
Бо стан душевний
у тривозі.
Ми йшли
по зоряній дорозі
В безмісячну
червневу ніч,
І відстань –
майже в триста років –
Вкривалась
облудом мороків
Про козаків,
Мазепу,
Січ...

Ось знову день, немає спеки,
Я від "побиванки" далеко.
Я тілом тут, думками там,
Веду поемну цю розмову,
Щоб не вернулось горе знову,
Роблю стереотипу злам.

Оцінку дасть читач розумний,
А не поспішний і бездумний,
Що пригнітив себе в низах,
Чи той, хто вірить, що для нього
В тарілці принесуть від Бога
Свободу, хліб і сіль за страх.

Оцінку першу дам я нині,
Щоби на користь Україні
Шукав майбутній мій читач
У своїм серці волелюба,
А не робив хреста із дуба,
Як заказав нам "цар-палач".

На три століття Україну
Розп'яв в смутну полтавську днину,
Орлом печінку розбивав.
Та хрест його прогнив, струхлявів,
І з ним впаде хвалебна "слава"
В могилу ту, що нам копав.

Впаде, повірте, бо немає
Тим виправдань, хто зневажає
Других під гнітом своїх влад,
Брехнею, страхом гнав в неволю,
Підступно, зрадництвом крав волю,
Палив свої мости назад.

Розплати час – це воля неба,
І волю цю здійснити треба,
Ти чуєш, українцю мій!?
Відчуй себе в своїй гордині,
Будь вільним в рідній Україні,
Вставай і йди в духовний стрій.

Не може вмерти Україна,
І – всепрощенно – до згину
Котитись, ласа до "щедрот".
Терпіння – герб а чи тавро?
Та є ще в нас могутні крила –
І є в нас правда, ми – народ.

Це ми – героїв тих нащадки.
Які в боях не мали й гадки,
Що єдність рвуть для ланцюгів,
З котрих москаль кайдани правив,
Щоб українець його славив
Покірним поглядом рабів.

Питання всім пряме, відкрите –
Тарас прорік: "чиї ми діти?"
Свободолюбних козаків?
Чи тих, що піддались зазнобі
І майже триста літ у злобі
До України мають гнів?

І не шанують рідну мову,
Покірно служать чужослову
І самозванцю "старшобрату".
Під їхні шлягери вульгарні,
Що витворялись в буцегарні,
Де лексиконом – грубий мат.

Тому очиститися треба,
Над нами ясне, мирне небо –
Лиш ми ...як привиди з пітьми,
Причинні... І щодня, щоночі
Гетьманські і козацькі очі
Нам душі рвуть гірким: "хто ми?"

Вони там всі вже об'єднались,
Бо триста літ за нас карались
(Ісус один за людство вмер).
За них молитва – єдність наша,
У Божій волі – правди чаша,
В котрій живемо ми тепер.

Тому мазепинцями будьмо,
Історій правду не забудьмо.
А для нащадків у майбуть
Змінити треба панораму,
Чужинське все піддати зламу
І – вільними грудьми зітхнуть.

Сам Бог дає нам Правду в руки,
Щоби і пращури, й онуки
Дійшли святих порозумінь.
Я це відчув, бо ...просвітився,
За муки – Бог мені відкрився,
Дав сили подолати тінь...

ЕПІЛОГ

З тих пір минуло днів немало,
Думки роїлись, серце рвали,
Тривожно бились в глибині,
Багато мав розмов безмовних
При зустрічі братів безкровних,
Їх душі не чужі мені.

Вони мене не відцурались,
Багато в чому зізнавались.
А я лише пером водив,
Блукаючи по битім полі,
Шукав себе і згубу волі,
Навіки волю возлюбив!

Не знаю, правда – чи неправда,
Писав я легко, а чи вправно –
Судити Вам, а не мені.
Я з тих глибин до Вас звертаюсь,
Я жив колись, з тих пір караюсь
У трьохсотлітньому житті.

Брати і сестри! Українці!
Прошу, не будьте поодинці.
Беріть вуздечку і сідло,
А наші коні, наша зброя –
Це мужність серця, спрага волі,
І Слово з ними заодно!

9–11 червня 1993 року
м. Полтава – с. Ковалівка
Полтавської області

Теофан ***ПРОКОПОВИЧ*** *(справжнє ім'я – Єлезар або Єлисій) – український і російський церковний і громадський діяч, учений, педагог, драматург, поет, перекладач, публіцист. Народився 17 червня 1677 року (за іншими даними – 9, 19, 26, 29 червня; 1781, 1784 року) у Києві в родині дрібного торговця, рано залишився сиротою й потрапив під опіку хрещеного батька (материного брата) Теофана Прокоповича, ректора Києво-Могилянської колегії. Здобувши прекрасну освіту: початкова школа при Києво-Братському монастирі (1684–1687), Києво-Могилянська колегія (1688 – середина 1690-х), польська уніатська школа у Львові (1696–1697), Римська єзуїтська колегія св. Атанасія (1697–1701), осягнувши латину, старогрецьку, іврит, кілька європейських мов, античну та західноєвропейську літературу та філософію, найновіші досягнення природничих наук, запалившись ідеями Ренесансу та Реформації, він повертається на Батьківщину із мріями про могутню Руську державу та сильного, просвіченого, діяльного володаря. Далі в житті Прокоповича виразно накреслюються два періоди: київський, пов'язаний з ідеалізацією гетьмана Івана Мазепи та Козацької держави; петербурзький – його переїзд до Московії на службу до царя Петра I.*

Так, 1702 року в Почаєві Прокопович знову приймає православ'я та чернечий постриг під іменем Теофан (на честь дядька), 1704-го – приїжджає до Києва, починає працювати професором Києво-Могилянської академії. Викладає поетику (1705), риторику (1706), філософію, фізику, арифметику, геометрію (1707–1709). 1710 року стає ректором академії.

Восени 1716 року за викликом Петра I виїжджає до Петербурга, стає головним помічником царя в церковних справах. 1718 року висвячується на Псковського і Нарвського єпископа, 1721 року стає віце-президентом Синоду, 1725-го – єпископом Новгородським. Формує і розбудовує російську академію наук, у низці праць вмотивовує церковні реформи, розпочаті царем, виказує проімперські настрої. До певної міри він робиться заручником свого ідеалу "просвіченої монархії": після Полтавської трагедії 1709 року, страшної поразки, яку потерпіли не тільки Карло XII і Мазепа, а вся Малоросія, сплюндрована московитами, він зневірюється в національній потузі розбратаного краю і йде на службу до сильнішого.

Останні роки життя "найосвіченішої людини всієї Російської імперії", "істинного Златоуста", зачинателя літературного класицизму, видатного книголюба минули в тяжкім душевнім терзанні та каятті. Помер 8 вересня 1736 року, похоронений у Новгороді.

3 липня 1705 року на горі Щекавиці в Києві вихованці академії вітали Івана Мазепу постановою трагедокомедії "Володимир", написаної Теофаном Прокоповичем. Твір уславлює культурницьку і державотворчу діяльність гетьмана, називає його істинним сином і наступником одного з найвеличніших руських князів, якому "отець" передав турботу і відповідальність за вітчизну, наснажує на нові доброчинні справи.

Переклад із церковнослов'янської мови Валерія Шевчука.

ВОЛОДИМИР

[Виклад змісту з Крехівського рукопису]

Володимир, усіх словеноруських країн князь і повелитель, Духом Святим приведений від безвір'я тьми у великий Євангельський світ у літо від Різдва Христового 988[1]. Тепер же у преславній Академії Києво-Могило-Мазепіянській Київській, яка вітає ясновельможного його царської величності Війська Запорозького, обох боків Дніпра гетьмана і кавалера славного чину святого Андрія-апостола Івана Мазепу, превеликого свого ктитора, розгляд руському роду від доброродних руських синів, які добре тут виховуються, дією, що від поетів зветься трагедокомедія, літа Господнього 1705, показана липня [3] дня.

ДІЯ I

Ява 1

Ярополк, брат Володимировий, ним-таки вбитий, через славу, яка пронеслася, що Володимир хоче прийняти Христову віру, виходить із пекельних безодень, ніби посланий од демонів, щоб учинити перепону братньому намірові.

Ява 2

Ярополк знайшов верховного жерця й волхва на ймення Жеривіл, відкриває йому

Володимирову думку, при тому повідає, яким чином і сам був убитий. Жеривіл, роз'ятрений, обіцяє всю свою чарівницьку силу подвигнути на князя.

ДІЯ II

Ява 1

Жрець Куроїд трубить на празник бога Перуна, який настав, закликаючи людей до принесення жертви.

Ява 2

Виходить інший жрець, на ймення Піяр*, і забороняє Куроїду, щоб не рухав марно народу, бо жертвопокладення не буде, і то з тієї причини, що пізнав неготовність велебного Жеривола. Оповів, як його бачив: біг через пустелю й демонів закликав.

Ява 3

Приходить скорботний Жеривіл до знічених жерців і, марно від друзів тішений, оповідає про обіцяну допомогу. Але, побачивши тут дивним видінням трус ідолів, перестрашився і співає чарівницьку пісню, закликаючи духів на поміч.

Ява 4

Біс Світу й біс Огуди приходять на голос жерців і обіцяють бажану поміч.

Ява 5

Біс Тіла, чи плотської Похоті, десь трохи загаявшись, прибігає й оголошує себе готовим також допомогти.

ХОР ЧИ ТОРЖЕСТВО

Жерці, утішені від бісів, чарами оживлюють ідолів і з ними разом перед перемогою торжествують і скачуть.

ДІЯ III

Ява 1

Володимир із Борисом та Глібом, синами, бесідують про посла, присланого від грецького царя, який подав раду, щоб узяти віру Христову.

Ява 2

Жеривіл, попросивши князя його прийняти, приносить скорботну звістку про те, що боги вельми розболілися, через що просить од Володимира допомоги й милості. Але князь, збуваючи марнотну печаль сміхом, – він іще не знає поради царської – відсилає на час волхва, наказуючи, щоб, коли прийде посол, повернувся й переміг словесним змаганням.

Ява 3

Зайшов посол, заходить і Жеривіл із іншими. За велінням княжим починає змагатися з Філософом і багато запитань буйнослівно із пихою ставить. Князь, прогніваний його дерзновенням, проганяє жерців геть.

Ява 4

Філософ проповідь подає:

1) Хоч і невидимий є Бог, одначе буття його явне є.
2) Що один є Бог.
3) Що вік майбутній є.
4) Про створення світу й людини.
5) Про падіння людини.
6) Про утілення Сина Божого та інші одкровенні таїни.
7) Нарешті проповідує майбутній судний день і конечно Володимира до віри прихиляє.

ДІЯ IV

Ява 1

Володимир синам своїм сон оповідає, в якому він застрашився від навадження різних видів дияволів.

Ява 2

Володимир, відіславши синів, терпить спокуси. Світ же йому помисли горделиві, біс же Огуди – огудні, Плоть же – плотські наводять. Він-бо, так пробуваючи, нарешті всі спокуси долає і йде до здійснення Господньої волі.

ХОР

Зваба з численними другинями кличе Володимира, щоб повернувся, і всілякими пристрастями, веселими і скорботними, лік собі змішує. Коли ж не була почута, загрожує йому помститися.

ДІЯ V

Ява 1

Куроїд і Піяр плачуть на скинення ідолів, що сталось у Києві за Володимировим повелінням, також і на хворобу чесного Жеривола.

Ява 2

Мечислав, вождь руських воїв, будучи в дорозі, находить на жерців і, бачачи ідолів, які стоять, осварює переступників княжої волі. Вони ж бо про це наче й не відали, ба-

**Піяр – очевидно, від слова "піти" – співати.*

гато брешучи, заперечують. Мечислав, докоривши, прогнав жерців, ідолів же разом із воями крушить. Це учинивши, один із воїв, на ймення Хоробрий, оповідає Мечиславу (який не був при Володимировому хрещенні), в який спосіб та чин ішов до хрещення Володимир і як було прикрашено храм.

Ява 3

Приходить до Мечислава Вісник із епістолією від Володимира, в ній-бо Володимир оповідає про своє хрещення – ніби луска від очей йому чудовно відпала. Посилає у дар Мечиславові щита та хоругву, обоє хрестом ознаменовані. Мечислав із воями торжествують.

ХОР

Святий Андрій радіє, що здійснилося його пророчення (бо колись, поставивши хреста на Київських горах, з'явив, що благочестя має тут засяяти). Також духом пророкує про речі, які ще будуть у Русі: про мучеників, про печерських преподобних, про численні церкви, про Батиєве нашестя, потім і про російських* світил, котрі нині квітнуть славою, панів, і ктиторів, і добродійників наших.

ПРОЛОГ

[За списком Тихонравова]

Служачи звичайному уставу, що утримується в нашій Академії від давніх літ, тут і ми, хоч і найостанніші, подаємо вам на огляд недозрілі плоди трудів наших, високойменитi і доброродні слухачі! І не що інше, тільки повість про навернення до Христа рівноапостольного нашого Володимира намислили поставити звичайною дією з тієї причини, що й до місця цього годиться і, гадаємо, відповідає слухачам: пригідний дому є образ пана, властива пам'ять синам отця, який далеко відійшов (це ж бо дім Володимира, це ж бо і Володимирові діти, народжені від нього святим хрещенням), що більше за всіх і красніше на тобі являється, ясновельможний пане, ктиторе і добродію наш[2], якому й зведення вітчизни цієї Володимирової після царя є від Бога вручене. Тож, йдучи Володимировими, рівними йому перемогами, рівним про Русь дбанням, лице його, як батьківське син, на тобі показує. Отож це зображення прийми від нас, як його великий наступник, замість привітання. Зри себе самого у Володимирі, зри у видовищі цьому, як у дзеркалі, свою хоробрість, свою славу, свій союз любові з монаршим серцем, своє правдиве добролюб'я, свої щирі до православної апостольської єдиної церкви католицької віри[3] нашої ревність та дбання.

ВОЛОДИМИР

Трагедокомедія

ДІЯ І

Ява 1

ЯРОПОЛК

З безодень, із вогню я виходжу, з геєни,
Той Ярополк, що братнім мечем убієнний,
Володимирів брат я. Ні! Голос то ложний,
Не брат є Володимир, бо мій брат безбожний
Братоубивця[4]! Зваба! Хоч красне буває
Ім'я, але незгідно із ним виступає:
Володар миру – ймення хоча й знаменує,
Та рідний брат на мене криваво воює.
Це брат мій! Горе! Горе! Скаженеє слово!
То ворог, супостатець, моєї жрець крові!
Чи братньої любові знамення, чи щирість
Така до брата? Віку! Лукаві без міри
О дні! Хай вас зморочить цей морок нежданий!
Я ж де? О важко! Де я, скажіть, окаянний?
Що бачу? Київ, може? В біді я, у горі!
Померши раз, повинен померти в повторі.
Навіщо ж і для чого, плачевний юдоле
Пекельний, сюди вивів мене? Оце поле
Великий сум і люту ганьбу покриває:
Побачить Володимир, убить забажає
Удруге. Та не зможе меч духа забити!
Одначе яка хмара й скорбота не зріти
Місця оці, – і княжий престол, і державу
Русі всієї, також великую славу
Заздросний брат тримає. А я рани маю
І смерть узяв гіркую, хоч був цього краю
Наслідник, отчич, дідич. І хто із вас, боги,
Призвів до того? З вас чи один, а чи многі
Речам даєте промисл? Така оце ваша
Є правда? Братовбивця живе, честь прийнявши.
Того убив на смерть, хто в житті неповинний,
І кинув у рів темний! Учинок безчинний
Є вашого зібрання, боги! Яка ж сила
І ворожнеча в місто оце понудила
Мене прийти із пекла? Скорбота велика
Є там, гризе гіркіше вогню чоловіка
Невмольна заздрість. Тут-бо з'їдає утробу
Мою заздрота, тягне несхильно до гробу
Унутрішня хвороба. Ні, ліпше згибіти!
Не можу, окаянний, на край оцей зріти
Квітучий врага свого, хоч рідного брата!
Отут його багатства, тут царська палата,
Тут – ворог на престолі сидить превисокім
У честі, а на інших звеличено оком
Зоріє. Дорогий він, і світлий, і златий,
І перед ним не можуть всі інші постати,
Принижено гибіють, а інший під ноги

* *Тобто малоросійських.*

Упав, лежить бездушний, тріпоче з тривоги.
Численні іноземці приходять з дарами
І паном звуть! Боярством оточений сам він,
Туди-сюди ступою пружинисто ходить,
Понижує всіх, гордо брову круту зводить.
О важко мені, важко! До решти зникаю,
Від заздрості згибаю і не відчуваю
Утроб палахкотючих. Це чин неможливий
Не заздрити такому! Та ж брат неправдивий!
Добру-бо брата заздрить у власній частині
Брат щиро, і цю пристрасть не вситити нині.
Коли ж у братній крові меча не впоїти,
Яких же зол бажати йому учинити?
Очам тяжкий, о граде, моїм! О лихого
Розбійника жилисько[5]! Мабуть, отакого
Достойний князя ти є, коли чужа болість
Тобі не заболіла. Неправди доволі
Й біди в тобі є, місто! До того повсюди
Приходить вістка, звідкільсь приходить на люди:
Закон Христовий має в тобі поселити –
З богами Володимир почне брань чинити.
Христе! Якщо ти цар є і Господь усього
Живого, де є правда? Де істинне того
Неложнеє мірило? Убивця у славі
Вінчається від тебе? Чи справді державі
Догідний твоїй буде? Чи рідної крові
Губитель тобі любий? О суд не до мови!
Ви ж, кращі боги, ліпше сюди призовіте
Уми позірні, гляньте, що буде творити!
Не досить брата вбити вже Володимиру.
Він на богів бажає знести брань безмірну.
Що думаєте? Ти ж бо найперш, о державний
Перуне? Адже бачив: мене той злославний
Вбивав мучитель, – стріл-бо своїх очевидних
Не випустив і цих-от лишив як безбідних
Розбійників, зберіг їх! Глянь, що має стати:
Мій брат тебе самого бажає попрати.

Ява 2

Жеривіл – волхв, Ярополк.

ЖЕРИВІЛ

Це хто отак богів-бо ганьбить?

ЯРОПОЛК

Стій, не бійся!

ЖЕРИВІЛ

О зле мені!

ЯРОПОЛК

Не бійся!

ЖЕРИВІЛ

Перуне, втрутися,
Дай поміч, сильний Боже!

ЯРОПОЛК

Чому мов безумний
Зробився, Жериволе? Чи ж діторозумний
Тобі вік повернеться? Мене ж чи не знаєш,
Хто я? Постій, не бійся! Який біс торсає
І нітить тебе важко?

ЖЕРИВІЛ

Володарю, знаю:
Князь Ярополк ти певно.

ЯРОПОЛК

Тебе що жахає?
Можливо, вигляд в мене?

ЖЕРИВІЛ

Я мертвого чую,
Тож страх бере, як бачу особу твою я.

ЯРОПОЛК

Це відаю, що мертвих уздріти живії
Без трему неспроможні, та ж видива тії
Чи ж є страшні для тебе? Таємним-бо словом
Камінні від гробівців зриваєш покрови
І те, що загнилося, побуджуєш тіло.
Лісних бездушних духів й геєнських-бо сила
Тобі підлегла завше, і на твої чари
Міниться сонце й зорі міняться стожарні.
У тьму день переходить. Здавна зі тьми тої,
В геєні, нарікає, з країни земної
Той голос, що приходить, – це співи таїни
Твоєї, і зібрання все наше в хвилині
Тріпоче, хіба цар лиш один не жахнеться,
Пізнає голос, а як багато стечеться
В полках до нього духів: "Поспішно летіте, –
Віща, – що Жеривіл вам накаже, творіте!"

ЖЕРИВІЛ

Я є задовільний
З його любові, але в собі сам невільний.
Не у свободу, в рабство і тілом, й душею
Був вірно записався я кров'ю своєю.
Недавно надіслав він дар цінний, чудовий –
Посудину зі злота, що силою повна.
Від неї коли трохи, бува, випиваю,
То з мертвими та біссям зійтися дерзаю
Безстрашно. Тебе ж нині нараз застрашився.
Бо сили я твоєї, мабуть, не напився.
Володарю, прости-бо! Не буду твоєму
Величчю супротивний. Будь міццю моєму
Ти малодушшю!

ЯРОПОЛК

Годі! Не маю догани
І царськими не треба бридити дарами.

ЖЕРИВІЛ

О вісті превеселі! Кого бачу, княже?
Ти Ярополк, пізнав! Хай твоя милість скаже,
Чому до нас прибув ти від мертвих?

ЯРОПОЛК

Вас ради.

ЖЕРИВІЛ

Це як?

ЯРОПОЛК

У ваших бідах бажаю відради.
Чи не прийшло до слуху, що вам заміряє
Новий князь?

ЖЕРИВІЛ

Щось новеє? Давно він з'являє
Свою прелютість, вбив-бо тебе, свого брата.

ЯРОПОЛК

Великим богам жертву він хоче давати.

ЖЕРИВІЛ

Що чую?

ЯРОПОЛК

Християнський закон хоче взяти.
Замислив від богів-бо він наших відстати –
Таке бажа.

ЖЕРИВІЛ

Га! Га! Га! Я істинне слово
Без вісті тої власне повім, дещо нове,
Чого ви не свідомі, бо я, скажу вірно,
Мав перший тут підозру: почав лицемірно
Богам своїм служити. Почуй тайну дивну!
Вій до богів клав спершу й жерців щедроживну
Був руку, коли ж жертву приносив, то мали
Ми торжество, і радість, й веселощі знали,
Та й свято: воли тлусті і тлусті корови
Вбивалися, страв досить з такої любові
Не лише боги мали, й жерці всі при тому –
Ми голоду не знали при дбанні такому.
А ще, повір, о княже, Перуна жрець, Бога,
Мав живота уповні від туку значного.
З Перуном (знаєш добре, що хочу сказати)
Багато із них тілом змогли б дорівнятись.
Та щедрість свою раптом змінив князь на сором:
Учора дав худого козла перетвором,
Старого понікуди, що був безтілесний –
І вморений, і зсохлий, для жертви безчесний,
Лихий, тонкий, не міцний, безкровний,
безплотний.
Іще ножа не вбили, а смерть самохотна
Його взяла – це гнів, мо', убив його Божий,
Крім шкіри, в нім нічого, такий недогожий,
Під шкірою, крім костей, і тіла нітрохи.
І що це він гадає? Який це час плохий
Настав, не нам нужда ця вчинилась, – а м'яса
Не ївши, помруть боги!

ЯРОПОЛК

До того тим часом
Поб'є їх Володимир. Дерзнувши пролити
Кров братню, забажає й богів він побити.

ЖЕРИВІЛ

О люта дерзновенність! Скажи і детально,
Молю, яким це чином таку от безжальну
Підняв на тебе смерть він? Я знаю-бо нині,
Що тільки як брат брата вмертвив у безчинні.

ЯРОПОЛК

Відомий вам давніший наш свар, це не буде
На подив. Є незгоди і часто, ми ж люде!
Погляньте, як не рівні братове бувають.
Агей! Надміру серце вони вивищають!
Цей Володимир – менший і віком, і чином.
Не дбав, однак, нітрохи, щоб ми без упину
Жили у мирі, давню злобу мав. Я миру
Просив у нього, але не вимірять міру
Його злобі. Не міг він і явно, й оружно
Мене відтак здолати, здолав тож безмужньо,
Бо за меча взяв звабу: удав, що він мирний
У слові, в серці ж – трута, носив яд звіриний.
Він із смирення мого сплів хижії сіті
На мене і покликав себе навістити,
Ще й заповідь ствердити. Простий я, нічого
Не бачив у любові на вияв лихого,
А де любов не вірна, там свари не гинуть,
Бо там любові вияв у вірі не плине.
Пішов відтак до брата. О день і час лютий!
Куди пішов, безумний? Та ж тричі на путті
Спіткнувся кінь і ворон на очі з'явився,
У третій час світ тричі, як ввечері, тьмився.
Ще друг мене спиняв був, давав раду добру,
Та годі зупинити устав Божий впору.
Підходжу до дверей я, гадавши, що ними
Заходжу у дім братній, – ввійшов у тьму зримо.
Поріг переступив я. Ізвідси і звідти
Був на мечі піднятий. По тому тіснити
Моїх всіх воїв стали. Я сам з двома брався
Даремно, на мечах-бо угору піднявся,
Як той ведмідь, якому ловець в груди сильний
Загнав рожна – він рветься даремно,
бездільний
Роз'ятрює гнів, б'ється і кріпко, й потужно.
Але залізо входить все глибше оружне.
І я так, бідний, брався, нарешті безсило
Упав, відтак валялось і смикалось тіло
В крові своїй, нарешті спустив свою душу.

ЖЕРИВІЛ

Не можу того чути, помститися мушу!
О боги! Поможіте! Кому мої пісні
Ще сильні і щось можуть, йдуть хай у безвісні
Місця, в печери, пущі, глибінь, ріки, в гроб'я,
В великої Матірки глибоке утроб'я.
Здвигну я мертвих, з пекла, з повітря і водних

Зберу я духів, звірів також многородних
Покличу купно, змії прийдуть страховидні:
Полоззя, гаддя, смоки, скорпії єхидні.
Стягну я сонце з неба, зморочу світила,
У ніч день перетворю, з'явлю свою силу!

ДІЯ II

Ява 1

КУРОЇД-ЖРЕЦЬ

(Співає)

Вчуйте празничного рога,
День прийде Перуна-Бога,
День шумний, бурний і жасний,
Празник грімко-велегласний.
Учувайте, руські люди!
Хати і знаряддя, труди,
Куплі і торги кидайте
Та на празник поспішайте!
Корови, воли готуйте,
Тлусті жертви подаруйте.
Бог – вогонь блискавкопустний –
М'ясо любить вельми тлусте.
Вчуйте празничного рога,
День прийде Перуна-Бога,
День шумний, бурний і жасний,
Празник грімко-велегласний!

Ява 2

ПІЯР

Перестань, Куроїде, вже годі, вже годі!

КУРОЇД

Що таке, о Піяре?

ПІЯР

Марнотно в народі
Те голосиш: не буде, не буде-бо свята
Й жертви, люд не закликуй.

КУРОЇД

Це Грому присвятний
Празник.

ПІЯР

Та не готовий Жеривіл вчиняти.

КУРОЇД

Це ж бо як не готовий?

ПІЯР

Не прийде на свято.

КУРОЇД

Чом не прийде?

ПІЯР

Бо він не готовий на жертви.

КУРОЇД

Мені дайте, о боги, щоб я отак терти
Своїх кур зумів доста, як він, що всеціло
Тре воли ті безмірні на значене діло.
Що потрібно, будь ласка, скажи.

ПІЯР

Він не має, –
Як це бачу, – часу.

КУРОЇД

Річ оту подивляєм.
Йому ніколи жерти?* Ти звабився, друже,
У те віриш, я віри в такеє не йму же.
Він бажав, аби празник був безперестанний.
Скажу дивне: я бачив, коли він, напханий
Тими жертвами вельми, лежав в холодочку,
Животяру подібну на добру мав бочку.
Так бувало, одначе, як ситість велика –
Це знамення на голод і спраги притика.
Скреготатимуть зуби, як часто, без міри
Вуста й горло здвигати. Достойне-бо віри
Твоє слово, Піяре, – "часу, мов, не має" –
Жеривіл жре і сплячи.

ПІЯР

Не так це сприймаєш,
Куроїде мій любий, Піярове слово!
Я сказав, що "не має часу" – не готовий
Він до свята.

КУРОЇД

Зубів, мо', не вигострив, може,
Шлунка, мо', не звільнив він?

ПІЯР

Не лайся, небоже!
Чи не гріх це дерзотний, як смішки творити
Із велебного мужа? Він свята не творить –
Цього досить сказати.

КУРОЇД

То він нас поморить
Голодом.

ПІЯР

Потерпи ти.

КУРОЇД

Скажи-но, яка є
Незвичайна потреба?

ПІЯР

Та ж дрова збирав я

* *Тут гра слів: "жерти" – покладати жертви і "жерти" – жадібно їсти.*

Був для жертви, ходивши по лісі пустиннім,
Мчить він простоволосий, швидкий і
безчинний,
Жеривіл, наче вихром з землі вгору знятий,
І мене не пізнав він, нестримно початий
Біг творив, ще й волавши у пущі незвично.
Звідусіль по пустині страшні різнорічно
Голоси роздавались.

КУРОЇД
Скорботу ми маєм.

ПІЯР
Тим тобі я віщаю: не може – це знаю.

КУРОЇД
Що ж це буде, не знаю! Тоді потерпімо.
Але глянь, он біжить він сюди, до нас зримо.

Ява 3
ЖЕРИВІЛ
О скорбото! О горе! Скорбота велика!

КУРОЇД
Що тобі, Жериволе, і що за притика
Ця печаль, що у тебе? Коли щось лихеє
Має бути, створімо нараду і теє
Все поправити зможем, в добро замінити.

ПІЯР
Розкажи, дамо раду.

ЖЕРИВІЛ
Усякі совіти
Ні до чого, коли нам боги не поможуть.
Чи не знаєте, друзі, напасники божі
Пречисленні на них і на нас уже встали,
Завели Христа віру?

ПІЯР
Приклич небувалу,
Твоя чесність, потугу богів через співи,
Що їх слухати звикли собі для підживи –
Все учинять.

ЖЕРИВІЛ
У пущах був я непрохідних,
Де зізвав незчисленних тих лютих, знадібних
Духів сонм величезний. Коли ж бо пізнали
Моє горе, то скоро наразі поклали
І сказали: не треба вести всього полка.
"Ми, – звістили, – пізнали зі слів Ярополка:
Володимир, ваш князь, цю скорботу
незвиклу
Нам наводить і пристрасть плекає велику
До тілесної хіті і влади мирської.
Отож цариків звати потрібно, що тою
Володіють снагою, їх три є: біс Світу,
Плоті біс, Противенства до Бога біс, вбити
Віру можуть недобру для нас, хистку всюди.
Та вони десь мандрують. Вживімо тож труду,
Пошукаємо їх і пришлім сюди скоро".
Це сказали і спішно помчали всі споро,
Їх на поміч чекаю.

КУРОЇД
О люто та дивно!

ЖЕРИВІЛ
Ти про що, Куроїде?

КУРОЇД
Боги несподівно
Забоялись.

ПІЯР
Та ні ж бо! Мо', привид безликий,
Маячіння було то? О позір великий!
Подивись!

ЖЕРИВІЛ
Так, знамення оце прежахливе!

ПІЯР
Жериволе, зви сили! Труби галасливо!
Аде, на поміч повстань ти,
Спішно на брань двигай раті!
Сили двигни, двигай влади –
Честь твоя йде до заглади,
Вітре пернатий, дуй споро,
Судно неси ти по морі
В поміч-бо нам, Аду силам,
І появи швидше крила!
Духи, летіте, злітайтесь
В поміч до нас і не гайтесь!
Гніву жало загостріте,
Йде лютий час, подивітесь!

Ява 4
СВІТ
Що з'явилось бідашне, чи є вам потреба
Помагать, Жериволе, і швидко?

ЖЕРИВІЛ
Із неба,
Господове мої, ви богами послались,
Чи не знаєте, що в нас у Києві сталось?
Псевдомудрі, огудці і псевдопророки
Мають пасти закон наш і віру внаскоки.

СВІТ
Хто провинний намовець?

ЖЕРИВІЛ
Та ж князь наш вельможний.

СВІТ
Не лякайтесь, дерзайте! Хіба він, безбожний,

Не прийме в мене ради? Помщуся сторично!
Не гадаю, одначе: чи князю це личить,
Щоб Розп'ятому тому бідаці Христові
Підхилять свою шию? Умом не готовий
Я такого обняти. Чи помисл розумний
Словом може з'явити? Коли ж бо, безумний,
Так учинить: од греків прийме оту зваду, –
Вподобиться – пізнайте (таки на принаду) –
Константину отому[6], який риболова
Петра, що найпростіший, і шаленослова
Діяча заколотів Павла у сні п'яний
Він побачив, совіт той прийняв був поганий,
Був неначе боярський. В таку себе славу
Він увів, золоту тож він голову ставну
Без страму перед старцем Сильвестром смиренно,
Простаком, похилив він на посміх напевний.
В царськім домі був регіт. А ми наодині
Вельми плакали й плачем од того донині,
Бо такую погибель його пам'ятаєм.
О Христе? Коли звабиш і цього, що маєм,
Володимира, взявши, то будеш олживий,
Як зовуть тебе люди, хоч Бог ти правдивий!
Я царем вже не буду! Не буду вже чесний
І всесильний не буду! Жерців-бо улесних
Рід моїх, Жериволе, хай сила владнає
І багато звістить хай, бо не подобає
Мені словом звабляти, а ділом з'являти
Те, що можу.

ЖЕРИВІЛ

Подібно тобі добро дати
Ми не можем, о царю! Твоя буде слава,
Як здолає улусних твоя-бо держава.

БІС ОГУДИ

І я не менш подбаю, о в золоті світе!
Погляньте, як Розп'ятий любив правду зріти!
Був злодієм напевне (чи ж не між злодіїв
Між двох він був розп'ятий?), отож і воліє
Вести полки злодійські – оце вельми любить.
Кому те невідомо? Сам голосно трубить
В Євангелії свому: "Не йду я скликати
Правдивих, – так говорить, – а грішних з'єднати"[7].
Таке являє ділом. А досі державний
Князь Володимир ймення мав добре і славне,
Був мужній, тож Христові, гадаю, служити
Не мав потреби. Як же кров рідну пролити
Дерзнув, то сан князівський вчинив за мерзоту
І став Христу любимий від того достоту.
Розбійником він буде, адже богів сила
Усяко ненавидить таке лихе діло.
Недовго гріх гуляє на волі безкарний,
Прийде за злодіяння мій гнів незабарний,
Неприязний, думки дам христоненависні
І помисли, а в мові зведу я безмістні
Огуди. Ти гадаєш, о теслярський сину[8],
Що Володимир буде водно Константину?
Він стане проти тебе, як Юліан другий[9].

БІС ТІЛА

Простіте, коли трохи загаявсь. З потуги
Завжди прийду на поміч. Її ти готову
Шукаєш, Жериволе?

ЖЕРИВІЛ

Ні, княже любові,
Не в мене пускай стріли, я знаю від твого
Солодкі лука рани, але тіла мого
Всі вуди, усі нутра твоїх ран є повні, –
Рань нашого ти князя.

ТІЛО

Він весь безумовно
У стрілах моїх. Триста стріл, трутою впитих,
Занурив йому в серце – жінок триста скритих.
Він біситься любов'ю.

ЖЕРИВІЛ

Їх хоче позбутись
У себе всіх.

ТІЛО

Жорстокий хто є, також лютий
Любов мою не кине.

ЖЕРИВІЛ

Один (знаєм звісно),
Один отой нелюдський солодкії біси,
Христос, од душ зганяє і всім є противний.

ТІЛО

Не печалься. З'явлю вам я образ, що дивний,
Чистоти християн тих. До вас був я званий,
Не прийшов, однак, скоро, скажу, де був сланий,
У країні, Христа де тримають устави,
В двох князівствах предальніх одної держави.
Двом князям до одної любов улив діви
Прямо в серце, недовго в таємному гніві
Пробули між собою, яроту звірину
Запалили і люту брань, силу безмірну
Подвигнули, одної жони вони ради
Кров людей незчисленних пролили для звади,
Як в Троянській війні тій[10], де довго лилася,
Коли в греків Єлени-жони крадіж стався.
Християн так долаю і я.

ЖЕРИВІЛ

Але стійно
З Володимиром братись потрібно, подвійно,
І споручніша буде та брань. Адже більше,
Як віщаєш, одної жони є сильніше
Тіло двох чоловічих. Коли ж бо їх триста
До одного приклались, вони йому з місця
Не дадуть подвигнутись, коли прикладеш ти
Щодо того старання.

ТІЛО

Не тужся до решти,
Жериволе! Та ж наша печаль у тім, труди,
Молимось: безпечальний отут, вірим, будеш.

ЖЕРИВІЛ

О радуймося, браття, коли в нас не зможе
Вже тріумфів збирати Христос, не поможе
Багаторечивість його жерців.

ПІЯР

Звично
Нам всім передпобідно співать, краснолично*.

КУРОЇД

Що звично – це насправді!

ЖЕРИВІЛ

Ладнайтеся спішно
Успішно до скакання, а я вам утішно
Отут з'явлю знамення, – оскільки ми маєм
Од цих богів і трепіт, і страх, хай стрибають
Й вони разом із нами. Та спершу я мушу
Ще пришептать і дати усім їм на душу.

ХОР

Ідоли із жерцями, співаючи пісню, скачуть.

ДІЯ III

Ява 1

Володимир, Борис та Гліб.

ВОЛОДИМИР

Борисе, о мій сину!

БОРИС

Що, батьку, велиш ти?

ВОЛОДИМИР

Чи бачив ти від греків посла? Що, скажи ти,
Гадаєш про віщання?

БОРИС

Закон свій прийняти
Він радить, але треба нам більше пізнати
Про те, аби відомо було.

ГЛІБ

А чи вільно
Сказати свою думку, мій отче?

ВОЛОДИМИР

Спокійно
Кажи, о сину Глібе!

ГЛІБ

Нітрохи не знаю,
У чім закон Христовий, але не гадаю,
Що не любові ради посла дав такого
Цар візантійський, та ж бо, коли був би злого
Він замислу, що хитрий, з лукавим навітом,
Інакше б я постанув до тебе з совітом.
Але як їм святеє велике і чесне,
Коли дають, що люблять, дають неулесно,
То чинять мов дарунок. Який тут пізнати
В такому догляд хитрий? Як хочеш змішати
Кров їхню, також нашу, таке бачать ясно.
Що мир для них даєш ти, не мислиш щось жасно,
А чи вороже, котре від нас-бо чекають,
Бо вороги інакше свою кров мішають.
Я раджу, щоб неспішно, тут відповідь давши,
Філософа відправить. Ще рада є наша:
Не бридячись, звели ти йому, хай докладно
Закон Христа зголосить і віру доладно,
І з'явить свою віру.

ВОЛОДИМИР

Неначе єдине
Ми серце маєм, Глібе, нічого одмінно
Не думаю у тому, повірте, о чада!
Приходять-бо численні з Візантії-града
Посланники цареві, одначе інакше
З'являють серце, аніж в нутрі яке завше.
А цей інакше чинить. Коли ж бо він слово
Звістить, Христа згадає, я чую щось нове.
Не знаю що, а дивну беру в серце зміну.
А що іще дивніше: немов не єдину
Я мову чую, ніби двох вуст слово чую,
На чім стоїть філософ, коли щось трактує.
Воно у моїй думці таїнно віщає,
Неначе не людина те слухати має,
Філософову мову в короткому звіті
Утверджує. Моє ж бо нутро враз горіти
Тут почина і страхом пронизує, з того,
Не знати як, до волі мені липне Бога
Ім'я те християнське. А наші як мертві
Боги мені здаються, мерзотні в них жертви.

Ява 2

Вісник, Володимир, Жеривіл.

ВІСНИК

Жеривіл ввійти просить, о княже?

ВОЛОДИМИР

Хай входить,
Я почну йому слово належно доводить.

ЖЕРИВІЛ

Богів йменням тобі я літ многих бажаю
І державі, о княже!

* *Краснолично – гарним хором, від слова "лик" – хор.*

ВОЛОДИМИР
Нове щось, гадаю,
Ти почув, Жериволе?

ЖЕРИВІЛ
Вельможний владико!
Я бажав би вість ліпшу нести. О велике
І страшнее знамення боги посилають:
Розболілися вельми.

ВОЛОДИМИР
Кончини ж не знають!

ЖЕРИВІЛ
Хай не буде так, Боже!

ВОЛОДИМИР
Не так воно й страшно,
Як промовив до мене.

ЖЕРИВІЛ
Вмирати бідашно
Та ж не можуть богове, ніщо не здолає:
Вогонь, меч, чи вода, чи земля – сил не має.

ВОЛОДИМИР
Це не знати.

ЖЕРИВІЛ
Є шкода від голоду смертна,
Отоді й умирають, тому іде жертва
Із худоби, що тлуста, – належить подати
Боголюбцям, тебе ж бо таким маєм знати
Як чільного, о княже!

ВОЛОДИМИР
Скажи, чим боліють
Твої боги?

ЖЕРИВІЛ
Вони-бо твої спершу. Мають
Кожен певні розбиті свої вони вуди,
Милостивий до них будь, молю, нехай будеш
Добросердий.

ВОЛОДИМИР
Що вчиниш? Послухай мою ти,
Жериволе, пораду: це маємо збути,
Бога більшого візьмем.

ЖЕРИВІЛ
Так статись не може,
Княже! Як це? Один лиш стільком допоможе,
Усім людям, що в тебе?

ВОЛОДИМИР
Та ж я володію
Всім народом? А як це – і сам не умію
Розказать.

ЖЕРИВІЛ
Це не дивно, нітрохи не чудно,
Більше смислу ти маєш, а їм отак трудно
Мудрувати. Коли ти зійдеш-бо із тіла –
Неулесно кажу те, – то більше до діла
Ти піднесений будеш над всіх і немало.
Богів більше: Позвізд-бо – малий і Купало,
Коляда – малий, Мошко[11] і Волос – є нижчий,
Проти тебе й Перун сам теж буде маліший.

ВОЛОДИМИР
Як такий, я, одначе, меча стережуся,
Отже смерті. Богів Бог (ніяк не збагну се)
Як захоче такую собі трату мати?

ЖЕРИВІЛ
Мовлю: з голоду тільки спроможний вмирати.

ВОЛОДИМИР
Жериволе, я знаю тебе як вчинити
Безпечальним: на голод їх, хворих, зморити.

ЖЕРИВІЛ
Що я чую? Загину! О княже всезлотий,
Дорогий, вселюбимий, всеміцний достоту!
Перестань так гадати і будь милосердий,
Сльози ж бачиш, і трепіт, і плач щиросердий!
Господине! Мій княже! Владико! Якую
Богів злобу побачиш, коли ж бо такую
Покладеш на них ярість!

ВОЛОДИМИР
Чиню це з любові,
Не від ярості, хочу, боги хай чудові
Мук не відають хворі. Та й користь яка є
Від тих хворих? Що можуть?

ЖЕРИВІЛ
Та ж їсти бажають!

ВОЛОДИМИР
Жериволе! Як бачу, великий у нас ти
Боголюбець! Це треба, одначе, відкласти
На час інший. А нині послухай моєї
Ти потреби. Дійшло до особи твоєї,
Що посол сюди царський прибув?

ЖЕРИВІЛ
Чув те, княже!

ВОЛОДИМИР
Тож, гадаю, причину пізнав вельми важну,
Чом прибув він?

ЖЕРИВІЛ
Не знаю. Одначе лякаюсь
На прихід той, тут діло є, мабуть, вважаю,
Таки ратне, немирне.

ВОЛОДИМИР
Та ні, непогане.
Хоче мир міцний з нами царевий посланник
Утвердити, пораду дає: замість миру
Хай візьмемо Христову усі собі віру.

ЖЕРИВІЛ
Що я чую, о княже? Це мир? Війна дільна!
Русь такої віддавна не знала всесильна
І не мала ніколи.

ВОЛОДИМИР
Не буде-бо брану,
Як не схочу прийняти в них віру, нам слану.
Не печалься! Твоя рада яка буде в тому,
Яку відповідь дав би?

ЖЕРИВІЛ
Сказати: "При всьому
Слухать ваші не хочем і брати поради.
Богів більше ми маєм".

ВОЛОДИМИР
На їхні заряди,
Нас якими проводять, що маєм сказати?

ЖЕРИВІЛ
Я відаю, що хочуть: у слові змагати.
Це добре, нехай буде, вони думку мають:
В Русі нема умів-бо, країна, вважають,
Не має любомудрих. Тоді хай пізнають
Невіду Жеривола!

ВОЛОДИМИР
Прибуть сюди мають.
Про це просив у них я. А ти віддалися
Десь трохи, хай приходять. Тоді повернися.
Сміливий ти, гадаю, не буде на слові
Подоланий мудрець наш.

ГЛІБ
Звичайно, у мові
Сміливість самохвальна в ділах не буває
Великосильна, з себе марноту з'являє.

БОРИС
Посол, як далось чути, є вельми славимий
У Греції філософ і поміж своїми,
Заледве йому, кажуть, знайдеться і рівний
Управний ув ученні, красномовно чинний.
До того, чужоземні вивчає він мови
І руську вміє добре, муж той показовий:
Не чваниться, віщають, і норовом тихий.

ВОЛОДИМИР
Це так, його розмова дає досить втіхи.
Вістить: ім'я це славне не є марнотравне,
Який з нутра, бесіда його вістить справно.

ВІСНИК
Посол зайти прохає, – чи не дозволяєш,
Владико?

ВОЛОДИМИР
Слуги в ладі прийдуть хай, бажаєм!

Ява 3

Філософ, Володимир, Жеривіл.

ФІЛОСОФ
Прихід мій вийшов спершу царя повелінням
Мого, величність ваша, за власним хотінням
Звелів прийти до себе. А я, як мойого
Царя й також величчя, о князю, твойого
Готовий творить волю; своєму – повинно,
Тобі ж любовно маю, обом же – всечинно.

ВОЛОДИМИР
Твоє таке старання, любов ця велика
Велять мені подбати, щоб цар і владика
Твої не подолали, ані вище стали
В любові щодо тебе. Хай більше немало
Обов'язок любовний, молю, мій не буде
Важкий (коли бажаєш, щоб немарні труди
Шляху були твойого), скажи нам докладно
Главу уставів ваших, вчини-бо доладно
Увірення, щоб мати нам віру Христову,
Щоб знали, яку взяти та й буть наготову,
Аби її відкрити.

ФІЛОСОФ
У кожній потребі
Служити неліниво на діло такеє
Не лише цар мене шле, є більше: отеє
Сам Бог заповідає.

ЖЕРИВІЛ
Велів мені, ваша
Величність? Я прийшов ось.

ВОЛОДИМИР
Була думка наша
Призвати твою чесність. В догоду, одначе,
Не мав часу, а нині тобі-бо найпаче
Належить розпізнати, якії поради
Кладе цар римський, радить закон щоби зладить
Інакше. То ж закону у нас є начало.

ЖЕРИВІЛ
Не треба нам міняти! Адже і на мало
У ньому зла немає. У нашім уставі,
Яка і в чому вада твоїй-бо державі
Буває, хіба жертви щедріші давати
Богам належить. Глянь-но, що нам учиняти
За нелюбов грозяться? В цю ніч в оповістку
Один прийшов до мене: худий, шкіра-кістки,
Сухий, аж не пізнав я – Купало навідав,
Сумний, на мене глянув: "Чому, – таке видав, –
Зростає беззаконня? Маліє немило

Тут боголюбство? Глянь-но, Жериволе, тіло
Яке уже у мене. Де тлустії жертви?
Гадаєте, що сильні боги ніби мертві
І не бажають їсти? Тебе-бо самого
Назвати Колоїдом належить. Такого
Ми зла не стерпим більше! Не ставите їсти,
То спрагою усіх вас здолаємо знищить,
Дніпро ізсушим чи ж бо назад біг ми пустим
Невдовзі, а самі рід скупий цей опустим", –
Сказав і на Дніпро хтів відтак повертати.
Я трепетний лишився. То що учиняти
Ми маємо, якої потрібно нам зміни?
Пізнай од того, княже!

ФІЛОСОФ

Це сонніі тіні
Були, таке видіння несплячим не жасне.
Почуй, не від примари я сонної, ясно
Скажу перед усіми: не лише вод річних
Не висушать боги вам, а більше: від вічних
Обителей догляне вас Бог милостиво,
В воді оті боги вам загинуть, властиво.

ЖЕРИВІЛ

На тебе це раніше повернеться, бридкий,
Огуднику брехливий!

ВОЛОДИМИР

Дерзотний ти, видко,
О Жериволе! Звідки посол, добре знаєш,
До кого він посланник. Чи в слові не має
Управності? Ти словом, не сваром змагайся.

ЖЕРИВІЛ

Як так велиш, о княже, то добре придався
Мені цей час. Що маю сказати до того?
Один у вас Бог?

ФІЛОСОФ

Так є! Ми маєм одного.

ЖЕРИВІЛ

Таке я чув. То як це? Потреби як тії
Людські понести може? Йому як чужії
Ввійдуть скорботи в серце? При цьому, як боги.
Крім Того, неістотні, чому у вас много
Жерців бува? Одного вола пристосуєш
На жертву вдовольнитись? Це що? Сам готує
Собі Бог їсти? Ти ж бо кажи; велів, княже,
Змагатися нам словом, нехай мені скаже.
Я мудрості не бачу, мовчить, не віщає.

ФІЛОСОФ

Ця відповідь на слово твоє подобає.

ЖЕРИВІЛ

Таке і сам я знаю. Аби досягати
Словес моїх високих, то мусиш мовчати.
Тоді скажи такеє. Найбільше, чого Бог
Шукає у їстиві? Поживку якого
Бере у смак найбільше? Скажи, молю.

ФІЛОСОФ

Якби
Не був такий земний ти, міг знати без зваби:
Розбитий дух для Бога є жертва любима.

ЖЕРИВІЛ

Ха-ха-ха-ха! Почуйте, такий є славимий
Той Бог, що християнський! Тому не співає.
Голодний, спраглий, бідний – дух задовольняє!
(Всі жерці сміються)
І парою він ситий?

ФІЛОСОФ

Сміх вартий сліз многих!

ЖЕРИВІЛ

Ми ж маємо богів не настільки убогих,
Впиваються-бо медом, з гусей і кур страви
Їх тлустять, а найбільше корови в поставі.
Воли товсті – у жертві. Таку ще до того
Скажу я річ. Лице-бо яке ліпше Богу:
Червоне, а чи біле, який шар приємний?

ФІЛОСОФ

Богів вид ваших знаю – є чорні і темні.

ЖЕРИВІЛ

А ваш який?

ФІЛОСОФ

Не знаю, бо він невидимий.

ЖЕРИВІЛ

Ви чуєте, що каже? Оце так славимий
Філософ! Чужих знає, не зна Бога свого.
Не зна, у кого вірить! Глянь, княже, якого
Учителя ти маєш.

ВОЛОДИМИР

Замовкни! Страм чую
Від красномовства твого.

ЖЕРИВІЛ

Владико, чудуюсь
Величності твоїй я. Повір, що ніде-бо
Тихішої бесіди нема. Коли ж треба,
Щоб істини в коротких словах та й не мати,
Смирю огудця ділом достатньо – це знай ти.

Ява 4

Філософ, Володимир, Борис, Гліб.

ФІЛОСОФ

Величності твоїй хай не буде в досаду:

Чи це такі в вас мудрі? Овечому стаду
Не дав би отакого вождя.

ВОЛОДИМИР

Так казати
Не треба, ні закону, ні в осуд давати
Державу нашу, рід наш жорстокий, безслівний,
Письмо він ненавидить – у тому є винний.
Та Жеривіл не завше говорить безумно.
Це як – Бог невидимий? Не знаю!

ФІЛОСОФ

Розумно,
Що з цього починаєш. Коли б був видимий
Він для людини й також не був би множимий
Собор багатобожжя, ніколи-бо віри
Теж не могло би бути по світу, безмір'ї.
Бо віра – значить вірить у річ таємничу,
І це не непристойно ховатись, замічу,
Від смертних очей Богу. Іде сонце горі,
Однак очей сміливих не терпить, тож скоро
Зіниці відвертають. І ви, земні люди,
Таке ж єство, цареве, тримаєте, вуди,
Себе ж заради честі не хтіли б являти:
Не вільно на престола царя всім взирати.
До того Бог є духом і плоті не має.
Отож його побачить відтак не здолає
Те око плотське. Явно оце є повсюди,
Та ж і душі своєї не можуть-бо люди
Побачити, яка є.

ВОЛОДИМИР

Як можем пізнати
Що Бог той є? Невидний, як переконатись?

ФІЛОСОФ

Наш від єства-бо розум знаходить начало.
І елліни прадавні по правді й немало
Від Бога научились, адже вони мали
Пізнання. Як про світ весь вони міркували,
Численну живність в ньому та різну вбачали
В будові, але дану речам визначали
Властивість та узгоду, відтак в многоликім
Множинстві не губились, але у великім
Стояли вони світі, в кінець один йшовши,
Коли почин, їм даний, не змінювавсь зовсім.
Свій шлях світила мають, свій берег і води,
Свій час земля тримає, плоди з неї годно
Виходять у час певний і кожний – так само
Філософи, не зрівши, вістять, мавши тяму.
Не може без начала бувати і влади,
Ніхто-бо не створив це й не творить заглади,
А доглядом премудрим своїм хто будує,
Отого відтак Бога, ім'ям іменують.
Отак-бо мудрували.

ВОЛОДИМИР

Гаразд, а яка є
Потреба, живність всяка у світі буває,
То як пізнати: Бог є єдиний на світі?
Твар многа творців множність кладе на приміті.

ФІЛОСОФ

Ні, княже! Бо не може началом те бути,
Коли не є єдине, начала ж бо бутність
В первенство переходить. Боги в вас численні,
А чи вони як перші бувають явленні?
Як ні – тоді один Бог. Коли ж всіх вбачати
В многочислі, як других, чи третіх пізнати?
До всього треба знати причину єдину.

ВОЛОДИМИР

А звідки це пізнати: по смерті годині
Життя, як кажеш, – інше і вік інший новий
Настати усім має?

ФІЛОСОФ

Це звіщено в слові
Пророків до нас, віру у те неможливо
Відняти, бо не раз ми від них преправдиво
Події пізнавали. Й таке було звісно
Відвіку любомудрим. Платон[12] теж сповісно
Віща в одній бесіді: душа є, вважає,
Безсмертна, його розум усякий приймає.
Один лиш Епікур[13], той не хоче приймати.
А ще і від такого те саме пізнати
Можливо: Бог, що кожній є речі начало,
Трима в ній досконалість, від цього немало
Вбачаєм в різній тварі. Коли бачим квіти
Чудові, то належить тоді розуміти,
Що Бог бува так само красот різних повний.
Або світила світа. Взнаєм безумовно:
Початком – Бог. Дивуємсь великості світа,
І Бог великий вельми, промірки не вжити
І до істот словесних. Коли є могутнє,
Як бачим силу мужню, взнаєм – це всесутнє.
Як бачим владу царську, а мудра є, знаєм –
Від мудрості створилась, отак учиняєм.
Його завіт тут правди, одне це з'являє
Достатньо. Має бути життя інше, знаєм,
Крім цього, що дочасне, у рідких випадках
Воно відтак приходить, таке є в доглядках:
Діла нерівні творить тепер люд у всьому:
Отой є доброправний, лукавий той, в цьому
Віку не всі за ділом мзду, кару приймають,
Не раз страждає добрий, лукаві сягають
До честей превисоких, тож Бог не вінчає
Тих праведних у світі, лихих не карає,
Коли він сам правдивий. То як же кінчати
Отут життя все наше, а інше не знати?
Але воно не так є: Бог – правди хранитель —
Світ інший уготовив, і там як помститель
Лихим він стане, мзду дасть правдивим сторичну,
Цим – радість безконечну, а тим – кару вічну.

ВОЛОДИМИР

Щодо твоїх пояснень: отак і я теє
Був розумів; коли-бо, бувало, лихеє
Вчиняв, хоча таємно, мав муки сумління.
Я відчував: боявся! Життя ж усіх тлінне
Отут-то нас кінчає. А хто мені буде
Суддя отут? Одначе в нутрі сум не збуду –
Не можу! Скажи далі, як ви про світ звірно
І про людину також, і як ви про віру
Міркуєте Христову.

ФІЛОСОФ

Раніш цього віка
Бог, що в собі достатній, створив чоловіка
У часі, від своєї благоти – це певно,
Аби не жив тут завше, а в ліпше щоб ревно
Життя свій шлях провадив. А світ цей всерідний
Подав йому в науку, аби шлях догідний
Він вибрав. Того ради лице упокірно
Істотам подав іншим, нам – знищене мірно.
Де маємо вітчизну, там розум возводим,
Від еллінської цього мудроти доходим.
Людина-бо своєї не втямила честі,
Не взнала благодаті, а зведена влестям
Скотів, од них хоч різна, до них вона страстно
Всім серцем вподобилась. Гадаю, що ясно
Ти знаєш про Адама упалого, книжно
Про це оповідають. Були в тебе з різним
Розмови людом, також були й християни,
З якими розмовляв ти. З Адама постання –
Як з джерела, потреби, а також скорботи,
Хвороби витікають, сварки, брані, поти,
Губительства і голод, сама смерть отого ж
Є кореня. Що ж смерті лютіше є? З цього
На розум наш находить якась хмара темна.
Осліпленая нею людина поземна
Вчинилася, угору з них мало підводить
І серце, а погану честь ідолам плодить.
Себе світ обезумив таки сам од себе:
Крім іудеїв, рід весь шанує в потребі
Своїх рук мертве діло. Не бачить який-то
У милості є Бог наш. Не хоче дивитись,
Щоб світ оцей загинув, бажа підіймати
Із падежу людей тих, їм шлях подавати
І справити, а з пекла полон увільнити.
А ще, аби насправді могла вдовольнити
За переступство Бога людина утратна,
А цього ані ангел, й людина не здатна
Привести-таки в діло, тож створену силу
Перевиша, ік тому (річ дивна) сам ділу
Зійшов, зорить. О мудрий! Сам плоть чоловічу
Собі узяв, пройшовши утробу дівичу.
Став Бог він і людина, єдиним зв'язався
Лицем двоіпостасно. Відтак він назвався
Христом і постраждав та втолив проти люду
Гнів Божий, смертю також своєю із блуду
Нас вивів, тобто з пекла, навчивши, як в Бозі
Нам мудрувати. Знаєм від нього: в чертозі
Один є Бог правдивий, лицем же троякий:
Отець, Син, Святий Дух теж. Отцеві є знаком
Із надр родити Сина, і Духа виводить
У нім з Отця одного при тому виходить.
Відтак Син зволив нашу і плоть перейняти
Від Діви, постраждавши, був хресно
розп'ятий,
Помер і поховали, воскрес і те явно
Вчинив для багатьох він, а потім преславно
Зійшов на небо, сівши праворуч од Бога.
Ще й іншого немало нам дав з того всього.
Не все належить поки казати достоту,
В Христа як одягнешся у хрещенні, потім
Пізнаєш все ти інше. Тепер же такеє
Пізнай ти і у пам'ять найбільше оцеє
Сховай: ми завше вірим і звісно, і ясно.
Що суду день настане і страшно, і жасно.
День стогнання у часі, день туги, день гніву
Божого, прийде люта в нім, немилостива
Мста, що грішних погубить, а добрих вінчає,
В славі будуть. Раніше ж раптово заграє
Голос трубний, землею пройде, мертвих збудить
(Дивна річ це насправді), на суд-бо понудить
Воєдино зібратись. В огонь одягнеться,
Суддя сяде, а поруч і полк віднайдеться
Незчисленних вогняних слуг. Буде тут вірний
Свідок – власне сумління, – усе наше знає.
Все таємне, суддя той, серця пробиває.
Злих і добрих розлучить на дві він частини,
Введе в радість одних, хто ж пив ласі години,
Перепинить спасенний шлях, дасть вогонь вічний.
Вогонь вічний! Це страшно! Хто безчоловічний
Такий буде, якому не жасне такеє?
Княже! Добре про себе розглянь. Отаке я
Подаю тобі в раду. Раніше-бо, вірю,
Світ оцей розпадеться, аніж наша віра
Візьме зміну. Такеє були сповістили
Нам пророки правдиві, в піснях зголосили,
Оті давні Сивілли[14], ті еллінські діви,
Що взяли розум в Бога собі прозорливий.
Прийняли оцю віру царі і всеціло
Всі премудрії люди численнії, ділом
Чудеса утвердили, багато зливало
Кров свою задля неї, під меч шию клало.
Вигнання, біди, також темниці, закови
І всі нужди терпіти бували готові.
Знай, багатство і слава, чин княжий великий
Минуть скоро й вернутись не зможуть ніввіки.
Усе інше минаю, але те, одначе,
Що кажу, безконечним потрібно нам бачить.

ВОЛОДИМИР

Дар, який цар послав нам, є чесний немало,
То безцінний є бісер, його здарувало
Доброродство твоє-бо, тож маю повинність,
Щоб любов учиняти. Подвійно тож нині

Утверджу вірну приязнь, неначе моєму
Брату, а за премудре це слово твоєму
Доброродству таке я зволяю з'являти:
Нехай буду віднині тебе отцем мати.
Дар цареві за дар ми послати бажаєм,
За твій дар рівне дати нічого не маєм.

ДІЯ IV

Ява 1

Володимир, Борис, Гліб.

ВОЛОДИМИР

Чи сумніви якіїсь ви маєте, чада,
З філософових слів тих?

БОРИС

Мені-бо відрада
Велика була в серці, коли своє слово
Він ширив, відчував я: воно якесь нове
Вливалося у серце.

ВОЛОДИМИР

Я також такую
Мав радість, але нині в собі іншу чую
Я зміну. Сон сьогодні трудив знавісніло,
Якимсь я чорним мужем узятий був з тіла.
Ввижалося, проходив крізь пущу пустельну,
Був кинутий в діл темний, а потім в субтельне
І світле, й злачне місце приведений, але,
Не знаю чом, страшливе. Вспокоїти й мало
Не можу свого серця. До того громи я
Великі чув, а потім вогню мав печії,
Що люті були, звідкись пси гавкали многі.
Боюся, чи не гнів свій поширюють боги?

ГЛІБ

Це правда, гніви власні поширюють біси.
Але марнотний меч той. Гадаю я, звісно:
Пострашений сам, наші серця узнавати
Бажаєш, батьку! Ми ж бо тобі улягати
Є звиклі ув усьому, немало в цім ділі
Не різнимось од тебе. З бісівської сили
Поганьблені буваєм, вві сні страх наводять.
Чому ж, коли могутні, наяв не виходять
На змаг? Немов злодії, покритії тьмою,
Дерзають на стійкого, і тінь із собою
Ведуть на допомогу, полк лютий і жасний,
І брешуть, як пси добрі. Вони ж велегласні
У криках, та нічого тим не досягають,
Правдиві тим, себе як в пси перетворяють.
Веління ми, наш батьку, твоєї держави
Чекаєм, я ж цією рукою їм глави,
Як горщики, потрощу.

БОРИС

І я не інакше
Тримаю розуміння, погодження наше
Є, батьку, неодмінне: не так кров спорідна
Нас в'яже, як та віра божественна, слідна.

ВОЛОДИМИР

Я радуюся, діти, що до добра цього
Схилилися і вельми, додам я до того:
До бажаного волю не завше корисно
Довільно простирати, хай радить прозвісно
Тверезий спершу розум на ноги, тоді нам
Безбідно піде шия, вона-бо завжди-но
Вважає річ за добру, а вибере злую.
На час мене покиньте. Я тут поміркую
З собою наодинці. Як віск, мають діти
Серця, отож на раду їх легко схилити.

Ява 2

ВОЛОДИМИР

Численні є поради, лице їхнє красне.
Гадаю я, як тільки ж розглянути ясно,
То іншими здаються. Найперше ж у яві
Народиться від того ущерблення славі
Тут нашій. Чи не кину я грецьким під ноги
Царям вінця свойого? Хоч сам їх до цього
Смиряв, долавши, – зараз підлеглим від того
Зроблюся? Не від зброї впаду, а самого
Філософового слова? Інакший буває
Звичай: кого долають, закону прохає
В побідника. Чи ж мною почне володіти?
Світ знає: в мені сили є досить; щоб жити.
З царем я римським сяду сукупно і рівно,
Але не так, як учень. Отож очевидно
Укорення тут бачу. Минув і напевне
Учнівський час для мене. Малим був, у мене
Не існував тягар той. Сиджу на престолі,
Сиджу як князь, – чи ж здатись
учительській волі?
Невігласом жив досі, були невігласи
Князі праотні в мене. Шануючи власних
Богів, не сумнівались, – тож чи од безумних
Родився Володимир? Хто з вельми розумних
Бояр цього не скаже? І скажуть не лише
Таке (мені це серце вражає лютіше), –
Вістять, що не для віри замінюю віру,
А страху ради, щоби явленному миру
Подати міцність, ніби страшні в війні греки
Були мені... Та годі, нема небезпеки
Від балачок сповісних. Чи ж цього порока
Боюсь за царя більше? Стоїть превисока
Й велика його слава. А він нам не радить,
Не каже, щоб хрестились. Тож не страху ради
Вчинив оте я діло. Коли ж отакеє
Намислення настане, то що це? Якеє
Зло, щоб огудним бути від роду лукавих?
Та ж дим один – людськії огуди і слави!
Новому ж научатись чи ж вийде погано?
Не соромно учитись добра й не нагана
Повсякчас. "І до смерті, – таке вістить слово, –
Навчається людина". Мені ж це онова
Така! Бо з праотців ще ніхто не був, знаю,

Християнин. Тобі що? Походження маю
Князівське, тож інакше, князем бувши, жити
Не варто було б? Як же себе усмирити?
Та ж маєш славу? Чи ж бо нема в християнах
Князів, царів, тих, котрі міцні завше в бранях
Є воїни? Коли ж бо таке може статись:
Не будуть цвітом світу? Спроможні ж дізнатись:
Що квітне, зів'ядає, все ніби дощевний
Туман, мов дим чи, може, як крин одноденний.
Мов сон, вони зникають! Що ж буде із того,
Добро яке? Не вийде багато лихого?
Ворожості, заздроти, біль, випадки різні
Усолодять? Од вічних мене благ одрізнять
Назавжди? Ні не буде! Куди ж бо ідеш ти,
О княже бідний? Триста жінок твоїх де тих?
Не дбаєш, відвернувся? Чи ж бо ти звір дикий,
А не людина? Будеш ти гордовеликий,
Хоч можеш буть смиренним? Відплату такую
Покинеш за кохання? О горе! Я чую:
Вогонь сердешний палить, нутро спопеляю –
Впаде в утробу пломінь. О горе! Не знаю,
Чи житиму, прийнявши закон нелюбимий,
Тяжкий ярем та іго незручно носимі?
Якщо б мені спочатку таке розказали
Були, коли не був ще прив'язаний мало
Я серцем до численних звичаїв лакомих,
Було б зручніше. Пристрасть вогненну при тому,
Що має рушну силу, чи ж можна знадібно
Згасити? Це від того стає неподібне
Христове вчення, котре навча гамувати
Хіть плотську. Як же можна отак ураняти
Природу? Та ж природі біда, йдучи, шкодить,
Тож як же добра буде? Її воля водить
Чудова, наглядає. Не в Божій це справі,
Коли Творцем ти світу речевого справді?
Своєму ж так творінню нести супротивний
Закон навіщо? Може, хтось інший світ дивний
З буття привів, хтось інший є світу оцього
Початком, тоді віра неправедна в нього!
Що це, Володимире? Біснуєш? Якії
Наводять тобі біси (та й люті) такії
Слова й думки? Чи, може, у тебе коротка
Є пам'ять? Забув мову? Вона ж бо солодка
В Філософа? Чи ж мовив тобі щось незвісне,
Для розуму противне? Тож звідки безмістне
Таке гадання? Адже природи начало
З'явив Христос сповісно, отож він постало
Не витворить живому у світі цім біди.
Як воїну дає вождь меча, то побіди
Шукає: скільки років на зло потребити
І замість врага свого, мо', і друга убити.
Хіть плотську Бог подібно посіяв у плоті
У нашій, але чинно, не так, як у скотів, –
Для ситості вживаєм. Здоровому гідно
Це помислу... Морочить таки очевидно
Мій розум звичай, – може, його б поломити
Противним обичаєм? Коли отак жити
Нелегко, як гадаєм – хоч важко, а можна,
Так, важко, хоч не легше зло буде безбожне.
Так, важко! Мзди без труду ніколи не взяти.
Так, важко! Та про трудність належить згадати:
Вогонь то вічний, Христе! Моїм називаю,
Хоча тобі не рідний, твоєї жадаю
Підтримки, твоїм бути я хочу всеціло,
Тобі свою віддавши і душу, і тіло.
Згаси вогонь і бісів огудних жени ти,
І збережи єдину так славу, стверди ти.
Коли рід горделивий тут княжій державі
Дається, то повірю у тебе на яві.
Догідно тобі буде – таємно хрещуся...
О нечутливість! Та ж бо кого я стиджуся
І перед ким? О безум! У сором цар вишній?
Гадає бути чесним лукавий та грішний
Цей рід! Не так повсюди нехай ходять вісти
Про мене – йду напевне Христа ізповісти,
Іду і божества я творю волю твого,
Закон твій всередині нутра є мойого!

ЗВАБА

Верни, Володимире, верни біг поспішний
І зупинись, послухай мій плач безутішний!
Пізнай любо, звісно,
Хто зове слізно,
Кого любить маєш,
Куди тікаєш?
В які йдеш країни?
Звідкіль гнів лине?
Тебе плач не втолить.
Мій голос не вмолить.
Такий ти є твердий.
Такий жорсткотвердий!
Любове єдина,
Яка в тобі зміна?
Згадай, Володимире, давніші дні тії,
Коли тебе в обійми приймали тіснії.
Які тоді простори і радості мались,
Трьохсот жінок цілунки у серці вміщались!
Веселі танці-скоки ішли невгомонно,
Солодкість пробувала в душі безборонно.
Яких тоді лакоток не мали ми, ситі!
Це солодко згадати, – що ж ділом творити?!
Згадай, серця як оніжені, раді
Були з тобою у краснім саді.
Природа квіти являла всякі,
З'являла я там жон красноях.
Чудове місце від квітів мали,
А ще красніші вистави знали.
Соромивсь любо цвіт той червлений
Живого квіту облич явленний.
Де дні ті? В доли зійшли підземні,
І їх зморочив був вечір темний.
Зморочив день світлозорий
І морок хмар непрозорий,
Володимире! Любая главо,
Хто тебе звів так лукаво?
На себе самого, лютий,
Хочеш ти гнів воздвигнути.

О мої люде! Того не буде! Шляхом
Христовим не йдіте!
Жорстокий ділом, удручить тілом – такого
іга не несіте!
Яка лютість, о княже!
Благ моїх новий враже!
Коли себе бажаєш
Ти мучить, благом маєш,
Чом інших тебе ради
Жаль мучить без відради?
Триста жон зітхає,
Шістсот очей ридає.
Це я марно примножаю плач безмірний,
Не почує те камінний і зловірний!
Не з княжого він роду.
З Іродів лютих плоду:
Весь є звіриний.
Камінний весь, залізний весь, весь жорстокий.
Нечутливий, страхітливий, яроокий:
Ганьбить він наші поради
І гадає так дістати
Верх високий.
Воістину помщуся, о звіре дивний,
Помщуся за докір нам цей великий!
Пізнай од помсти дання,
Бо в любові з поругання
Жаль гнівливий!

ДІЯ V

Ява 1

КУРОЇД

Я дуже хочу їсти! О, їсти! Не впасти б!
Я хочу їсти! Горе! Тут мушу пропасти.

ПІЯР

Де був ти, Куроїде, де був оце нині?

КУРОЇД

Аби не був живий так наш князь (наодині
Про те кажу тобі я), як це богам жертва
Скупа від нього стала. Коли б зробивсь мертвий
І я почув, то звістку взяв радо в віднову.

ПІЯР

Чому це так?

КУРОЇД

Повірив Філософа слову,
Заборонив приносить він жертви у місті.

ПІЯР

Мала це іще злоба.

КУРОЇД

Бить голодом, вістиш,
Малою назвав злобу? А ще із пречесних
Жерців, котрії молять за рід весь невлесно!
Ось я ходив на села курей купувати,
А чи таке бувало?

ПІЯР

Щось гірше чувати
Не довелося, бачу, що мовлять, до того
Скажи, хто більший буде: жерці, а чи боги?

КУРОЇД

Я знаю, що питаєш! Скорботу лелію
Про себе мов? Ні, брате! Себе не жалію,
Богів жалію, та ж бо, коли обідніє
Тут жертва, куплю м'яса. Бог не володіє
Грішми, в село не піде. Тож наш голод стане
Для нього – смерть готова. Подвійна нагана!
Вона печалі творить.

ПІЯР

Тобі ще не звісні
Його ще більші злоби, адже його біси
Тут на богів постали. Звелів він повсюди
Крушить богів. Я бачив, як частки від вудів
Валяються відбиті: носи їхні, ноги
Відрізані побачив. Благі наші боги!
Болію за вас вельми. Не туга це, друже?
Вже Ладо не танцює (це ж діло йому вже ж
Від всіх богів давалось, доручення малось),
Лиш лікті свої руха, бездійний немало.
А Мошко, той кадила не може вже чути.
А Позвізд (моя туго! О жалю прелютий!)
Пробиту литку має, кульгає і стогне.
Почуй до того більше, про зло оте повне:
Кумир безвстидні діти не лиш розбивають,
А в голову, як в посуд, свій шлунок справляють.

КУРОЇД

Що творять з головою?

ПІЯР

Живіт спорожняють.

КУРОЇД

Ах! Ах! Чи Жеривіл це теж знає?

ПІЯР

Вважаю:
Дізнається про теє, віддасть духа богу.

КУРОЇД

А де він є? Не знаєш?

ПІЯР

Упав-бо від того
В хворобу від печалей, але чи спроможе
Втекти відтак од смерті, та ж зовсім не може
Він їсти, смак утратив. День третій минає,
Як він лише одного, агей, пожирає
Бика на день.

КУРОЇД
О горе! Від голоду згинем!
О княже беззаконний! Над пеклом ти б нині
Хай царював – не нами, над руським-бо родом!

ПІЯР
Мовчи!.. Радієм, пане, твоїм ми приходом!

Ява 2
Мечислав-вождь, Хоробрий, Піяр, Куроїд.

МЕЧИСЛАВ
Жерці, яке тут діло? Воістину дивний
Ваш упір! Ви єдині іще супротивні
До волі свого князя! Стовпи ви бездумні,
Скоти ви безсловесні! Старці дітоумні!

КУРОЇД
Чому таким, о пане, на нас дишеш гнівом?

МЕЧИСЛАВ
Не чули волі князя?

КУРОЇД
Не чули ми сливе
Воістину. Яка ж є?

МЕЧИСЛАВ
Поглухли хіба ви?
Та ж трубний гук віщає!

ПІЯР
А ми не пізнали,
Не чули, бо ми щойно з дороги вернулись,
У Києві відсутні були. Зволь, щоб чули,
Який указ, о пане, тепер вийшов княжий?
Його ми волю творим. По правді би вражий
Був дух, коли б протививсь, бува, його волі,
Владики отакого.

МЕЧИСЛАВ
Хіба вам доволі
Не є відомо: всюди побити кумири
Звелів князь при насталій християнській вірі?

ПІЯР
Нове щось оце чуєм.

КУРОЇД
Надії не мали!

МЕЧИСЛАВ
Це як? Пізнала Русь вся, а ви й не чували
І досі? Пси, збрехали!

ПІЯР
О пане, хай буде,
Як ти оце говориш, одначе ми – люди!
Прости, коли не чули!

КУРОЇД
Хай не прогнівляє
Твоя-бо влада! Повість оця в собі має
Таке невірогідне. Та ж боголюбивий
Наш князь!

МЕЧИСЛАВ
Тобі нещастя! Мені, псе олживий,
Велиш брехать? Отож для твого явлю діла
Я істину наказом. Бий ідолів!

КУРОЇД
Била
Не маю я з собою.

МЕЧИСЛАВ
О вої, подайте
Ви зброю!

КУРОЇД
Милосердя до мене тримайте!
Я хворий, подивіться, не зможу підняти!

МЕЧИСЛАВ
А неслухняне вудо мечем треба втяти.

КУРОЇД
О горе!

МЕЧИСЛАВ
Починайте! На місце ти друга!
Чи, може, і у тебе такая ж недуга?

ПІЯР
Почуй мене мало,
О пане! Це – бог Ладо, а це ж – бог Купало,
А це – Перун великий. Із тими вчинити
Що хочете, творіте. Перуна ж побити
Не можна, дуже прошу! Із страхом великим
Згадаймо, що про нього від предків, відвіку
Жерці нам прорікали прадавні: коли хто
Зачепить цього Бога чи схоче розбити,
Тоді погасне сонце, Дніпро назад сплине,
Впаде і Київ з трусу у порох, загине.
Молю вас, не дерзайте!

ХОРОБРИЙ
Дерзнемо й сміліше!
Пізнаєм це, і діло нам страхи явніше
Покаже. О великий! О Боже преславний!
Не гнівайся на них! Що накаже державний
Наш князь, творити треба. Хай ліпше загинем,
Коли це забороних! Дерзнемо-бо нині!

ПІЯР
Молю вас, не дерзайте! О лютість! О горе!

Земля уже трясеться, впаде місто скоро!
І град впаде! Що діють? Не можу встояти
Я на ногах...

МЕЧИСЛАВ
Лестивче! Не треба брехати!

ПІЯР
Вже сонце помінилось!

МЕЧИСЛАВ
Якеє ж бо ваше
Одурення! Невіддя яке значне наше!
І сліпота! Та ж камінь і дерево мертві.
Немов живого, бога вседушно, відверто
І мило шанували, рабами ставали.
Раби твої, митці, їх руками створяли.
Христе! Правдивий світе! Та ж що тобі маєм
Воздати за ту милість, яку оце знаєм,
Що нині учинив ти?

ХОРОБРИЙ
Чи зміг ти пізнати
Й побачить, як ішов князь хреста собі брати?

МЕЧИСЛАВ
Бажав того я щиро, та воїнське діло
Затримало, не встигнув, хоч як і хотілось.
Жалію на те. Ти ж бо оті добрі вісті
Подай, бо їх побачив.

ХОРОБРИЙ
Та хто-бо повісти
Про ту подію зможе? Такого відвіку
Не бачив торжества я. Полки два великі
Ішли уладно – перший словенороссійський
І вибраний, у другім – народ візантійський.
Двір Деспота ясного[15], аби зустрічати,
Царем пославсь до князя. На воїнах знати
Злотисту барву в строях, броня випускала
Такий блиск, що, дивившись, усі відчували
І страх, і радість разом. В такому обладі
Прийшов наш князь до храму, а храм ув окладі
Внизу, вгорі – в іконах; у ньому стояла
Велика срібна чаша, вона дозволяла
Вміститися людині; праворуч службовий
Стояв престол з начинням пречесним, чудовий
Трон архієпископа, а іншим стояли
Пониженії трохи; ліворуч лежали
За образом та чином осібнії білі
Одежі, що біліші од крину на піллі.
Тож Деспот те начиння дав князеві, сину
Духовному своєму, вчинивши за чином,
Що давній, християнський. А вся та палата,
Мов зорі, була повна у золото взятих
Лампад і свічників там. Зі східного боку
Виходив пах солодкий постійно нівроку.
При дверях князь спинився. У злотні ворота
Від олтаря пішов клир. Обнятий достоту
Страхом я був відрадним (повір мені, пане!),
Забув, де є, мав серце – тремке ненастанно.

Ява 3
Вісник, Мечислав.

ВІСНИК
Великий князь Василь вам здоров'я і радість
Твоєму доброродству зсилає.

МЕЧИСЛАВ
Я радо
Приймаю таку звістку. Але ти голосиш
Нове ім'я – Василь-бо. Гадаю, приносиш
Од нашого ти звістку?

ВІСНИК
Наш князь посилає
До тебе, Мечиславе, тебе він вітає.
Василь-таки, це правда.

МЕЧИСЛАВ
Незвісне це слово.

ВІСНИК
Хрестившись, Володимир прийняв ймення нове,
Він Василем назвався. А хартія звістно
Все з'явить.

МЕЧИСЛАВ
Прочитай всім, Хоробрий, все чисто.

ХОРОБРИЙ
(Читає Володимирове послання).
Володимир, при своєму хрещенні названий
Василь, князь київський і всіх руських країн
повелитель, Мстиславові, вірному вождеві
наших воїнів – здоровлю!
Не випадало досі мені написати
Тобі до прочитання, що від благодаті
Я Божої прийняв був. Від того тримаю
Я радість, ще й такую від слуг я, вважаю,
Якої не мав, навіть коли міста многі
В полон приймав для себе. Адже коли з того
Бува, від перемоги ми радісно мались.
Тим більше нам належить радіти постало.
Тож торжество із нами! Віщу, за совітом
Царя, на милість Божу прийшов я до світла
Від тьми, яка стояла, покинув кумири
Бездушнії, дійшовши правдивої віри –
Закон узяв правдивий. Оце тепер діло
За поміччю Христа-бо, до решти, всеціло
Здійснив, узяв начиння і біле, і чорне,
В Христа я одягнувся, а скверну потворну,
В якій я народився, омив цілковито
Я хрещення таїнством. Звістилось відкрито
Від Бога нам чудесно: коли опустився
У купіль я святую, тоді оновився.
Безбідно вся відпала оскверна тванюка

З очей, але у тілі, де ноги чи руки,
Не мав при тому шкоди. Це Божі здійснились
І догляди, і милість, мене як навчили,
Простого невігласа, наявно й чудесно,
В нутрі я теж очистивсь, омився тілесно.
Ця звістка хай у радість вам буде пречесна:
Коли у вас правдива є вірна, не влесна
Любов до нас, мене це прикрасить сильніше,
Ніж тисяча побідних вінців. Хочу лише:
Що сам дістав, такого і іншим бажаю
І раджу те узяти, не повеліваю.
Але є й повеління таке наше: всюди
Хай ідолів збивають, від того не будуть
На хоругвах військових громовії стріли,
Ані вінці купальські, ні інше безділля,
А хреснеє знамення хай буде прекрасне
Зображене повсюдно, воно буде жасне
Усьому противенству. Озброєний тим-то
Великий Константин зміг численний розбити
Максенієвий полк[16], тож при тім посилаєм
Хоругву, щит у тебе хрестом позначаєм.

МЕЧИСЛАВ

Раду князя сердечно приймаю, й раніше
Я Христа любив щиро і найвседушніше
Побив ідоли, ділом оте доконавши,
За указом, за першим, його собі взявши.
За хоругву полкові сердечно ми вдячні,
За щит, зміцнений хресно, і я маю значно
Свої груди поставить замість щита мічно
Задля князя, ворожі напасті бить звично,
Його владу щитити. О вої! Це злотий
День засяяв, належить радіти достоту.

Тут ХОР проголошує:
Андрій-апостол із ангелами.

Нині день засвітився – о радість премнога,
День прийшов, що звістився для мене від Бога.
Так, це світло, що духом водиме до діла,
Обіцяв тобі, граде, мій Києве милий.
Був у тьмі ти раніше, хоча перед миром
Світлим ділом преславний, але ще кумирам
Темним ти підкорявся, був чорний в безвір'ї,
Отож світлом себе ти осяй невечірнім!
Але де я? Що бачу? Які іще літа,
Царю вічний, відкриєш? Он світло від світла
Бачу, множиться вельми. Отак-то спочатку
З гір струмочок стікає, але наостатку
Він, із іншими злившись, з'єднавши ручаї,
Вже широким потоком тече. Я вбачаю
Таке чудо у славі твоїй, граде Божий.
А на мучених крові в тобі ростуть рожі.
Борис, Гліб – оце віття коріння святого.
Лютість! Брата веде біс проклятого того![17]
Уже бачу: він списа й ножа вибирає.
Але радуйся, граде! Лише прикрашає
Ця скорбота твій образ. А це що, о дивне
Чудо! Гори від півдня! Он світло розливне
І велике з'явилось. Отак сивиною,
Мужі чесні, з'явились ви переді мною,
І не криє земля вас. Що творите там ви?
В світлі двох убачаю[18]: один з одним стали,
Бачу, риєте пильно глибокії ями
Пересохлими з посту своїми руками.
Скільки люду приходить з країв різних, многих
І князі славнородні – о чудо! – в убогих
Старців хочуть багатства набрати. Я чесних
Бачу лиць тут чимало. Не стільки з небесних
Сфер виходить те світло, як із печер темних, –
Ти-бо, Русіє, небо у прірвах підземних!
Гори київські, отже, збирають безцінну
Утвар ізвідусюди. Я скрізь доброчинну
Красу бачу, неначе вінці дорогії,
Бісери по всіх горах – це храми святії.
Але горе! О царю, гнівливість притримай.
Що за хрещення? Страх і мечі нещадимі!
Граде, гнів це великий отой вогнепальний
Божий суд? Знаю, будеш од того печальний,
Бо якомусь Батию[19] подасть меч огненний.
Ним поглумлений будеш, посічений певно.
Цвіт людей упаде там і швидко зів'яне,
Та не будеш забутий до решти, постанеш,
Богом вибраний, встанеш, подасть Бог віднову,
Поверне доброту, і прославишся знову.
Сьомий вік тебе, граде, світила премногі
В золотій колісниці провозять од Бога.
Мужів мудрих я бачу учительних сильних,
Прехоробрих у бранях, премудрих і дільних.
Серед них два найбільші великі світила
Сяють ясно[20]. Волоссям один побілілий,
Золота йому митра сивини пречесні
Прикрашає, у другім знаменні небесні
Бачу риси: там зорі і місяць з собою
Поєдналися разом з рвучкою стрілою.
О російськая церкво![21] Тобі безліч світла
Від світил цих пребуде у нашії літа.
Бачу: другий вояцьку броню міцну має,
Полум'яний увесь він, натхненно палає
Гнівом. Зрю я: он купні полки отак многі
Зловорожі страхає, ламає їм роги[22].
Бачу й се: Магомета ворожії гради,
Трясучись, упадають, не мають відради.
Лев якийсь роз'ятрився на сильного мужа[23],
Гострить кігті, та ярість твою не подужа,
Хижий звір той роздертий од тебе небавом,
Ну, а ти наречешся Самсоном преславно.
Ти у мене для цього оружжя прохаєш
Нащо? Сам доброродство в щиті своїм маєш –
Хрест Господній, аби на усі супостати
Буть страшним. Так, гадаю, він хоче сказати:
"Твоїм воїном бути зволяє, Андрію,
Цар Петро, допомоги від тебе воліє!
Посприяй, оружниче! Сприяй, вожде міцний,
Чим спроможний, тим буду для тебе помічний".
Ну, а це що за образ за ним поспішає,
Видно обрис наступний, його ж бо являє
Передбачення Боже! Численне й чудесне
Я видовисько бачу. Тут рівнонебесний

Монастир є Печерський, камінніі стіни
Вивишає[24], а потім в своїй повній тіні
Розгортає намета, намет світла повний –
Це Маріїне житло, осідок духовний.
Інше чудо явилось: забутий віддавна,
Мов його не бувало – а це безпідставно, –
Он престол, що валявсь, – переяславський – долі.
Постає вельми красно, й на тому престолі,
Вже посаджено мужа[25], а він доброчинний,
Древнім пастирям ревним він, ревний, подібний.
Ось численні доми я помітив святії,
А з усього найліпше видовище зрію:
Дім учених виводять[26]. О днів тих блаженних
О Русь наша! Та ж скільки мужів доброденних
Дім цей створить. Над ними, будовами тими,
Цих хоромин зиждитель Іван всеславимий[27],
Мов накреслений мріє, о Боже великий,
Ти відкрий мені радість, і світло, мов ріки,
Хай на мене поллються! Дай міцність і силу,
Дай тривалість до того, дай всякому ділу
Ти сприятливий успіх, і брань дай побідну,
І здоров'я, державу і тишу безбідну
Дай обранцю твоєму, Петрові-цареві,
Вірноносному також Івану-вождеві.

Кінець

ПРИМІТКИ

Перекладено із словенської (церковно-слов'янської) мови за виданням: ЗНТШ. – Т. CXXX–CXXXII. – Львів, 1920–1922.

[1] Дата неусталена: одні історики вважають, що хрещення відбулося 889 року, але більшість спиняються на даті 988 р.

[2] Ідеться про *Івана Мазепу*.

[3] У ті часи словом "католицька", тобто "вселенська", позначалася церква як західна, так і східна; західна звалася "римо-католицькою", а східна – "східно-католицькою" або католицькою грецького обряду.

[4] *Ярополк Святославич* князював у Києві в 972–978 рр., був убитий при династичному змаганні Володимиром в м. Родня (теперішній Канів).

[5] Тут відбито версію, що засновник Києва *Кий* був спершу розбійником.

[6] Мається на увазі *Константин Великий* (285–337) – візантійський імператор, який удержавив християнську релігію.

[7] "Я не прийшов кликати праведних, але грішників до покаяння" ("Євангеліє від Св. Матвія", 9:13).

[8] Чоловік Марії-Богоматері *Йосип* був теслею.

[9] *Юліан* – римський імператор у 361–363 роках, був іконоборцем.

[10] Троянська війна між Грецією і Троєю велася через те, що Парис, син троянського царя Пріама, викрав царицю Спарти, дружину царя Менелая Єлену і завіз у Трою.

[11] *Мошко – Мокош.* Т. Прокопович найпевніше взяв перелік давніх язичницьких богів із "Синопсиса" – короткого викладу історії (вийшов у 70–80-х рр. XVII ст. у Києво-Печерській лаврі).

[12] *Платон* (бл. 427 – бл. 348 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ.

[13] *Епікур* (341–270 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, засновник філософської течії – епікуреїзму, розробив учення про атоми та матерію.

[14] *Сивілли* – діви-пророчиці.

[15] *Двір Деспота ясного... – Деспот* – правитель залежної від Візантії держави, а також – найвищий титул візантійської правлячої верхівки.

[16] *Максенієвий полк* – військо римського імператора Максенція (280–312), розбите військами Константина Великого у 312 р. Максенцій потонув у Тибрі.

[17] *Брата веде біс проклятого того!* – Йдеться про *Святополка Окаянного* (бл. 980 – 1019), який у династичній боротьбі звелів убити Бориса та Гліба (1015 р.).

[18] Йдеться про *Антонія і Теодосія,* засновників Києво-Печерської лаври.

[19] Йдеться про *татаро-монгольське нашестя* на чолі з ханом Батиєм, який і здобув Київ.

[20] Йдеться про *В. Ясинського,* київського митрополита (був ним у 1690–1707 рр.) та гетьмана Івана Мазепу.

[21] Йдеться про малоросійську *(українську)* церкву.

[22] Тут панегірично оспівується *І. Мазепа.* Йдеться про здобуття Казикерману і Тавані в 1695 р.

[23] *Лев якийсь роз'ятрився на сильного мужа... – Лев* – шведський король *Карло XII* (1682–1718), *сильний муж – Петро І.*

[24] Кам'яну стіну довкола Києво-Печерського монастиря було зведено коштом І. Мазепи в 90-х роках XVII ст.

[25] Переяславська єпископська катедра існувала ще в часи Київської держави. Відновлена на поч. XVIII ст. Першим її єпископом став З. Корнилович.

[26] Ідеться про будівництво І. Мазепою нових навчальних корпусів Київської академії, яке розпочалося 1703 року.

[27] Тобто *Іван Мазепа,* який дав на будівництво значні кошти.

Петро Ворона

ВІД БОГДАНА ДО ІВАНА...

Мазепині ревуть громи
Над Україною, яка
В блакитно-золотих сутанах
Стоїть за правду на майданах
Звитяжно, як було в віках.
А хлопці вобабіч Дніпра
Кують мечі несамовито,
І кінь у стайні б'є копитом
– Пора, мазепинці, пора!

О.Хало, "Золота підкова України".

Кожен народ, кожна нація має своїх героїв – будівничих держави, і визначає їх самостійно, незалежно від того, чи визнають їх такими сусідні країни. Адже зігравши позитивну роль у формуванні власної нації, її культури чи господарства, політичний діяч ставив за мету проголошення державної самостійності країни, чим завдавав проблем тим, хто силою господарював на його землях. Історія завжди носила національний характер, а те, що добре для однієї нації, як не парадоксально, не завжди добре для іншої. Одначе не тішить, що високопосадовці, які формують нашу державну політику, так до цього часу і не зрозуміли: вони живуть в Україні, новітня історія самостійності якої – майже 20 років! Їх мислення досі прагне захищати статус "єдиної і неділимої", хоч уже й провідні російські історики відмовилися від трактування історії за схемою "что хорошо для Росії – полезно всем".

У багатьох наукових обивателів за інерцією спрацьовує марксистська схема "справедливих і несправедливих воєн", коли до першого розряду відносяться ті, які ведуть вони самі, а зрадниками й ворогами постають "опортуністи". Тому дивно і незрозуміло, коли, наприклад, в Україні ставлять пам'ятники цариці Катерині II, яка зруйнувала Січ і фактично впровадила кріпосне право, а того, хто стояв на захисті українських козацьких прав, – проклинають, до того ж – найзапекліше – "свої", манкурти. Опоненти української державності, забуваючи про власну мораль, висувають високі морально-етичні вимоги до всіх і вся. Але тут хочемо навести прикметний епізод: свого часу київський композитор Селецький, знайомий із Лістом, Мендельсоном, Мейєрбером, у мемуарах зауважував, що на пропозицію Варвари Репніної він хотів створити оперу "Мазепа", лібрето до якої мав написати Тарас Шевченко. Але при зустрічі з поетом Селецький наполіг, щоб лібрето було російською мовою, чого той прийняти не зміг. Так істинні патріоти усвідомлюють свою державотворчу місію.

У західноєвропейській літературі гетьман Іван Мазепа, завдяки романтичній традиції, залишився легендарним героєм. Англійський поет Байрон, французи – письменник Гюго та живописець Верне, угорський композитор Ліст написали невмирущі твори, які піднесли героя до рівня історичного символу. А сам Мазепа так змальовує ті часи:

Всі покою щиро прагнуть,
Та не в єдин гуж всі тягнуть.
Той направо, той наліво,
А все браття – тото диво!

Ще тоді він хотів побороти всі незгоди і об'єднати національну еліту, та, на жаль, слова із "Думи" залишаються актуальним для України та її політиків досі.

Не беремося захищати Мазепу від "лжепатріотів" – не варто, своїми справами він сам себе охороняє від політичного холуйства; зупинимося тільки на фактах його біографії як будівничого козацької держави, про які – чомусь? – більше мовчать.

Високоосвічена людина, він дбав про розвиток можливостей народу навчатися, адже бачив майбутнє країни тільки у високоосвіченій еліті й освіченому поспільстві, і це підтверджує такий факт: на початку XVIII ст., в кінці Мазепинської доби, в Україні була одна школа на 1000 мешканців, а вже за російського панування в 1875 році – одна майже на 7000 мешканців.

Певною мірою Мазепа продовжував традицію, закладену в першій чверті XVII ст. козацьким гетьманом Петром Сагайдачним, який свою полководницьку та державну діяльність доповнював активною просвітницькою політикою. У Києві, Чернігові, Переяславі та інших містах і навіть селах засновувалися школи, бурси й шпиталі, наділялися маєтностями українські монастирі, котрі, по суті, були вогнищами просвіти завдяки власним школам і друкарням. Мазепа взяв під опіку Києво-Могилянську академію, дбав про її розвиток, щедро обдаровував пожертвами. У 1693 р. вібудував братську церкву Богоявлення, поставив новий будинок для академії, щоб поліпшити умови "всякому з малоросійських дітей, хотящему вчитися". За його часів (1708 року) Києво-Могилянська академія нараховувала 2000 студентів, які, бувало, проходили навчання і в європейських університетах та школах, але вже 1709 року їх стає 161, а майже через століття ця кількість зростає, проте лишень до 800–1000 осіб. Сьогодні відроджена академія має понад 2000 студентів.

Недоглянутих дітей-сиріт не було: над ними обов'язково брали опіку церква або заможні родини і давали освіту, виховання, забезпечували добробут. Майже всі українські жінки знали грамоту – у європейських мандрівників це викликало чимале здивування.

За Мазепи найбільше будується кам'яних церков, відбудовуються монастирі як осередки науки, у тому числі власним коштом гетьмана. "Собор Мазепин сяє, біліє" – з гордістю писав Тарас Шевченко. Гетьман щедро фінансував розвиток мистецтва, зокрема архітектури й малярства, прикрасив українські міста спорудженими й відреставрованими чудовими храмами, розбудував в Україні близько 20 церков. Різні за архітектурою, розкішні величні споруди водночас мають і спільні риси, названі мистецтвознавцями *Мазепиним бароко*. Не тільки талант будівничого, але й витончений художній смак гетьмана втілилися в таких пам'ятках:

1. Києво-Печерська лавра: Троїцька надбрамна церква, Успенський Собор, Церква Всіх Святих над Економічною брамою, Кам'яний мур, Церква Різдва Богородиці.
2. Софіївський собор, дзвіниця та мури Софіївського монастиря в Києві.
3. Мала Трапезна церква Густинського монастиря.
4. Храм Преображенія Господнього Лубенського Мгарського монастиря і Трапезна церква Лубенського Мгарського монастиря.
5. Вознесенський собор у Переяславі.
6. Колегіум та Борисо-Глібський кафедральний собор у Чернігові.
7. Михайлівський Золотоверхий монастир у Києві.
8. Корпус Києво-Могилянської академії.

За рахунок гетьманської казни, з-поміж інших культових споруд, була зведена й церква Христовоздвиженського монастиря поблизу Полтави.

Яке ж було господарське життя за часів гетьмана Мазепи? Багато істориків визнають, що тоді Гетьманщина становила собою одну з найбільш розвинутих територій Європи. Функціонування державних інститутів забезпечувалося податковою системою (натуральною та грошовою), орендною платою (нею обкладалися торгівля горілкою та використання рангових маєтків, особливо млинів), митними зборами. В Україні розвивалося ткацтво, ливарна справа, виробляли порох тощо. За Мазепи значно збільшено гарматний арсенал – до найпотужнішого в Європі. Було відкрито багато рудень, ливарень, порохових заводів (зауважимо, що за наказом Петра I вони дали його армії 2 тис. пудів пороху). Гетьман опікувався розвитком різного роду промислів, мануфактурним виробництвом. Тільки в Стародубському полку існувало 12 буд для випалювання поташу, а на Чернігівщині 11 гут виробляли скло, діяли 12 паперових фабрик. Значного поширення набуло гончарство, а ткацтво переросло в організоване фабричне виробництво полотна, сукна, шовку, козацьких пасів, плахт, килимів. Водяні млини, як джерела дешевої енергії, обслуговували паперні, гути, валюшіступи для биття сукна, керамічні майстерні, лісопильні заводи.

Більш як 20 років гетьманування Івана Мазепи були періодом соціального спокою. Селянин працював на орендованій у держави землі, а за це відбував "всякое послушество" та платив податок. Ця повинність не обмежувала рух селянства Гетьманщиною, а праця на власній землі давало достойні статки. Тому гетьманський писар Петрик так і не зумів знайти широкої підтримки в селян у своє-

му заколоті. Бо українське село жили значно краще, ніж польське чи російське. Звичайно, селян не задовольняла існуюча податкова система, постійно тривожила потреба захисту від нападників тощо. Але ці питання пробували якось вирішувати.

Так, зовнішня загроза змушувала гетьмана утримувати козацьке військо, а це закладало вже підмурівок державності. За 20 років гетьманування Мазепа здійснив 11 літніх і 10 зимових походів. Безпека вимагала фінансової підтримки з боку цивільних прошарків гетьманату: на одного середньостатистичного мешканця припадало 0,5–1 золотих податку; козацький стан (200 тис. осіб) податків не сплачував. Головними "фінансистами" були власники волів, коней, млинів, гуралень, купці, орендарі – люди забезпечені, тим більше, що ціни робили податок поміркованим: так, хата коштувала 200–500 золотих, млин – 200–300, віл – 15, кінь – 35–75, 1 центнер жита – 2, 50 кг борошна – 2, плата найманим женцям – третина врожаю. Система оподаткування становила в середньому 1/12 потреби для нормальної життєдіяльності окремої людини, тобто лише 8% від потреб людини.

Але все одно 1694 року на з'їзді старшин говорилося про нелегкий стан селянства: "поборы черному народу тягостные, потому что поборы берут и с того человека, который одним хлебом без промыслов довольствуется". Тому майже щороку гетьман за скаргами з місць видавав оборонні універсали на користь посполитих селян, карав винних старшин. Так, 1691 р. у зверненні до старшини гетьман картає тих, які "тяглих селян без міри обтяжують повинностями, а козаків приневолюють іти в селяни, або викидають їз з маєтків"; 1692 р. знову звертає на це увагу. Він розсилає універсал із заувагою: "...дабы нихто из тех владетелей не дерзал работами великими и поборами вымышленными людей в селах, собе даннях, ... отягощати и ни малай в землях, полях, лесах, сеножатех и всяких угодьях чинити им обидь и насилля, и чтобы владали ими в меру, ничего вновь и выше меры не налагая". У тих, хто знехтує цими застереженнями, зазначалося в універсалі, маєтності будуть відібрані, а "отягченным в подданстве людям будет учинена свобода".

Перебуваючи в Полтаві, Мазепа, "дабы поспольство пререкания не чинило", відібрав у багатьох державців їхні володіння й передав у загальне користування. Зловживання переяславського полковника Л. Полуботка стали причиною позбавлення його влади; позбулися влади ще кілька полтавських старшин. У листопаді 1701 року гетьман знову видає універсал, який захищає селян: "аби не болшей, але толко два дне в тиждень роботу его панщизною отправовалию а иншиедне на свои оборочалы потребы, и в рик по одной осмачкы от раб очей тварини давали...". Під час бойових дій він також намагався підтримувати селян, зокрема наказав усім державцям із власних статків виділяти підводи для потреб перевезення. Тому можемо стверджувати, що гетьман всією покладеною на нього владою прагнув захистити інтереси посполитих селян і рядових козаків, стримати зажерливість старшини.

Ці та багато інших фактів з гетьманування Мазепи свідчать про нього як про визначного державного мужа, який, на відміну від багатьох теперішніх українських політиків, насправді дбав про життя народу, опікувався його духовністю.

На думку Татяни Таїрової-Яковлевої – керівника Центру з вивчення історії України при кафедрі історії слов'янських і балканських країн Санкт-Петербурзького державного університету, доктора історичних наук, професора, автора книги про І. Мазепу з серії "Життя відомих людей", "давно пора відмовитися від політичної анафеми і проклять на адресу Мазепи і спробувати взяти урок з трагедій наших предків. Не варто наслідувати пропагандистські штампи, які намагалися пояснити російсько-український конфлікт початку XVIII ст. користолюбством одного «зрадника-гетьмана»". Тож необхідно набратися мужності і визнати, що інтереси та цілі молодої Російської імперії й ослабленої Гетьманщини були дуже різними. Певною мірою Україна стала заручницею геополітичних планів Росії. Цар Петро прагнув створити нову державу, здатну як у військовому, так і в економічному плані змагатися з європейськими державами. Ця політика була можлива тільки за жорстокої централізації. Військова й економічна ситуація дозволяла здійснити об'єднання України та вирвати із страшної безодні Руїни Правобережжя. Проте ці плани були принесені в жертву дипломатичній грі. Перед лицем шведського наступу Лівобережжя мусило перетворитися на випалену землю, арену військових дій. Саме ці два чинники, разом з особистими образами, і змусили Мазепу на спробу союзу з Карлом XII.

Ще одним чинником був план ліквідації Гетьманщини і включення її в загальну структуру Російської імперії. Що б не говорили

про Мазепу, але йому був далеко не байдужий цей план, і не тільки тому, що не хотілося міняти реальну владу гетьманської булави на порожній титул князя. Йому справді було дороге те, що стало часткою і його двадцятирічної праці, інакше б ...почив би на лаврах свого величезного багатства. Правда полягала в тому, що багато старшин спокійно сприйняли перспективу перетворення на мирних російських дворян – поміщиків, ким вони і стали згодом. Саме ці люди із старшини і не підтримали Мазепу. Але були й такі, кому Гетьманщина, дитя Хмельниччини, була дорога – наприклад, Д. Апостол, Д. Горленко, вони були готові змагатися за "стародавні вольності".

"Свого, нереального, Мазепу, – читаємо в книзі Т. Таїрової-Яковлевої, – придумують <...> ура-патріоти різного толку, для яких видатний гетьман – лише привід посіяти ворожнечу між Україною та Росією. А між тим Іван Степанович Мазепа – особистість настільки неординарна й багатогранна, що для його висвітлення потрібна ціла палітра барв. <...> Вроджений політик, обдарований полководець і дипломат, людина відважна, честолюбна, цілеспрямована – він був утіленням епохи українського духовного відродження і розквіту козацтва. Поет і філософ, чудово освічений, казково багатий, з проникливим і дотепним умом, він двадцять років успішно балансував в океані політичної боротьби, залишаючись біла стерна України. Як кожна видатна особистість, він, зрозуміло, викликав заздрість і ненависть ворогів. Зазнавши чимало зрад і доносів, він практично нікому не відкривав свою душу. І тільки за кількома відомими нам творам Мазепи можна розгледіти в ньому потайного романтика, в серці якого кипіли старанно приховані пристрасті й мрії".

То що, шановні земляки, досі нам "чужі люде" розказуватимуть нашу історію?!. Коли вже російські вчені визнали вагому роль Мазепи в українському державотворчому процесі, чому ми, українці, цього зробити не здатні?..

Знову виникає питання зрілості і спроможності української еліти будувати власну державу. І – залишається надія на молоду генерацію! ЇЇ прихід вже не за горами! А народ свого славного лідера увіковічив словами: "Від Богдана до Івана не було гетьмана".

Микола Безотосний

МОВА – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Мова – найкоштовніший скарб, найцінніший набуток і наймогутніший оберіг. Вона возвеличує людину, рятує її від духовної глупоти – найстрашнішої невиліковної хвороби, що плодить перевертнів і яничар. Мова допомагає формувати титульну націю.

Українська мова – ніби джерельна вода, живлюща, глибинна, можна нею висловлювати і радість, і сум, і філософську думку, вона багата сама собою, не потребує домішок і якогось особливого стилю. Краса мови – в її розмаїтті, і дотепер літературна мова звертається до різних мовленнєвих форм як до засобу збагачення, поглиблення змісту.

Є потреба об'єктивного зв'язку між станом мови та суспільства. "Хвора" мова сигналізує про те, що нація нездужає. Без рідної мови українці перетворяться в безлику отару. В умовах зростання денаціоналізації українського суспільства втрата своєї мови і зневага до власної історії (за інформаційної війни проти України, що ведеться в російських і багатьох вітчизняних засобах масової інформації) не просто загрожує безпеці держави, а й може призвести до повної втрати державності. На жаль, за доби Президента Леоніда Кучми мова трактувалася як засіб спілкування, а не як один з атрибутів державності. Президент Віктор Ющенко здійснює власний прорив у впровадженні державної мови в життя, вимагаючи, щоб усі службовці на офіційному рівні спілкувалися нею. Про це він заявив ще на початку липня 2008 року під час форуму "Влада і бізнес – партнери". А спілкуючись із військовослужбовцями Сухопутних військ Збройних сил України на Одещині, в липні 2008 року, Президент підкреслив: "Я закликаю вас говорити українською мовою, оскільки це загальноприйнята практика, що дає можливість ідентифікувати

приналежність Збройних сил".

Наш славетний мовознавець Олександр Потебня, вивчаючи найдавнішу усну народну творчість, дійшов висновку, що початки нинішньої української мови сягають першого тисячоліття. У "Британській Енциклопедії" знаменитий учений-філолог Річард Білсон пише: "Англійська мова та більшість індоєвропейських мов походять із прамови, що нею розмовляли десь 5000 років тому на сучасній території України. З усіх мов світу англійська має найбільшу кількість слів – півмільйона, 5 тисяч нових слів доповнюють її щороку. У найповнішому на сьогодні тлумачному словнику української мови (ВТССУМі) вміщено 170 тисяч слів" [20]. Це теж непогано. "Чия мова, того і влада, чия влада, того й мова", – казали ще стародавні римляни. "То чого ж ми чекаємо, адже найбільша втрата – це втрата часу", – писав Григорій Сковорода. Український поет (до речі, єврей за національністю) Мойсей Фішбейн в одному інтерв'ю не стримував своїх емоцій: "Українська мова – божиста, богодана, богообразна". Така мова не потребує якихось додаткових прикрас, запозичень іззовні і навіть тлумачень. Ще арабський мандрівник Ельвія Челебі (XVI ст.) зазначав, що "українці – стародавній народ, а мова їх багатша і всеосяжніша, ніж перська, китайська, монгольська і всілякі інші". Видатний польський поет початку XIX ст. Адам Міцкевич заявляв, що "Україна – столиця ліричної поезії, звідки пісні розходяться на всю Слов'янщину".

Попри відверту (чи не тоталітарною історією насаджену?) нелюбов росіян до українців, російська "Элементарная география для гимназий" (Петербург, 1902) теж змушена була визнати, що мова українців "м'якша і співучіша від великоросійської, і живуть вони заможніше та охайніше од великоросів" [4]. У французькому парламенті депутати знайшли порозуміння, що Франція залишатиметься великою державою світу лише тоді, коли збереже самобутність своєї мови, незасміченої англійськими словами.

Великий внесок у пропаганду української мови зробив перший президент Академії наук України Володимир Вернадський. В однім інтерв'ю він зазначав: "Я відрізняюся від своїх політичних однодумців тим, що вважаю відродження української мови дуже великим, позитивним явищем. Я не можу погодитися з тими, хто, залишаючись українцями, приймає російську мову і російську культуру як рідну..." [6].

Рух опору українців за свої права у 20–30-х роках XX століття здійснювався не тільки на території Радянської України, а й на території Польщі. Голодуючи, протестували у в'язницях навіть арештовані за політичні справи. Найбільше голодування розпочалося влітку 1938 року й тривало 21 день, охопивши всі в'язниці Польщі, де карались українські націоналісти. Однією з причин тритижневого голодування була заборона писати листи українською мовою, а робити це польською українці принципово не хотіли [15].

Проте, починаючи з 20–30-х років, в Україні нагнітається зневажливе ставлення до цього важливого атрибуту нації. 1929 року російський письменник Михайло Булгаков у своїй "Білій гвардії" називає українську мову "гнусным языком, которого на свете не существует!" [5]. А коли читаєш слова сучасного доктора історії Дмитра Табачника про українську мову, то мимоволі думаєш, як може така людина ходити по українській землі! Пригадаймо його один газетний – зневажливий до непристойності – пасаж про те, що "миссинеры", только вчера спустившиеся "з полонин", толпами едут в Донецк и Луганск, Крым и Одессу "обучать" местное население "украинству"... ведь кому нужна "мова", если она вымирает? "Мова" должна быть не "державна", а народна. И не на основе пещерной идеологии или парадигм средневековой инквизиции". Ці слова головного теоретика Партії регіонів є свідченням її антиукраїнського виміру. Замість настанови до вивчення й пропаганди державної мови, депутати Донецької обласної ради голосують за "Програму розвитку російської мови та російської культури в Донецькій області на 2008–2011 роки". Для реалізації цієї програми облрада виділяє 7 млн. 343 тис. грн. Разом із тим з-поміж 169 шкіл Донецька навчають українською тільки в 34-х (21% школярів), і є велика потреба відкривати українські школи в цьому краї [14]. Ще Донецька обласна рада, замість пропаганди української мови в регіоні, в одному зі своїх приміщень відкриває кінозал, де за символічну плату демонструють фільми російською мовою – як протест проти реалізації відомого закону і т. ін.

Коли читаєш щоденник голови українського уряду радянської доби Аркадія Любченка, складається враження, що все про нас сьогоднішніх написано: "Ростуть русотяпські симпатії... Українство тут знесилене, знекровлене, затуркане... На вулицях виключно російська мова... Навкруги виключно – ме-

тиси, покручі, перевертні – малороси...” [16]. Насаджування в Україні російської мови – це наполеглива реалізація тези Олександра Солженіцина: “русский язык и русская культура – их Державе опаснее всяких ракет” [23].

Київський міжнародний інститут соціології та університет Стоні-Брук (США, штат Нью-Йорк) провели дослідження щодо психопатологічної ситуації в Україні. Обробляли отримані дані американські дослідники. Яким же було їхнє здивування, коли карта рівня наркотизації й алкоголізації населення та їх страшних наслідків цілком співпала з картою *мовнопроблемною*: чимдалі на Схід і Південь – йшла вгору крива вживання наркотиків, алкоголю, депресій і суїцидів [13].

Сьогодні в Німеччині законодавчо визначено, що в мусульманських школах, яких там немало, учні мають розмовляти тільки німецькою державною мовою. У нас же лідер Партії регіонів Віктор Янукович, мріючи стати Президентом України, пропагує статус державної для російської мови. Я впевнений: ті, хто вимагають другої державної мови, воліють, аби української мови не було взагалі. Русифікація в Україні – злочин. В Україні мова корінної й найчисленнішої народності не є повноприсутньою в суспільному житті, і цим звужується простір спілкування нації. Впровадження двомовності на державному рівні загрожує національній і мовній ідентичності українців, і це важко заперечити.

У більшості шкіл південно-східного регіону питання вивчення української мови занадто політизоване. Проте в одеському регіоні накопичено цікавий досвід, де на базі обласного Інституту вдосконалення вчителів працюють унікальні мовні курси. За останні п’ять років підготовлено майже 300 педагогів для викладання фахових дисциплін українською мовою. В основному це болгари, росіяни, молдовани, гагаузи. Самі представники цих національностей виявили бажання навчатись українською мовою. Цей досвід зацікавив і багатонаціональну Закарпатську й Запорізьку області [7].

Марія Олійник, керманич донецької обласної організації “Просвіта”, на 140-річному ювілеї організації говорила: “Ми не політична організація, а громадська. У Донецьку чомусь думають, що коли ти розмовляєш українською, то займаєшся політикою. А перед нами завдання – не посадові крісла займати. Треба українські школи відкривати, дитячі будинки будувати, мову популяризувати” [19]. Ми маємо тільки конституційну статтю 10-ту про мову й жодного закону за роки незалежності. А де ж дії народних депутатів Павла Мовчана, Володимира Яворівського, міністра культури Василя Вовкуна?

Цікаву акцію під назвою “Український Донецьк” було проведено на початку жовтня 2008 року в серці шахтарського краю. Учасники акції (а їх набралося близько 40) в автобусах і тролейбусах пропонували – як перепустку в транспорт – розмовляти українською. Гурт “Плач Єремії” разом із пасажирами співали пісню “Вона”. Все це викликало в людей захоплення і підтримку. То була гарна профілактика побутової українофобії та русотяпства в Донбасі й пропаганда української мови в південно-східному регіоні України, яку потрібно здійснювати систематично [3].

Національна рада з питань телебачення і радіомовлення неодноразово звинувачувала телеканал “Інтер” у порушенні законодавства. Вона в моніторинговому порядку встановила, що в ефірі “Інтеру” лунає менше української мови, ніж передбачено законодавством, також одним із порушень є цілковита відсутність національної музики.

Нам потрібно вивчити і впроваджувати в Україні досвід північних сусідів. Для отримання громадянства та для мігрантів, які планують працювати в Росії більше року, необхідно скласти екзамен із російської мови. Передбачається знання елементарного рівня, вміння користуватися найпростішим лексичним запасом до 700 слів. Ціна такого екзамену майже 50 доларів. А в нас студенти приречені на суржик, оскільки в Україні державною мовою мало видають підручників для вищих технічних навчальних закладів.

Штучно нагнітається ситуація щодо української мови і в Криму. Проте за переписом 1667 року в Кримському ханстві проживали 1 мільйон 120 тисяч чоловік, із них – майже 920 тисяч українців. Уже за переписом 1897 року в Таврійській губернії домінуючою етнічною групою були українці. Реально ж перед Другою світовою війною й сьогодні в Криму проживає більше одного мільйона українців [21]. Росія нагнітає політичну істерію, тож керівництво української держави повинно внеможливити поширення в цьому регіоні сепаратизму.

У XXI столітті українська мова мусить стати повноцінною мовою освіти та науки. Нещодавно міністр освіти і науки України звернувся до ректорів вишів з ініціативою розпочати кампанію з популяризації укра-

їнської мови в університетах і запропонував "перехресний" обмін викладачами та студентами між вищими навчальними закладами. Львівські професори викладатимуть у донецьких інститутах, а франківські студенти складатимуть заліки в одеських університетах. "Ефект" присутності в мовному середовищі дозволить краще вивчити українську й подолати "смугу мовного відчуження та бар'єрів".

Рішення Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, яке забороняє трансляцію неадаптованих до українського законодавства окремих російських телеканалів, певні сепаратистські сили в Криму, Харкові, Запоріжжі, Миколаєві та Донецьку сприйняли вороже. Міністерство закордонних справ України закликає своїх колег із Москви не нагнітати штучно обстановку й поважати закони України [24].

Захистити своє право дивитися іноземні фільми з дубляжем рідною мовою на Софіївській площі столиці 29 березня 2008 року прийшли понад 5 тисяч українців. Марш українського глядача, організований Всеукраїнським об'єднанням "Свобода", мав на меті показати, як багато людей не лише виступають за україномовний дубляж, а й прагнуть переглядати власне український кінопродукт [9].

Гідно відгукується про українську мову визначний вірменський кінорежисер Роман Балаян: "Багато років тому я закохався в Україну – в її культуру, в її мову. Ті, хто приїжджає в Україну з Росії, читаючи написи і чуючи мову на вулицях, були переконані, що це калічення російської мови. Так було й зі мною, але років через два я відчув солодкість цієї мови, яку вважаю великою. Особливий вплив на мене справила дружба з Іваном Миколайчуком... Вірмени взагалі віддана нація" [1].

Заслуговують на підтримку дії певних органів влади Луганщини, коли державною мовою в обласному центрі переоформлено експозицію обласного краєзнавчого музею. Буклети "Музеї Луганщини" та "Видатні особистості Луганщини" також вийшли українською мовою. Проте обласній раді не до вподоби такі дії [2].

У червні 2008 року в Національній спілці письменників України відбувся "круглий стіл", де обговорено "стан української мови й освіти на Півдні і Сході України". Члени "Просвіти" Марія Олійник (Донецьк), Володимир Семистяга (Луганськ) й особливо голова Всеукраїнської молодіжної громадської організації "Студентське братство" Олег Яценко затаврували антиукраїнську й антидержавну політику в діяльності місцевої влади до української мови й освіти [10].

22–24 травня 2008 року в Одесі відбулася чергова виставка-форум з метою пропаганди української літератури. У її рамках традиційно проводився й конкурс на кращу книгу. Безумовно, це додає сили українському слову [8].

Протягом 2007–2008 навчального року в школах завершено впровадження тестування з української мови. Із 22 квітня по 4 червня 2008 р. його пройшли 512 тисяч 473 особи.

Великою увагою у школярів та юнацтва користується Міжнародний конкурс з української мови імені Петра Яцика. Він виховує в молодого покоління почуття патріотизму й поваги до рідного слова. А проходить щорічно в багатьох країнах світу й засвідчує, що українська мова всіма визнана [11].

Великим пропагандистом української мови є, наприклад, письменниця Марія Матіос. У книгах "Солодка Даруся", "Нація", "Майже ніколи не навпаки" вона прославляє нашу рідну землю. Із 11 по 14 вересня 2008 року у Львові на 15-му форумі видавців була презентована її нова книга "Москалиця", яка не залишила байдужими жодного відвідувача, тому й реалізовано 25 тисяч примірників. Великий успіх ця книга мала й на міжнародній книжній виставці в Москві на початку вересня, куди була запрошена авторка [17].

Досвід Міністерства транспорту і зв'язку з пропаганди української мови заслуговує на наслідування. Згідно з розпорядженням відомства з 2008 року білети на проїзд у всіх видах транспорту на території України друкуються українською мовою. Навіть мер Києва Леонід Черновецький після проведення власних досліджень території поширення української мови дійшов висновку: "Я вважаю, що в Росії розмовляють українською мовою. Тому що це мова слов'янських народів. Все інше – говірки" [25]. Свою повагу до української мови висловив в одному з інтерв'ю донедавна головний тренер футбольного клубу київського "Динамо" Юрій Сьомін: "Вони (українці) в себе в країні і мають повне право розмовляти, як хочуть. А щодо мене, то українську я вивчу обов'язково" [22].

На однім із засідань уряду міністр культури і туризму Василь Вовкун попросив мера Харкова Михайла Добкіна як державного чиновника розмовляти державною мовою і знайшов підтримку.

Громадська організація "Просвіта" напо-

лягає, щоб 21 січня в Україні було затверджено як День самопожертви. Цього дня 1978 року поет Олесь Гірник здійснив акт самоспалення, протестуючи проти пригніченого статусу української мови в Україні. "Домінування російської мови робить вчинок Гірника актуальним і сьогодні, – заявив Павло Мовчан, депутат із фракції БЮТ [18]. І починати вивчення української мови потрібно ще з дитячих садочків: веселі вірші та пісеньки допоможуть дітям адаптуватися до мовного національного середовища [12].

Було б корисним для суспільства ввести екзамен з української мови при вступі до вищих навчальних закладів і вимагати її знання від тих, хто балотується до Верховної Ради. Мовне питання не можна розглядати ізольовано від усієї політичної, соціально-економічної та культурної ситуації. Багато що зміниться, якщо знання української мови, володіння нею стануть справді необхідними для державної та службової кар'єри, для роботи у сфері обслуговування, засобах масової інформації, як це є у всіх країнах світу.

Українська мова надзвичайно мудра і багата. Її архетипи переконують: без впровадження в державі органічного і стійкого мовного середовища неможливо сформувати українську націю. Мова титульної нації виконує державні запити. В Україні мусить бути Державний комітет із мови, і це не мною придумано – так себе шанують і оберігають свою мову чехи, поляки, французи. Шануймо ж і ми українське літературне слово.

Література

1. Балаян Р. Інтерв'ю / Р. Балаян // Україна молода. – 2008. – 3 липня.
2. Бублик М. За що хапаються луганські депутати при слові "культура" / М. Бублик // Україна молода. – 2008. – 10 грудня.
3. В Донецьку нарешті заговорили українською // Інформаційний бюлетень. – 2008. – 16 жовтня.
4. Васильченко А. Мудрість українського слова / А. Васильченко // Персонал. – 2008. – 25 листопада – 1 грудня.
5. Там само.
6. Вернадський В. Інтерв'ю / В. Вернадський // Україна молода. – 2008. – 15 вересня.
7. Гавриш О. Як в Одесі української мови навчають / О. Гавриш // Україна молода. – 2008. – 30 липня.
8. Гавриш О. Читай українською! / О. Гавриш // Україна молода. – 2008. – 20 травня.
9. Кіно й українці // Україна молода. – 2008. – 1 квітня.
10. Косинська Ю. Держава? Рідна? Сфальшована / Ю. Косинська // Україна молода. – 2008. –13 червня.
11. Косинська Ю. Говорити українською стає престижно навіть у Китаї / Ю. Косинська // Україна молода. – 2008. – 23 травня.
12. Косинська Ю. "Гав" українською / Ю. Косинська // Україна молода. – 2008. – 26 липня.
13. Кучеренко Л. Російська мова – фактор ризику / Л. Кучеренко // Інформаційний бюлетень. – 2008. – 29 листопада.
14. Кущ П. Прикусили язика / П. Кущ // Україна молода. – 2008. – 27 травня.
15. Липовецький С. У пащі лева / С. Липовецький // Україна молода. – 2008. – 17 вересня.
16. Любченко А. Щоденник / А. Любченко// Інформаційний бюлетень. – 2008. – 27 березня.
17. Матіос М. Інтерв'ю / М. Матіос // Україна молода. – 2008. – 24 вересня.
18. Мовчан П. Интервью / П. Мовчан // Вечерние вести. – 2008. – 23 января.
19. Олійник М. Так і не оновилися / М. Олійник // Україна молода. – 2008. – 10 грудня.
20. Петрова С. Санскрит / С. Петрова // Інформаційний бюлетень. – 2009. – 1 січня; Там само: Мова праукраїнська. – 2008. – 10 квітня.
21. Регушевський М. Українські топоніми в Криму / М. Регушевський // Інформаційний бюлетень. – 2008. – 24 липня.
22. Сёмин Ю. Локомотив до Киева довезёт / Ю. Сёмин // Аргументы и факты в Белорусии. – 2008. – № 9.
23. Солженицын А. Славянская трагедия / А. Солженицын // Киевские ведомости. – 1998. – 11 декабря.
24. Трикало Я. "Языкатых". Обережно! Мовить сепаратизм / Я. Трикало // Україна молода. – 2008. – 4–5 листопада.
25. Черновецький Л. Інтерв'ю / Л. Черновецький // Україна молода. – 2008. – 12 грудня.

Тетяна Ткаченко
Ганна Денискіна

СЛОВА ВЕЛИКОЇ ЛЮБОВІ...

З пошаною про видатного філолога, педагога, громадського діяча Л. І. Мацько

Усе на світі починається з Любові. Любов – це те, що існує вічно і дає сили жити й творити, надихає на пошуки та здобутки, дбайливо плекає молоді пагони наукових звершень. Любов для нас – ще й колега, мудрий порадник, наставник і Вчитель.

Любов Іванівна Мацько – відомий ученийм-овознавець, педагог, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, професор, доктор філологічних наук, академік АПН України, заслужений працівник освіти України. За цими посадами та відзнаками – роки наполегливої й плідної праці, адже Любов Іванівна на освітянській ниві вже 47 років. Коли йдеться про таку знану й шановану в українській мовознавчій науці постать, виникає бажання довідатися про витоки, джерела формування цієї видатної особистості.

Любов Іванівна Мацько, доктор філологічних наук, професор, академік АПН України

Любов Іванівна Мацько (дівоче прізвище Недбайло) народилася 9 лютого 1939 року в селі Переяславське Переяслав-Хмельницького району Київської області в родині селян-колгоспників, пращурами яких були колись козаки Переяславського полку. Землями її рідного села пройде згодом залізниця Київ–Харків, утворивши станцію "Переяславська". Батька майже не пам'ятає – Іван Васильович, пройшовши фінську війну, загинув у Другій світовій. Із двох славетних родів (Недбайлів та Остапенків) залишилося, на жаль, дуже мало нащадків. "Рід наш, – із сумом згадує Любов Іванівна, – як і більшість українських родів, зазнав нищівних утрат у пожежах війн, революцій, у роки голодоморів". І одразу ж додає: "Ось чому так потрібно мати власну державу: щоб не гинули наші люди на фронтах за чужі інтереси".

Внутрішній світ майбутнього філолога значною мірою формувався під впливом матері Тетяни Кирилівни – простої жінки, яка все своє недовге життя працювала на землі й була наділена природженим розумом та інтелігентністю. Неписьменна, вона знала напам'ять чи не всього Шевченка, багато народних пісень. Заслуховуючись чистим маминим голосом, маленька Люба душею вбирала пісенність, ліризм, милозвучність рідної мови, а з нею і красу рідного краю, його історію та культуру.

З малих літ була привчена до праці. Адже в напівголодні післявоєнні роки мати з ранку до ночі тяжко робила на колгоспному полі, тож дитині доводилося поєднувати домашнє господарювання з навчанням. Дівчинка була здібною й талановитою: гарно співала, мала акторські здібності, хист до малювання. Та все ж обрала нелегку вчительську долю – за порадою і сприянням директора школи Олексія Юхимовича

***Любов Мацько** (друга справа) **на Міжнародній конференції в Полтаві.** 1969 р.*

Єфіменка 1953 року вступила до Переяслав-Хмельницького педагогічного училища. Вчилася з великим задоволенням, сумлінно, тож закінчила заклад із відзнакою.

Любові Іванівні завжди щастило на зустріч із прекрасними людьми – на її життєвій стежці траплялося багато тих, хто допомагав, підтримував, радив. У педагогічному училищі першокурсницю Любу вирізнила з-поміж інших бібліотекарка Юлія Вердоні – італійка за походженням, безмежно закохана в Україну, людина надзвичайно ерудована. Саме вона привчила дівчину багато читати, чотири роки вела шляхами літературно-мовної та педагогічної науки. Нині Любов Іванівна з особливою теплотою, вдячністю згадує своїх учителів і вихователів, які сформували її не тільки як молодого педагога та науковця, а й передусім як цілеспрямовану особистість.

Після закінчення училища Любов Іванівна планувала вчителювати, проте класний керівник Олексій Кирилович Макаренко, розгледівши в ній неабиякі педагогічні здібності, переконав здобувати вищу освіту. 1957–1962 роки для Л. І. Мацько – це навчання в Київському педагогічному інституті імені М. Горького. Величезне враження на залюблену в слово дівчину справили зустрічі студентів філологічного відділення з відомими письменниками: Натаном Рибаком, Павлом Тичиною, Володимиром Сосюрою, книжки з автографом Сосюри вона досі береже як святиню.

Якось першокурсниці Любі випала честь подарувати квіти Максимові Тадейовичу Рильському. Дівчина була приємно вражена, бо відомий і всіма шанований поет зробив з того дарування справжню церемонію, несподівано приділивши увагу звичайній студентці. Його непідробна повага до незнайомої людини, щира подяка, лагідні очі й усмішка, тиха ласкава мова – все закарбувалося в пам'яті й надало впевненості в собі. Інтерес до книги привів Любу до літературної студії, де змогла ближче познайомитися з поетами Іваном Драчем, Миколою Вінграновським, літературним критиком Володимиром П'яновим, багатьма іншими тепер уже класиками української літератури.

Любов Недбайло всі сесії складала на відмінно, з другого курсу до закінчення вишу одержувала Ленінську стипендію. "Глибокі знання і своєрідна манера не виставляти напоказ свою обізнаність у складних питаннях граматики, фонології, історії літературної мови привертали увагу викладачів і викликали приязнь однокурсників", – пригадує одна з її викладачів, нині доктор філологічних наук, професор Марія Яківна Плющ. Сумлінне навчання поєднувала з активною участю в профспілковому та комсомольському житті інституту. Адже на той час комсомол займався багатьма цікавими і потрібними справами (наукові конференції, шефство над учнівською та робітничою молоддю, розповсюдження книг, робота з неповнолітніми, будівництво станцій метро). Як і нині Національний педуніверситет імені М. П. Драгоманова, його попередник – Київський педагогічний інститут імені М. Горького – був високою школою формування педагогічної особистості майбутнього вчителя і свідомого громадянина.

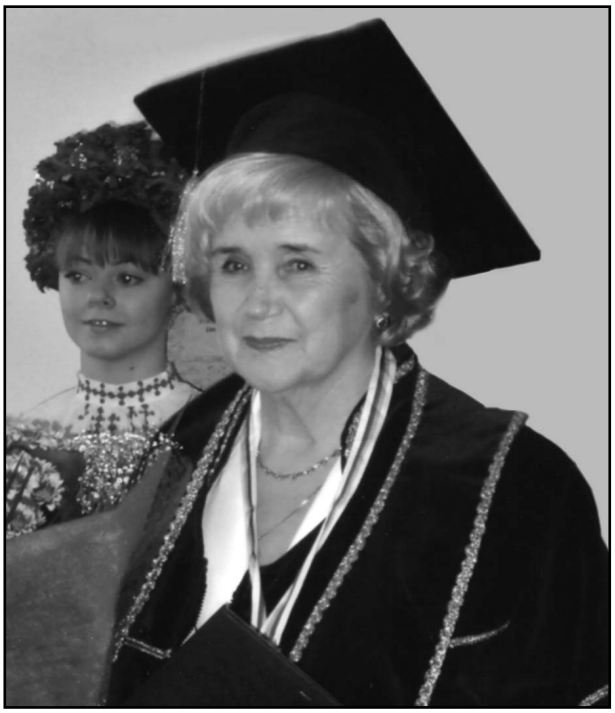

***Заслужений професор НПУ імені М. П. Драгоманова.** 2009 р.*

На останньому курсі студентка змогла застосувати свої знання та педагогічні здібності на практиці – працювала вчителькою української мови і літератури в школі-інтернаті села Іванівка Великописарівського району Сумської області. Протягом усього навчання в інституті під керівництвом видатних педагогів – професорів А. П. Медушевського, Т. Ф. Бугайко, П. К. Волинського, доцента (на той час) М. Я. Плющ – займалася науковою роботою, брала участь у всесоюзних студентських наукових конференціях, мала наукові відзнаки.

Після закінчення інституту Любов Іванівна одержала призначення в київську школу-інтернат. Та доля вирішила інакше – з легкої руки відомого вченого, профе-

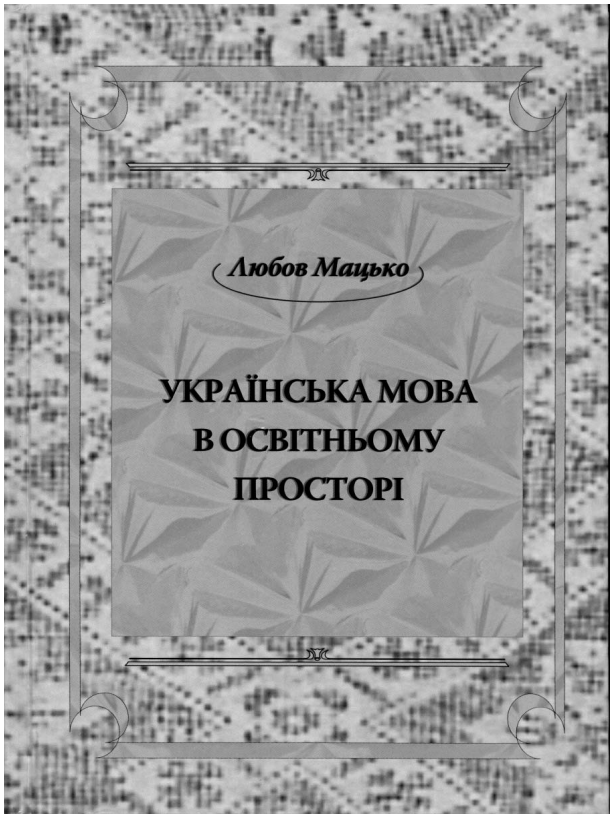

Найновіше в науковому доробкові професора Л. І. Мацько

сора Михайла Андрійовича Жовтобрюха вчорашня студентка потрапила в центр академічної філологічної науки – стала референтом директора Інституту мовознавства імені О. О. Потебні академіка Івана Костянтиновича Білодіда. Неодноразово згадувала: "Мені пощастило бути підмайстром у Майстрів". Це була велика школа: маючи змогу кожного дня перебувати поряд із визначними вченими, бути присутньою при їх дискусіях, вичитуючи машинописи, Любов Іванівна віднаходила свіжі оригінальні думки, брала до уваги схвальні відгуки й критичні зауваження. А вчитися справді було в кого, адже поруч працювали Зінаїда Франко, Галина Їжакевич, Йосип Багмут, заходили в гості Віталій Русанівський, Кирило Цілуйко (з відділу історії), Ліля Родніна, Тетяна Назарова (з відділу ономастики), Василь Німчук, якого запам'ятала молодим красивим галичанином у костюмі та вишиваній сорочці.

Восени 1964 року зі вступу до аспірантури на кафедру української мови рідного педагогічного інституту розпочалося самостійне наукове життя майбутнього мовознавця. Під керівництвом доктора філологічних наук, професора М. А. Жовтобрюха завершила наукове дослідження і в 1968 році, захистивши дисертацію "Граматична категорія числа", здобула науковий ступінь кандидата філологічних наук і почала працювати викладачем кафедри української мови.

Із 1970 року Любов Іванівна Мацько – доцент, із 1972-го по 1974-й – завідувач підготовчого відділення для сільської і робітничої молоді, одночасно з 1970-го по 1981-й – учений секретар ради інституту; з 1974 року по 1980-й – декан факультету підвищення кваліфікації вчителів Польської Народної Республіки. У 1986 році Л. І. Мацько захистила докторську дисертацію за темою "Інтер'єктиви в українській мові". З 1988 року до сьогодні – професор, завідувач кафедри стилістики української мови. У 1994 році обрана членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України. Із 1999 року – академік (дійсний член) АПН України.

Творець наукових ідей, ініціатор цікавих форм навчальної та виховної роботи із студентами, Любов Іванівна невтомно працює сама й заохочує до цього інших. Вона – висококваліфікований фахівець у галузях української теоретичної лінгвістики, стилістики, історії української мови, етнолінгвістики, риторики, лінгводидактики і методики викладання української мови; досвідчений викладач навчальних курсів сучасної української мови, вступу до мовознавства, стилістики, лінгвістичного аналізу тексту, риторики.

З-під пера професора Л. І. Мацько вийшло понад 200 публікацій, із них близько 30 – це монографії, підручники, навчальні посібники, словники, методичні видання для старшокласників, абітурієнтів і студентів. Упродовж своєї науково-педагогічної діяльності Любов Іванівна підготувала цілу когорту відомих учених, створивши провідну в Україні школу стилістики української мови.

Під її керівництвом захищено 5 докторських і 28 кандидатських робіт.

Л. І. Мацько – автор теоретичних праць, підручників, посібників із граматики, лексичної семантики, стилістики української мови, риторики, лінгвістичного аналізу тексту. З-поміж них – "Інтер'єктиви в українській мові" (1981), "Стилістика української мови" (2003, у співавторстві з О. М. Сидоренко та О. М. Мацько), "Українська мова" (2003), "Методика лінгвістичного аналізу тексту" (2003), "Риторика" (2003), "Стилістика ділового мовлення та редагування ділових документів" (2005, у співавторстві), "Культура української фахової мови" (2007, у співавторстві з Л. В. Кравець) та ін.

Широке визнання серед науковців, діячів культури одержали ґрунтовні наукові розробки професора Л. І. Мацько про мовотворчість і лінгвістичну спадщину Івана Вишенського, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Грушевського, Лесі Українки, Івана Франка, Агатангела Кримського, Михайла Коцюбинського, Максима Рильського, Олександра Довженка та інших визначних постатей українського письменства. Важливе суспільне значення мають статті Любові Іванівни про роль мови в житті людини та соціуму, про націєоб'єднувальну й державотворчу функцію української мови як консолідувального чинника суспільства, про виховання засобами мови національно свідомої особистості.

Крім викладацької та наукової роботи, Любов Іванівна веде активну громадську діяльність: бере участь у всеукраїнських і міжнародних з'їздах, конференціях, симпозіумах, семінарах, виступає по радіо й на телебаченні, читає лекції працівникам різних установ і закладів освіти, входить до складу редакційних колегій філологічних та педагогічних видань. Вона науковий експерт всеукраїнських учнівських олімпіад з української мови, голова журі Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика, співавтор проектів державних стандартів з української мови для середніх загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів України. Як ревна поборниця чистоти і престижу рідного слова не втомлюється закликати до збереження й розвитку української мови, культури та духовності і вважає, що на це мають бути спрямовані дії не тільки органів державної влади, громадських і політичних організацій, а й насамперед кожного свідомого українця.

Любов Іванівну Мацько знають і шанують в Україні та за її межами. За плідну педагогічну діяльність їй вручено нагороди Польської Народної Республіки – Медаль Едукації Народової (1975) і Золотий Знак Товариства Польсько-радянської дружби (1976); із 1999 року вона відмінник освіти України, з 2000-го – заслужений працівник народної освіти України; нагороджена Орденом княгині Ольги III ступеня.

Нагородження переможців Міжнародного конкурсу знавців української мови імені Петра Яцика

Понад двадцять років Любов Мацько очолює кафедру стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вимогливість керівника поєднується в ній із душевним теплом і материнською турботою. Любов Іванівна володіє рідкісним даром – умінням бачити в людях їх прихований потенціал, вчасно порадити й допомогти, спонукати до бачення перспективи в науці й у житті; вона створює в колективі атмосферу постійного творчого пошуку і прагнення до самовдосконалення. "Минають роки, а на серці тепло й затишно, що є Люба, яка любить слово і пісню, книги і квіти, свою милу родину, а ще – улюблену кафедру", – говорить про неї подруга і однодумець, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу стилістики і культури української мови Інституту української мови НАН України Світлана Яківна Єрмоленко.

Для кожної жінки, без сумніву, чи найбільше в житті важить особисте щастя, радість материнства. Разом із чоловіком Михайлом

Васильовичем Любов Іванівна виховала двох чудових доньок – Лесю та Оксану, які продовжили справу матері й стали шанованими філологами. Онуки – студент Іван та першокласниця Богданка – тішать бабусю успіхами в навчанні, вважають її своїм найкращим другом і порадником. Справжня українка, Любов Іванівна не цурається домашньої роботи – майстерно вишиває, вирощує дивовижної краси квіти, смачно готує. За найменшої нагоди вона відвідує рідне село, де її всі пам'ятають, люблять і поважають. Людина від землі, саме на ній вона знаходить натхнення й наснагу, черпає сили для творчості.

Всевишній дав Любові Іванівні все – красу, розум, талант. Та тільки завдяки власній наполегливості й працьовитості вона досягнула життєвих і наукових вершин. Здавалося б, уже можна й зупинитися, спочити на лаврах – та ця дивовижна жінка постійно самовдосконалюється, прагне до нових наукових пошуків, цікавиться культурними та громадськими подіями в державі, не залишається осторонь проблем сьогодення.

Недарма батьки й доля нагородили нашу славну ювілярку іменем Любов. Народжена й вихована в любові, вона примножує її своїми сьогоднішніми здобутками й майбутніми

Підготувала надійну зміну

Справжня господиня

звершеннями і сторицею вертає світові – закликає сучасне та прийдешнє покоління любити рідну землю, свій народ, плекати та боронити українське Слово.

Високодостойна Любове Іванівно, згадуючи Ваші слова, і самі говоримо: "Маємо честь бути підмайстрами у великого Майстра Любові"! Так, маємо честь щодня вчитися у вас Любові до Мови, до Пісні, до Науки, до Людей, до такої нелегкої, але надзвичайно почесної роботи – бути вчителем учителів. Навколо Вас, як навколо сонечка, обертаються планети молодих науковців, на яких витрачаєте Ви щодня стільки енергії та часу. Освічуючись Вам, бажаємо "многая і многая літа" на педагогічній та науковій ниві, міцного здоров'я, щастя, реалізувати ще не відомі широкому загалові грані Вашої обдарованості, зичимо все нових і нових звершень. Ми Вас любимо!

Анна Оголевець

ЛІНГВОЕСТЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЕЗІЇ Т. Г. ШЕВЧЕНКА "ЯК МАЮ Я ЖУРИТИСЯ..."

У статті розглядається проблема розкриття й інтерпретації глибини змісту поезії Т. Г. Шевченка "Як я маю журитися..." через аналіз мовних засобів, які використовує автор для творення образів.

Ключові слова: *лінгвоестетичний аналіз, медитативна лірика, ритмомузична організація силабічного вірша, філософська проблематика, глибинний смисл тексту.*

Вірш Т. Г. Шевченка "Як маю я журитися... ", написаний на Косаралі, датується орієнтовно січнем – квітнем 1849 року. Уперше опублікований за "Більшою книжкою" в журналі "Основа" [1861. – № 11–12. – С. 5] без двох останніх рядків, з деякими неточностями. Повністю текст поданий у виданні: Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. – СПб., 1867, с. 448. На музику покладений українським композитором Я. Д. Ярославенком (Вінцковським), який створив солоспів.

Вірш, маючи жанрову специфіку думки, становить собою монолог медитативно-зображального характеру і відзначається політичною та філософською спрямованістю: у ньому поставлені проблеми долі (талану) та волі (свободи), актуальні не лише для ліричного героя, а й для самого Шевченка й усього українського народу.

Наводимо текст поезії:

Як маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі світ-за-очі –
Що буде, те й буде.
Найду долю, одружуся,
Не найду, втоплюся,
Та не продамся нікому,
В найми не наймуся.
Пішов же я світ-за-очі,
Доля заховалась;
А воленьку люде добрі
І не торговали,
А без торгу закинули
В далеку неволю...
Щоб не росло таке зілля
На нашому полю.

[5, т. 2, с. 184]

Автором використано типовий силабічний чотирнадцятискладник, у якому піввірші, побудовані з силабічних груп-тактів, об'єднуються по двоє за схемою (4+4) + (4+2). У 16 рядках (піввіршах) висвітлено спробу ліричного героя самотужки здобути долю. Хоч висловлювання розгортається як суцільний текст, у нім виокремлюються дві частини (кожна включає вісім рядків): у першій ідеться про рішення ліричного героя шукати долю, у другій – про самі, власне, шукання. Таке членування тексту знаходить вияв і в його ритмо-музичній організації – адже силабічному віршу, за О. С. Цалай-Якименко, притаманне "органічне злиття словесного й ритмомузичного начал" [4, с. 163]: спостерігається збіг послідовності підйомів і спадів музичної енергії в силабічних групах-тактах як у початкових рядках обох частин (9-й рядок кореспондує з 1-м), так і в заключних їх рядках (15-й рядок кореспондує з 7-м, а 16-й – з 8-м). Однаковим ритмічним обрамленням увиразнюється межа між частинами монологу, витриманими в різних часових планах, та водночас їх зв'язок.

Перша частина монологу звернена в майбутнє. Точку відліку – теперішній час – зафіксовано в рядку *Як маю я журитися,* що ним відкривається вірш. З першими ж його словами – умовним сполучником *як* (не *якщо*) та дієсловом *мати* в тексті утверджується народнорозмовна стихія. Акцент зроблено на присудкові умовної конструкції: допоміжне дієслово *маю*, яке вказує на теперішній час, виділено інверсією, а інфінітив *журитися*, що позначає стан ліричного героя, – позицією в кінці рядка. У сполученні цих дієслів виражається натяк на

обставини, які не залежать від суб'єкта стану, а точніше – на долю: *маю* (я) *журитися* – "змушений" (кимось/чимось) + "журитися"; (мені) "випало" + "журитися" (пор. у словнику за редакцією Б. Грінченка: "*Мати*. 4. У сполученні з неозначеним способом дієслова перекладається безособовою формою *придется*" [2, т. 2, с. 410]).

Інтригуючим є зміст цього рядка – невідомо, чим зумовлена зажура. Не з'ясовується це і з продовження умовної конструкції – рядка *Докучати людям*, що сприймається як уточнення: *журитися*, тобто *докучати людям (докучати* означає "набридати", "викликати" + "невдоволення"), – бути неприємним через зажуру, через сумний вигляд, через нарікання на долю. *Люди* тут – байдужі спостерігачі, що намагаються відсторонитися від чужого горя. І ліричний герой, боляче переживаючи свою самотність, зважується на сміливий учинок – він вирішує розірвати зв'язки з минулим (урешті-решт закінчується складне речення, розпочате умовною конструкцією): "Піду собі світ-за-очі – / Що буде, те й буде" (висловлювання переключається в план майбутнього). Фразеологізм *світ за очі* реалізує значення "куди завгодно", "куди заманеться". Частка *собі* наголошує не лише на залежності дій мовця від будь-чого, а й на його наполегливості у звершенні цих дій. Ліричний герой готовий помірятися силами з обставинами, однак розуміє їх перевагу й невідворотність наслідків свого рішення – того, "що буде". Це *буде* увиразнене логічним наголосом, лексичним повтором і римою *буде:людям*. У ставленні до майбутнього ліричний герой виявляє певний фаталізм.

Передбачаючи можливий розвиток подій, ліричний герой зупиняється на двох альтернативних варіантах: "Найду долю, одружуся, / Не найду, втоплюся". Ці рядки спроектовано на початок вірша: актуалізуються семантичні зв'язки між словами *доля* та *журитися*, і стає зрозумілим, що журиться ліричний герой саме через відсутність долі.

Дещо алогічною видається альтернатива "одруження або самогубство", однак третього не дано – ліричний герой заявляє: "Та не продамся нікому, / В найми не наймуся". Ці два рядки є варіацією на тему прислів'я "найнявся – продався", яке зафіксоване в М. Номиса під №10 386 [1, с. 214]. В обох випадках відбувається зіставлення понять, однак поет змінює акценти: прислів'я співвідносить слово з більш вузьким значенням *(найнявся)* зі словом, що має більш широке значення *(продався)*, а Шевченків герой уточнює, конкретизує більш широке значення (*не продамся)* за допомогою вужчого *(в найми не наймуся)*, яке педалює плеонастичним зворотом (пор.: *в батраки не наймуся*). Він рішуче відкидає можливість добровільно, хоч і за плату, утратити незалежність (свободу) – стати рабом: свобода для нього дорожча за гроші, за матеріальне благополуччя.

Підсумовуючи першу частину монологу ліричного героя рядком *В найми не наймуся*, Шевченко заримовує його з рядками *Найду долю, одружуся* і *Не найду, втоплюся*. Виникає зворотний семантичний хід, проясняються зв'язки між усіма цими рядками, і виявляється, що для ліричного героя свобода дорожча не лише за гроші, а й за життя – адже він воліє втопитись (як не знайде долі), аніж "найнятися в найми". Ідеться про вибір "свобода або смерть". Але так само і про вибір "доля або смерть". Таким чином, між долею і свободою ставиться знак "дорівнює". Якщо ж узяти до уваги, що в контексті Шевченкової поезії образ долі здебільшого персоніфікований і що вона асоціюється не лише зі свободою, а і з жінкою, то рядок *Найду долю, одружуся* можна зрозуміти як *Найду долю, одружуся з нею* (пор. у вірші "Не женися на багатій...": "Не женися на багатій, / Бо вижене з хати, / Не женися на убогій, / Бо не будеш спати. / Оженись на вольній волі, / На козацькій долі: / Яка буде, така й буде, / Чи гола, то й гола"[5, с. 286]). При такому розумінні долі-свободи альтернатива "одруження або самогубство" набирає вигляду "одруження зі свободою або самогубство без свободи", отже, супереч-ність зникає.

Власне, саме ця альтернатива визначає подальше розгортання тексту – характер проекції другої частини монологу ліричного героя на першу. Проекцію задано рядком *Пішов же я світ-за-очі*, який є майже дослівним відповідником рядка *Піду собі світ-за-очі* і не тільки співвіднесений з ним через лексичну подібність і неповний синтаксичний паралелізм, а й приєднаний до нього, незважаючи на дистантне розташування, сполучником *же*, котрий наближений до частки й тому виконує ще й функцію акцентування. Поет акцентує зв'язок між згаданими рядками, стверджуючи відповідність дій ліричного героя його задумові (ліричний герой, намагаючись розібратися в тому, що сталося, оцінює події з певної часової відстані й зіставляє реальність зі своїми планами). Проте не все залежить від ліричного героя – знайти долю йому не

пощастило: "Доля заховалась". Це не просто збіг обставин, про який ішлося в авторських варіантах (пор.: *Не найшлася доля* [5, т. 2, с. 452], *Доля не спіткалась* (лист Шевченка до О. М. Бодянського від 3-го січня 1850 р. [5, т. 2, с. 453]), – доля демонструє характер. Поет конкретизує її образ: вона капризна, примхлива – грає в піжмурки з ліричним героєм, заховалася, щоб уникнути зустрічі, не розуміючи, що для нього ця зустріч – питання життя і смерті.

А далі, усупереч очікуванням читача, котрий пам'ятає обіцянку ліричного героя "Не найду (долі. – *А. О.*), втоплюся, / Та не продамся нікому, / В найми не наймуся", події набувають непередбачуваного характеру: "А воленьку люде добрі / І не торговали, /А без торгу закинули / В далеку неволю... / Щоб не росло таке зілля / На нашому полю".

У цій частині монологу, як і в попередній, увагу зосереджено на співвіднесенні понять долі й волі. Саме воно визначає виокремлення двох фрагментів у її тексті, який становить собою складну конструкцію з різними видами синтаксичного зв'язку. Ці фрагменти відмежовані один від одного подовженою паузою (про її характер свідчить крапка з комою), яка виникає після рядка *Доля заховалась* і підкреслює його значущість (ліричний герой заново переживає зраду долі). Водночас підсилюється вагомість сполучника *а* (початок другого фрагмента конструкції), увиразнюється його зіставна функція, активізуються не лише горизонтальні семантичні зв'язки (співвіднесення *долі й воленьки*), а й вертикальні – загострюється сприймання взаємодії рядків *А воленьку люде добрі / І не торговали* з рядками *Та не продамся нікому, / В найми не наймуся.* "Воленька" (пестливе позначення дає зрозуміти, наскільки вона дорога ліричному героєві) виявляється нікому не потрібним товаром: адже "люде добрі" її "І не торговали" (не давали за неї своєї ціни) – ніхто не побажав її купити... Отже, можливості "не продатися" взагалі не існує – попиту на "воленьку" немає...

Продовження речення *А без торгу закинули / В далеку неволю...* переорієнтовує семантичні зв'язки: унаслідок зворотного семантичного ходу слово *воленька* набуває метонімічного значення "людина" + "уособлення волі" (перенесення за типом "властивість" – "носій властивості"), вираз *люде добрі* переосмислюється й перетворюється на саркастичне позначення затятих ворогів свободи. На тлі цих семантичних зрушень значення словоформи *без торгу (закинули в неволю)* теж змінюється: *без торгу* – тобто "без зайвих слів", "не роздумуючи". Отже, реакція "людей добрих" на "воленьку" була миттєвою: вони позбулися її, "закинули в далеку неволю" (*неволя* – "місце" + "обмеження" + "волі", метонімічне функціональне перенесення). Шевченко інтенсифікує враження віддаленості цієї неволі, характеризуючи її епітетом *далека* і вживаючи дієслово *закинули*, значеннєва структура якого містить сему віддалі (*закинули* – "запроторили" + "так далеко" + "що й не знайти").

Розвиток ліричного сюжету сягає найвищого напруження. Згадка про неволю викликає в ліричного героя сплеск емоцій, і розповідь уривається. Пауза, позначена трьома крапками, як і крупний план, що виникає при метонімізації антонімічних понять воленьки й неволі, налаштовує читача на усвідомлення несумісності цих понять: адже воленька не може існувати в неволі – вона має там загинути...

Розповідь переключається в інший регістр. Її завершальним акордом стає підрядне речення мети *Щоб не росло таке зілля / На нашому полю*, котре внаслідок парцеляції перетворюється на автономну структуру зі збільшеним смисловим навантаженням. Органічне продовження монологу ліричного героя, ця структура водночас сприймається як чужорідне вкраплення в його текст: тут відтворено інтонації "людей добрих", котрі зробили все, щоб викоренити "таке зілля" (*зілля* – "трав'яниста рослина, переважно отруйна" [3, т. 1, с. 282]), – у цій метафорі відбито їх ненависть до прихильників свободи й водночас страх перед ними. Пор. з авторським варіантом у "Малій книжці": *Щоб не було свободного / На нашому полі!..* [5, т. 2, с. 452]. Рішучість "людей добрих" акцентовано інверсією (присудок *не росло* передує підметові *зілля*), а також зосередженням уваги на епітеті *таке*, виділеному препозицією по відношенню до означуваного слова *зілля*, і на підметі *зілля*, підкресленому позицією в кінці рядка.

Проте це вкраплення не є цитатою (воно не взяте в лапки), а становить собою вислів ліричного героя, про що свідчить уживання присвійного займенника *нашому*, який співвідноситься з першою особою, і незвичної форми місцевого відмінка *(на) полю*, котру слід розглядати як поетичну вільність – Шевченко свідомо порушує норму, створюючи точну риму *полю: неволю* (у цитованому вище авторському варіанті з "Малої книжки" було

полі: неволю) і цим загострюючи сприймання співвіднесеності об'єднаних нею рядків *На нашому полю* і *В далеку неволю*. Увиразнюється протиставлення *нашого* ("рідного") *далекому* ("чужому"), а в значеннєвій структурі іменника *поле* актуалізуються семи простору й свободи. Відбувається сплав різних оцінок однієї й тієї самої події, котрі віддзеркалюють протилежні політичні позиції: ліричний герой начебто дивиться на ситуацію крізь призму її сприймання "людьми добрими", і це допомагає йому осягнути істину й усвідомити причини своєї трагедії.

Усім розвитком образної думки Шевченко доводить, що трагедія була неминучою – адже ліричний герой протиставив себе "людям добрим" (читай: суспільству), і тому його спроба знайти долю з самого початку була приречена на провал. Поет підкреслює політичний характер цього протистояння – ліричний герой, людина твердих переконань, є уособленням свободи, найвищого земного блага, дорожчого навіть за життя. Суспільство ж ("люди добрі", котрі є уособленням зла) уважає свободу руйнівним началом і бачить у її носіях загрозу своєму існуванню. Зло могутнє. Ліричний герой переможений. Можливість самотужки здобути долю в суспільстві, де панує зло, виявляється примарною. Людина покинута напризволяще, вона залишається сам на сам зі своїми бідами. Допомоги ждати нізвідки.

Ліричний герой тяжко переживає крах своїх ілюзій. Проте він знаходить у собі сили спокійно, хоч і з гіркотою, визначити закономірність своєї поразки – адже перевага на боці "людей добрих" (про знайдений ним спокій свідчить інтонування двох завершальних рядків монологу *Щоб не росло таке зілля / На нашому полю*, яке позначається крапкою. Пор. з авторським варіантом у "Малій книжці": *Щоб не було свободного / На нашому полі!*..[5, т. 2, с. 452], де пунктуацією передано обурення). Отже, ліричний герой поступово приходить до тверезої оцінки ситуації.

Висвітлюючи процес самоусвідомлення трагічного буття особистості в репресивному щодо неї соціумі, Шевченко виказує власне розуміння так званих вічних філософських проблем – свободи й несвободи, добра і зла, життя і смерті. І хоч аналіз суспільно-політичної ситуації сам по собі ще не дає підстав для оптимізму, поет уважає його необхідним кроком для дальшого пошуку реальних шляхів подолання суспільного зла й досягнення справжньої свободи.

Література

1. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших [уклав М. Номис; упор., прим. та вступна ст. М. М. Пазяка]. – К.: Либідь, 2003. – 352 с. – Репринтне перевидання 1864 р.
2. Словарь української мови [за ред. Б. Грінченка]: У 4 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958.
3. Словник мови Шевченка : У 2 т. [редкол. В. С. Ващенко та ін.] – К.: Наук. думка, 1964.
4. Цалай-Якименко О. С. Сучасні аспекти музикознавчого дослідження версифікаційної техніки силабічного вірша / О. С. Цалай-Якименко // Рідний край: Науковий, публіцистичний, літературно-художній альманах. – 2004. – № 1(10). – С. 163–172.
5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. [редкол. М. Г. Жулинський та ін.] – К.: Наук. думка, 2003.

Anna Ogolevets

Linguistic and aesthetical ayalysis of T.G. Shevcheko's poem "If i grieve..."

The article centers about finding and interpreting the deep content of the poem by researching its linguistic devices used for creating the images.

Key words: *the linguistic and aesthetical analysis, the meditative lyrics, the rhythmic and musical organization of the syllabic verse, philosophical problems, the deep content of the text.*

Анна Оголевец

Лингвоэстетический анализ стихотворения Т. Г. Шевченко "Як маю я журытыся..."

В статье рассматривается проблема раскрытия и интерпретации глубины содержания стихотворения Т. Г. Шевченко "Як маю я журытыся..." путем исследования языковых средств, используемых автором для создания образов.

Ключевые слова: *лингвоэстетический анализ, медитативная лирика, ритмомузыкальная организация силлабического стиха, философская проблематика, глубинный смысл текста.*

Надійшла до редакції 16.06.2009 р.

Галина Вишневська

ОЦІННІСТЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

(на матеріалі книжки Марії Матіос "Нація")

Стаття, спираючись на матеріал книги "Нація" Марії Матіос, дає оціннісний аналіз лексичних одиниць, за допомогою яких авторка відображає найбільш трагічні сторони життя своїх земляків-гуцулів під час громадянської війни "совітів" із опозицією, а також оспівує гуцульську людність і природу.

Ключові слова: *оцінка, оцінність, символ, агентив, оцінна функція, емоційність, експресія.*

Сучасна лінгвістика значну увагу зосереджує на проблемі тексту і його одиниць. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені ще в 20–50-х роках XX ст. Останнім часом активізувалося вивчення висловлювань у комунікативному акті. Учені звертають увагу на процес актуалізації мовцем лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних та інших засобів, які використовуються з метою відтворення картини світу й адекватного сприймання читачем або слухачем певної інформації.

Важливою текстоутворюючою категорією є категорія оцінки як найбільш яскравий виразник прагматичного значення, тобто значення, якого слово чи висловлювання набуває в мовній ситуації. Оцінне значення і є тою проблемою, яка вимагає поглибленого вивчення, незалежно від того, що вона вже висвітлювалася в роботах учених – Є. М. Вольф, Н. Д. Арутюнової, Є. Ф. Петрищевої, Ф. С. Бацевича, В. М. Русанівського, Т. А. Космеди, І. Р. Вихованця, А. Ф. Папіної, І. Б. Голуб, В. І. Кононенка та ін. Надалі вивчення категорії оцінки важливо продовжувати на конкретному матеріалі, що і стало метою нашої статті. Тут розглянуто мовні одиниці різних рівнів як засоби створення емоційно-експресивних значень. Матеріал для аналізу відібрано з книжки Марії Матіос "Нація".

Двобій між чужим, прийшлим, що намагалося встановити власні порядки і свою мораль, і тим, що боронило і рятувало свої звичаї, свій життєвий уклад, усе нажите кривавою працею, письменниця змальовує засобами рідного слова. Важливою текстоутворюючою складовою серед цих засобів є категорія оцінки.

Оцінка – це безпосередня або опосередкована реакція мовця (суб'єкта) на явища, які він спостерігає, уявляє, сприймає органами чуттів. Н. Д. Арутюнова відзначає, що "зв'язок оцінного значення з автором мовлення багатовимірний. Оцінка виражає особисті думки і смаки мовця, а вони різні в різних людей. <…> Оцінка соціально обумовлена. Її інтерпретація залежить від норм, прийнятих у тому чи іншому суспільстві" [1, с. 6]. З нашого погляду, оцінка є складовим компонентом значення (узуальним чи оказіональним), що, активізуючись у мовленні, відбиває ставлення суб'єкта до певного об'єкта, його діяльності, поведінки тощо.

Не можна не погодитись з В. І. Кононенком, який вважає, що "в умовах утвердження державного статусу української мови, зростання її пріоритетів і функцій у формуванні національно свідомої особистості відбуваються суттєві зрушення в ціннісних орієнтаціях як щодо самої мови, так і щодо багатьох суспільно вагомих понять. <…> Введення ціннісних критеріїв у мовне буття передбачає утвердження вартісних якостей самої української мови як національного феномена, важливого чинника реалізації національної ідеї" [4, с. 55].

Оцінність є однією з глобальних категорій художнього тексту. Для вираження оцінки можуть бути використані одиниці всіх мовних рівнів: лексико-семантичного, фразеологічного, морфологічного, синтаксичного та ін. У цьому переконуємося, проаналізувавши одиниці зауважених рівнів на матеріалі книжки "Нація".

На лексико-семантичному рівні оцінну функцію найчастіше виконують іменники, прикметники, дієприкметники, дієслова, прислівники. "Особливістю емоційно-оцінної лексики є те, що емоційна оцінка "накладається" на лексичне значення слова, але не збігається з ним, функція чисто номінативна ускладнюється тут оцінністю, ставленням мовця до явища, що називається" [2, с. 59]. Серед оцінних іменників у тексті "Нації" першорядне місце посідають слова на позначення особи (агентиви). Вони називають представників двох антагоністично налаштованих суспільних колективів: представників влади ("совітів") і місцевого населення (гуцулів). Зрозуміло, що письменниця оцінює представників влади з позицій своїх краян. Засобами оцінних іменників вона створює узагальнений негативний образ "чужинців", "емгебістів", які "*всунулися в наші гори*". В уста своїх

героїв-гуцулів вкладає слова, сповнені глибокої ненависті: *зайди, нечисть, чума, червона гадина, звірі, вороги, двоногі пси, убійники, нелюди, злі собаки на двох ногах, заготівельники людських душ, короста, воші, москалі недобиті* тощо. Як бачимо, у художньому тексті іменники виконують не лише інформативну функцію, але й функцію оцінки. Використання їх обумовлене екстралінгвістичними факторами – в даному разі репресивними діями влади проти "*лісових*", тобто повстанців, і тих, хто їх підтримує або підозрюється в цьому (а підозрюються всі). Для характеристики молодих повстанців письменниця знаходить слова, сповнені любові та ніжності: *братове, молоді побратими, соколи-наречені*.

У системі оцінних образно-метафоричних засобів, побудованих на національно-культурній традиції, привертають увагу слова-символи, що своїм концептуальним змістом відбивають певні сторони народного життя, особливості його мислення. До таких прадавніх символів належить *вогонь* – одна із священних стихій. В Україні збереглося чимало обрядів, пов'язаних із вогнем. В. І. Кононенко зауважує, що слово вогонь у сучасній українській мові передає досить широку палітру значень – *життя, радощі буття, оновлення, краса, грізна сила* [5, с. 49–52]. У новелі "Дванадцять службів" *вогонь* передає внутрішній стан людини – силу, яка не дає їй спокою, штовхає на відчайдушні вчинки: "*Мучить Фрозину всередині нутра щось таке, ніби там розіклали ватру. І пече той вогонь день відо дня…*". Носієм ідеї *вогню* є слово-поняття *свічка*, яке може перетворитися в символ за умови узагальненого вживання на позначення світла, краси, чарівності, чогось тендітного, ніжного. Саме в такому значенні це слово виступає в новелі "Апокаліпсис": "*…з темряви вигулькнула Естер. Як тоненька свічечка*". Тиху та лагідну Оксану (новела "Признай свою дитину") письменниця порівнює зі свічкою, яка "*тане і окапує воском*".

За існуючою в Україні традицією, свічку запалюють біля померлого "на знак того, що померлий перейшов в область світла – в краще загробне життя" [3, с. 610]. В аналізованих текстах письменниця не раз звертається до образу свічки, показує, як глибоко ця традиція увійшла у свідомість гуцулів. Збираючись "на той світ", людина заздалегідь готувала собі свічку: "*Тимофій – у довгій білій сорочці, що її гуцули випускають поверх полотняних штанів-портяниць, <…> із складеними на грудях, як до смерті, руками, мертво (лише без свічки) лежав на білій подушці. <…>Груба воскова свічка, зсукана вдвоє, з гострим запахом прополісу і з сірником коло неї, лежала на відстані руки від ліжка*".

У новелі "Не плачте за мною ніколи" стара Юстина приготувала собі все "на смерть" (*"й свічки, й хусточки для вінків, <…> сорочку собі вишила та всю в чорне, в густе та чорне"*). Устами героїні авторка розкриває гуцульське вірування, що свічку покійникові "на той світ" можна передати тим, хто помре пізніше, якщо раптом забули її покласти.

Письменниця скорбіє, що багато повстанців і тих невинних "господариків", яких повивозили в сибіри й магадани, поховано без *свічки*, а "*чорноброві соколи-наречені чекають – не дочекаються тоненької свічечки в поминальні дні над своїми могилами, розкиданими по лісах і видолинках її солодких Карпат*". І сама спокутує: "*І я палю свічки / В церковці на Горечі, / І думаю, що хтось / Запалить по мені*". Отже, свічка (свічечка) у творах Марії Матіос усвідомлюється як символ народної пам'яті і високої духовності. Лексема *свічка* виступає також оберегом нації: "*І за здоров'я всіх палила би сто свіч*".

Серед іменників, що набули нового значення і позитивного забарвлення, на особливу увагу заслуговує лексема ліс. Це загальновживане, звичайно, нейтральне слово на території, де діяли повстанські загони, внаслідок метонімічного переносу, розвинуло локальне значення і стало символізувати повстанців, повстанську армію: "*А в сорок восьмому Анна-Хана з двома дівчатами з Пісків пішла до лісу*". Або: "*Уласій має щось з лісом чи ні?*", "*Але ліс не для нас з Уласієм*".

Оцінна лексика в "Нації" широко представлена прикметниками, переважно в переносному значенні. Про повстанців, які ще залишилися в лісах після численних облав і каральних операцій, авторка пише: "*По лісах лишилися найзапекліші*". Вражають своєю експресивною силою словосполучення з прикметниками-епітетами і прислівниками: *кривавий ярмарок* (битва), *пекельний* і *гострий біль, олов'яні ноги, чорні прокльони, чорна* і *свіжа туга,* просити *файно,* дякувати *красно* і под.

У мовному арсеналі письменниці чимало слів і виразів, які в побуті гуцулів вживалися для вираження глибоких почуттів – любові, ніжності, ласки, трепетного ставлення до родини, добрих сусідів, жалю, розпачу і т. п. Наприклад, прикметники *солодкий* і *солоденький* у значенні любий, дорогий: "*Уласійку мій солодкий*", "*мамко моя солоденька*" та ін.

Серед оцінних засобів в аналізованих текстах важливу роль відіграють дієслова. Виражальні можливості дієслова давно привертали до себе увагу мовознавців і письменників. Ще М. Греч відзначав, що дієслово "надає мовленню життя".

Працюючи над лексикою своїх творів, Марія Матіос відбирала з-поміж слів одного синонімічного ряду ті, які найбільш чітко передають потрібний відтінок значення і, крім узуальних, мають додаткові оцінні семи. Наприклад: "Москалі *всунулися* в наші гори", "очі Довгопола *повзали* по людях", "ґрунта *загриміли* до колгоспу" і под. Привертають до себе увагу авторські локальні дієслова, властиві даній місцевості: *закатрупити* (вбити), *запанити* (запанувати), *прицвяшкувати* (прибити, придушити), *проколінкувати* (простояти на колінах), *спокійнитися* (померти) та ін.

Важливою текстоутворюючою категорією оцінки в "Нації" є одиниці фразеологічного рівня. Маються на увазі прислів'я і сталі словосполучення. Вони вживаються для характеристики людей, їхніх дій і вчинків, розкриття певних ситуацій. Серед них є як загальновідомі, широко вживані в українській мові вирази, як наприклад: *дивитися крізь пальці, порахувати ребра, піти прахом, не показувати носа* та ін. Певна частина сталих словосполучень носить локальний характер: *мати панську голову* – бути розумним; *затруїти кров* – зашкодити здоров'ю; *не мати ні дві, ні три* (так кажуть в їхньому селі) – не мати ні до чого відношення; *піти в глину* – померти; *грати вар'ята* – прикидатися недоумкуватим і т. ін.

У контекстах творів іноді відомі фразеологізми використовуються в трансформованому вигляді. Скажімо, вираз *тримати язик за зубами* в значенні "мовчати" представлений варіантами *тримати себе за язик, тримати язика на припоні* та ін. Усі вони характеризують ситуацію, яка склалася в селі під час "совітів", коли не можна було *"ані писнути"*, лишень – *"мовчати, як риба в воді"*.

В уста персонажів творів письменниця іноді вкладає прислів'я, в яких сконцентрована вироблена віками народна мудрість: *Йде біда – відкривай ворота; Від гріховного кореня лихий плід буває; Те, що знає дві баби, – знає цілий світ* і т. ін.

З метою досягнення більшої виразності та емоційності зображення Марія Матіос широко застосовує антонімію. Вона бачить життя в контрастах, і це свідчить не про суперечливість, а про цілісність сприйняття дійсності. Письменниця вдається не лише до стандартних, нормативних явищ, але й до контекстуальних парадигм. Власне тому в текстових ситуаціях помічаємо не лише антонімічні пари з полярними ознаками, але й індивідуально вибрані, контекстуально опозиційні пари лексем, словосполучень і цілих речень. Наприклад: *помічник – ворог, тихий – буйний, весело – слізно, господарі – дикі звірі* і т. ін.

Серед оцінних одиниць лексико-синтаксичного рівня на найбільшу увагу заслуговують порівняння і порівняльні звороти. Зауважимо, що за образами для порівнянь письменниця часто звертається до рідної карпатської природи, повсякденного побуту гуцулів. Наприклад: *"Овечки біленькі, як надгірні хмари"; "Люди добрі, ніби кавалок хліба"; "Корнелія була красива, як олениця"; "Дід був старий і білий, як вранішній туман"* тощо. Порівняння вражають своєю оригінальністю, несподіваністю, психологічною глибиною. Наприклад, охоплені постійним страхом гуцули порівнюються з *"обсипаними трійлом щурами"*; налякана відсутністю чоловіка Юр'яна *"проковтнула слину, ніби проковтнула бритву"* та ін.

Як вагомий оцінний засіб привертають до себе увагу односкладні неозначено-особові речення, у яких персонажі не названі, а все смислове навантаження сконцентроване на діях, в нашому випадку – на репресивних діях влади по відношенню до місцевого населення. Нагнітанням такого типу речень створюється трагічний настрій безвиході, безправ'я, беззаконня і страху: *"... беруть до Сибіру коров'ячого господаря"; "Беруть ... беруть... беруть ..."; "І тепер вичищають, ой вичищають..."* тощо. Завдяки контексту імпліцитний підмет у цих реченнях набуває цілком зримих рис, емоції читача зосереджуються не тільки на діях, але й на їх виконавцях.

Підсумовуючи, підкреслимо, що Марія Матіос, прекрасно володіючи загальноукраїнським і місцевим мовним багатством, створила неперевершені за своєю художньою досконалістю й емоційною наснагою картини з життя карпатських гуцулів, показала глибинність їхньої культури та духовності.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка. Язык и время / Н. Д. Арутюнова. – М., 1997.
2. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М., 1999.
3. Закон Божий. – К., 2003.
4. Кононенко В. І. Рідне слово / В. І. Кононенко. – К., 2001.

5. Кононенко Віталій. Символи української мови / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ, 1996.

Halyna Vyshnevska

Evaluation in fiction (on the basis of the book "Nation" by Maria Matios)

Based on the material selected from Maria Matios book "The Nation" the article proposed analyses evaluative lingual units with help of which the authoress reflectes the most tragic pages of her contrymen-hutsuls at the time or fratricidal war between "soviety" and insurgent forces of resistance movement and poetizes people and nature of Hutsulschyna.

Key words: *evaluation, estimation, symbol, agentive, evaluative function, Emotionality, expression.*

Галина Вишневская

Оценочность в художественном тексте (за материалом книги Марии Матиос "Нация")

Данная статья, основанная на материале книги "Нация" Марии Матиос, дает оценочный анализ лексических единиц, с помощью которых автор отражает наиболее трагические стороны жизни своих соотечественников-гуцулов во время гражданской войны между советской властью и оппозицией войсками, а также воспевает гуцульский народ и природу.

Ключевые слова: *оценка, оценочность, символ, агентив, оценочная функция, эмоциональность, экспрессия.*

Надійшла до редакції 17.02.2009 р.

Алла Шумейкіна

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ БАГАТОЗНАЧНОГО СЛОВА

У статті аналізуються особливості формування семантичної структури багатозначних слів; характер взаємозв'язку прямого та похідного значення лексеми, ядра й периферійних сем, денотативного й конотативного компонентів основи семи; характеризується специфіка функціональної й концептуальної полісемії.

Ключові слова: *сема, семема, семантика, лексема, багатозначне слово, семантична структура, ієрархія сем, інтенсіонал значення (ядро), імплікаціонал значення (периферія).*

На сучасному етапі розвитку мовознавства семантичні дослідження, що охопили всі рівні мови, стали одним із провідних лінгвістичних прямувань. У сфері лексикології увагу дослідників привертає проблема вивчення семантичної структури слова, яка в наш час розробляється в руслі таких лінгвістичних напрямків, як семасіологія, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, стилістика, теорія лексикографії та ін. У східнослов'янській та зарубіжній науці до цієї проблеми зверталися Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Р. О. Будагов, В. Г. Гак, І. Г. Ольшанський, О. М. Селіверстова, І. В. Сентенберг, Й. А. Стернін, Г. А. Уфімцева, Дж. Лайонз, С. Ульман та ін. В українському мовознавстві вивченням лексико-семантичної структури слова та методів її дослідження займалися В. С. Ващенко, М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, І. А. Самойлова, Ж. П. Соколовська, О. О. Тараненко, О. Є. Марцинківська, Г. В. Межжеріна тощо. Проте, незважаючи на значні напрацювання з проблеми, на сьогодні ще не з'ясовано питання про внутрішню впорядкованість значень у структурі полісемантичного слова. Стійкий інтерес сучасної лінгвістики до проблем аналізу лексико-семантичної системи мови та важливість всебічного вивчення семантичних структур багатозначних слів зумовили актуальність дослідження. Метою статті є вивчення та опис семантичної структури багатозначного слова[1], виявлення закономірностей її розвитку.

У мові систему формують не тільки слова, але й різні значення полісемантичних слів. Багатозначне слово не є простою сукупністю значень, що мають однаковий фонемний склад: сукупність семантичних варіантів і відношень між ними в складі багатозначного слова утворюють чітко організовану структуру із семантично

[1] *Слід розрізняти поняття "семантична структура слова" і "семантична структура значення". Семантична структура слова – це сукупність значень (лексико-семантичних варіантів) і відношень між ними. Семантична структура значення – сукупність семантичних ознак, або сем, що перебувають у певних зв'язках між собою, формуючи ядро та периферію значення слова.*

взаємопов'язаних семем. Усі значення в багатозначному слові перебувають у певних зв'язках і становлять собою мікросистему з чіткою організацією складових частин [13, с. 25]. На думку Г. А. Уфімцевої, семантична структура будь-якого слова – неповторна, індивідуальна та фонетично унікальна [21, с. 16].

У межах багатозначного слова може існувати різна залежність між прямим і похідними значеннями. Існує три погляди на взаємовідношення значень у структурі багатозначного слова:

1) значення багатозначного слова перебувають в ієрархічних відношеннях (І. В. Арнольд, А. П. Грищенко);

2) усі значення багатозначного слова рівноправні і незалежні (В. О. Звегінцев);

3) між значеннями багатозначного слова можливі як рівноправні (незалежні), так і нерівноправні (ієрархічні) відношення (Ю. С. Степанов, В. Г. Гак, Л. О. Лисиченко, Дж. Лайонз).

Дослідження останніх років переконливо доводять, що саме третій підхід найточніше характеризує особливості взаємодії значень полісемантичного слова.

У структурі багатозначного слова можуть міститися абсолютно рівноправні, незалежні значення, об'єднані спільним компонентом. Ці значення пов'язані супідрядним зв'язком. Тип залежності, коли неможливо встановити логічний зв'язок між значеннями, кваліфікується як *паралельний,* при якому двоє значень виникає не внаслідок перенесення назв, а утворюється паралельно від однієї твірної основи. Найчастіше значення в семантичній структурі багатозначного слова поєднуються за допомогою підрядного зв'язку, коли одне значення слова чітко визначається як первинне, а друге – як вторинне, вивідне (або похідне). Тип такої залежності між лексико-семантичними варіантами (далі ЛСВ) кваліфікується як *підпорядкований,* або ієрархічний, при якому одне значення є прямим, а друге похідним від нього. Залежність між значеннями полісемантичного слова може бути і складнішою. Кожне наступне похідне значення може розвиватися не безпосередньо з прямого, а з попереднього похідного; послідовна залежність значень може поєднуватися з паралельною підпорядкованістю. Це так званий *мішаний* тип зв'язку. Семантичним формантом, тобто основою для творення майбутніх значень, може виступати як пряме номінативне значення, так і похідні.

Зв'язки між значеннями завжди живі, вони існують лише в певний історичний період, а вже в наступний залежність між значеннями полісемантичного слова може бути зовсім іншою. У процесі розвитку семантичної структури слова та словникового складу мови загалом співвідношення між прямим і похідним значеннями слова може змінюватися, причому похідне значення може:

1) бути основою для розвитку значень слова (*ускладнення* семантичної структури слова);

2) втратитися (*спрощення* семантичної структури);

3) стати поряд із прямим значенням (*інтердепенденція*);

4) відтіснити пряме значення й посісти його місце (*переінтеграція, конверсія*).

Ускладнення семантичної структури слова – це набуття словом нових вторинних значень, котрі розширюють семантичну структуру лексеми. Сказане, наприклад, можемо проілюструвати значеннями слова гризти (табл. 1). Варто наголосити, що етимологічно первинне значення залишається головним у структурі слова.

Таблиця 1.

ГРИЗТИ "міцно здавлюючи зубами, роздрібнювати що-небудь тверде; їсти" *(гризти сухар, моркву)*		
"кусати" *(гризти кулаки)*	"сильно жалити" *(воші гризуть)*	"пошкоджувати" *(вогонь гризе камінь)*
"непокоїти" *(журба гризе)*	"надокучати" *(свекруха гризе невістку)*	"вчитися" *(гризти граніт науки)*

Інтердепенденція властива метонімічному типу зв'язку значень, коли слово має кілька номінативних значень, і з сучасного погляду важко, або й неможливо, встановити, яке із значень є первинним, а яке – вивідним. Так, неможливо визначити вихідне і похідне значення у вербатива **крити**: "укривати, устеляти поверхню чого-небудь" —"робити дах, дашок над чим-небудь". Установити послідовність виникнення цих значень важко насамперед з історичного погляду. У випадку *конверсії* у семантичній структурі слів відбувається переміщення семантичних варіантів: на місце первинного виходить одне з етимологічно похідних. Так, переінтеграцію значень спостерігаємо в семантичній структурі дієслова **мостити**: вторинне метонімічне значення слова "суцільно вкривати камінням (дорогу, площу); брукувати" витиснуло етимологічно первинне значення "будувати, споруджувати міст" та посіло його місце, що й представлено в СУМі [17, т. 4, с. 808]. Зазвичай конверсія відбиває переоцінку релевантності ознак та цінностей, яка відбувається в суспільстві [13, с. 108].

Головне (пряме, вільне, родове, інваріантне) значення слова – це значення, яке максимально незалежне від сполучень з іншими

словами і є стійким, що забезпечує і стійкість основної частини лексичного складу. Похідні (вивідні, видові, фігуральні, переносні) значення – це різновиди значень, що розгортаються і поповнюють основне. Первинне значення та його варіантні різновиди співвідносяться як родове і видове. Родове значення можна кваліфікувати як інваріантне. Наприклад, родовим, інваріантним у дієслова **гризти** (табл. 1) виступає первісне значення **"міцно здавлюючи зубами, роздрібнювати що-небудь тверде"**, видовими є усі інші поширювальні значення цієї лексеми. До інваріантного може добудовуватися одне, два, три, чотири та більше видових значень, і всі вони формують семантичну структуру слова.

Полісемантичною лексема є в лексичній підсистемі або ізольовано. Як тільки лексема використовується в комунікативному акті, вона втрачає свої полісемічні властивості, бо контекст актуалізує лише одне з її значень, нейтралізуючи всі інші. Лексема і лексико-семантичні варіанти, що входять до її структури, перебувають у гіпонімічних відношеннях: лексико-семантичний варіант входить до структури семантеми[2], як найменший складник – у велике ціле.

Неоднозначний термін "семема" останнім часом усе частіше використовується як синонімічний до введеного О. І. Смирницьким для розрізнення та опису багатозначного слова терміна "лексико-семантичний варіант". Л. М. Васильєв пропонує термінологічно позначати семемою змістовний аналог, семантичну функцію словоформи як основної одиниці лексико-граматичного ярусу [6, с. 36]. Згідно з його концепцією, семема – це значення словоформи. Семема належить тільки до плану змісту й не може ототожнюватися з конкретними мовними одиницями. Сукупність сем утворює семему, якій у плані вираження відповідає лексема в її конкретному значенні.. Більшість лінгвістів дотримуються першого розуміння семеми.

З-поміж великої кількості тлумачень терміна "сема" заслуговує на увагу визначення І. А. Стерніна: "Сема – це семантичний мікрокомпонент, що відбиває конкретні ознаки позначуваного словом явища" [18, с. 44]. Сема може бути як граничною, неподільною, так і подільною. Якщо дотримуватися погляду на значення слова як на відношення, засноване на взаємозв'язку між формативом і мисленнєвим відображенням у свідомості людей предметів та явищ дійсності, то можна погодитися з думкою І. П. Сусова, що на семи розкладається не значення, а складні означувані, і семи становлять собою не одиниці значення, а одиниці лінгвістично релевантного членування та опису позамовних означуваних[3].

І. А. Стернін, описуючи ієрархічно організовану структуру лексичного значення з комунікативного погляду, виокремлює в ньому макрокомпоненти (денотативний, конотативний і функціонально-стилістичний) і мікрокомпоненти – семи, що утворюють денотативний і конотативний макрокомпоненти. Типологія І. А. Стерніна ґрунтується на бінарних опозиціях сем: 1) узуальні (системні) й оказіональні; 2) ядерні та периферійні; 3) інтегральні і диференційні; 4) яскраві і слабкі; 4) експліцитні і приховані; 5) постійні й імовірні; 6) асертивні (об'єктивні ознаки) і диспозиціональні (ознаки, що приписуються ідеальному предмету, денотату); 7) чіткі й нечіткі; 8) позитивні (свідчать про наявність ознаки) і негативні (заперечують ознаки); 9) актуалізовані й неактуалізовані [18, с. 42–82]. Детальні класифікації сем подають також І. В. Арнольд, Л. М. Васильєв, І. Г. Ольшанський.

Якщо раніше семему розглядали як просту сукупність не пов'язаних внутрішньосистемними зв'язками сем, то на сучасному етапі поширення набув погляд, згідно з яким семема складається з нерівноправних і різнорідних компонентів, що перебувають в ієрархічних відношеннях. Виходячи з розуміння структури семеми як певної ієрархії семантичних ознак, виділяють п'ять типів сем (за рівнем узагальнення): категорійні, субкатегорійні (особа, дія, об'єкт), архісеми (родові значення, категорійно-лексичні компоненти), диференційні (індивідуальні) семи видового значення та потенційні (приховані) семи. Семи родового значення (класеми, архісеми, гіперсеми) і диференційні семи видового значення (гіпосеми) становлять ядро значення, периферію утворюють неосновні, приховані семи. Крім зазначених, лексичне значення може містити конотативні семи, що несуть інформацію про експресивно-оцінно-емоційні, функціонально-стилістичні та емпіричні характеристики денотата. Конотативний компонент значення утворюють конотативні семи оцінки й емоції, які важко розмеж-

*[2] Термін "семантема" дорівнює терміну "лексема": семантема – сукупність кількох значеннєвих одиниць, що виражаються однією лексемою; семеми, що входять до складу однієї семантеми, перебувають між собою в ієрархічних відношеннях, вихідною є семема **Д 1**.*

[3] Сусов И. П. Семантическая структура предложения (На материале простого предложения в современном немецком языке) / И. П. Сусов. – Тула: ТГПИ, 1973. – 141 с.

увати. Зовсім невиправданою, на нашу думку, є позиція Л. О. Новикова[4], який вважає, що емоційно-експресивний компонент не входить до змісту слова, а лишається поза межами його значення. Предметно-поняттєвий, емоційно-експресивний та конотативно-стилістичний аспекти змісту слова як різнопланові явища мають різну природу, тому не можуть бути зведені один до одного. Однак, застосувавши компонентний аналіз лексики, більшість лінгвістів дійшли висновку про інтеграцію в семемі цих різних за своєю сутністю аспектів значення, які можна представити як набір семантичних множників.

Отже, ієрархічну організацію семеми формують елементи різних рівнів абстракції. Набір сем, які обов'язково представлені в лексичному значенні, формує інтенсіонал (ядро) значення; периферійні (потенційні) ознаки утворюють імплікаціонал значення (периферію), залежать від ядра й не можуть без нього реалізуватися. Слово може мати кілька імплікаційних сем, їх актуалізація відбувається в мовленні. Ядерні семи позначають постійну, обов'язкову ознаку предмета чи дії. Вони входять до денотативного змісту слова. Периферійні семи позначають непостійну ознаку дії, не виконують диференційної функції і належать до сфери конотацій. Розмежування ядра й периферії – економний спосіб опису структури лексичного значення.

Семи виконують конститутивну та диференційну функції стосовно семем. Деякі семи можуть мати одночасно статус семеми (семисемеми). Сема як мінімальний квант інформації, найменша одиниця мовного плану змісту не має своїх відповідників у плані вираження. Зазвичай при виділенні та об'єктивації сем користуються словниковими дефініціями. Сема як одностороння змістова мовна сутність виявляється за допомогою логіко-лінгвістичних операцій шляхом компонентного аналізу. Імпліцитні семи не можуть бути виявлені за допомогою словникового визначення, їх пошук ґрунтується на психологічному експерименті, інтуїції або знаннях лінгвіста. Вивчаючи значення дієслів через їхню сполучуваність, доводиться так чи так спиратися на інтуїтивно-практичну дискретизацію змісту, що ґрунтується передусім на досвіді. Експлікація сем здійснюється переліком виділених та відображених у свідомості ознак предмета, ситуації, явища та ін., позначуваних певним словом. Наприклад, ураховуючи словникове тлумачення дієслова гатити та знання ситуації, яку позначає це дієслово, у семантичній структурі його первинного значення "робити гатку, греблю, відгороджуючи воду" [17, т. 2, с. 41] можна виділити кілька експліцитних та імпліцитних семантичних множників (табл. 2).

У лінгвістичній літературі можна надибати думку, що потенційні семи лишаються за межами ядра й периферії семеми, тобто взагалі не входять до структури лексичного значення слова, репрезентуючи випадкову ознаку, що приписується об'єкту уявою людини й може

Таблиця 2.

Семний склад вихідного значення дієслова гатити

Ієрархія сем	Експліцитний чи імпліцитний вияв сем	Семи
Інтенсіонал значення (ядро)		
Категорійна сема	Експліцитна	'дія'
Лексико-категорійна сема (архісема, родова сема, сема мети дії)	Експліцитна	'створення чого-небудь'
Субкатегорійні (обов'язкові) семи суб'єкта та об'єкта дії	Експліцитна	'особа робить гатку, греблю'
Сема результату (наслідку) дії, що уточнює лексико-категорійну сему	Експліцитна	'перегородити річку, відгороджуючи воду'
Диференційна сема способу дії	Експліцитна	'робити гать, настилаючи, насипаючи щось'
Диференційна сема місця дії	Експліцитна	'річка, канал і т. ін.'
Диференційна сема матеріалу дії	Експліцитна	'дерево, каміння, пісок, хмиз тощо'
Імплікаціонал значення (периферія)		
Сема умови дії	Імпліцитна	'робити гатку треба за умови, якщо великий потік води у річці, каналі'
Сема кількісної характеристики матеріалу дії	Імпліцитна	'настеляти щось у великій кількості (щоб греблю не прорвало)'
Градуальна сема	Імпліцитна	'інтенсивність дії'

[5] *Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М.: Высш. шк., 1982. – 272 с.*

актуалізуватися за семантичних перетворень. З цією думкою важко погодитися, бо відомо, що потенційні ознаки входять до структури значення слова та формують його імплікаціонал.

Мінімальна різниця між двома семемами – одна сема. Зазначимо: що більше спільних сем у двох семем, то тісніший зв'язок між цими семемами. Залежно від ступеня семантичної співвіднесеності похідних значень з вихідним розрізняють 1) **функціональну** полісемію, коли слово в усіх своїх значеннях зберігає зв'язок з традиційним референтом, тобто не втрачає властивої йому в первинному значенні таксономічної належності, та позначає одне поняття, конкретизація і розширення якого відбувається в мовленні; 2) **поняттєву** полісемію, коли ЛСВ слова характеризуються слабким ступенем семантичної пов'язаності та позначають різні поняття, тобто належать до різних референтних сфер.

У лінгвістичній літературі поширення набула також концепція розрізнення полісемії за допомогою понять "мовний" і "мовленнєвий". Однак слід звернути увагу на те, що диференціація двох планів семантики у випадку полісемії є неприйнятною, оскільки це не тільки гіпертрофує роль синтаксису, а й не враховує взаємозв'язку та співвіднесеності семантики та синтаксичних властивостей слова, а також їхнього спільного, лексико-синтаксичного, впливу на процес формування нових значень слова.

Змістова сторона слова – складне явище, у якому перехрещуються дійсність і система мови, пропущені через призму свідомості суспільства й конкретної особистості, тому в семантичній структурі значення, як один із видів конотації, мовознавці почали виділяти культурний компонент (лексичний фон, енциклопедична інформація, вертикальний контекст), тобто сукупність непонятійних сем, які пов'язані з акумулятивною функцією мови та сприяють осмисленій комунікації. Лексичний фон відомий усім членам мовної спільноти. Він визначається національно-лінгвальними особливостями носіїв мови. Семантичні компоненти, що входять до лексичного фону, називаються фоновими. Семи, які відображають різнопланові асоціації, що виникають у певному контексті, кваліфікуються як контекстуальні. Фонові та контекстуальні семи можуть також стати базою для формування переносних значень слів. Кількісний склад сем у структурі лексичного значення – величина непостійна. Це здебільшого стосується конотативних сем. Семантичне варіювання слів зумовлюється здатністю одних сем посилюватися, наголошуватися, а інших – згасати, відступати на другий план, нейтралізуватися. Склад компонентів лексичного значення рухомий і змінний: можливе акцентування та підсилення одних і, навпаки, послаблення і зникнення інших, актуалізація потенційних сем і поява нових, що загалом і створює основу семантичного варіювання слів. Активізуватися можуть як денотативні, предметно-логічні семи (тоді в слова розвивається денотативне, номінативно-похідне значення), так і конотативні (семи оцінки, емоції, експресії, функціонально-стилістичні, фонові семи, які виникають на основі певних асоціацій і сприяють появі конотативних семем). Активізація одночасно конотативних і денотативних сем зумовлює формування конотативно-денотативних значень. Семантичні перетворення в семному складі значення, що відбуваються в процесі формування нової семантики слова, зумовлюються комунікативним завданням і не зводяться до єдиної формули, бо актуалізуватися можуть як ядерні диференційні, так і периферійні семи. Цим насамперед пояснюється розбіжність у поглядах семасіологів на питання щодо кількості компонентів, які входять у лексичне значення слова. У працях І. В. Арнольд, С. Д. Кацнельсона, М. Г. Комлєва, Н. З. Котьолової, Л. А. Лисиченко, І. А. Стерніна, Е. М. Мєднікової та ін. виділяються різні складники лексичного значення: денотативний, сигніфікативний, конотативний, культурний (фоновий), структурний (відношення до інших знаків), селективний (що відбиває положення знака в мовній системі і сполучуваність), емпіричний (образний компонент значення).

Необхідно зазначити, що лексико-семантичні варіанти дієслова формуються зазвичай у результаті складних взаємовідношень між дієсловом і тими розрядами слів, які можуть виступати в сполученні з ним. У семантиці перехідної дієслівної лексеми зафіксовані її суб'єктні та об'єктні зв'язки, суб'єктна та об'єктна спрямованість дії. Тому є підстави твердити, що основним фактором семантичних змін у дієслова виступає насамперед здатність сполучатися з певним колом іменників у функції суб'єкта та об'єкта дії, а не логічний субстрат. Крім синтаксико-фразеологічного оточення, на семантичні зміни слова може впливати його звукове оформлення та граматична структура, а також лексична система, у якій існує слово.

Отже, лексико-семантична структура багатозначного слова – це сукупність усіх лексико-семантичних варіантів слова, що перебувають між собою в парадигматичних відношеннях та залежно від ступеня семантичної близькості

до прямого значення характеризуються або слабким ступенем семантичної пов'язаності (поняттєва полісемія), або сильним ступенем пов'язаності, збереженням семантичної тотожності (функціональна полісемія). Полісемічна структура слова вражає пропорційністю відношень та співрозміреністю організації своєї смислової будови. Дослідження семантичної структури полісемантичного слова передбачає опис та аналіз двох типів смислових зв'язків – лексичних і синтаксичних, оскільки частина семантичних дериватів у процесі творення набуває нової синтаксичної валентності, інші дієслівні деривати зберігають синтаксичну валентність первинного значення. Кожне значення багатозначної лексеми має певний набір семантичних елементів, які, з одного боку, дозволяють об'єднати всі значення в одній лексемі, а з іншого – протиставити їх як окремі ЛСВ. Процес розвитку семантичної структури слова є тривалим і складним. Водночас семантична структура характеризується стабільністю (яка забезпечується тим, що первинні номінативні значення, як база для творення нових значень слів, стійкі) та відкритістю (тісно пов'язана з іншими типами мікросистем (синонімічними, омонімічними тощо)).

Література

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
2. Арібжанова І. М. Семантико-синтаксична структура полівалентних дієслів-предикаторів у сучасній українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. / І. М. Арібжанова. – К., 1994. – 188 с.
3. Арнольд И. В. Потенциальные и скрытые семы и их актуализация в английском художественном тексте // Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. / И. В. Арнольд. – СПб: Изд-во СПб. ун-та, 1999. – С. 54–66.
4. Ахманова О. С. Основы компонентного анализа: Уч. пос. [под ред. Е. М. Медниковой] / О. С. Ахманова. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1969. – 98 с.
5. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К.: Рад. школа, 1955. – 247 с.
6. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: Учеб. пособ. для вузов / Л. М. Васильев. – М.: Высш. шк., 1990. – 176 с.
7. Грищенко А. П. Слово в лексико-семантичній системі мови // Сучасна українська літературна мова: підручник [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. – [3-тє вид., допов.]. – К.: Вища шк., 2002. – С. 96–158.
8. Гурычева М. С. О типах лексической полисемии в современном французском языке / М. С. Гурычева // Сборник статей по языкознанию [под общ. ред. А. И. Ефимова]. – М., 1958. – С.140–152.
9. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М.: Наука, 1980. – 152 с.
10. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слов / Н. Г. Комлев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 192 с.
11. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / М. П. Кочерган. – Львів: Вища шк., 1980. – 184 с.
12. Левицький В. В. Сучасне розуміння структури лексичного значення / В. В. Левицький // Мовознавство. – 1985. – № 5. – С. 12–19.
13. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови (Семантична структура слова) / Л. А. Лисиченко. – Х.: Вища шк., 1977. – 113 с.
14. Новиков Л. А. Семантика русского язика / Л. А. Новиков. – М.: Высш. шк., 1982. – 272 с.
15. Ольшанский И. Г. Лексическая полисемия в системе языка и в тексте (на материале немецкого языка) / И. Г. Ольшанский, В. П. Скиба – Кишинев: ШТИИНЦА, 1987. – 128 с.
16. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – К.: Вища шк., 1988. – 328 с.
17. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні [ред. кол.: І. К. Білодід (голова)]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
18. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи (коммуникативный аспект) / И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 172 с.
19. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (Основные семантические процессы) / А. А. Тараненко. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
20. Туркина Р. В. Семантическая структура слова: Лекции по спецкурсу / Р. В. Туркина. – Калинин: КГУ, 1973. – 22 с.
21. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принципы семасиологического описания лексики / А. А. Уфимцева; [отв. ред. Ю. С. Степанов]. – М.: Наука, 1986. – 240 с.

Alla Shumeikina

Modern aproach to the analysis of the semantic structure of the polycemantic word

In the article the peculiarities of forming the semantic structure of the polysemantic word have been analysed; the character of the interaction between the direct and derived meanings of lexeme, between the nuclear and peripheral semes, and between the denotative and connotative components of the seme has been elucidated; the specific features of the functional and conceptual polysemy have been characterised.

Key words: *seme, sememe, semanteme, lexeme, polysemantic word, semantic structure, hierarchy of semes, intensional of the meaning (nucleus), implicational of the meaning (periphery).*

Алла Шумейкина

Современный подход к анализу семантической структуры многозначного слова

В статье анализируются особенности формирования семантической структуры многозначных слов; характер взаимосвязи прямого и производного значения лексемы, ядра и периферийных сем, денотативного и коннотативного компонентов основы семы; характеризуются особенности функциональной и концептуальной полисемии.

Ключевые слова: *сема, семема, семантика, лексема, многозначное слово, семантическая структура, иерархия сем, интенсионал значения (ядро), импликационал значения (периферия).*

Надійшла до редакції 20.01.2009 р.

Людмила Корнєва
Любов Сологуб

ФРАЗЕОЛОГІЯ МИКОЛИ ГОГОЛЯ: ОРИГІНАЛЬНИЙ ТЕКСТ І ПЕРЕКЛАД

У статті аналізуються особливості використання фразеологізмів у текстах М. Гоголя та їх українські відповідники. Адекватний переклад має здійснюватися на необхідному й відповідному рівні для передачі автентичного плану змісту, зауважувати водночас і певний план вираження. Переклад фразеологічних одиниць у творах М. Гоголя зроблений із залученням адекватних і релевантних еквівалентів, аналогій, описових варіантів і кальок (перекладацьких запозичень).

Ключові слова: *фразеологічний еквівалент, варіантні відповідники (аналоги), відтворення фразеології оригіналу, трансформований автором фразеологізм, конототивні та стилістичні опозиції варіантів фразеологізмів.*

Кожна мова невіддільна від національної культури, пов'язана з історією певного народу, його світоглядом та особливостями мислення. Мабуть, тому література як мистецтво слова виявляє національну неповторність більшою мірою, ніж інші види художньої культури. У той самий час тексти літературних творів є важливим інструментом у процесі міжнаціональної комунікації: вони долучають людей до культурних досягнень інших народів. Тому питання перекладу художнього тексту, його принципової перекладності/неперекладності, змістової й естетичної адекватності оригіналу та перекладу належать до традиційних проблем як лінгвістики, так і філології в цілому.

В українській науці вивчення феномену перекладу почалося ще в XIX ст. й активізувалося впродовж останнього часу (див. роботи Р. Зорівчак, В. Коптілова, О. Кундзіча, І. Шумиліної, С. Максимова та ін.). На думку більшості вчених, текст, що перекладається, транспортуючись у культуру адресанта, мусить зберігати свої стилістичні особливості та інокультурний колорит, адже основна мета перекладу – досягнення адекватності. Залишаючи поза межами статті різне трактування цього поняття, зазначимо, що адвекатний, чи еквівалентний, переклад повинен здійснюватися на рівні, який є необхідним і достатнім для передачі незміненого плану змісту при дотриманні відповідного плану вираження. Зрозуміло, що подібний підхід неминуче створює для перекладача труднощі, які передусім стосуються вираження національної специфіки оригінального тексту.

Серед мовних одиниць, адекватна передача яких є проблематичною, особливе місце належить фразеологізмам, оскільки вони, в основному, є найбільш самобутніми і складними явищами мови. Як сталі відтворювані образні сполучення з емоційно-експресивним забарвленням, фразеологічні одиниці (ФО) стилістично різнопланово використовуються в художній літературі, зокрема й для створення національного колориту. Завдання перекладача в даному випадку – проникнути в суть цих одиниць оригіналу й зуміти донести їх смисл до носіїв іншої ментальності. Крім того, фразеологічні звороти, що входять до складу тексту, є (унаслідок своїх властивостей) своєрідними мікротекстами [10], що ще більше ускладнює роботу перекладача. І хоч на сьогодні техніка передачі

фразеологізмів іншої мови в цілому розроблена, стандартного вирішення проблеми їх перекладу не існує й не може існувати. Конкретні ситуації потребують різноманітних підходів та різних стратегій перекладу, вибір яких залежить ще й від перекладацької особистості. Тому мета нашої статті – розглянути особливості фразеологічного перекладу українською творів М. Гоголя та ступені адекватності їх оригінальним текстам – є актуальною. Урахування своєрідності оригіналу та перекладу, за якими стоять традиції літератур, мовні та позамовні чинники, дозволить краще зрозуміти внутрішні механізми процесу перекладання, виявити зміни форми та змісту еквівалентних одиниць фразеологічного рівня, визначити критерії вибору перекладачем того чи того варіанту.

Джерелами досліджуваного матеріалу стали тексти збірки М. Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки" (оригінал та український переклад). Вибір саме цих повістей для зіставного аналізу фразеологізмів, по-перше, пояснюється національно орієнтованою тематикою художніх творів, що зумовлює їхні мовні особливості; по-друге, як зазначає В. Яременко [3], видання українською М. Гоголя взагалі випадає з практики перекладів світової класики в Україні (за словами Є. Маланюка, це не переклад, а "відреставрування"), бо йдеться про твори українського письменника, що писав російською мовою про життя українського народу. Принагідно зауважимо, що, на нашу думку, суперечки навколо "українськості" Гоголя даремні: він не є тільки українським чи тільки російським письменником, а входить у контекст двох національних культур, які збагатив власним, гоголівським, стилем, залишаючись загадкою як для росіян, так і для українців.

Перші спроби повернути Гоголя його рідній мові належать до середини XIX століття (наприклад, 1850 року у Львові було видруковано "Тараса Бульбу", там само в 1864–1865 роках Михайло Поремба видав два томи "Вечорів на хуторі біля Диканьки"). Пізніше перекладали Гоголя українською Леся Українка (О. Кундзіч наголошував, що саме завдяки їй гоголівські "Вечорниці..." стали надбанням української класичної літератури [6, с. 113]), Антін Хуторян, Іван Сенченко, Максим Рильський, Степан Васильченко, Остап Вишня та ін.

Як відомо, переклад художнього твору залежить від близькості мов і дистанції між культурами, від вивченості тексту оригіналу, його специфіки, розширення з часом ресурсів мови, збільшення в читача фонових знань [8]. Але підбір перекладачем адекватних ФО пов'язаний і з певними труднощами. До загальних проблем належать: розпізнавання фразеологізмів у тексті, оскільки вони можуть бути маловідомими або ж омонімічними вільним словосполученням; урахування мовленнєвих функцій ФО у тексті оригіналу; індивідуально-авторське їх використання та можливі трансформації; наявність у складі фразеологізму національно маркованого образу тощо.

Якщо говорити про переклад українською саме текстів М. Гоголя, то можна назвати ще й специфічні перекладацькі проблеми. По-перше, генетична спорідненість російської та української мов, з одного боку, полегшує роботу перекладача, а з іншого – перебільшення спільного й ігнорування відмінностей може призвести до механічного, а отже, й помилкового, переносу ФО в текст перекладу. По-друге, двомовність великої кількості українців, володіння російською як другою мовою знижує інформаційно-ознайомчу функцію перекладу, підвищуючи роль інших. До них належить розкладка змісту, актуалізація, відтінювання, усотування нових значень, гра синонімічних форм, самовираження, стильовий експеримент тощо [9]. Перекладач, таким чином, має виявляти більшу майстерність, працюючи на межі творчості та дослідження. По-третє, російська мова Гоголя відрізняється від власне російської мови. Осип Мандельштам ще 1902 року у своїй монографії про стиль письменника доводив, що "мовою душі" Гоголя була українська, і що писав він, "перекладаючи" [7] (існує легенда, що перші твори були написані українською, а потім перекладені російською). Критики (Булгарін, Сеньковський, Полєвой) знаходили в російській мові літератора багато помилок і радили підучитися грамоті, та й сам Гоголь у листах зізнавався, що він не почуває себе міцним у цій справі. Тому літературознавці говорять, що автор писав *гоголівською мовою*, витворивши власний стиль російської мови і прищепивши російській літературі смак до словотворчості [5]. По-четверте, в мові аналізованих творів Гоголя вживається багато українізмів (близько 220), частина яких (109) тлумачаться самим автором у передмові до першої та другої частин "Вечорів...". Натепер чимало з цих слів та сполучень увійшло до російської мови, а тоді вони були екзотичними вкрапленнями, які тільки передавалися її графічними засобами *(буханец, дивчата, жинка)* або наводилися як нетранслітеровані одиниці (*За моє ж жито та мене й побито)*. По-п'яте, мова часів Гоголя взагалі та її фразеологія зокрема не за всіма показниками збігаються з системою сучасної мови: деякі

вирази застаріли, змінилося їх стилістичне забарвлення, кількість значень тощо. Тобто фонові знання сучасного перекладача й читача є дещо іншими. По-шосте, загадка Гоголя полягає й у стилі його письма. Російською він говорив мовою образів, суть яких не завжди могли з'ясувати навіть професійні критики. Це була мова бароко – природна для людини, що здобула освіту в Україні, сформувалася під впливом барокової естетики та поетики.

Перекладач повинен ураховувати всі зазначені особливості (цей перелік можна продовжити), відшукуючи відповідники до одиниць оригінального тексту. Кожен із перекладів, звичайно, буде позначений творчою індивідуальністю автора, але є в них повторюване, усталене, закономірне, що ми далі й проаналізуємо.

Як відомо, фразеологічні системи української та російської мов містять і спільні одиниці, й національно-самобутні, специфічні. Але переклад будь-яких ФО потребує врахування найбільш важливих компонентів їхньої семантики: переносного, або образного; прямого, що складає основу образу; емоційного; стилістичного; структурно-граматичного; національно-етнічного [4, с. 48–49]. До того ж для повноцінного перекладу необхідно враховувати як лінгвістичний контекст (мовне оточення фразеологізму), так і ситуативний, екстралінгвістичний контекст (обстановка, час і місце, до якого належить текст, інші факти реальної дійсності). Тобто адекватність ФО оригіналу та перекладу не завжди визначається їх значеннями в системі мов, і надалі ми, хоч і будемо говорити про тотожність фразеологізмів, матимемо на увазі, що ця тотожність є відносною.

Загалом ступінь близькості ФО у текстах оригіналу та перекладу може бути різною – від повних і абсолютних еквівалентів до приблизних фразеологічних відповідностей.

Фразеологічний еквівалент – це постійний відповідник ФО оригіналу, який в абсолютній більшості випадків не залежить від контексту. Наявність подібних фразеологізмів в українській і російській мовах пояснюється спільністю логічних та образно-асоціативних зв'язків і процесів мислення двох народів, культурно-історичними контактами між ними: *бьюсь об заклад* [3, с. 19] – *б'юсь об заклад* [1, с. 18] (Надалі в круглих дужках зазначатимемо сторінки цих видань. – *Авт.*). Ці відповідники можна назвати повними еквівалентами, оскільки вони збігаються за значенням, лексичним складом, образністю, граматичною будовою та стилістичним забарвленням: п*одымали на смех (91)* та *підіймали на сміх (73)* – "кепкували, глузували, насміхалися з когось". Але таких одиниць навіть у близькоспоріднених мовах не так і багато, оскільки вони мають численні розбіжності на всіх рівнях. Тому перекладачі використовують неповні, або відносні, еквіваленти, що різняться за певними ознаками ("неповнота" цих ФО нівелюється контекстом). Відмінності частіше за все можуть виявлятися: а) в неоднаковій кількості значень фразеологізмів: *насилу ноги унес (38) – насилу ноги виніс (33)* – у контексті реалізується спільне значення "втечею врятуватися від небезпеки", поза контекстом залишається значення російської ФО – "йти, щезати"; б) у лексичному складі, коли один компонент замінюється синонімом або словом однієї семантичної групи: *высунуть нос (6) – виткнути носа (8), обломать бока (96) – нам'яти боки (78)*. При цьому український фразеологізм може мати повний відповідник, словник подає, наприклад, такі варіанти: *виткнути (висунути, вистромити) носа*, вибір одного з них залежить тільки від перекладача; в) у стилістичному забарвленні, що визначається законами мови: у *парах хоть тресни (17) – хоч лусни (16)* та *не мечите бисер перед свиньями (8) – не розсипайте бісеру перед свинями (8)* російські ФО належать до просторічних; г) у граматичних значеннях: *по рукам (18) – по руках (17)*, де різні форми відмінків обумовлені особливостями структури і граматики мов, але вони не впливають на адекватність ФО.

Уважаємо за можливе класифікувати як відносні еквіваленти і фразеологізми, образні системи яких базуються на близьких концептах, наприклад, душа і серце, розум і голова: *приходит на ум (45)* і *навернеться в голову (39)* – "згадується, знову виникає у свідомості"; *от всей души (39)* і *від щирого серця (34)* – "щиро, цілком відверто".

Як відносні еквівалентні перекладаються й ФО російської мови, що містять застарілі компоненти: д*ать треуха (58)* і *одважити ляща (58)*, де треух – "ляпас, удар долонею по обличчю"; *угощал побранками (99)* і *частував лайкою (80)*, де побранка (выбранка) від перебранка – "лайка". А от українські фразеологізми, що подаються Гоголем транслітерованими (російська мова їх не має), перекладачем передаються за допомогою абсолютних еквівалентів: *в глазах рябело (76) – в очах рябіє (63); хоть в глаза выстрели (41) – хоч в око стрель (36); провозить попа в решете (37) – провозити попа в решеті (32); москаля везть (36) – москаля везти (31)*. Останні два приклади, до речі, уже в часи М. Гоголя були маловживаними та пояснювалися письменником у примітках

відповідно як "солгать на исповеди" і "лгать". Подібний переклад не можна вважати ні калькою, ні буквалізмом, оскільки ФО відтворюються в первинній формі – українською.

Переклад фразеологізмів може здійснюватися за допомогою варіантних відповідників, або аналогів – одного з кількох можливих синонімів. Так, в українській мові фразеологізм *поминай як звали* – "хто-небудь безслідно зник" має синоніми *шукай вітра в полі, тільки його й бачили, біс злизав, і слід захолонув.* Тому пара відповідностей *поминай как и звали (79) – тільки й бачив (65)* належить до аналогів. Вибір синонімічного варіанта – вищий ступінь перекладацької майстерності й методики перекладу. У даному випадку саме ФО *тільки й бачив* максимально близька за переносним значенням, емоційним забарвленням (легке несхвалення) і стилістичною віднесеністю (нейтральна одиниця) російській *поминай как и звали.* Так само аналогом перекладається *не во гнев будет сказано (64)*: замість абсолютного еквівалента *не во гнів будь сказано* використовується синонім *даруйте на слові (54)*, що більше відповідає розмовному стилю українців, а отже, фразеологічні аналоги є комунікативно рівноцінними, еквівалентними.

Інколи аналогійні ФО базуються на різних образах, зберігаючи при цьому всі інші компоненти своєї семантики. Від перекладача подібні заміни знову ж таки потребують умінь і чуття мови, бо можуть збіднити творчу індивідуальність оригіналу. Пор.: *подпускать турусы (80)* – "прибрехати що-небудь; не роздумуючи, стверджувати; пусті розмови" і *розпускати баляндраси (66)* чи *точили баляси (44)* – "вести пусті розмови, жартувати". Російська – ФО походить від назви татарських будинків із повсті – улуси, розповіді про які пов'язувалися з життям того часу і сприймалися, як щось видумане, фантастичне; українська – пов'язана зі словом баляси (баляндраси) – фігурні перила, виготовлення яких асоціювалося з відпочинком, жартами, беззмістовними розмовами. Образи двох аналогів різні, але базові їх метафори практично стерті, тому й не сприймаються носіями мови (так само, як і в парі *старый хрен (58) – старий шкарбан (49)*, де первинні *хрен* – "пряний корінь", а *шкарбан* – "стоптаний чобіт").

Крім еквівалентів та аналогів, перекладачі застосовують ще метод дескриптивного відтворення фразеології оригіналу (Р. Зорівчак називає його "дескриптивною перифразою"), до якого вдаються переважно при виявленні лакун – відсутності в мові перекладу адекватних ФО. Зміст лакун компенсується за рахунок тих засобів, що є в мові: вільних словосполучень (чи речень) та монолексем, які "семантично – та зрідка стилістично – хоча б певною мірою рівновартісні висловам оригіналу" [4]. В українських перекладах Гоголя теж використовуються замість фразеологізмів слова *(подъехавши мелким бесом (92) – підкотившись бісиком (74); выпроводить его подобру-поздорову (61) – витурити, доки живий та цілий (61))* та сполучення слів *(строит любовные куры (92) – любощів прагне (74); раздобар взял (72) – став балакучий на диво (63)*). Однак, слід зазначити, що прекладач удається до описового способу і при наявності еквівалентів та аналогів: *пришел в тупик (36) – отетерів (32)*, укр. *зайти в глухий кут; уши развешивать (185) – аби слухати охота (185)*, укр. *розвішувати вуха.* Хоч інколи подібні заміни не є дуже вдалими: *был весьма не в духе (104) – він у дуже поганому настрої (84); дал тягу (38) – утік (34); хватил на душу греха (65) – согрішив (55).* На нашу думку, у подібних перекладах губиться експресивність та емоційність, пор.: *був не в дусі, дав деру* чи *п'ятами накивав, взяв гріх на душу.* Подеколи, будьмо справедливі, така заміна призводить до порушення первинного змісту ФО і появи "перекладацьких ляпів": *пробирались рука об руку (41)* має значення "взявшись за руки йшли", у перекладі ж уживається сполучення *"один за одними пробиралися"(30)*, тоді як є повні аналоги *рука в руці (рука в руку, рука об руку).*

Дескриптивне відтворення може полягати й у фразеологізації слів і словосполучень оригіналу: *не зевай (118) – не лови гав (111), нести болтовню (7) – теревені правити (9),* що цілком виправдано, оскільки найважливіші компоненти семантики оригіналу зберігаються й у перекладі.

Частотним у практиці перекладу безеквівалентних ФО є калькування, що копіює структуру іншомовної одиниці та максимально зберігає її семантику (це можливо за умови зрозумілості образної основи для носіїв мови). Оскільки, як ми зазначали, переклад гоголівських текстів залежить від їх особливостей, то калькування використовується тільки для адекватної передачі трансформованих ФО та прислів'їв, коли автор пропускає чи додає компоненти, замінює їх, переставляє, оживлює тим чи тим чином напівстерті образи, поєднує одні одиниці з іншими тощо. Пор.: *Влезла свинья в хату, да и лапы сует на стол (61) – Влізла свиня в хату, та ще й ногами на стіл преться (52) (Посади свинью за стол, она и ноги на стол); Пусть их живут, как венки вьют (33) – Хай собі живуть,*

як вінки в'ють (30) (Віночки вити – життя любити чи *Хто вміє віночки вити, той вміє життя любити); он своего урока в зуб не знал (163) – він свого завдання ні в зуб не знав (131)* (*ні в зуб ногою* – "анітрохи, аніскільки").

Перекладач може відтворювати трансформований автором фразеологізм, коли імпліцитні елементи ФО оригіналу експлікуються (щоправда, така заміна нечастотна): *подирало по коже (79) – пішов мороз поза шкірою (65);* пор.: *мороз по коже дере.*

Таким чином, переклад ФО у творах М. Гоголя здійснюється за допомогою повних чи відносних еквівалентів, аналогів, описових варіантів і калькування. При цьому перекладач використовує не тільки закономірні міжмовні відповідності, а й ураховує конотативні та стилістичні опозиції варіантів фразеологізмів двох мов, їх експресивність/нейтральність, літературність/діалектність, загальновживаність/застарілість, книжність/розмовність. Близькість тематики творів письменника українському читачеві, спорідненість двох мов аж ніяк не полегшують роботу перекладача, навіть ускладнюють її, вимагаючи більш детального аналізу змісту й форми творів, ретельнішого відбору фразеологічних відповідників. Сам текст перекладу, звичайно, не буде повністю тотожним текстові оригіналу, хоч і (в ідеалі) передаватиме позицію, думки автора та специфіку його стилю.

Література

1. Гоголь М. В. Повісті: [текст] / М. В. Гоголь. – Х., 2007.
2. Гоголь М. Тарас Бульба: [текст] / М. Гоголь. – К., 2006.
3. Гоголь Н. Вечера на хуторе близ Диканьки: [текст] / Н. Гоголь. – Х., 1982.
4. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (на матеріалі перекладних творів української літератури англійською мовою / Р. П. Зорівчак. – Львів, 1983.
5. Коломієць В. Цей таємничий Гоголь / В. Коломієць // Українська газета. – 2008. – № 45 (185). – 18–31 грудня.
6. Кундзіч О. Творчі проблеми перекладу / О. Кундзіч. – К., 1973.
7. Мандельштам И. О характере гоголевского стиля / И. Мандельштам. – Гельсингфорс, 1902.
8. Радчук В. Перекладність в динаміці / В. Радчук // Філологія і культура [зб. наук. праць]. – К., 1996. – С. 35–40.
9. Радчук В. Функції перекладу / В. Радчук. – http://experts.in.ua/baza/analitic/ index.php.
10. Телия В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. – М., 1996.

Liudmyla Korneva
Liubov Solohub

Mykola Gogol's phraseology: original text and translation

The peculiarities of phraseological units usage in M.Gogol's texts and their Ukrainian equivalent are analyzed in the article. Adequate translation must be done at the level which is necessary and prolific for transmission of the authentic plan of content taking into account the certain plan of expression. Translation of phraseological units in M.Gogol's works is done with the help of adequate or relevant equivalents, analogues, descriptive variants and by calque (translation loan).

Key words: *phraseologism transformed by the author, adequate transmission, translation practice, implicit elements of phraseologisms, interlanguage correlations, connotative and stylistic oppositions of phraseological variants.*

Людмила Корнева
Любовь Сологуб

Фразеология Николая Гоголя: оригинальный текст и перевод

В статье анализируются особенности использования фразеологизмов в текстах Н. Гоголя и их украинские эквиваленты. Адекватный перевод должен осуществляться на необходимом и соответствующем уровне для передачи аутентичного плана содержания, принимая во внимание определенный план выражения. Перевод фразеологических единиц в произведениях Н. Гоголя сделан с помощью адекватных и релевантных эквивалентов, аналогий, описательных вариантов и калек (переводческих заимствований).

Ключевые слова: *фразеологический эквивалент, вариантные соответствия (аналоги), воспроизведение фразеологии оригинала, фразеологизм, трансформированный автором, коннотативные и стилистические оппозиции вариантов фразеологизмов.*

Надійшла до редакції 16.06.2009 р.

Микола Сулима

ДРАМА ПРО ІВАНА МАЗЕПУ

Стаття пропонує комплексний аналіз трагедокомедії Лаврентія Горки "Йосиф-патріарха", написаної на початку XVIII століття й присвяченої українському гетьманові І. Мазепі.

Ключові слова: *давня українська література, шкільна драма, трагедокомедія, біблійний персонаж, історичний підтекст.*

Лаврентій Горка (1671–1737) – письменник, освітній і церковний діяч – спочатку був вихованцем, а потім викладачем Києво-Могилянської академії. У 1707–1708 роках він написав і прочитав студентам курс піїтики "Idea artis poëseos", а в травні 1708-го (під час рекреацій) поставив із школярами свою трагедокомедію "Йосиф-патріарха". Твір називають яскравим здобутком жанру в українській драматургії початку XVIII ст., що засвідчив неабияке її піднесення.

Повна назва п'єси – "Йосиф-патріарха, який своїм переданням, вузами, темницею і пошануванням царського престолу Христа, сина Божого, був проданий, страждав і вознісся із славою у прообразнім зв'язку. В преславній академії Київській для огляду руському христолюбному родові від руських доброродних синів дією, що від поетів зветься трагікомедія, року 1708, травня 25, у вівторок після зшестя Святого Духа показаний". Його текст уперше опублікував М. С. Тихонравов 1874 року [3, т. 2, с. 356–427].

Будова твору традиційна: п'ять дій розбито на з'яви, в кінці – епілог.

Драма написана силабічним віршем.

У ній діють біблійні персонажі у відповідності до старозавітної книги "Буття", яка всьому світові подарувала історію про Йосифа: Йосиф, Друг Йосифа, Вельможа, Слуга, Вісник, Пентефрій, Фараон, цар Єгипетський, одинадцять Сенаторів, Виночерпій, два Звѣздочетцы (Звіздарі, або Астрологи), чотири Мудреці. Також фігурують традиційні персоніфіковані алегорії – Заздрість, Сила Пекла, Захист Божий, Совість, Спокуса, Подруга Спокуси, три Дѣлателі, Тайновидець, Ворогування.

В основі сюжету лежить історія Йосифа – одинадцятого сина патріарха Якова, якого брати з ревнощів продали до Єгипту. Особливі чесноти дозволили юнакові заслужити милість фараона. У роки голоду Йосиф рятує від смерті не лише єгиптян, але й родину Якова, яка переселилася до Єгипту (див. старозавітну Книгу Буття, гл. 37–50). Лаврентій Горка вибрав для своєї драми епізоди спокуси Йосифа дружиною Пентефрія і вдалого тлумачення фараонового сну.

Образ біблійного Йосифа християнські екзегети трактують як прообраз Ісуса Христа, але автор української драми, зображуючи свого героя, по суті, має на думці Івана Мазепу, про що мова піде окремо.

Епізод про Йосифа належить до низки чи не найдраматичніших у Старому Завіті. Його особливе місце визначається також тим, що, на думку тлумачів Святого Письма, історія продажу в рабство й возвеличення Йосифа таїть у собі один із численних натяків на появу, митарства й воскресіння Ісуса Христа. Тому-то найчастіше інсценізовані сторінки про Йосифа і його братів зустрічаються у великодній драмі, змонтованій так, щоб у всій повноті відтворити подвиги Сина Божого. Є вони в "Дѣйствіи, на страсти Христовы списанном" (середина XVII ст.), у "Торжестві Єстества Человѣческаго" (1706), у "Властотворному образі Человѣколюбія Божія" Митрофана Довгалевського (1737).

До нас дійшли драми, в яких показано лише підлий вчинок братів. Очевидно, не без впливу драми "Іосиф" поляка М. Рея чи якоїсь іншої драми на цю тему в стінах Київської академії в 1630-х рр. розігрувалася постанова, у якій історія Йосифа доводилась аж до його зустрічі з батьком у Єгипті (роль Йосифа грав тоді Лазар Баранович, Веніаміна – Феодосій Сафонович) [2, с. 73].

Ще М. І. Петров писав, що "Лаврентій Горка одним із перших порушив її (заборону єзуїтів показувати на кону закоханість. – *М. С.*), виставивши на сцені дружину Пентефрія з

нечистою пристрастю. <...> Лаврентій Горка спробував показати на сцені зародження й розвиток нечистої пристрасті дружини Пентефрія і дати психологічне пояснення цього типу хтивої аристократки" [2, с. 246]. Він же звертає увагу й на те, що драматург зумів навіть знайти пояснення, а може, й виправдання її поведінки байдужістю Пентефрія, їхньою бездітністю [2, с. 249]. Тож саме в цьому полягає новаторство письменника.

Після 4-ї дії в "Йосифові-патріарсі" співав хор. Лаврентій Горка подає схему, за якою мали стояти хористи. Ось вона (для зручності розміщуємо горизонтально):

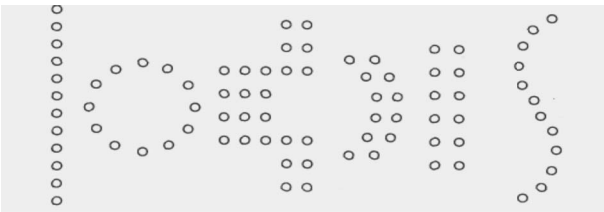

М. І. Петров висунув гіпотезу, що "малюнок" розташування на сцені хору являє собою анаграму, "можливо, імені й титулу гетьмана Іоанна Мазепи: Jo(hannes) M(azepa) D(ux) U(krainae) S(upremus) (Іоанн Мазепа, верховний князь український) [2, с. 244] (про анаграми див. [1, с. 313–314]). Отже, не виключено, що "Йосиф-патріарха" складає собою ще одне прославлення діяльності Івана Мазепи.

Трагедокомедію ставили в кінці травня 1708 р. Але ще 10 березня Петро І дізнався про т. зв. зраду Івана Мазепи. У дні "прем'єри" саме піддавалися тортурам донощики на гетьмана. Свідченням того, що Лаврентій Горка мав на меті прославлення видатних заслуг Мазепи перед Україною, є створений у драмі образ Йосифа-управителя, якому вдалося врятувати від голоду багатьох людей і забезпечити майбутнє синам Ізраїля. Не випадковим є й епізод про спокусу й наклеп на Йосифа, а також епізод, який закінчився не покаранням, а возвеличенням героя. У зв'язку з цим привертають увагу такі слова в епілозі:

... а врази
З чудом и з страхом своя прекланяху
Глави и аки цара почитаху
[3, т. 2, с. 427].

Драма цікава ще й тим, що в ній зустрічається подвійне відображенням: з одного боку, Йосиф – "прообразова Христа", з іншого – Івана Мазепи. Такий прийом свідчить про неабияку майстерність автора. Тому важко погодитися з думкою М. І. Петрова про те, що "за змістом своїм трагедокомедія Лаврентія Горки, очевидно, не становить чогось нового" [2, с. 244].

Література

1. Морозов П. О. История русского театра до половины XVIII столетия / П. О. Морозов. – СПб., 1889.

2. Петров Н. И. Очерки из истории украинской литературы XVII и XVIII веков. Киевская искусственная литература XVII–XVIII вв., преимущественно драматическая / Н. И. Петров. – К., 1911.

3. Тихонравов Н. Русские драматические произведения 1672–1725 годов / Н. Тихонравов. – Т. II. – СПб., 1874.

Mykola Sulyma

Drama about Ivan Mazepa

A brief complex analysis of Lavrentiy Horka's tragicomedy "Joseph the Patriarch," which was written in the early 18th century and dedicated to the Ukrainian Hetman I. Mazepa (Mazeppa), has been given in the article.

Key words: *Old Ukrainian Literature, school drama, tragicomedy, biblical character, historical underlying idea.*

Мыкола Сулыма

Драма об Иване Мазепе

В статье представлен комплексный анализ трагикомедии Лаврентия Горки "Иосиф-патриарх", написанной в начале XVIII века и посвященной украинскому гетману И. Мазепе.

Ключевые слова: *древнеукраинская литература, школьная драма, трагикомедия, библейский персонаж, исторический подтекст.*

Надійшла до редакції 28.04.2009 р.

Галина Білик

ТРАГЕДОКОМЕДІЯ ДОЛІ ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА

Стаття присвячена життю і творчості представника давньої української літератури, педагога, вченого, церковного та громадського діяча Теофана Прокоповича. Пропонується аналіз світогляду письменника й стилістичних особливостей його творів.

Ключові слова: *давня українська література, шкільна драма, трагедокомедія, світогляд письменника, література і політика, бароко, класицизм.*

Теофан Прокопович належить не тільки історії літератури, але історії всієї Російської імперії одного з періодів – петровського – її найактивнішої розбудови. Його доля, як і кожного з нас, навряд чи надається до цілковитого осягнення збоку, та ще й з відстані понад трьох століть, але надто вже виразно ілюструє вона вічні карби української нації, якот *нема пророка в рідному краї* та *нема пророка за умов "заблокованої культури"*. Сходження "найчеснішого отця" Прокоповича до істини (чи, як хтось думає, до слави) тягнуло за собою страшного монстра, який живився його волею, інтелектом, натхненним духом, а запивав кровію соплемінників – мовчазних свідків історії, яким начебто мав нести благо.

Теофан Прокопович намріяв собі могутню монархію нової доби, добачав її становлення в Мазепиній просвіченій державі з її мудрим плеканням душі (віри, культури), духу (інтелекту, освіти), громадсько-демократичних цінностей. Та необачно потрапив згодом у царську пастку спрощених парадигм, де емоційне й метафізичне витіснялося позитивістсько-механістичним... Руйнація цілісності особистості – фатальний шлях, який знівечив життя не одної талановитої людини.

В імперії особливі стосунки з раціональним: розум створив імперію, а вже потім вона той розум *прилащувала, пересаджувала, викорінювала* – аж до повного краху одного й іншого. Скількох українських інтелігентів можемо підставити в цю формулу – і вона діє!

* * *

Існує кілька найдавніших біографічних списків, за якими дослідники намагаються укласти життєпис Теофана Прокоповича. Вони належать: 1) Т.-Г.-З. Байєру – віднайшов 1769 року Й.-Б. Шерер, опублікував у латинському оригіналі 1776 року; 2) Д. С. Дамаскіну-Руднєву – два варіанти 1766 і 1772 років; 3) М. Радишевському – 1862 року. Тексти мають окремі розбіжності, зокрема щодо дати народження письменника (17 червня 1677 року і 9 червня 1681 року), переліку його праць і т. ін., але в основному їх зміст тотожний. На сьогодні українська історіографія оперує обома датами народження Прокоповича (див., наприклад, [4, с. 253; 5, с. 173; 6, с. 306]), академічні видання пропонують визнавати першу [2, т. 1, с. 11].

Єлисій (Єлеазар) – таке справжнє ім'я мислителя – світ побачив у Києві в родині дрібного торговця. Його мати була сестрою Теофана Прокоповича, намісника Братського Богоявленського монастиря, професора, ректора Києво-Могилянського колегіуму, котрий і хрестив хлопця. Про батька інформації мало: В. Шевчук допускає, що прізвище того – Церейський [6, с. 306] (саме так згодом заявить про себе юнак у закордонних мандрах), проте інша цікава публікація заперечує це тлумачення: "Його нове прізвище пов'язане з іменем Церери – богині, даруючої хліб (Ceres, Cerealis – хлібний; cerealia – хлібні злаки). Її місяць – червень, а Єлисей-Самійло народився 17 червня. На латині "червень" – Junius – єднаючий, або в англійському лексиконі – "sum" (sam), чому й ім'я було вибрано "Самійло" – "jungo". <...> прізвище "Церейський" <...> співвідноситься з санскритом "ceru" – "завзятий" і "благочестивий" та з румунським "cere" – молитися, вимогливий..." [1].

Хлопчик у малому віці залишився сиротою і потрапив під опіку дядька. Коли ж той відійшов у вічність (3 квітня 1689 року), підлітком заопікувалася дядькова дружина, на думку дослідників, доволі сувора жінка. Також говорять про загадкового київського міщанина, який профінансував здобуття вищої освіти талановитого юнака [2, т. 1, с. 14].

"Дитина міцної колекції, з очима зеленими, холерик темпераменту сангвінічного" Єлисій зростав у повазі до книги, рано виявив свій глибокий, живий розум. У 1684–1687 роках він навчався в початковій школі при Києво-Братському монастирі, а з осені 1688-го до середини 1690-х – у Києво-Могилянському

колегіумі. "Порівняно з іншими старанний, кмітливий та обдарований доброю пам'яттю, мав приємну і витончену вдачу, досяг великих успіхів, [легко] перегнав товаришів та ровесників; завдяки голосові дзвінкому у хорі був солістом, ніколи не захоплювався шкідливими забавами та іншими пустощами" [2, т. 3, с. 361], – так характеризує спудея Прокоповича Баєр. "Звернувши увагу на непересічні здібності студента, дальшим поповненням наукових знань Єлисія керували протектор Академії В. Ясинський і професор філософії Г. Одорський, – пише М. Рогович. – На формування світогляду майбутнього мислителя вирішальне вплинули філософські ідеї Й. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля, Й. Кроковського, І. Поповського, П. Колачинського, засновника Академії Петра Могили та інших колишніх викладачів філософії у цьому закладі" [2, т. 1, с. 13–14].

У 17-річному віці, не прослухавши курсу теології, один із кращих студентів Могилянки перериває навчання й вирушає "у традиційну для того часу освітню мандрівку" [2, т. 1, с. 14]. За одними даними, він прибув до Львова, вихрестився на греко-католика під іменем Самійло, протягом двох років викладав у місцевій школі поетику та риторику, потім з рекомендаційними листами вищого духівництва відправився до Риму навчатися в єзуїтськім колегіумі св. Атанасія. По дорозі до Риму, як свідчить Баєр, "прибув він [спочатку] до Кракова, де єпископам і деяким професорам відомий став, [а згодом] – до Відня, королівств Кроації, Славонії, звідти через Тирольський комітат, Форум Юлія, Удіну, Патавію, Феррару, Анкону, Бононію, Флоренцію до Пізи дійшов" [2, т. 3, с. 361].

Знавець давньої літератури В. Шевчук наводить ще й інші дані: після Києва юнак потрапив (1698 року) до Володимира-Волинського, постригся в ченці, став дияконом і префектом володимирських шкіл, проте затримався там недовго; або ж він подався на Гродненщину, навчався в уніатському колегіумі в Битені, мешкав у базиліянському монастирі, прийняв чернечий постриг і, як обдарований вихованець, був переведений до Римського колегіуму св. Атанасія [4, с. 173]. (Такі різночитання, як уже зазначалося, спровоковані відмінностями в біографічних списках Т. Прокоповича.)

Як би там не було, а в документі від 14 листопада 1698 року він уже згадується як студент цього навчального закладу, заснованого папою Григорієм XIII для підготовки богословів греко-католицького обряду. Вихованці колегіуму були на повному забезпеченні, за навчання не сплачували, натомість повинні були, здобувши освіту, "усюди, куди б не потрапили, унію грецької та латинської церков підтримувати, що вони, присягаючи, [робити] обіцяли" [2, т. 3, с. 361–362].

У матрикулі колегії про "Самійла Церейського" сказано як про "великих здібностей та найвищого успіху" студента [2, т. 1, с. 14]. Як і в Україні, його найбільший інтерес до філософії, риторики, богослов'я, історії, права, мистецтва; він багато читає оригінальних текстів, подеколи забуваючи про час та їжу, цікавиться давніми пам'ятками, подорожує. За католицькою традицією, Самійло мав духовного наставника, котрий допомагав зорієнтуватися в навчанні, розвивав його переконання, агітував у майбутньому пов'язати життя з Римом. Проте молодого чоловіка дедалі більше гнітило те нетерпіння до православ'я й "інших схизматиків", яке нав'язувалося в колегіумі, зокрема й папські прокляття русинам-неуніатам. Він вирішує повернутися додому.

"Провчившись у Римі 3 роки, не прослухавши й тут курсу теології, "чернець русинський... втік з Колегії 28 жовтня 1701 р. без жодної на це причини з великим скандалом" [2, т. 1, с. 14]. (Спочатку в документах колегіуму зазначалося "... й ніколи не був віднайдений", але через кілька років додано корективи: "Нарешті стало відомо, що він повернувся до Києва на свою батьківщину і там впав у шал" [2, т. 3, с. 493].) Пройшовши пішки територію кількох країн, переважно протестантських, Самійло 1702 року досягає Почаєва, де знову навертається в православ'я і, чи то тут, чи то в Києві, куди прибуде 1704 року, постригається в ченці, прийнявши при цьому ім'я та прізвище свого дядька Теофана Прокоповича.

Те щасливе повернення "блудного сина", зокрема й у свою Альма-матер, яскраво описане Баєром: "Вийшовши з міста [Рима], він Лавретанський храм провідав, потім [уже] вдруге через Бононію та інші міста, [що були йому] по дорозі, перейшов. Оскільки германські та галльські війська зайняли й робили ще небезпечнішими й без того небезпечні шляхи, він різними обхідними стежками мандрував, зазнаючи труднощів та небезпек. Без [жодної] допомоги та ще й узимку, через брак харчів та запасів у дорозі, він змушений був переносити великі труднощі, які наснагою душі та тіла без [жодного] нарікання подолав. Через гору святого Готарда до грізонів

у Ретії та гельветів пішки дійшовши, він став відомий людям, у науці славним та вельми бажаний усюди гість як для католиків, так і некатоликів, перед якими устами, до мови про гуманізм схильними, знаннями настільки себе проявив, що вони, гостинцями та ласкою щедро його обдарувавши, відпустили від себе, щоб він продовжував мандрівку.

Величезним прагненням та бажанням палаючи себе та свої з великими труднощами здобуті знання батьківщині й грецькій церкві присвятити, 1702 р. зі свідченням про всюди добре проведене життя та зі звичаями, що наче з солі складалися, й дотепністю італійців на Русь повернувшись, застав не багатьох, які знаннями з ним рівнялися б. Магістр, або доктор філософії, й префект шкіл, бібліотеки та гімназії в Київській академії під керівництвом Одорського та інших професорів представлений, почав викладати науки новим методом, ясним і доступним, якими, звичайно, все покоління до гуманізму та великодушності будив" [2, т. 3, с. 364].

Візьмемося стверджувати, що настало кілька найщасливіших років у житті Т. Прокоповича: він займався улюбленою працею, творив, мав підтримку і розуміння, в багатьох викликав захоплення. 1705 року пише і викладає студентам Києво-Могилянської академії курс поетики ("De arte poetica") [3], 1706 року – риторики ("De arte rhetorica") [2, т. 1], 1707–1709-го – філософії, фізики, арифметики, геометрії (частину цих праць перекладено сучасною української мовою і опубліковано: [2]). Береться за літературно-художню творчість, до якої, як і до співу, малювання, мав хист із юних літ. Цей набуток Прокоповича складають трагедокомедія "Володимир" і кільканадцять віршів.

Трагедокомедія за життя письменника не публікувалася, але поширювалася в численних списках. Вважається, що близько 1728 року за вказівкою Прокоповича був укладений рукописний збірник його творів, що містив і текст "Володимира", для піднесення вінценосним особам – герцогу Гольштинському та його дружині Анні Петрівні. У бібліотеках, музеях, приватних книгозбірнях Києва, Ленінграда, Львова, Москви було знайдено шість рукописних варіантів твору, виконаних українським скорописом у середині XVIII ст., які дали змогу максимально відтворити автограф [3, с. 6–11]. Перше повне видання драми було здійснене в С.-Петербурзі 1874 року (Н. С. Тихонравов. Русские драматические произведения 1672–1725 годов. – СПб., 1874. – Т. II. – С. 280–344) та у Львові 1922 року (Я. Гординський. "Владимир" Теофана Прокоповича // ЗНТШ. – Львів, 1922. – Т. CXXXII. – С. 80–134; за списком, віднайденим 1906 року В. Щуратом у бібліотеці уніатського Василіанського монастиря в Крехові (див.: Щурат В. Драма посвячена Мазепі // Неділя: Літ.-наук. тижневик. – Львів, 1912. – Ч. 1. – С. 2.)).

Окремі дослідники не добачають у цьому творі ознак особливого натхнення автора, стверджуючи, що написаний він "на вимогу": викладаючи поетику, педагог зобов'язаний був написати і поставити зі студентами під час рекреацій драму (так, мовляв, робили М. Довгалевський, О. Кониський та ін.). Ми ж вважаємо, що *трагедокомедія "Володимир" – це маніфест життя і діяльності Прокоповича*: перебуваючи на порозі свого 30-ліття, маючи чіткі переконання, вольовий, освічений, повний сил і амбіцій, він задумав здійснити цілу інтелектуальну революцію в українському суспільстві і таким чином сприяти становленню новітнього Києва-Риму – міцної української держави. Грецький філософ, виведений у творі, – це, безумовно, сам Теофан, який прагне просвітити володаря, а водночас "світлом знання" очистити всі прошарки суспільства від примітивізму та обмеженості, які заважають людям бачити більше, прагнути вище, прогресувати. Пізнавши світ і життя інших народів, він жадав піднесення вітчизни; істинний патріот, ладен був цьому покласти життя.

Глибоко віруюча людина, Прокопович не визнавав конфлікту Бога і світу, Бога і людини, натомість чітко бачив конфлікти в самому світі, в самій людині – т. зв. "зло рукотворне". Місію духівництва розцінював як просвітницьку – проповідями та школами впливати на людей, культивувати їх "серце та розум", підтримувати, очищати від лихих помислів. Але для справжнього поступу цього замало: мусить відбутися громадянське (об'єднане і свідоме) суспільство з могутнім лідером на чолі – держава. Формула Україна-Еллада, Україна-Аркадія, себто держава духовно-естетична, за умов Руїни втратила свою ефективність, тож оживити її мусив "макіавеллівський компонент" – як єдиний шлях до можливості мати майбутнє. Богом, уважав філософ, дається народові повночинний ватажок, і тут друга місія церкви – підтримувати цю велеможну особу, резонувати її ідеї й педалювати прогрес. Таким чином, *ідея "Володимира" – це ідея державного розвитку, що складаєть-*

ся з трьох концептів: потреба істинного земного володаря; об'єднання держави та церкви; відкритість до нового мислення.

Драму було поставлено 3 липня 1705 року на горі Щекавиці в Києві – за природних декорацій і прямої алюзії на києво-руські прототексти: "благословення Боже". Побутує думка, що вистава задумувалася як урочисте вітання Івану Мазепі та його війську перед черговим військовим походом. Бо й справді, "у червні 1705 року І. С. Мазепа за наказом Петра І із 35-тисячним військом вирушив на поміч союзникові Росії в Північній війні, польському королеві Августу ІІ", але чи був він присутній на цьому театральному дійстві – достеменно не відомо [3, с. 478]. Проте сам факт присвяти твору гетьманові – достойникові-державцю, меценатові-просвітителю, шанувальникові мистецтва – незаперечний, як би не намагалися ретушувати його в деяких списках твору.

Так, у **назві** трагедокомедії зауважується, що виставляється вона "*у преславній Академії Києво-Могило-Мазепіянській Київській, яка вітає ясновельможного його царської величності Війська Запорозького, обох боків Дніпра гетьмана і кавалера славного чину святого Андрія-апостола Івана Мазепу, превеликого свого ктитора*"; у **пролозі** наголошується: "*...повість про навернення до Христа рівноапостольного нашого Володимира намислили поставити звичайною дією з тієї причини, що й до місця цього годиться і, гадаємо, відповідає слухачам: пригідний дому є образ пана, властива пам'ять синам отця, який далеко відійшов (це ж бо дім Володимира, це ж бо і Володимирові діти, народжені від нього святим хрещенням), що більше за всіх і красніше на тобі являється, ясновельможний пане, ктиторе і добродію наш, якому й зведення вітчизни цієї Володимирової після царя є від Бога вручене. Тож, йдучи Володимировими, рівними йому перемогами, рівним про Русь дбанням, лице його, як батьківське син, на тобі показує. Отож це зображення прийми від нас, як його великий наступник, замість привітання. Зри себе самого у Володимирі, зри у видовищі цьому, як у дзеркалі, свою хоробрість, свою славу, свій союз любові з монаршим серцем, своє правдиве добролюб'я, свої щирі до православної апостольської єдиної церкви католицької віри нашої ревність та дбання*"; **фінальний хор** "Андрій-апостол із ангелами" співає хвалу Мазепі, пошановуючи всі його добрі справи і просячи в Господа святого благословення й надалі.

Безумовно, *гетьман для Прокоповича був взірцем державця, навіть більше – предметом захоплення, адже втілював риси, які й мусили характеризувати наставленника Божого над людьми.* Його роль у новій історії Київської держави письменник розцінював як епохальну, не випадково порівнював із Володимиром-Хрестителем: вірив, той не зупиниться в змаганні з рутиною та ортодоксією, не зламається як воїн, не схибить як політик, не зневажить себе байдужістю до народних сподівань, забезпечить цілісність і захищеність краю та його розвиток. Молодий філософ мав би за честь служити такій людині, хоч прекрасно розумів, що прихильність ще треба здобути. Він вигранював думку й перо, багато працював – чекав свого зоряного часу.

1704 року Прокопович уклав і видав "Буквар словенський" – книгу, що здобула визнання і протягом кількох десятиліть використовувалася в багатьох країнах Європи як навчальний посібник. Наукові трактати, створені вченим у 1705–1707 роках, і сьогодні читаються із захопленням, більше того – заслуговують на щоякнайпильнішу увагу як *інтелектуальна історія нашої нації, свідчення високої духовної потуги пращурів, показник культурного європеїзму.* "Українських юнаків" педагог Прокопович, іменем батьківщини та церкви, закликав до сумлінної праці над книгами й над собою, адже "навіть безмовно вітчизна волала" про пришестя синів, які увіковічили б її героїчну минувшину, не менш славне сьогодення, не допустили б "через бездіяльність або незнання" затемнень і невідомості. Своїм вихованцям він прищеплював шану до традиції і раціональну жагу оновлення, філософізм і демократизм мислення, любов до інтелектуальної і творчої "приємної" діяльності. Гуманістичними ідеалами й волею до реформ наповнював свої кафедральні промови як проповідник, за що мав не один косий погляд "запеклих" у любові до ближнього колег. Проте це лише стимулювало до нових звершень.

Катастрофа ж настала восени 1708 року. Наприкінці жовтня Мазепа перейшов на бік Карла XII; Меншиков вирізав до ноги гетьманську столицю Батурин; Мазепу відлучили від церкви й виголосили йому анафему; у Глухові обрали нового гетьмана П. Скоропадського, а через тиждень влаштували "со-

домське торжество" з розтерзанням опудала Мазепи, славу про яке спеціально розголосили на всю Європу; потопили в крові Лебедин, царські листи із застрашеннями "покоріться, бо й вам таке буде" розіслали містами Гетьманщини... Петро І поставив за мету знищити все, що пов'язане з іменем Мазепи та ідеєю української державності, й не шкодував тут жодних засобів. Лаврська друкарня вдень і вночі штампувала царські маніфести, де оббріхувалися дії та наміри опального гетьмана, обіцялися помилування та статки за відхід від "Іуди" й боротьбу проти нього. Цар вербував на свій бік українську еліту – одних залякував, інших брав грішми, посадами, ще в когось грав на національному почутті та розчаруванні; спеціально роздмухувалося громадянське протистояння, велася політика деморалізації. Довершили національну трагедію українців зруйнування Січі (квітень, 1709) і Полтавська битва (червень, 1709), а 2 жовтня 1709 року у вигнанні помер Іван Мазепа.

Ці кілька місяців перевернули Україну – й свідомість не однієї людини.

Не будемо говорити про Теофана Прокоповича – "продався" він чи "зламався": після не менш кривавого ближчого до нас XX століття і, особливо, за "лицедійства" наших днів не маємо морального права судити такими мірками. Пишуть, що нібито з 1706 року він дедалі активніше шукав контактів із світською владою – київським генерал-губернатором Д. Голіциним, О. Меншиковим, а згодом був поміж тих священиків, які вимагали анафеми Мазепі. Але ж відомо, якими складними стали для Академії, Лаври, київського духовенства ті "осьм месяцей" протистояння Петра й Мазепи, тому ясно, що автор прогетьманської трагедокомедії, як і всі інші шанувальники "ктитора", мусив не тільки "на Бога уповати".

Улітку 1709 року з-під пера Прокоповича вийшли два тексти-панегірики – "Слово похвальне про преславну над військами свейськими перемогу" й "Епінікіон, себто пісня переможна про ту ж таки преславну перемогу". Перший із них було виголошено – за присутності царя – 23 або 24 липня 1709 року в Києві в Софійському соборі як привітання переможцеві; другий доволі довго виконувався як урочиста пісня. Разом обидва твори були опубліковані (трьома мовами – латинською, словенською, польською) в брошурі "Панегірікос, або Слово похвальне про преславну над військами свейськими перемогу, пренайсвітлішому й великодержавнішому государю царю і великому князю Петру Олексійовичу, всієї Великої і Малої і Білої Росії самодержцю, і далі, і далі, в літо Господнє 1709 місяця червня 27 Богом дане, – проголошене в Києві на всенародному зібранні в престольній церкві святої Софії Премудрості Божої на привітання його святійшої величності за його ж чинної присутності", виданій, як бачимо з передмови, за наказом Петра І (Київ, 1709; Москва, 1709). Автор позиціонував себе як "Вашої царської щонайсвященнішої величності найнижчий і недостойний богомолець Теофан Прокопович, училищ Київських префект" і "самого себе під ноги царські всесмиренно повергав" [3, с. 459–461].

Навіть у жанровому плані твори відверто слабкі, наслідувально-компілятивні; за змістом, особливо, коли йдеться про "Слово...", – це перекази царських антимазепинських прокламацій: оспівується Петро І, який переміг "супостата" (проте достойного за військовою міццю і славою суперника) Карла XII, і найбрутальнішими словами характеризується "проклятий зменник" Іван Мазепа.

Цікавою для нас є спроба письменника з притаманною йому науковою чіткістю реставрувати події, зумовлені "зрадою" гетьмана: 1) шведи вільно пройшли Малоросією, на що, без підтримки Мазепи, не зважилися б; 2) війна зосередилася в самій країні, а це найважче для вітчизни: "внутренний страх и боязнь, разбегаются и криются жители, престают купли, оскудевают мытници, отечества имением питается и богатеет супостат и ничого же не щадит, яко чуждаго, но и, кроме потребы и нужды своей, разграбляет и разоряет" [3, с. 27]; 3) настало "смущение змеическое" – нерозуміння, хто свій, хто противник: "не броня бо токмо, но и лице и родство наше ношаху на себе изверги отечества нашого; под видом же тым таяшеся вражда, яко же и известно есть из последней твоей, пресветлейшеий монархо, грамоти о лукавых запорожцах. Брань убо сия сотворися брань нощная; аки бо в темной нощи, великое бяше недоумение, кого хранитися, на кого наступати, кого заступати; в едином граде, в едином дому быти двоих противных стран оружия?" [3, с. 27]; 4) внутрішні "мятежи" змусили царя розпорошувати війська, що відтягнуло час "вікторії": "Найпаче егда плевельными зменничими послании начаша смущатися некия грады и прейдоша на страну супостатскую многомятежнии запорожци, и проявишася

по многим местам междоусобныя мятежи и нашествия, и ожидаху от Полщи и зваху от Орды сил помощных, на коль многия зде и различныя части нужда бяше разделяти воинство российское! Ставити по крепостех градских, посылати по всех пределах царствия, посылати на укрощения мятежных градов, на взыскание бунтовников, и грабителей, и убийцов и вниз Днепра до Сечи, и в пределы польские на отражение спешащаго на помощь супостату нашему вторага супостата, незаконного короля польского" [3, с. 28].

За цих складних обставин у Петрові письменник побачив і царський лик, і воїнський, і божественний: "Вся твоя и дела и деяния, пресветлейший монархо, дивная воистину суть. Дивне презираеши светлость и велелепие царское, дивне толикие подъемлеши труды, дивне в различныя себе вовергаше беды и дивне от них смотрением божим спасаешися, дивне и гражданския, и воинския законы, и суды уставил еси, дивне весь российский род тако во всем изрядно обновил еси. Обаче ныне достигл еси верха дивной славы, и отселе не воспомянет тебе никто же без великаго удивления" [3, с. 36–37]. Натомість Мазепа, який кілька років тому сам прочитувався в такому величному ореолі, набуває зовсім іншої характеристики: він – викоханий і піднесений царем безсовісний і невдячний раб; лютіший від усіх звірів, що жалить руку, яка годує; зрадник; безумець, котрий повівся за честолюбною тінню; не воїн, а ниций утікач, укритий ганьбою.

Від розуму чи від серця брало початок це нове трактування Мазепи, й наскільки воно було щире? Якщо твори 1709 року дозволяють припустити, що Прокопович вимушено повторював загальні фрази, залишаючись при особливій думці, то "Слово похвальне про баталію Полтавську, виголошене в Санкт-Петербурзі в церкві Живоначальної Трійці через чеснійшого вітця ректора Прокоповича червня в 27 день 1717 [року]" достатньо увиразнює висновки. Тут бачимо автора – зрілого політика, історика, проповідника, який події 1708–1709 років, незважаючи на те, що "має наказ словом служити славі", коментує крізь призму власного світогляду: наголошується імперська формула єдиного "славенороссского народу", йдеться про Росію "отрожденную, возмогшую и совершенно возрастншую" із "богомвінчаним" монархом Петром, який і до скіпетра, й до меча народжений. "С нами бог, разумейте языцы и покоряйтеся, яко с нами бог" – ці слова мислителя означають, що він знайшов свого "володаря" і здобув свою роль "філософа"...

Мазепа ж для Прокоповича – болючий карб на серці, зраджена любов, гірке розчарування; як він не прагне "уникати емоцій", усе ж струни душі тремтять: "Но приступим уже ближе к самому крайнему делу. А тут в первых и есть пред очи скверное лице, мерзская машкора, струп и студ твой, Малая Россие, измена Мазепина. О врага нечаяннаго! О изверга матери своея! О Иуды новаго! Ниже бо да возмнит кто излишнее бытии негодование Иудою нарицати изменника. <...> Коликое же отечеству нашему повреждение сотворися предательством Иуды сего новаго, вкратце исповести невозможно. <...> Есть ли бы не предварила храбрость и по отечеству своему нещадная ревность монарха нашего, есть ли бы не предварила великих сил Левенгоптовых под Пропойском и не разрушила бы оных в конец, и есть ли бы не подстережен был понурый изменник прежде случения его со шведом, и есть ли бы швед до целого Батурина, уготованной к междоусобию столице, вшел, то бог весть что бы было. <...> разбит Левенгопт, подстережен пред делом своим изменник, разорен и разсыпан Батурин. Не радуется крови братней, елико неповинне пролияся, но да вопиет она на виновника своего Каина: да обратится болезнь твоя на главу твою, безсовестный предателю! Ты, ты, Иудо злочестивый, в первоначальном малороссийском граде не странным, но домашним нашим устроил еси место погребения" [3, с. 54–56]... *Теофан ніколи не зміг простити гетьману-європейцеві те, що вибачав цареві-деспоту – зла, крові невинно убієнних*; поразку Мазепи він прочитав як кару за гординю, як Вищу волю. Себе ж побачив тим, хто дику енергію царя московського спрямовуватиме в русло просвіти.

Після київських промов 1709 року Петро I запримітив Прокоповича, але ближче з ним не зійшовся. 1711 року, за порадою О. Меншикова, він узяв молодого проповідника в Прутський похід у Молдову, де той не тільки успішно справився з дипломатичною місією, але й 27 червня в Яссах вразив царя вітальним словом на честь річниці Полтавської вікторії. 1712 року, не без владної допомоги, Прокоповича призначають ігуменом Братського монастиря, ректором Києво-Могилянської академії та професором богослов'я. Протягом наступних п'яти років він буквально "живе"

теологією: пише сім наукових трактатів, бере участь у диспутах, виголошує студентам своє розуміння Декарта, Локка, Бекона, роз'яснює вчення Коперніка, Галілея, тлумачить співіснування Бога і матерії, розмислює про чернецтво, церкву, державу, виявляє прихильність до реформації і протестантизму.

Але разом з цим уже в 1712–1713 роках "неправдивого православного" звинувачують у єретизмі, морально засуджують як "кальвініста і суперечного вимогам церкви", направляють доноси в Таємну канцелярію, навіть диспут скликають з метою перевиховання (або й витіснення з Академії) неблагонадійного ректора. Найбільшими опонентами стають колеги Г. Вишневський, М. Радишевський, Ф. Лопатинський, які склали цілий реєстр "гріхів" Прокоповича: "А як він у тому вчительстві ствердився, почав київських і малоросійських жителів, дітей і дорослих людей запрошувати до себе й навчати своєму єретизмові, і численні єресі в народі сіяти, і без кінця гудити і ганьбити православну кафоличну церкву і оселю Печерську, і на мощі святих угодників, і на мироточиві голови, і на освячену воду єретичну свою отруту блювати і чин священиків і ченців ганьбити і лаяти. <...> святі чудотворні місця і святих чудотворців Києво-Печерських без ліку ганьбив і говорив: "Мужики, мовляв, своїх же мужиків нав'ялили і самі їм кланяються і інших спокушають і до ідолопоклонства ведуть...". Про голови мировоточиві, дуже сміючись, не раз казав: "Ченці, мовляв, печерські – облудники; накупивши олії, наливають її на ті мертві голови і ту олію продають неосвіченому й темному народові..." (цит. за [2, т. 1, с. 85]).

Друга хвиля цькування настала в 1716–1718 роках, коли, за викликом царя, Прокопович змушений був виїхати спочатку до Петербурга, а потім до Москви. Ті ж таки "друзі" боялися його висвячення на єпископа і можливості через Петра І реалізувати реформаторські замисли. До них пристали ще С. Яворський, І. Посошков, Л. Магницький, Ф. Полікарпов-Орлов, Д. Кантемір, і так разом усі вимагали від богослова зречення поглядів і покаяння. Засуджено було праці вченого, який дедалі активніше перетворювався на політика й публіциста: "Христової про блаженства проповіді тлумачення", "Духовний регламент", "Книжечка, в ній же повість про суперечку Павла і Варнави з іудействуючими і трудність слова Петра Апостола про незручноносиме іго детально викладається", "Перше вчення отрокам" тощо.

Третя атака на "запеклого реформатора" розпочнеться вже після смерті царя й особливого напруження досягне 1730 року. Двічі в Таємній канцелярії слухатимуть "Справу Теофана Прокоповича" (1726–1727; 1731–1732), проте вишколений ритор не тільки зможе себе захистити, але й допекти багатьом опонентам, зокрема завдяки зв'язкам із двором. Та все ж можемо зауважити, що ні Мала, ні Велика Росія не стали "найбільш освіченій людині імперії" духовним пристанищем – скрізь доводилося "прорубувати вікно", щоб дихати. Не випадково герой його елегії – плаче в життєвій сльоті:

Коли дождусь я весела ведра
и дней красных,
Коли явится милость прещедра
небес ясных?
Ни с каких сторон свѣта не видно, –
все ненастье.
Нѣт и надежды. О многобѣдно
мое щастье!..
.....
Потщися, боже, нас свободити
от печали,
Наши нас дѣды к тебѣ вопити
научали [3, с. 216].

Скажемо, що й не вельми прагнулося Теофану до царського престолу. Тільки через рік після запрошення Петра І він зважився на переїзд. Імовірними причинами такого загаяння дослідники називають небажання покидати Київ і Академію; затяжну хворобу; навіть плани емігрувати ...в Швецію. Проте з 1716 року "колишній ректор Академії стає найближчим радником Петра І з питань освіти й церкви", теоретично обґрунтовує його реформи та нововведення, "всіма силами сприяє організації багатьох наукових і навчальних закладів, в тому числі й Академії наук та Академії мистецтв" [2, т. 1, с. 16].

Протягом 1716–1717 років Прокопович упорядковує генеалогічну таблицю російських царів і готує її до друку. Навесні 1718 року виголошує "Слово про владу і честь царську", у якому доводить богоданність царської влади, закликає до послуху. У червні 1718-го призначається єпископом нарвським і псковським. У кілька наступних років за вказівкою царя пише т. зв. "єретичні трактати" "Духовний регламент" (1720), "Розшук історичний" (1721), "Правда волі монаршої" (1722) та ін. 1721-го стає другим віце-президентом Синоду і в кінці року пе-

реїжджає до Москви. В одному із своїх маєтків – на Карпівці поблизу Петербурга – організовує школу, залучає туди кращих професорів і дає змогу безкоштовно навчатися 160–300 вихованцям (діяла до кінця життя патрона). У червні 1725 року призначається архієпископом новгородським і першим віце-президентом Синоду. Помирає в Новгороді 8 вересня 1736 року, похоронений у тамтешньому Софійському соборі. Прощаючись зі світом, нібито промовив: " О, голово, голово, розуму впившись, куди ся прихилиш?" – на смертному одрі таки визнав, що не знайшов істини.

Завдяки Теофану утримавсь на троні Петро І, а потім зійшли туди Катерина ІІ, Анна Іоанівнна. Він підпирав нищителів України, люто воював із таким ж, як сам, "просвіченими малоросами", котрі посіли багато найвищих посад у Московії – духовних, світських, військових. Тож хіба не трагікомічно: українські інтелігенти будували імперську темницю для своєї вітчизни, все життя залишаючись "запорожцами кающимися" (вірш Т. Прокоповича) й запопадливими спокутниками:

Что мнѣ дѣлать, я не знаю,
А безвѣстно погибаю:
Забриол в лѣсы непроходны,
В страны гладны и безводны;
Атаманы и гетманы,
Попал я в ваши обманы.

Пропадить вы за пороги,
Лиш бы не збытся з дороги,
Не впасть бы мнѣ в силны руки,
Не принять бы страшной муки;
Иду же я на путь прежний,
Под кров мнѣ зѣло надежный.

Прогнѣвил я самодержца
С малоразсуднаго сердца.
Да мой же в том разум твердый,
Что бог и царь милосердый:
Государь гнѣв свой оставит,
И бог мене не оставит [3, с. 214].

Проте маємо і великий урок від того "пропащого покоління" – "Бог і Україна". Т. Прокопович, утративши Україну, компілював Бога й тирана в земного ідола, однак "чужина Сирія" так і не стала для нього "Божою землею". Деякі опоненти філософа не прийняли тирана й визнавали єдиного Бога, але також мало печалились Україною. Тому довгі століття всі вони – за мурами "Києво-Риму", на відміну від Івана Мазепи, який, проклятий ними, живе в кожному камені цього великого, вічного граду.

Література

1. Онопенко О. Феофан Прокопович. Настанови співвітчизникам / О. Онопенко // Культурний центр України в Москві. – 26 березня 2009 року // http://ukrcenter.org/publ/7-1-0-97.

2. Прокопович Феофан. Філософські твори в трьох томах: [переклад з латинської] / Ф. Прокопович. – К.: Наукова думка, 1979–1981.

Т. 1. Про риторичне мистецтво. Сентенції. – К., 1979. – 512 с.

Т. 2. Логіка, натурфілософія, або фізика, етика. – К., 1980. – 552 с.

Т. 3. Математика, історичні праці, вірші, листи. – К., 1981. – 524 с.

3. Прокопович Феофан. Сочинения: [под ред. И. П. Еремина] / Ф. Прокопович. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 502 с.

4. Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст.: [довідник; редкол.: С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко та ін.]. – К.: Либідь, 2000. – 360 с.

5. Шевчук В. О. Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе / В. О. Шевчук. – К.: Рад. письменник, 1990. – 411 с.

6. Шевчук Валерій. Муза Роксоланська: Українська література ХУІ–ХУІІІ століть: У 2 кн.

Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – К.: Либідь, 2005. – 728 с.; іл.

Halyna Bilyk

The Tragicomedy of Theofan Prokopovych's Fate

The article focuses on the life and creative activity of the Old Ukrainian writer, scholar, educator, church and public figure Th. Prokopovych, analyses the writer's world outlook, and elucidates the stylistic peculiarities of his works.

Key words: *Old Ukrainian Literature, school drama, tragicomedy, writer's world outlook, literature and politics, Baroque, Classicism.*

Галина Билык

Трагикомедия судьбы Феофана Прокоповича

Статья посвящена жизни и творчеству представителя древнеукраинской литературы, педагога, ученого, церковного и общественного деятеля Феофана Прокоповича. Предлагается анализ мировоззрения писателя и стилистических особенностей его произведений.

Ключевые слова: *древнеукраинская литература, школьная драма, трагикомедия, мировоззрение писателя, литература и политика, барокко, классицизм.*

Надійшла до редакції 19.05.2009 р.

Валентина Мацапура

ОСОБЛИВОСТІ МІФОЛОГІЗАЦІЇ КОЗАЦЬКОГО МИНУЛОГО В "УКРАЇНСЬКИХ" ПОВІСТЯХ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

Основний об'єкт дослідження у статті – козацький дискурс у творах М. Гоголя. Аналізуючи епізоди повістей "Страшна помста", "Ніч перед Різдвом" й порівнюючи першу та другу редакції повісті "Тарас Бульба", авторка підкреслює орієнтацію письменника на фольклорні джерела, історичні пісні та думи. Міфологічна природа творів письменника акцентується через зіставлення повісті М. Гоголя "Тарас Бульба" з поемами Гомера "Одіссея" та "Іліада".

Ключові слова: *повість, героїчний епос, фольклор, міфологізація, авторський міф, автор.*

Коли молодий Гоголь прийшов у велику літературу, українська, і, зокрема, козацька тема була в ній далеко не новою, а досить поширеною і популярною. До неї зверталися М. Загоскін, В. Наріжний, Ф. Глінка, К. Рилєєв, О. Пушкін, Ф. Булгарін та інші письменники. Але тільки в Гоголя ця тема віднайшла найбільш яскраве, повне вираження й досягла справжнього апогею у своєму розвитку. Змальовані ним козацькі епізоди та сцени в циклах повістей "Вечори на хуторі біля Диканьки" й "Миргород" насичені романтикою, пройняті фольклорними мотивами. Вони написані автором, який не байдужий до минулого України. У багатьох "українських" повістях помітне бажання письменника бути максимально точним у змалюванні побуту й звичаїв українського козацтва, проте козацьке минуле відтворюється в них за законами міфологічного мислення. Цю думку ми і спробуємо довести, проілюструвати в даній роботі, одним із завдань якої є порівняльний аналіз першої та другої редакцій повісті "Тарас Бульба". До дослідження козацької теми у творчості Гоголя зверталося чимало літературознавців (Ю. Барабаш, В. Казарін, В. Денисов, Г. Грабович, Р. Багрій, В. Звиняцьковський та інші), проте її важко назвати вичерпаною. Вивчення козацького дискурсу в "українських" повістях письменника потребує нових підходів до аналізу текстів та їх подальшого осмислення.

Як відомо, створенню цих повістей, зокрема "Тараса Бульби", передувала велика робота над історичними джерелами – "Історією Малої Росії" Д. Бантиша-Каменського (1822), "Історією Русів, або Малої Росії", яка приписувалася білоруському архієпископу Георгію Кониському й розповсюджувалась у списках (перше видання датоване 1845 роком), "Історією про козаків запорозьких" С. Мишецького, що також мала кілька списків, "Описом України" французького інженера й мандрівника Г. Боплана (переклад цієї книги російською мовою з'явився 1832 року) та літописами.

Історичний підтекст вгадується в багатьох творах письменника. Сьогодні можна тільки дивуватися сміливості Гоголя, який у повісті "Ніч перед Різдвом", описуючи українських козаків у царському палаці, уклав в уста одного з них полум'яну промову, звернену до імператриці Катерини II: "Помилуй, мамо! Зачем губишь верный народ? Чем прогневали? <…> Что за немилость? <…> Чем виновато запорожское войско?" [2, с. 128–129]. Прямо виказане невдоволення становищем українського народу, але запитання сміливого запорожця залишаться в тексті повісті без відповіді. Використовуючи підтекст, автор твору дає можливість зрозуміти, що козаки давно вже не вільні у своєму виборі та у своїх діях.

У повісті "Страшна помста" Данило Бурульбаш – герой із типовим козацьким світосприйняттям. Про це свідчать його вчинки, окремі висловлювання, наприклад: "козак, слава Богу, ни чертей, ни ксендзев не боится", а також його ставлення до жінок, що нагадує схожі епізоди в повісті "Тарас Бульба". За допомогою цього образу Гоголеві вдалося передати справжню романтичну тугу – тугу за минулим. Данило, якому довелося воювати разом із Сагайдачним, згадує про його гетьманство як про золоті часи. "Он был еще жив, честь и слава нашего войска, старый Конашевич! <...> Старый гетман сидел на вороном коне. Блестела в руках булава; вокруг сердюки; по сторонам шевелилось красное море запорожцев. <...> Эх, если б ты знала, Катерина, как резались мы тогда с турками!" [2, с. 156]. І, навпаки, період, коли не стало колишнього братерства, змальовується в повісті як часи смути. Данило жалкує з приводу того, що

"порядку нет в Украине: полковники и есаулы грызутся, как собаки между собой <...>. Шляхетство наше все переменило на польский обычай <...> продало душу, принявши унию" [2, с. 156]. Ідеї розбрату у творі протиставлена ідея побратимства, яка знайшла художнє втілення в образах Данила Бурульбаша та осавула Горобця. Герой "Страшної помсти" добре знає, що таке "козацькі" серця: "Казацкие сердца, когда встретятся где, как не выбъются из груди друг другу навстречу!" [2, с. 140]. На початку повісті він змальовується як названий брат осавула Горобця. Ця деталь нагадує про звичай побратимства, розповсюджений серед козаків. Данило подолав чималу відстань, добираючись до Києва з другого берега Дніпра на весілля до сина Горобця. Але й осавул, у свою чергу, з'являється в його житті в скрутні хвилини. Коли небезпека загрожує Бурульбашеві, на допомогу йому "скачет старый есаул Горобец".

Автор не підкреслює станової різниці між Бурульбашем, його слугами та відданими йому козаками, акцентуючи увагу на їхній вірності: "верные слуги", "верный Стецько", "верные хлопцы", "любые хлопцы". Фінал повісті, зокрема вставний епізод – легенда про Петра й Івана, є нагадуванням про те, що порушення законів побратимства – великий гріх, за скоєння якого карає Бог.

Козацькі сцени та епізоди відіграють велику роль у незавершеному романі Гоголя "Гетьман", робота над яким велася паралельно з написанням повістей, що ввійшли до збірки "Вечори на хуторі біля Диканьки". Один із фрагментів цього твору – "Глава из исторического романа", написаний у 1831 році, був передрукований письменником у збірці "Арабески" (1835) з приміткою, у якій вказувалося, що перша частина роману була спалена автором, тому що він був незадоволений нею. Коментуючи цей факт, В. Д. Денисов звернув увагу на те, що Гоголеві важливо було підкреслити, що він створив перший "малоросійський" історичний роман, який відповідав літературним тенденціям того часу й очікуванню читачів [7, с. 36].

Але тема козацького минулого з найбільшою силою зазвучала в повісті "Тарас Бульба". Саме в цьому творі Гоголь створив цілісний образ Запорозької Січі, який і сьогодні хвилює читачів та слугує предметом суперечок у колі літературознавців. Вимальовуючи історичний фон повісті, письменник намагався бути точним в окремих деталях. При цьому історизм у "Тарасі Бульбі" має, безумовно, романтичний характер. Ще перші біографи Гоголя висловлювали сумніви з приводу історизму гоголівської повісті. Так, П. О. Куліш сприймав "Тараса Бульбу" як "фантасмагоричне перебільшення" [13, с. 74], а В. І. Шенрок писав, що в цьому творі "слід шукати не стільки історичної правди <...>, скільки відходу від усього буденного, прозаїчного, ідеальних сторін козацтва, зібраних воєдино в одному чарівному фокусі" [18, с. 131].

У процесі створення "Тараса Бульби" важливу роль відіграли не тільки історичні, а й фольклорні джерела. У працях сучасних гоголезнавців, зокрема в роботах Г. Грабовича, Р. Багрій, В. Звиняцьковського, все частіше підкреслюється міфологічність історизму гоголівської повісті. І це не випадковий факт, адже козацький міф у "Тарасі Бульбі" створювався на основі джерел, у яких історичне минуле України теж міфологізувалось, як, наприклад, в "Історії Русів" псевдо-Кониського та у фольклорних і літературних думах. Різні редакції повісті можуть бути інтерпретовані як версії єдиного козацького міфу, над створенням якого письменник працював у 1830–1840-і роки. Але якщо в першій гоголівській збірці "Вечори на хуторі біля Диканьки" (у "Страшній помсті", "Зачарованому місці", "Загубленій грамоті") міфологізація минулого пов'язана значною мірою з переказами, легендами, піснями й казками, то в "Тарасі Бульбі" очевидний її зв'язок із народною піснею та думою. У цілому ж художня природа цього твору є надзвичайно складною. Традиційно його іменують повістю, але відомо, що, крім ознак повісті, він втілює і ознаки роману, епопеї, фольклорної стилізації тощо.

У редакції повісті 1835 року (так званій миргородській, оскільки вона була вперше видрукувана у складі збірки "Миргород"), і в редакції 1842 року відсутні вказівки на точні дати, які, зазвичай, є невід'ємними атрибутами історичної прози доби романтизму (пригадаймо, наприклад, історичні романи Вальтера Скотта, "Собор Паризької Богоматері" Віктора Гюго або створений значно пізніше роман Пантелеймона Куліша "Чорна рада" з підзаголовком "Хроніка 1663 року"). На відміну від інших представників історичної прози, Гоголь дає лише приблизне уявлення про час дії твору, згадуючи про XVII, XVI і XV століття. Він називає імена окремих історичних осіб, наприклад, гетьмана Остряниці, що дозволяє віднести події, змальовані в повісті, до XVII століття. Так, у миргородській редак-

ції: "время это касалось XVI века, когда еще только начинала рождаться мысль об унии". Відповідно до смаків того часу, як зауважує автор, була прибрана світлиця Тараса Бульби. У версії 1842 року вже немає згадки про XVI століття, хоч Гоголь і зберігає натяки на те, що дія відбувається в часи, "когда начали разыгрываться схватки и битвы на Украине за унию". Розмірковуючи про характер Тараса Бульби, автор зазначає: "это был один из тех характеров, которые могли возникнуть только в тяжелый XV век..." [3, с. 33].

Усі ці приклади говорять про те, що, змальовуючи минуле українського козацтва в повісті "Тарас Бульба", Гоголь виходить за межі конкретного часу й не ставить собі за мету "вписати" своїх героїв у межі якогось певного століття. А стирання граней, або меж, між теперішнім, минулим і майбутнім часом є однією з характерних ознак міфологічного мислення. У "Тарасі Бульбі" Гоголь неначе пропустив історичні факти через чарівне дзеркало фантазії.

Прикметно, що в другій редакції твору слово "Украйна" майже зовсім зникає. Замість нього з'являється вираз "южная первобытная Россия", а козацтво потрактовується як "широкая, разгульная замашка русской природы", як "необыкновенное явление русской силы", "русский характер", який отримав "могучий, широкий размах, дюжую наружность" [3, с. 33–34]. Слово "русский" Гоголь використав 23 рази! Після допрацювання твору воно з'являється вже на початку другої редакції. Враховуючи контекст твору, це слово можна інтерпретувати в такому значенні, у якому вживав його автор "Історії Русів": "История Малой России до времен нашествия на нее татар, с ханом их Батыем, соединена с историей всея России, или онато и есть единственная История Российская" [10, с. 1]. Тобто, прикметник "русский" уживається в тексті "Історії Русів" як синонім понять "український" та "малоросійський".

У другій редакції повісті значно виразніше, ніж у першій, відчутний вплив українського фольклору на створення узагальненого образу козацтва та окремих його представників. Пієтет, яким оточений образ козака в "Тарасі Бульбі", був наслідком впливу народних дум і пісень. Відомо, що, працюючи над повістю, Гоголь користувався такими фольклорними джерелами, як "Запорожская старина" І. Срєзневського (1833), "Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем" (1827), "Украинские народные песни, изданные М. Максимовичем" (1834), "Малороссийские и червонорусские песни, изданные П. Лукашевичем" (1836) та ін. У листі до М. Максимовича від 9 листопада 1833 року Гоголь повідомляє, що почав писати історію "нашей единственной, бедной Украины" (йдеться про роботу, над якою працював у 1833–1834 роках), і просить надіслати йому нові українські пісні: "Моя радость, жизнь моя, песни! Как я вас люблю! Что все эти черствые летописи, в которых я теперь роюсь, перед этими звонкими, живыми летописями" [4, с. 91]. У тих уривках повісті, у яких автор уподібнюється народному барду, як і в народних піснях, звучить гімн козацтву, прославляється козацька честь і доблесть, а сам козак постає як захисник рідної землі та віри. Створений Гоголем образ Тараса Бульби настільки пройнятий фольклорними мотивами, що його ім'я стало символом козака для багатьох поколінь читачів. Але разом із тим козацтво в повісті асоціюється з лицарським братством, яке існувало в середньовічній Європі. Схоже на те, що Гоголь намагався закріпити цю асоціацію. У тексті повісті неодноразово зустрічаються згадки про лицарство, про лицарську честь і достоїнство. Тарас Бульба змальований Гоголем як український лицар, який готовий "поднять оружие во славу христианства".

Важливим елементом козацького міфу в Гоголя є опис Запорозької Січі. Змальовуючи Січ, письменник використовує такі прийоми, як загальний план і крупний план, прийом "точки зору". Важливою частиною загальної панорами є передмістя, яке зображене в дії. Автор підкреслює, що передмістя одягало і годувало Січ. Картини Запорозької Січі подані з епічним розмахом: "Так вот она, Сечь! Вот то гнездо, откуда вылетают все те гордые и крепкие, как львы! Вот откуда разливается воля и казачество на всю Украйну!" [3, с. 46]. Гоголь не приховує свого захоплення козаками, і це захоплення помітне в доборі епітетів, порівнянь. Під пером письменника Січ постає як "странная республика", як "потребность того века".

Переробляючи текст "Тараса Бульби" в 1842 році, Гоголь перекреслює все, що заважало створенню ідеалізованого образу козацтва. Наприклад, якщо в "миргородській" редакції Остап і Андрій, потрапивши на Січ, тільки "гуляли и братались", перш ніж стати учасниками загальної справи – військового походу, то в другій редакції основну увагу приділено опису тих умінь і навичок, за які "новичок принимался торжественно в козацкие круги".

Основою художньої структури гоголівської повісті є конфлікт між козаками та поляками, який набуває максимального загострення у творі, очевидно, під впливом "Історії Русів", де він також відіграє провідну роль. Усі інші конфлікти (між козаками, з одного боку, та євреями, татарами й турками – з іншого) відступають на другий план.

У міфологічному ключі витримана сцена підготовки до походу "на Польшу". Зображуючи наміри козаків, мету походу, його спрямованість, письменник так узагальнює факти, як це можливо в міфопоетичному тексті: "положили идти прямо на Польшу, отмстить за все зло и посрамление веры и козацкой славы, набрать добычи с городов, зажечь пожар по деревням и хлебам, пустить далеко по степи о себе славу" [3, с. 64].

Описуючи криваві конфлікти між козаками й поляками, Гоголь неодноразово підкреслює жорстокість з обох боків. Його позиція є позицією істинного художника-гуманіста. Незважаючи на поетизацію Запорожжя як вільної республіки, що відповідало духу епохи романтизму, автор "Тараса Бульби" ніде не виправдовує злодіянь козаків, а пояснює їх впливом настроїв часів смути та розбрату. Він не приховує того, що прояви жорстокості з їхнього боку не тільки мали місце, а й були законом. І коли козацький табір, що рухався вночі, раптово з'являвся, "все тогда прощались с жизнью. Избитые младенцы, обрезанные груди у женщин, содранная кожа с ног до головы у выпущенных на свободу – словом крупною монетою отплачивали козаки прежние долги" [3, с. 64]. Подібні приклади свідчать про те, що міфологізація минулого Запорозької Січі поєднується у творі з деміфологізацією. Гоголь створює власний міф про козацьку Україну, полемізуючи з тими письменниками, які до нього зверталися до цієї теми.

Він творить свій епос, ураховуючи традиції народного героїчного та пісенного епосу. Спираючись на фольклорні й історичні джерела, він намагається відтворити сторінки минулого, розповідає про те, як козаки ходили "на Польшу", як брали в облогу міста, схожі на Дубно, і т. п. Створений письменником образ Січі поступово набуває міфологізованого характеру. Про це свідчить, зокрема, той факт, що автор майже не згадує імен конкретних історичних осіб, за винятком Остряниці, Гуні й Потоцького.

У восьмій главі редакції 1842 року Гоголь підсилює ті характерні риси узагальненого образу козацького війська, які намітилися раніше. Демократичний характер устрою Січі проявляється, зокрема, у тому, що козаки приходять на раду "не с тем, чтобы слушать атаманский приказ, но совещаться, как равные между собой". Переробляючи повість у 1842 році, Гоголь наділяє козацьку масу рисами благородства. У цьому варіанті промови Тараса характеризуються мудрістю, а сам герой змальовується як борець за дотримання законів "товарищества" й козацької честі. У першій редакції полковник Бульба відігравав роль опозиціонера, бунтівника, який протистоїть кошовому отаману: "Какую он может иметь власть? – сказал Тарас, обращаясь к запорожцам. – Мы – вольные козаки!" [3, с. 260]. Проте під час допрацювання повісті автор викреслює з її тексту все, що заважало створенню образу згуртованої козацької маси, одержимої ідеями свободи, вольності, товариства, боротьби за віру. Наприклад, зникають різкі висловлювання кошового отамана: "Дам я вам вольных! Вы где вольные? – на Сече <...> а тут вы ни слова" [3, с. 260]. Гоголь знищує також різкі репліки кошового, звернені до Тараса та козаків, які не бажали залишати Дубно: "Что вы? Сдурели? Я вас, чертовы дети, перевяжу всех!" [3, с. 260, 261].

У редакції 1842 року між козаками панує атмосфера "рады", незважаючи на протистояння кошового та Бульби. Роль посередника між ними виконує старий козак Бовдюг. Віддавши належне мудрості кожного з учасників суперечки, він пропонує "соломонове рішення": "те, которым милы захваченные татарами, пусть отправляются за татарами, а которым милы полоненные ляхами <...>, пусть остаются" [3, с. 99]. Підкорившись такому рішенню, запорожці піднімають ковші за православну віру та Січ.

"Гімн" християнській вірі наприкінці восьмого розділу другої редакції змінюється живописною картиною: змалюванням козаків, які "сильно загадались", тобто замислились. Привертає увагу епізод, який характеризується яскраво вираженою імітацією кобзарської думи: "*Как орлы,* озирали они вокруг себя очами все поле и чернеющую вдали судьбу свою. *Будет, будет* все поле с облогами и дорогами покрыто торчащими их *белыми костями,* щедро обмывшись козацкою их кровью <...>. *Будет, будет* бандурист с *седою* по грудь *бородою* <...> и скажет он про них свое густое, могучее слово" (курсив наш. – *В. М.*) [3, с. 104]. Ніхто не рахував, скільки

таких "дум", "пісень" уплетено в художню тканину повісті. Процитований уривок – яскравий приклад фольклорної стилізації з властивими їй частими повторами, постійними епітетами, своєрідним ритмом і т. ін. Предметом зображення в ньому стає сам фольклорний стиль.

У створеному Гоголем міфі про козацьке минуле українсько-польські війни подані в узагальненому вигляді – це війни за віру: "Известно, какова в русской земле война, поднятая за веру: нет силы сильнее веры" [3, с. 133]. І в першій, і в другій редакції "Тараса Бульби" зустрічаються згадки про націю (нагадаємо, що поняття нації, національної специфіки набуло особливої актуальності саме в добу романтизму): "Это целая *нация* <...> поднялась" (у "миргородській" версії); "поднялась вся *нация*" – в редакції 1842 р. В останньому варіанті тексту Гоголь змінює інтонацію, висвітлення окремих фактів. Наприклад, замість цифри тридцять тисяч козацького війська з'являється інша – сто двадцять тисяч. Але при цьому пафос фіналу залишається незмінним: це патріотичний пафос "Історії Русів". Автор не приховує впливу цього джерела, зокрема він згадує про те, що все "внесено в летописные страницы"; "в летописных страницах изображено подробно, как бежали польские гарнизоны" тощо. Слідом за автором "Історії Русів" Гоголь міфологізує історичну постать гетьмана Остряниці і його радника Гуні, підкреслюючи, що молодий, але сильний духом гетьман Остряниця "предводил всею несметною козацкою силою". Історики більш пізніх часів розвіяли міф про гетьмана Остряницю, який був створений автором "Історії Русів", а також міф про його страту поляками, що була, як пише Гоголь, "неслыханной в человечестве по лютости своей и варварству" [10, с. 50–55]. Відомо, що Остряниця став гетьманом у 1638 році, очоливши повстання за права народу, підтримкою якого користувався. В одній із битв, вважаючи її програною, він залишив військо та втік із частиною козаків у московські землі [6, с. 293–294]. Відштовхуючись від історичного міфу, створеного автором "Історії Русів", Гоголь створює власний міф про минуле українського козацтва. Сцени страти Остряниці та інших запорожців, змальовані в історичному тексті, допомогли письменникові відтворити атмосферу страти Остапа.

Зі сторінок повісті Тарас Бульба постає як типовий представник українського козацтва. М. Л. Степанов підкреслює, що в заголовному герої узагальнені та втілені кращі національні риси, але водночас він є живим самобутнім характером. Він – "багато і різнобічно обдарована натура". Цей образ, на думку дослідника, насичений внутрішньою гуманністю, Тарас Бульба готовий віддати життя у боротьбі за краще життя народу [16, с. 166–167]. На перший погляд, усе в цих трактовках правильно, але за ідеологічними кліше радянського періоду втрачається складність створеного Гоголем образу. Вірність загальній справі, ідеї товариства справді властива гоголівському Тарасу Бульбі, але ці риси в радянські часи були переосмислені в дусі патріотизму й колективізму. "Радянська школа "вписала" гоголівського героя в свою, особливу, міфологію", – справедливо зазначає А. Моторин [14, с. 155]. Існувала, наприклад, практика розгляду Тараса Бульби у зв'язку з проблемою героїчного, а один із розділів методичного посібника, присвяченого вивченню гоголівської повісті, так і називався: "Подвиг Тараса" [9]. При цьому не враховувався той факт, що складність і трагізм епізодів, змальованих Гоголем, а також створені ним характери не можуть оцінюватися однозначно, адже в основі твору – ситуація, характерна для періоду старозавітних війн: "око за око, зуб за зуб". Не слід забувати, що учасники українсько-польських кривавих конфліктів керувалися девізами "кров за кров", "помста за помсту". Ідучи за принципами, Тарас і підняв руку на власного сина.

Велику роль у повісті відіграє мотив зради національним інтересам. Андрій готовий покласти на олтар свого кохання до дочки польського воєводи не тільки матеріальні цінності ("три хутора", "половину табунов отцовских"). "Что бы тогда за любовь моя была, когда бы я бросил за тебя то, что легко бросить! <...> Я не так люблю: отца, брата, мать, отчизну, все, что ни есть на земле, – все отдаю за тебя", – заявляє він у першій редакції твору [3, с. 255]. Романтичний герой, охоплений пристрастю, відрікається від найдорожчого. У другій редакції Андрій стає проповідником і захисником космополітизму: "Кто сказал, что моя отчизна Украйна? Кто дал мне ее в отчизны? Отчизна есть то, чего ищет душа наша..." [3, с. 83]. Відчувши себе громадянином світу, Андрій відмовляється й від тих ідеалів, якими жили його батько, брат, товариші, – передусім, від національно-релігійної ідеї, яка слугувала однією з основних причин українсько-польських та інших війн. Так він і залишився б оригінальним філософом,

якби автор твору не показав зворотний бік подібної філософії й не змусив свого героя зреалізувати її на ділі: оскільки поняття "вітчизни" має для героя умовний характер, тоді немає значення, на чиєму боці ти воюєш. Одягнувши гусарський польський мундир, Андрій стає зрадником щодо своїх близьких і товаришів.

Шукаючи фольклорні прототипи до образу Андрія, І. Каманін та інші дослідники вказували на зв'язок гоголівського "Тараса Бульби" з історичними українськими думами про відступника Тетеренка, який перейшов на бік поляків, був упійманий запорожцем Случаєм і страчений на Січі [11, с. 116]. Проводилися також аналогії між Андрієм і героєм думи "Сава Чалий". Відомо, що Гоголю подобалася "Запорожская старина". У першому випуску цієї збірки були надруковані думи "Отступник Тетеренко", "Убиение Тетеренка", "Подвиги Саввы Чалого", які не міг не помітити такий спраглий читач. Проте це не дає підстав для проведення якихось прямих аналогій між указаними текстами, адже в гоголівському творі є те, що відсутнє в фольклорних джерелах – психологічний бік зради героя.

У другій редакції повісті автор не випадково відтягує момент фатальної зустрічі батька й сина на полі бою. Емоційна хвиля досягає найвищого злету під час другої битви біля Дубно, коли козаки спочатку отримують перемогу, яка змінюється гіркотою поразки, пов'язаної з численними втратами. Сторінки, присвячені героїзму й мужності козаків, – суцільна "поезія" й міфопоезія в прозаїчному тексті, якому властива символіка, особлива ритміка, наявність рефренів тощо. У цих епізодах автор постає як зацікавлений учасник подій: "...Как же вскинулись козаки! Как схватились все! Как закипел куренной атаман Кукубенко, увидевши, что лучшей половины куреня его нет!" [3, с. 108].

Гоголівський текст викликає багато асоціацій. Чіткий ритм розповіді, що передавав напруженість бою, уповільнюється в окремих епізодах, наприклад, у розповіді про те, хто такий Мосій Шило. У дослідницькій літературі неодноразово проводилися паралелі між цим колоритним гоголівським образом і героєм народної думи Самійлом Кішкою. Головна риса Мосія – відданість товаришам. Це заради них, заради їхнього звільнення він "истоптал ногами святой закон", увійшов у довір'я до турків і звільнив невольників. Помирає Мосій Шило, думаючи про товаришів і про рідну землю. Його смерть могла б здаватися неприродною й картинною, якби не той міфопоетичний контекст – контекст фольклорної героїки, у який вона вписана. "И зажмурил ослабшие свои очи, и вынеслась козацкая душа из сурового тела". Ця фраза набуває характеру кліше, адже кончина кожного з героїв – Мосія Шила, Бовдюга, Балабана, Кукубенка – буде змальована однотипно: спочатку промова героя на славу "Русской земли", а потім повідомлення оповідача-очевидця про те, як піднеслася до небес або як "відлетіла" козацька душа.

У варіанті 1842 року, змалювавши численні смерті козацьких героїв як священну жертву в ім'я віри й законів товариства, Гоголь передає розпал атмосфери бою й виводить на авансцену "витязя всех бойчее и красивее" – Андрія, який "летить" попереду гусарського полку. Автор детально й переконливо змальовує психологічну ситуацію. Він підкреслює розгубленість і гнів Тараса, які є зрозумілими й аргументованими в контексті подій, що розгортаються. Це для стороннього спостерігача Андрій, котрий рветься до бою, – "молодой борзой *пес*, красивейший, быстрейших и молодший всех в стае"; а для Тараса Бульби він у цей момент – "*чертов сын*", оскільки зважився виступити проти своїх побратимів. Проте, незважаючи на чітко розставлені акценти, опис смерті Андрія не можна інтерпретувати однозначно (у цьому його складність і привабливість).

Звернімо увагу на те, у якому стилістичному ключі зображена смерть Андрія: "Как хлебный колос, подрезанный серпом, как молодой барашек, почуявший под сердцем смертельное железо, повис он головой и повалился на траву, не сказавши ни одного слова" [3, с. 114]. Міфопоетичний характер цього фрагмента, здається, не потребує доказів. Порівняння "как молодой барашек" асоціюється з епізодом зі Старого Завіту про те, як Авраам, щоб довести свою любов до Бога, за його вимогою готовий замість ягняти принести в жертву свого сина: "І простяг Авраам свою руку, і взяв ножа, щоб зарізати сина свого..." [Біблія, Книга Буття, 22, 10]. Образ ягняти, "барашка", у літературі більш пізнього часу став символом жертвопринесення. Тарас приніс Андрія в жертву своїм ідеалам, і автор умотивовує цей вчинок як такий, що пов'язаний з конкретною ситуацією та логікою розвитку характеру середньовічного героя. В. Я. Звиняцьковський одним із перших указав на мотив "Аврамової жертви" в повісті. Дослідник поставив "Тараса Бульбу"

в цікавий порівняльний ряд, простеживши, яке втілення знаходить мотив убивства сина у творі Гоголя, у повісті Проспера Меріме "Маттео Фальконе" та в поемі Тараса Шевченка "Гайдамаки" [8, с. 249, 238].

Антитеза є структурною віссю батальних сцен і заключних глав повісті. Автор протиставляє польське й козацьке військо, різницю їхніх укладів і станових інтересів. Блиск, золото, пишні убранства польських шляхтичів протиставлені автором скромним козацьким рядам. У тексті немає ні тіні презирства до ворогів запорожців. Як і Гомер, котрий змалював троянців не менш хоробрими, аніж греки, Гоголь із повагою описує не лише запорожців, а й поляків. Але варто йому звернутися до козацької теми, як в оповідь вривається лірична стихія, текст розпадається на рівномірні фрагменти, рясніє асонансами й алітераціями: "Не любили козаки багато выряжаться на битвах; // простые были на них кольчуги и свиты, // и далеко чернели и червонели черные, // червоноверхие бараньи их шапки" [3, с. 90].

Поетичний характер і музикальність подібних уривків дозволяють віднести їх до розряду стилізацій під фольклор, про що свідчать, зокрема, українізми "червонели", "червоноверхие". У зв'язку з цим мимоволі пригадується спостереження, а точніше, припущення О. Скабічевського, який вважав, що під пером Пушкіна козацтво й Запорозька Січ виявилися б більш прозаїчними, ніж це було насправді. А Гоголь "всі образи у своєму романі освітлює бенгальским вогнем, і вони постають перед нами в дивному чарівному сяйві. Різнобарв'я фарб та яскравість колориту осліплює очі на кожній сторінці" [17, с. 678, 679].

Прикметно, що, створюючи свій власний міф про минуле козацтва на основі фольклорних, мемуарних, літописних джерел, Гоголь, зображуючи батальні сцени, орієнтувався на античні образи. Дослідники неодноразово звертали увагу на те, що в "Тарасі Бульбі" є ремінісценції з античних джерел [1; 15]. Гомерівський епос став фактом російського літературного процесу 30–40-х років XIX століття завдяки перекладам російською мовою "Іліади" й "Одіссеї". М. І. Гнєдич завершив свій переклад "Іліади" в 1829 році. Ранні спроби перекладу цього твору В. І. Жуковським належать до 1828 року, а над перекладом "Одіссеї" поет працював упродовж 1840-х років. Цей переклад зацікавив Гоголя, він знайшов відгук у широких, по-справжньому епопейних задумах "Тараса Бульби" й "Мертвих душ". Н. В. Вуліх, розмірковуючи про роль "гомеризмів" у повісті "Тарас Бульба", справедливо підкреслює, що треба говорити не про окремі ремінісценції, а про принципову орієнтацію Гоголя на гомерівський епос: "Перегуки з Гомером були розраховані на те, щоб викликати у читачів різноманітні естетичні і літературні асоціації, зробити сприйняття повісті більш багатим і різностороннім" [1, с. 143].

Багато асоціацій з гомерівським епосом виникає під час читання батальних сцен у другій редакції повісті, де вони були значно розширені. Тут спостерігаємо таку саму конкретність бачення, "живописність" у зображенні кривавих епізодів. Запорозькі козаки в повісті Гоголя, як і гомерівські герої, уміло орудують мечами та списами, а сам автор, використовуючи спокійну епічну манеру, розповідає про те, як "Демид Попович трех *заколол* простых и двух лучших шляхтичей сбил с коней", як польський пан "двух запорожцев *разрубил надвое*", "многим *отнес головы* и руки", але був зупинений отаманом Кукубенком, який "взяв в обе руки свой тяжелый *палаш, вогнал* его ему в самые побледневшие уста. Вышиб два сахарные зуба палаш, рассек надвое язык, разбил горловой позвонок и вошел далеко в землю" [3, с. 93] (підкреслення наше. – *В. М.*). Подібних прикладів у "Тарасі Бульбі" дуже багато.

Гоголь творить свій епос, ураховуючи традиції як народного героїчного, так і гомерівського епосу. Особливо це відчутно в змалюванні кривавих епізодів. Так, голови героїв у його повісті відсікаються й летять так само, як це відбувається в "Іліаді" Гомера та "Енеїді" Вергілія. Сцена, коли Діомед відрубав голову Долону, асоціюється з тим, як загинув Бородатий від рук хорунжого. Наприклад, у Гомера: "Острым ножом поразил и рассек ее крепкие жилы: // Быстро, еще с говорящего, в прах голова соскочила" [5, с. 166]. У Гоголя: "Отскочила могучая голова, // и упал обезглавленный труп, // далеко вокруг оросивши землю. Понеслась к вышинам суровая казацкая душа, хмурясь и негодуя…" [3, с. 93]. В одному з епізодів "Іліади" розповідається про те, як убив Агамемнон Гіпполоха, "руки мечом обрубивши и голову с выей отсекши; И, как ступа, им толкнутый, труп покатился меж толпищ" [5, с. 175]. У Гоголя польський шляхтич, демонструючи богатирську силу, "двух запорожцев разрубил надвое; <…> многим отнес головы и руки" [3, с. 93]. У цих асоціаціях, ремінісценціях, паралелях, таких помітних у гоголівському тексті, кажучи сучасною термінологією, відчутний елемент гри з читачем. У "Тарасі Бульбі" гомерівська тра-

диція поєднується з народнопоетичною. Про це яскраво свідчить ритміка, лексика, кольорова гама гоголівської повісті.

Присутність автора в тексті твору здається непомітною, але в окремих епізодах його позиція висловлена досить чітко. Наприклад, розгортаючи епізод страти Остапа, він перериває розповідь своїм коментарем: "Не будем смущать читателей картиною адских мук, от которых бы дыбом поднялись их волоса. Они были *порождение тогдашнего грубого, свирепого века,* когда человек вел еще кровавую жизнь одних воинских подвигов и закалился в ней душою..." [3, с. 131].

Створюючи образ кривавого часу, використовуючи традиції античного епосу, Гоголь зображує сцени жорстокості з боку і "ляхів", і козаків. І хоч учинки запорожців пояснюються мотивами помсти, автор займає позицію стороннього спостерігача, який нікого не звинувачує й не виправдує: "Ничего не жалейте! – повторял только Тарас. Не уважили казаки чернобровых панянок, белогрудых, светлолицых девиц; у самых алтарей не могли спастись они: зажигал их Тарас вместе с алтарями. Не одни белоснежные руки подымались из огнистого пламени к небесам, сопровождаемые жалкими криками <...>. Но не внимали ничему *жестокие козаки* и, поднимая копьями с улиц младенцев их, кидали к ним же в пламя" [3, с. 135]. Цитуючи цей уривок, знову ж таки не можна не пригадати приклади жорстокості в поемі Шевченка "Гайдамаки" (1841), герой якої Гонта зарізав власних синів, безневинних дітей, з однієї причини – "вони католики". І саме в цій поемі рефреном звучить заклик: "Кари ляхам, кари".

Повертаючись до питання про перегуки текстів Гомера та Гоголя, нагадаємо, що для героїчного епосу характерна співвіднесеність із важливими подіями далекого минулого. Історичною основою гомерівського епосу була троянська війна і згадки про мікенську епоху. Основа "Тараса Бульби" як широкого епічного полотна – козацька епоха, укрїнсько-польські конфлікти. Повісті Гоголя, особливо редакції 1842 року, властива така сама деталізація й уповільненість розповіді, яка характеризує народний героїчний епос і поеми Гомера. Міфологізований характер створеного ним образу Січі виявляється не тільки в тому, що автор майже не згадує імен конкретних історичних осіб. Він подає свій "пантеон" героїв, наділяючи їх іменами, створеними в дусі народної ономастики. Він висуває на перший план "славных и храбрых", "именитых и дюжих козаков": Кукубенко, Вертихвіст, Балабан, Бульбенко Остап, Вовтузенко, Черевиченко, Гуска, Густий, Закрутигуба, "Писаренко, потом другой Писаренко, потом еще Писаренко" тощо. Відштовхуючись від цього факту, О. Карпенко підкреслює, що в історичних піснях відсутні або майже відсутні імена вигадані, а в гоголівському "Тарасі Бульбі" все навпаки [12, с. 153]. Гоголь дає своїм героям такі імена, які вказують на станово-професійну приналежність козака або на особливість його зовнішнього вигляду, характеру.

Порівнюючи дві редакції "Тараса Бульби" (1835 і 1842 років), ще раз підкреслимо, що, переробляючи твір, Гоголь прагне створити національний епос. Його повість увібрала в себе всю доступну її авторові інформацію про минуле козацтва, з яких би джерел вона не виходила – літописних, фольклорних, історичних. Переплавлений у творчій свідомості письменника матеріал вилився в широку епічну картину козацтва. Нікому із сучасників Гоголя не вдалося створити такий узагальнений, цілісний образ Січі, який бачимо в нього. У другій редакції повісті це завдання реалізоване сповна. Створений письменником романтичний міф про минуле козацтва виявився таким переконливим, що герої "Тараса Бульби" й сьогодні сприймаються як символи козацької епохи. У цілому ж козацький дискурс є одним із ключових у творчості Гоголя, він пронизує майже всі "українські" повісті письменника, найбільш яскраво втілюючись у "Тарасі Бульбі".

Література

1. Вулих Н. В. Античные мотивы и образы в повести Гоголя "Тарас Бульба" / Н. В. Вулих // Русская литература. – 1984. – № 1. – С.143–153.

2. Гоголь Н. В. Собр. соч.: В 7 т. – М., 1984–1986.

Т. 1. Вечера на хуторе близ Диканьки. – М., 1984.

3. Гоголь Н. В. Собр. соч.: В 7 т. – М.:, 1984–1986.

Т. 2. Тарас Бульба. – М., 1984.

4. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 7 т. – М., 1984–1986.

Т.7. – Письма [коммент. Г. Фридлендера]. – М., 1986.

5. Гомер. Илиада / Гомер; [пер. с древнегреч. Н. И. Гнедича]. – М., 1985.

6. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К., 1990 (Репринтне відтворення видання 1913 р.).

7. Денисов В. Д. Изображение козачества в раннем творчестве Н. В. Гоголя: [монография] / В. Д. Денисов. – Симферополь, Киев, 2005.

8. Звиняцковский В. Я. Николай Гоголь. Тайны национальной души / В. Я. Звиняцковский. – К., 1994.

9. Зверс Т. В. Повесть Н. В. Гоголя "Тарас

Бульба" в школьном изучении / Т. В. Зверс. – Л., 1980.
10. История русов, или Малой России / [соч. Г. Конисского]. – М., 1846.
11. Каманин И. М. Научные и литературные произведения Гоголя по истории Малороссии / И. М. Каманин // Памяти Гоголя. Научно-литературный сборник. – К., 1902. – С.75–132.
12. Карпенко А. О народности Гоголя (художественный историзм писателя и его народные истоки) / А. Карпенко. – К., 1973.
13. Кулиш П. А. Гоголь как автор повестей из украинской жизни. Статья первая / П. А. Кулиш. // Основа. – 1861. – Апрель. – С.67–90.
14. Моторин А. Красота, истина или добро / А. Моторин. // Нева. – 1991. – № 2. – С.155–163.
15. Радциг С. Гоголь и Гомер / С. Радциг. // Вестник МГУ. Историко-филологическая серия. – 1959. – №4. – С.121–138.
16. Степанов Н. Л. Повесть Н. В. Гоголя "Тарас Бульба" / Н. Л. Степанов. // Гоголь Н. В. Тарас Бульба. – М., 1963. – С.153–181.
17. Скабичевский А. Наш исторический роман в его прошлом и настоящем / А. Скабичевский. – СПб., 1890. – (Сочинения: В 2 т. / А. Скабичевский ; Т. 1.).
18. Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя: В 4 т. / В. И. Шенрок. – М., 1893.
Т. 2. – 1893.

Valentyna Matsapura

The Peculiarities of Myth Creation of the Cossack Past in Mykola Gogol's "Ukrainian" Stories

The main object of research in the article is cossac's discourse in Gogol's works. Analyzing fragments of the short-stories "The Terrible Revenge", "The Night Before Christmas", and comparing the first and the second wordings of "Taras Bulba", the author underlines the writer's orientation on folklore sources, historical songs and dumas in particular. Mythological nature of the author's thinking is underlined with the help of comparison of the short-story by Gogol "Taras Bulba" and Homer's poems "Iliad" and "Odyssey".

Key words: *narrative, heroic epos, folklore, myth creation, author's myth, author.*

Валентина Мацапура

Особенности мифологизации казацкого прошлого в "украинских" повестях Николая Гоголя

Основной объект исследования статьи – казацкий дискурс в произведениях Н. Гоголя. Анализируя эпизоды повестей "Страшная месть", "Ночь перед Рождеством" и сравнивая первую и вторую редакции повести "Тарас Бульба", автор подчеркивает ориентацию писателя на фольклорные источники, исторические песни и, в частности, думы. Мифологическая природа произведений писателя подчеркивается через сопоставление повести Н. Гоголя "Тарас Бульба" и поэм Гомера "Одиссея" и "Илиада".

Ключевые слова: *повесть, героический эпос, фольклор, мифологизация, авторский миф, автор.*

Надійшла до редакції 21.04.2009 р.

Леся Генералюк

МІЖВИДОВА ВЗАЄМОДІЯ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ГІПОТИПОЗИС-ЖАНР

У статті висвітлюється проблема міжвидової взаємодії у творчості Т. Шевченка, зокрема взаємодія літератури й мистецтва. Авторка надає основну увагу аналізу переходу від слів до візуальних образів, якими оперує професійний художник. Однією з форм такої взаємодії є гіпотипозис-жанр. Усі жанрові сцени в Т. Шевченка висвітлюють ті чи ті аспекти української ментальності.

Ключові слова: *взаємодія літератури і образотворчого мистецтва, мистецький трансакціонізм, гіпотипозис, гіпотипозис-жанр, саморецепція.*

Дослідження стилю митця-універсаліста, яким є Шевченко, неможливе без урахування того спектру інтермодальних асоціацій, тих виражальних засобів, котрі походять від суміжних видів мистецтв, в яких він реалізувався. Стиль Шевченка-літератора сформувався в найтіснішому зв'язку з образотворчим мистецтвом, в якому він був професіоналом, відтак міжвидова взаємодія у його літературній творчості є надзвичайно продуктивною на

перетині літератури й візуальних мистецтв. Практично майже в кожному Шевченковому поетичному чи прозовому творі присутній акцентований візуальний ряд: ним може бути елемент пейзажу, пейзаж, портрет, інтер'єр, жанрова сцена або ж кілька послідовних зорово чітких уривків, котрі становлять осердя твору. Численні візуальні фрагменти, що нагадують словесне малювання і спостерігаються в писаних на засланні повістях, поезіях, є яскравим прикладом мистецького інтеракціонізму (міжвидової взаємодії). Вони сприяють розширенню семантичного поля синкретичної образності Шевченка, формують його особливий стиль.

Мислячи в категоріях образотворчого мистецтва, художник-поет доволі часто здійснював інтеракційні ходи, а транстекстуальний "переклад" не становив для нього труднощів. Шевченко фактично, якщо використати вислів Р. Барта, "грався" культурними кодами, "зшивав" з літературних і мистецьких алюзій та ремінісценцій задуману ним самим багатоколірну тканину буття; не випадково у сепіях "Циган", "В казармі", "Покарання колодкою" зобразив себе за шиттям – промовисті алюзії на прізвище й творчість. Саме так митець створював єдиний текст культури (Барт, до речі, наголошував, що етимологічно "текст" означає "тканина"), де всі знаки й коди рівноцінні, взаємопов'язані й перебувають у постійних впливах один щодо одного.

Аналізуючи прикметні риси літературного опису, Барт відзначав, що при будь-якому його різновиді автор спершу подумки перетворює матеріал первообразу в живописний, ніби вміщуючи його в раму, а потім описує як артефакт, відокремлений від іншого світу межами рами. У статті "Ефект реальності" учений навів приклад архітектурного екфразиса – опису Руанського собору з тексту "Мадам Боварі" Флобера, причому, на його думку, "весь опис вибудувано таким чином, щоб уподібнити Руан живописному полотну, – засобами мови створюється картина, начебто вже написана на полотні" [1, с. 396]. З такої позиції творча практика письменника, який для максимально точного й повноцінного відтворення об'єкту змушений "зупинити мить" і відкинути "за межі рами" все зайве, справді тотожна творчій практиці художника.

Універсаліст Шевченко це чудово відчував і сам засвідчував концептуальну єдність власних творів – літературних і мистецьких. Для нього праця і в одній, і в другій сфері творчості, якій передує обдумування сюжету, групування матеріалу, виділення основних тем тощо, мало відрізнялася. Оскільки звичка до копіткої, тривалої праці художника була вироблена в нього до автоматизму, починаючи з підготовки паперу під рисунок, полотна під живопис – аж до поетапного нанесення найдрібніших завершальних штрихів чи лесувань, він у російських повістях та листах не раз зазначав, що сприймає словесний творчий акт як акт малярський. Так, осмислюючи початкові етапи складання поеми про героя-матроса в експозиції повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали", оповідач говорить про ремесло художника: "Канва готова, осталось подобрать тени, и за работу. Я уже начал было и тени раскладывать, не теряя из виду общего эффекта". Помітно, що сленг живописця ("тіні" – це відтінки кольору, які художник спершу підбирає на палітрі – розкладаючи їх, змішуючи, узгоджуючи між собою, він таким способом визначає колорит твору; "канва" – загальний контур, рисунок майбутньої живописної композиції на полотні) окреслює зародження і прийоми структурування словесного твору. Помітно й те, що Шевченко максимально використав можливості словесного малювання у своєму прагненні відтворити всебічну стереоскопічну картину буття, адже реальність він сприймав своїм професійним оком як нескінченне чергування фрагментів, наповнених тими чи іншими сенсами.

Специфічна інтерполяція в літературні форми вифрагментуваних мистецьких візій означується терміном гіпотипозис. Гіпотипозис (*грецьк.* hypotýpōsis – модель, оригінал, образ; дериват слова hypotypóein – зарисовувати, окреслювати) означає зображення, subiectio sub adspectum; він має на меті наочне зображення, максимальну візуалізацію того, про що йдеться. Митрофан Довгалевський у своєму курсі поетики "Сад поетичний" писав про гіпотипозис: "Це така фігура, коли якусь річ або особу, або місцевість так описують, начебто її бачили на власні очі. Як наприклад: "Людина з високим станом, з великою головою, з сивим і чорнуватим волоссям" [6, с. 332]. За "Słownikom terminów literackich", це "образний спосіб словесної подачі, котрий апелює до утворів візуальних, що унаочнюють і актуалізують сенс розповіді" [16, с. 205–206]. Він більше відштовхується від ментальної репрезентації зримого, "другого життя видимого світу", що, резонуючи з матеріальною реальністю, існує водночас "в свідомості людей – у їх враженнях, уяві, пам'яті" [14, с. 20–21].

Слід підкреслити, що гіпотипозис, на відміну від екфразису – опису матеріальних творів мистецтва, не стосується конкретного твору мистецтва і лише опосередковано, активізуючи пластичну уяву реципієнта, може викликати у згадці якусь картину. Приклад гіпотипозису – "графічні ілюстрації літературного тексту", наведений укладачем "Літературознавчої енциклопедії" – є, м'яко кажучи, не зовсім вдалим, адже у визначенні зафіксовано, що "гіпотипоза" – це "формулювання словесного виразу" [5, с. 229–230]. Тобто гіпотипозис пропонує читачеві усталені прийоми й критерії візуалізації, котрі дозволяють виявити у тексті ознаки зображальності без вказівки на аналогічні твори мистецтва, відтак головне його завдання полягає в тому, щоб словами створити чуттєву картину, дати наглядний образ предметів, продемонструвати можливості словесного живописання. Причому досить часто, і це продемонструємо на прикладах, зрима конкретність образу в гіпотипозисі поєднується з метафоричністю й використанням символіки пластичних мистецтв.

Франко у праці "Із секретів поетичної творчості" в контексті актуальної на той час проблеми "поезія і малярство" не раз говорить про Шевченкові тексти "малює", "малює словами", "у нього жаль висловлюється картиною", підводячи реципієнта до висновку, що "багатство, натуральність і пластика" Шевченкових образів – "найліпше свідоцтво його великого поетичного таланту" [13, с. 76]. Відтак аксіома про первинність сприйняття світу очима професіонала, виученика Академії мистецтв, що є основою художнього мислення Шевченка, неодмінно повинна бути в полі зору літературознавства; це, зрештою, відзначали, окрім Франка, М. Шагінян, Г. Клочек [9, с. 44]. Тим більше міжвидова взаємодія, а саме – слова і образотворчого мистецтва в літературі, як правило, досліджується крізь призму жанрової класифікації візуальних мистецтв (пейзаж, портрет, інтер'єр, жанрова сцена), отримуючи на позначення явища відповідні літературознавчі терміни: гіпотипозис-пейзаж, гіпотипозис-портрет, гіпотипозис-інтер'єр, гіпотипозис-жанр.

На одному із зауважених варіантів міжвидової взаємодії зупинимося докладніше.

У поезії та повістях Шевченка надзвичайно багато жанрових побутових сценок, і хоч деякі з них нашкіцовані схематично, проте ми "бачимо" їх доволі виразно. Вони зримі, динамічні, нагадують то твори Штернберга, Федотова, Трутовського, Сластіона, то мистецькі твори самого Шевченка, то кінофрагменти, що чергуються з неймовірною швидкістю. Це було помічено дослідниками, зокрема О. Дорошкевич вважав, що поет зосереджував увагу не так на пейзажах, як на житті людей, їхньому побуті: "Шевченко-жанрист тут цілком перемагає Шевченка-пейзажиста, і це характерно й для малярської праці поета; і там скрізь переважає жанр" [7, с. 160]. У жанрі, як зазначав О. Новицький, "він далеко випередив не тільки російських, але й закордонних малярів, але – що значно важливіше – й письменників", і додавав, що ця увага до жанрової тематики, ймовірно, є "геніальним передчуттям "натуральної школи", тобто реалізму в мистецтві" [10, с. 28, 30]. Один із багатьох прикладів – фрагмент із поеми "Сон – У всякого своя доля": "А он розпинають / Вдову за подушне, а сина кують / Єдиного сина, єдину дитину, / Єдину надію! – в військо оддають", котрий перегукується з картиною І. Соколова "Проводи рекрутів" (1860).

Справді, взаємодія образотворчого мистецтва й літератури активно проявляється в зображенні побуту. Саме в цій сфері прийоми мистецтва вливаються в поезію, прозу, а література проникає в мистецтво, привносячи описовість: зображення моментів, за якими вгадується цікаве оповідання, життєва й подовжена в часі сюжетна канва. Попри те, що сценки, у яких кохався художник-поет, є камерними, головна їхня властивість – у відтворенні архетипних основ українства: вони типові, знакові, це своєрідний відбиток душі поета і водночас душі народу. У них сконцентровано ключові параметри українського менталітету і причинно-наслідковий зв'язок, який формує буття нації та окремої людини. Слід виділити основні тематичні різновиди побутового жанру в поезії та прозі Шевченка: 1) модифіковані сценки в стилі народної картини "Козак Мамай"; 2) сценки на кшталт народної картини "Козак і дівчина"; 3) ідилічні образки з народного побуту; 4) сцени сільських трагедій; 5) мати й дитя; діти.

У першому випадку в центрі маємо образ кобзаря, іноді з поводирем, іноді в колі молоді (козаки, хлопці, дівчата) чи селян; ці образки колоритні, наповнені промовистими деталями: "з хлопцем старий кобзар / В село шкандибає / В руках чоботи, на плечах / Латана торбина / У старого; а дитина! / Сердешна дитина! / Обідране; ледве-ледве / Несе ноженята" – подорожні оточені гуртом дівчат, кобзар співає ("Мар'яна-черниця"); Перебен-

дя в полі на могилі грає на кобзі, довкола нього – символічний панорамний пейзаж: "Кругом його степ, як море / Широке, синіє: / За могилою могила, / А там – тілько мріє". Інше тло – в перших рядках вірша "Тарасова ніч": "На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає, / Кругом хлопці та дівчата, / Як мак процвітає". Ще інше – у "Катерині", де фактично дві сценки. Перша: "Ішов кобзар до Києва / Та сів спочивати, / Торбинками обвішаний. / Його провожатий, / Мале дитя, коло його / На сонці куняє..." і далі; друга – пан і пані в берлині біля запилюжених подорожніх подають милостиню – сповнена підтекстами й символікою.

Шевченкову "кассандрівськи" трактовану тему невидющого кобзаря, що виспівує-плаче на розпуттях велелюдних, де він, незалежно від присутності/відсутності слухачів, завжди від'єднаний від світу людей, бо насправді не він не бачить – його, істинного, ніхто не бачить, не бачить той безмір, той космос, в який розчахнута його душа, – можна назвати гіпотипозисом-матеріалізацією образу власного "я" автора. Тема вселенської, якоїсь космічної самоти-печалі, що має початок у Шевченкових кобзарях, отримала живописне втілення в картині Л. Жемчужникова "Кобзар на шляху" (1854), де густо-синій колір неба, пагорб-планета, на якому сидить відмежований колом кобзар та розгублений хлопчик-провожатий за його спиною – своєрідна прелюдія ще позитивістського XIX ст. до майбутніх есхатологічних мотивів антропософії й символізму, на кшталт блоковських візій: "Миры летят. Года летят. Пустая / Вселенная глядит в нас мраком глаз" [3, с. 103].

Есхатологічна символіка образу сліпого кобзаря-візіонера, відособленого від світу людей, прочитується й у двох сепіях на тему "Сліпий – Бандурист". Прообразом теми, пізніше розгорнутої в поемі "Сліпий – Невольник", був рисунок з натури (1843, олівець), подарований В. Рєпніній. Проте, на відміну від жанрового рисунка, в сепіях образ молодого кобзаря-бандуриста подано узагальнююче, тут відчутне намагання монументалізувати постать, представити збірний образ "козацьких дітей", фізична наруга над якими лише зміцнила їх духовно. Рядки пізнішої поеми 1845 р. (друга ред. 1859): "Отак на улиці під тином / Ще молодий кобзар стояв / І про невольника співав. / За тином слухала Ярина" – є лише частковим пластичним окресленням теми, вони не репрезентують (як і у випадку поеми та полотна "Катерина", де концептуальність малярського твору незмірно масштабніша, аніж ідея поеми) тої символічності й архетипізації, властивих образам-етноконцептам сепій [8, с. 29]. Слід зауважити, що концепт-символ сліпоти в його іконічному ("Бандурист") і словесному варіанті ("Невольник", "Слепая", "Великий льох") має двояке семантичне наповнення. У першому випадку метафізичне масштабне бачення українського світу кобзарями, лірниками з фізичною вадою, особливо трагічною для поета-маляра, в якого око було головним інструментом освоєння світу, символізує звільнення від соціуму та мудрість. У другому – духовна сліпота фізично здорових земляків: "сліпі люде" ("Великий льох"), "Сліпі і малиє душою", "Воззри, Пречистая на їх, / Отих окрадених, сліпих" ("Марія"), "Дуріть дітей / І брата сліпого" ("Холодний Яр"), "Кого благаєте, благії / Раби незрячії, сліпії" ("Неофіти"), що зіставна з вадою німоти-покори, мовчання, також репрезентованою Шевченком у двох знакових системах, – є найстрашнішою трагедією народу-раба. Сліпі кобзарі, хранителі етнічної пам'яті, котрі бачать внутрішнім зором, можуть вказати шлях рабам до "прозрівання" – словом і думою; Шевченко також, умовно художник-кобзар, засобами візуалізації й слова звертався повсякчас із закликом: "Прозріте, люди!" ("Єретик").

Ідилічною виглядає інша побутова сцена в "Невольнику": "Так, коло полудня в неділю / Та на зелених ще й святках, / Під хатою в сорочці білій / Сидів, з бандурою в руках, / Старий козак". Біля козака – Ярина та Степан, що "під тином / Неначе вкопаний стоїть". Деталі тла опущено, але вони уявляються: зелене подвір'я, вишня, на тлі білої стіни довільні атрибути народного побуту. Картина сільської ідилії створюється образами веселої музики, танцю Ярини та Степана й співу старого; вона – яскравий приклад поетичної, звуко-музичної та зображально-пластичної взаємодії. Усі відзначені сцени – варіанти народної картини, досліджуваної П. Білецьким, кожна деталь якої, на думку дослідника, – символ: "В українських народних картинах ідея розкривається у композиції, побудованій на низці метафор" [2, с. 98], тому аналогії можливі або на рівні народної ікони, архітектоніка якої, вважає В. Яцюк, співмірна з Шевченковим почерком у мистецтві та в поетичній пластиці [15, с. 28], або на рівні рокайльних, пейзанських тем народного примітиву, або ж на рівні зображень "Козаків Мамаїв". Не випадково, проводячи ідею пошанування Укра-

їни, Шевченко в офорті "Дари в Чигирині 1649 року" зобразив на стіні велику картину "Козак Мамай".

Сценки "Козак і дівчина" буквально переповнюють і поетичні, і прозові твори Шевченка: Оксана та Ярема в "Гайдамаках": "козак чорнявий / Під вербою, над водою, /Обнявшись, сумує; / А Оксана, як голубка / Воркує, цілує"; Мар'яна і Петрусь у "Мар'яні-черниці"; Степан та Ярина в "Невольнику": прощання перед розлукою, тут і кінь, і зброя ("шаблюка, мов гадюка", "ратище-дрючина", "самопал семип'яденний"), і етносимволи (криниця, поріг) створюють відчуття завершеної олійної картини: "Вернулися од криниці, / І Степан сідлає / Коня, свого товариша, / Й жупан надіває, / А Ярина дає зброю, / На порозі стоя". Це питомо українська народна картина, де протиставлені степ і хата – світ дальній і світ ближній. Дівчина – хранителька дому – втілює статичне начало; козак – динамічне: його кличе воля, степ, бої, й він наказує коханій: "Іди в хату, лягай спати. / А я край дороги, / Серед степу помолюся / Зорям яснооким... Серед степу одпочину" ("Мар'яна-черниця"). Для порівняння: у народних картинах обличчя дівчини повернуте до хати, а обличчя козака – до дороги, відтак Шевченкова поезія є буквальною словесною проекцією головних українських етноконцептів.

Окремо слід відзначити образи козацтва. Із колоритних варіантів жанрових композицій на теми козачої волі й молодецтва нагадаємо дві – з "Ченця": "У Києві на Подолі / Козаки гуляють. / Як ту воду, цебром-відром / Вино розливають... / А музика реве, грає... / Кого ж то там з музикою / Люди обступили? / В червоних штанях оксамитних / Матнею улицю мете, // Іде козак..." (і далі) та з "Титарівни": "У оранді на селі, / На широкому столі / Сліпі лірники сиділи; / По шелягу брали / І ту саму грали... / Дівчата... дрібно танцювали /...Завзятий, /У синій шапці, у жупані, / В червоних, як калина, штанях, / Навприсядки вліта козак, / Та ще й приспівує...". Динамічні сценки компонуються на насичених зорових та звукових консонансах і яскраво демонструють Шевченкову синестезійність світовідчуття і взаємодію мистецтв на трьох рівнях: словесно-музично-образотворчому.

Образків із народного побуту, якими милується поет, небагато: "Дівчата на лузі гребли, / А парубки копиці клали, / Та, знай, на сонце позирали, / Та нісенітницю верзли. / Звичайне, хлопці. А дівчата, / Мов ті сороки цокотали..." ("Якби тобі довелося"). Вони надзвичайно мальовничі, і тут також зоровозвуковий ряд образів створює цілісну картину гармонії.

Улюблена сцена – ідилія на призьбі: "Після Пречистої в неділю, / Та після Першої Трохим /Старий сидів в сорочці білій, / В брилі на призьбі. Перед ним / З собакою онучок грався, / А внучка в юпку одяглась / У Катрину, і ніби йшла / До діда в гості. Засміявсь / Старий і внучку привітав" ("Наймичка"), з фіксацією ідентифікаційних етнічних концептів: біла сорочка, бриль, призьба. Подібна жанрова сценка присутня і в повісті "Наймичка", у фіналі поеми "Невольник". Такі сценки проектуються на олійну картину Шевченка "Селянська родина", яка не є ілюстрацією до наведених уривків, а лише унаочнює тему. Світло, білий колір стін хати і білих святкових сорочок створюють таке саме враження спокою, родинного затишку, що й неквапліва, насичена побутовими деталями розповідь у поемах.

Зовсім інші за настроєм – драматичні, трагічні – жанрові сценки з поем "Відьма", "Сотник", "Слепая", з багатьох віршів: "По улиці вітер віє / Та сніг замітає. / По улиці попідтинню / Вдова шкандибає / Під дзвінницю, сердешная, / Руки простягати" ("По улиці вітер віє"). Паралелі з офортом "Казка" помітні в сценках із вірша "Рано-вранці новобранці" ("Пустка край села / На бік похилилась, / Коло пустки на милиці / Москаль шкандибає" і далі). Велика кількість жанрових пластичних картинок у повістях Шевченка, деякі з таких гіпотипозисів-жанрів кореспондують із творами Ж.-Ф. Мілле, Г. Курбе, А. Менцеля, М. Кузнєцова, М. Пимоненка, П. Мартиновича.

Тема "Мати й дитя", тема дитинства назагал – також окрема і велика. Відомі пов'язані з нею зображальні фрагменти в поемі "Катерина": "Пішла селом, / Плаче Катерина; / На голові хустиночка, / На руках дитина"; "У латаній свитиночці, / На плечах торбина, / В руці ціпок, а на другій / Заснула дитина" або у віршах "У нашім раї на землі", "І досі сниться: під горою", "Сон – На панщині пшеницю жала" проектуються як на мистецькі роботи самого Шевченка, Венеціанова, так і на образи класичного малярства.

Дитячі образи в пластичних фрагментах поетичних творів завжди чарівні й нагадують манеру Шевченка в портретуванні дітей. Наприклад, сина вдови ("Ой крикнули сірії гуси") поет змальовує в "червоному жупані дорогому", на конику з сідельцем, вишитим

шовком, золотом окутим, – можливо, тут прообразом-згадкою був ранній Шевченків портрет трирічного Гаврила Родзянка, вбраного в "запорозьку одежу". Немало паралелей у контексті взаємодії мистецтв можна віднайти між літературними образами дітей та мистецькими: "Сліпа з дочкою", сепії "Благословіння дітей", "Портрет Агати Ускової з донькою Наталею" тощо. Світлим настроєм сповнені фрагменти з поеми "Марія", що змальовують Ісуса-дитя: "коло хатини / Коза пасеться; а дитина / І невеличке козеня / У сінях граються. А мати / Сидить на призьбі коло хати / Та вовну з кужеля пряде". Попри відсутність колірних подробиць, такі жанрові сцени створюють у читацькому сприйманні чіткий візуальний образ-картину, що корелює з численними іконами і творами класичного малярства на цей євангельський сюжет.

Жанровою картинкою, в якій виведено милі образи дітей, є й вірш "На Великдень, на соломі", що перегукується майже буквально з полотном О. Кульчицької "Діти на леваді" (1909). Зворушливі образи сепій "З байгушами", "Щасливий ловець" та літературні образи селянських дітей, пастушків, сиріт (подібне іконічне зображення милого гармонійного світу дитинства – картина В. Орловського "Затишшя", 1890: мати з дитям на руках, діти, гуси на сільській вулиці – все в мерехтливому золотистому сяйві) – також включені в цілісну тканину єдиного художнього світу Шевченка, вони співмірні своїм ліризмом і виявом у них авторського "Я".

Художник-монументаліст у поемах, Шевченко був і неперевершеним митцем-мініатюристом, тонким рисувальником, який змальовував надзвичайно щемливі в психологічному зрізі портрети дітей. Дівчинка-сирота після смерті матері: "Її єдиная дитина! / Мов одірвалось од гіллі, / Ненагодоване і босе, / Сорочечку до зносу носить. /Спеклося, бідне, на жару" ("Княжна"); "А онде під тином / Опухла дитина, голоднеє мре" ("Сон – У всякого своя доля"). Тема, яка хвилювала Шевченка, часто втілювалася в різних знакових системах: олійне полотно "Вбогий хлопчик, що ділиться хлібом з собакою" (не збереглося), "Хлопчик з собакою в лісі", "Хлопчик дрімає біля грубки", "Хлопчик розпалює грубку", "Байгуші під вікном", "Щасливий ловець" та ін. – усі ці сюжети нагадують картини Мурільйо, який зворушливо показав світ залишених напризволяще й уже самодостатніх у своїй покинутості маленьких бідарів ("Хлопчик з собакою" (1655–1660), "Вошивий" (1645), "Хлопчаки, що їдять диню й виноград" (1650), "Два селянських хлопчики", "Два селянських хлопчики й негреня" (обидві – 1668–1670), "Гравці у кості", "Хлопчаки, що їдять паштет" (обидві – 1670–1675) [див.: 4].

Образи більшості "хлопчиків" нагадують самого Шевченка в дитинстві – тут також існує паралель з біографією Мурільйо. Тому проблема саморецепції в плані зіставлення поетичного (часто ретроспективного) автопортрета, який можна було б порівняти з автопортретами малярськими, графічними: "як побачу / Малого хлопчика в селі / Мов одірвалось од гіллі, / Одно-однісіньке під тином / Сидить собі в старій ряднині" ("І золотої й дорогої"), "Один-однісінький, бувало, / Сидить собі у бур'яні / Та клепку теше" ("Марія") або вже згадувана поезія "Буває, іноді старий", потребує широкого міждисциплінарного підходу. Ґрунтовне дослідження польського мистецтвознавця Аліни Ковальчикової про співмірність елементів автопортрета в поезії Шевченка та його мистецьких автопортретів – один із перших етапів на цьому шляху [17]. Впадає в очі й саморепрезентація у вірші "А. О. Козачковському", де два зображення Шевченка-хлопчика: "сам собі у бур'яні, / Щоб не почув хто, не побачив, / Виспівую та плачу" й зрілого чоловіка: "І довелося знов мені / На старість з віршами ховатись, / Мережить книжечки, співати / І плакати у бур'яні", можна співвіднести з іконічним концептом Робінзона (серія "Телемах – Діоген").

Образ сільського хлопчика в шевченківській поезії близький за настроєм олійній картині В. Штернберга "Пастушок" (1836–1838), яка, поза сумнівом, нагадувала Шевченкові дитячі роки. Мила дитяча самодостатність і певна замкнутість постаті пастушка, змальованого Штернбергом без солодкавої сентиментальності, властивої школі Венеціанова, викликає алюзії й на вірш "Мені тринадцятий минало", а пейзажне тло: околиця, фрагмент селянського двору з білою стіною хати та деревами, панорама ставу, гаю на його протилежному березі – також нагадують пейзажі-гіпотипозиси Шевченка. Інший не менш зворушливий образ українського малюка з відкритими довірливими очима, представлений на картині В. Афанасьєва "Портрет хлопчика у смушевій шапці" (1850–1860), також корелює з вищенаведеними Шевченковими рядками.

Гіпотипозис-жанр у повістях, де присутні

дитячі образи, є своєрідним контрапунктом до інвектив, оскаржень, гнівних звинувачень у поезії. "Тихую грациозную картину" в повісті "Музыкант", у якій повсякчас наголошується біла барва, Шевченко виписав у деталях (слово "картина" ним, нагадаємо, вжито не випадково – він спершу перетворював свої візуальні спогади-враження в живописний сюжет, вміщував його, за висловом Р. Барта, в раму і вже потім описував як об'єкт, відмежований рамою від іншого світу). Отже, парк, білий панський дім і фігура Антона Адамовича в білій блузі та солом'янім брилі (попутно відзначимо симптоматичну контамінацію бриля, знаку етнічної приналежності, й німецького типу обличчя – лапідарну, зроблену засобами іконічності, характеристику зукраїнізованого німця: "Свежий коренастый старик самой немецкой физиономии"), білий колір дублюється в таких акцентах: дві білоголові дівчинки років п'яти–шести, які вибігли з-за куща квітучої духмяної черемхи (опосередковано білий), ґанок "чистенького беленького домика, кругом усаженного кустами сирени" – ідилія-картинка, за колоритом і загальним настроєм співмірна з цитованим вище описом помістя Прехтелів.

Ця представлена в найменших деталях жанрова сцена, у якій Шевченко кожному персонажу відводить певне місце: діти граються на зеленому лужку, на ґанку – "стройная величественная фигура гувернантки" ("молодая, прекрасная собою женщина с зонтиком и книгою в руке"), трохи далі – подорожні в тіні на ґанку, їх вітає господиня, "лет тридцати пяти прекрасно сохранившаяся брюнетка, с довольно свежим для ее лет румянцем на полных щеках, со вздернутым носом, с прекрасными белыми крупными зубами и с едва отвисшим подбородком..., настоящий тип малороссиянки", – справді нагадує добротно промальоване олійне полотно.

Інший варіант гіпотипозису-жанру з цієї самої повісті, де присутні майже тотожні "натурники", – монохроматичний. Він сприймається як побіжна зарисовка: "Артист на крылечке играл на скрипке плясовую малороссийскую песню. А Лиза и Наташа перед крылечком с поднятыми ручонками, как бы прищелкивая, танцовали, приговаривая: Гоп-чук гречаныки, Гоп-чук печении. Антон Адамович, сидя на крылечке добродушно улыбался, а Марьяна Акимовна брала поочередно детей на руки и целовала с истинно материнской нежностью. Поодаль стояла немка-горничная и, увлекшись живым мотивом песни, прищелкивала в такт пальцами. Одни простодушные счастливцы могут группировать из себя подобную картину".

Ще одна тема, яка привертає увагу неодноразово наголошеними Шевченком паралелями з образотворчим мистецтвом – це тема "суворий воїн і дитя", що рефреном звучить у повісті "Капитанша". Герої сюжету ("картини", "естампу", "гравюри" в означенні оповідача) – "совершенство детской красоты", "очаровательный ангел небесный" Варочка та похмурий небагатослівний солдат-українець Яким Туман – цілковиті протилежності з точки зору поверхової візуальної рецепції, але становлять дивовижну єдність, якщо взяти до уваги шевченківську ідею "образу Божого" в людині: "Мне часто случалось его видеть, сидящего под хатою на завалине и ласкающего на коленях свою Варочку. Мне всегда эта сцена напоминала прекрасную гравюру, изображающую усатого рыцаря в кольчуге с прекрасным младенцем на руках. Дитя треплет его за усы, а он счастливо улыбается. Точь-в-точь Туман со своею Варочкою".

Варіант сюжету – інший емоційний гіпотипозис, який межує з алегорією безмежної любові: "Туман сидит под хаткою на завалине в пестром своем мундире и с барабаном между колен (должно быть только что пришел с ученья). Перед ним стоит Варочка и просит у него барабанные палки. Он ей подал, она взяла палки, да как приударит поход, так что твой барабанщик... настоящая "corka regimentu". Но надо было видеть самого Тумана: ни один любитель музыки не слушал с такой любовью симфонию Бетховена, с какой он слушал и любовался своей Варочкой. Это напомнило мне другой эстамп, такой самой величины, да чуть ли не одного мастера, – на котором изображен рыцарь. Тоже в кольчуге, обучающий мальчика бить на барабане. Только переменить костюм, и будет та самая картина". Навідавши Тумана в госпіталі, оповідач знову подумки обводить рамою чергову картину: "Приотворяю дверь в палату, и что же? Вот уж такой гравюры я не видал, да, я думаю, такой картины и на свете нет. Самому великому художнику не представлялось такое прекрасное и оригинальное видение. На койке в лазаретном халате и колпаке сидит Туман, а на коленях у него сидит Варочка с азбучкою в руках и складывает вслух тма, мна, а за нею тихонько басом повторяет Туман".

Тричі повторений опис-зображення, незважаючи на незначні модифікації (зміну

тла, загальної композиції чи атрибутики), є варіантом однієї теми, причому помітно настійливе бажання автора підмінити цей опис твором із царини образотворчого мистецтва, тобто максимально чітко зафіксувати його у свідомості читача. Так само й авторський коментар, поданий у ключових словах, що постійно повторюються: "прекрасний", "любов", "замилування", "щасливий", – справляє враження. Очевидно, він є суттєвою складовою повісті, власне, "повторюваним гніздом" (Лотман), відіграючи в ній центральну ідейно-образну роль. Його, найвірогідніше, належить сприймати як символ, як гіпотипозис-алегорію на євангельське "будьте як діти", врешті, як філософське узагальнення.

Самоасоціативи з Якимом Туманом, поза сумнівом, існують; в образі солдата не складно віднайти алюзії на долю автора-оповідача і на його характер, який, не зважаючи на реальність солдатчини, залишився незіпсованим, довірливим (щоденник, листи). Однак тут більш вагомою є квазіремінісценція в мистецькому зрізі – не названо ні автора, ні назви твору, що назагал для Шевченка не властиво (тим більше при потрійному повторі), але вказано достеменно, що твір існує. Дійсно, гравюри Г. Вехтліна ("Лицар і ландскнехт", 1512), А. Альтдорфера ("Прапороносець", 1515), А. Дюрера ("Лицар, Смерть і Диявол", 1513) із зображенням лицаря в обладунку Шевченко міг знати, проте зображення старого воїна з дитям, наприклад, відоме в Європі полотно Д. Е. Міллеса "Лицар Айсамбрес на переправі. Мрія давен" (1857), де зображено лицаря та двох дітей, що притулилися до нього й дивовижно нагадують Варочку з першого та другого опису, не було йому відомим.

Запитуємо, чому Шевченко, за його точності екфразисів і мистецьких ремінісценцій, тут не робить таких відсилань, як, наприклад, в подальшому порівнянні Варочки з Форнаріною та Беатріче Ченчі, а подає лжеекфразиси неіснуючих творів? Не виключено, що в даному випадку він послуговується традиційною, поширеною в середовищі масонства, іконною символікою людини в духовних латах, згідно якої всі посвячені вважали себе істинними "духовними лицарями", закованими в броню правди. Іконографія, що отримала поштовх від "Автопортрета" Ф. І. Яненка (1792) і розвивалася Брюлловим на основі книги І. Лопухіна (виданої на початку 1800-х) "Духовний лицар, або Шукач премудрості" (є, до речі, рисунок, в якому Брюллов зобразив себе в алегоричному ключі, – "Лицар, що від'їжджає" (1836), і його ж портрети Я. Ф. Яненка (1841) та З. Волконської в обладунках). Брюллов був членом ордену, як і названі портретовані та, власне, й більшість його друзів [12, с. 70–71], – так що іконографія на тему "духовних лицарів" була відома Шевченкові. Проте він вивів у "Капитанше" власний ідеал лицаря, високодуховної особистості, альтернативний ідеалам російської аристократії, акцентуючи працьовитість, щирість душевних відрухів, здатність до співчуття й відданої любові українця-селянина, репрезентувавши таким чином одну з центральних ідей своєї творчості – ідею образу Божого, закладеного в людині.

У фіналі повісті декодування персонажа, раніше задане триразовим апелюванням до невідомих мистецьких творів, завершено й також представлено іконічними засобами через груповий родинний портрет. Причому Шевченко портретує родину Тумана двічі, що знов-таки симптоматично, – то на сільській вулиці, користуючись обмеженою колірною гамою з акцентуацією білої барви: "На площади догнал я чумацкий воз, везомый парою великанами, серыми волами. В возу сидели две женщины в белых свитках – одна в лентах и в барвинковых цветах, а другая повязанная шелковым платком. Рядом с волами шел высокого росту мужчина в черной кирее и черной же смушковой шапке, с батогом в руке. Из воза выглядывал еще белый большой узел; это была завернутая в белую скатерть пасха со всеми принадлежностями", то в інтер'єрі: "Это была настоящая, только-только что расцветшая красавица. Густые темно-каштановые волосы, заплетенные в две косы, и перевиты зеленым с синими цветами барвинком, придавали какую-то особую свежесть ее изящной головке. Тонкая белая рубаха с белыми же прозрачными узорами на широких рукавах ложилася на плечах и груди такими складками, которые не снилися ни Скопазу, ниже самому Фидию. Словом, передо мною сидела богиня красоты и непорочности. Рядом с Еленочкой сидела мать ее... около нее сидел Туман, с улыбкою покручивая белые усы свои".

Така словесна зображальність, улюблене поєднання кольорів – зеленого й білого, з подальшими алюзіями на героя античного світу (на трагедію В. Озерова "Едіп в Афінах"), є логічним завершенням концептуалізації символу: "Я смотрел на него не как на простого корчмаря-ветерана, а как на рыцаря великих

нравственных подвигов, как на человека-христианина в самом обширном смысле этого слова. И, признаюсь, завидовал ему. Он в моих глазах казался совершенно счастлив, да иначе и быть не могло. Человек так высокоблагородно исполнивший свои обязанности в отношении к ближнему, даже в нищете и одиночестве должен быть счастлив. А его старость была окружена достатком и самыми искренними, самыми нежными друзьями. Не случалось мне видеть такого изящного произведения скульптуры или живописи, которое так бы успокоительно-сладко привлекало мои глаза к себе, как кроткое, спокойное лицо этого седого доблестного героя добродетели".

Цікаво, що тема "духовного лицарства" знаходить своє символічне продовження в сепії 1860 р., позначеній дослідниками як "Хлопчик-натурник": кілька сходинок, вкритих орнаментованим килимом, на передостанній – хлопчик, що спить в головному уборі, котрий нагадує Шевченків кашкет-берет періоду заслання; на верхній сходинці-п'єдесталі – добре прорисований освітлений шолом із забралом, на якому вільно лежить опущена права рука натурника. Центральна фігура, як і вся атрибутика сепії, надзвичайно промовиста: розслаблений, фізично несформований торс "чистої серцем" дитини, що контрастує з поверхнею металу досить великого лицарського шолома, сходи – символ рівнів свідомості, секира-спис на другому плані, перев'язана рушником; палітра на передньому та гіпсова ліва рука на стіні зліва від хлопчика – атрибути мистецтва та атрибути воїна (тут "праве" – первинне, "ліве" – вторинне, за традиційною інтерпретацією [11, с. 172–173], хоч Шевченкова символіка, безумовно, ширша).

Що це – черговий "автопортрет душі" чи алюзія на майбутнє української нації, "духовні лицарі" якої ще в пубертатному, несвідомому віці сплять духовним сном? Віра в те, що "люде виростуть" ("І Архімед, і Галілей"), що вже "од коріння тихо, любо / Зелені парості ростуть" ("Бували войни й військовії свари"), що нації сини прокинуться, прозріють?.. І головними для них будуть чин лицаря – здобуття свобод, благородство, самоповага та чин митця – естетизм і творення?.. Безсумнівно одне: тут – один із ключів до великої теми "лицарських синів" ("І виріс я на чужині"), як і "лицарів великих" ("Кавказ"), "лицарів святих" ("Неофіти"), "лицарів гетьманів" ("Не молилася за мене") та української "слави лицарської" ("Тарасова ніч"), почасти втраченої ("Притча про блудного сина"), – магістральної теми поезії, прози та мистецтва Шевченка.

Література

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М., 1989.
2. Білецький П. Скарби нетлінні: Українське мистецтво у світовому художньому процесі / П. Білецький. – К., 1974.
3. Блок А. Избранное. Стихотворения и поэмы / А. Блок. – К., 1980.
4. Ваганова Е. О. Мурильо и его время / Е. О. Ваганова. – М., 1988.
5. Гіпотипоза // Літературознавча енциклопедія: У 2 т. [автор-укладач Ю. І. Ковалів] / Ю. А. Ковалів. – К., 2007.
Т. 1. – 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита).
6. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / М. Довгалевський. – К., 1973.
7. Дорошкевич О. Етюди з шевченкознавства: [зб. ст.] / О. Дорошкевич. – Х., 1930.
8. Єременко О. Макросистемність етноконцепту образу кобзаря у творчості Тараса Шевченка / О. Єременко // Слово і Час. – 2007. – № 9.
9. Клочек Г. Трактат Івана Франка "Із секретів поетичної творчості" як предтеча української рецептивної поетики / Г. Д. Клочек // Слово і Час. – 2007. – № 4.
10. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр / О. Новицький. – Л.; М., 1914.
11. Потапенко О. Праве – ліве / О. Потапенко // Словник символів культури України. – К., 2002.
12. Турчин В. С. Образы ордена вольных каменщиков в иконографии русского искусства первой половины XIX века / В. С. Турчин // XIX век: целостность и процесс: Вопросы взаимодействия искусств. – М., 2002.
13. Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Я. Франко. – К., 1981. – (Зібрання творів: У 50 т. / І. Я. Франко; Т. 31).
14. Хализев В. Е. О пластичности словесных образов / В. Е. Хализев // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 9: Филология. – 1980. – № 2.
15. Яцюк В. М. Образотворча спадщина Т.Г. Шевченка в повному зібранні його творів / В. М. Яцюк // Радянське літературознавство. – 1985. – № 10.
16. Hypotypoza // Słownik terminów literackich. – Wroclaw, 1998.
17. Kowalczykowa A. Autoportrety Tarasa Szewczenki. Kreacja artysty // Тарас Шевченко і народна культура: зб. праць міжнар. 35-ї наук. шевч. конференції. Кн. 1. – Черкаси, 2004.

Lesya Heneralyuk

The Specific Interaction of Creativity of Taras Shevchenko: Gypotyposis-Genre

The article explores a problem of specific interactions of creativity of T.Shevchenko, namely a problem of interactions between the literature and art. The author gives the main attention to the transfer analysis from words to visual images with which the professional artist, as a rule, operates. One form of such interactions – gypotyposis-genre is in detail analyzed. The all genre scenes of Shevchenko are brightening some lines of the Ukrainian mentality.

Key words: *interactions between the literature and art; visual images; gypotyposis; gypotyposis-genre; are the perception of the artist.*

Леся Генералюк

Межвидовое взаимодействие в литературном творчестве Тараса Шевченко: гипотипозис-жанр

В статье раскрывается проблема межвидового взаимодействия в творчестве Т. Шевченко, в частности взаимодействия литературы и искусства. Автор уделяет основное внимание анализу перехода от слов к визуальным образам, которыми оперирует профессиональный художник. Одной из форм такого взаимодействия является гипотипозис-жанр. Все жанровые сцены у Т. Шевченко проясняют некоторые аспекты украинской ментальности.

Ключевые слова: *взаимодействие литературы и искусства, трансакционизм искусства, гипотипозис, гипотипозис-жанр, саморецепция.*

Надійшла до редакції 17.02.2009 р.

Ірина Григоренко

ОСОБЛИВОСТІ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ В ЛИСТУВАННІ ПАНАСА МИРНОГО З МИХАЙЛОМ КОЦЮБИНСЬКИМ

У статті розглядається специфіка і вага листування Панаса Мирного та М. Коцюбинського в процесі розвитку української критичної думки XIX – початку XX століття. Запропонований аналіз дозволяє простежити в епістолярній спадщині динаміку формування творчого світогляду письменника й поглибити розуміння творів Панаса Мирного.

Ключові слова: *епістолярій, літературна критика, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський, літературно-критична дискусія.*

Епістолярна спадщина видатних українських письменників, зокрема листування Панаса Мирного та Михайла Коцюбинського, є суспільним надбанням і має історико-культурне значення як елемент ментальності народу. Форма листа не обмежує автора у виражальних можливостях. Вона зручна для відображення внутрішнього світу митця, що дає змогу вченим ґрунтовніше вивчати літературну та громадську діяльність письменників. Тому варто ширше залучати до сфери наукових досліджень письменницький епістолярій.

Останнім часом у вітчизняному літературознавстві з'явилася низка спеціальних розвідок стосовно розгляду епістолярної спадщини митців слова. Зокрема, це дослідження В. Дудка, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, В. Святовця та ін. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених творчому набутку Панаса Мирного (М. Сиваченко, В. Черкаський, М. Грицай, О. Гончар, М. Шумило, Л. Хінкулов, О. Майдан), науковці ще не аналізували епістолярій письменника у взаємозв'язку з розвитком літературно-критичної думки кінця XIX – початку XX століття. Виняток становлять хіба що публікації власне листів Панаса Мирного з коментарями до них у семитомному виданні творів полтавця. Тому мета статті – висвітлення приватного листування Панаса Мирного з Михайлом Коцюбинським як особливої форми вислову літературно-критичних оцінок та суджень. Об'єктом дослідження є листи Панаса Мирного до Михайла Коцюбинського, а його предметом – особливості епістолярної літературної критики в листуванні Панаса Мирного з Михайлом Коцюбинським.

Епістолярна спадщина письменника висвітлює нові, невідомі грані його особистості, специфіку світогляду та творчості. Вона вимагає ретельного наукового дослідження з позицій сьогодення. М. Сиваченко в передмові до

першого тому багатотомного видання літературної спадщини Панаса Мирного твердив: "Значення цих листів важко переоцінити. Вони – надійне, першорядне джерело дорогоцінних відомостей про обставини життя Мирного, про риси його вдачі й характеру, про його соціальні, естетичні й етичні погляди. Немало цінного матеріалу дають ці листи і для розв'язання багатьох питань творчості видатного повістяра, його здійснених і нездійснених творчих задумів, цензурних історій цілого ряду його творів" [4, с. 23].

Цікавим у контексті вивчення питання розвитку української літературної критики є листування Панаса Мирного з Михайлом Коцюбинським, яке охоплює 1898–1903 роки. На жаль, їхні листи повністю не збережені. У найповнішому зібранні творів Панаса Мирного вміщено 14 листів, адресованих Михайлові Михайловичу (вони зберігаються в Чернігівському державному літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського). П'ятитомне видання мистецької спадщини Михайла Коцюбинського подає 8 листів до Панаса Мирного. Епістолярій письменників хронологічно співвідноситься тільки частково, проте глибина цих листів усе ж дозволяє аналізувати основні аспекти розвитку української епістолярної літературної критики кінця XIX – початку XX століття.

У вітчизняній науці про літературу стосовно епістолярної літературної критики усталилася думка, що це "аналіз і оцінка творів літератури з погляду сучасності, уміщені в листах" [2, с. 237]. Епістолярні тексти кореспонденції Панаса Мирного та Михайла Коцюбинського сповнені літературно-критичних роздумів над шляхами й перспективами розвитку української літератури того часу, а також суб'єктивними оцінками творчості один одного.

Листування розпочато за ініціативою самого Панаса Мирного. У першому з відомих нам листів до Михайла Коцюбинського від 15 травня 1898 року він повідомляв: "Один мій знайомий... дав мені продивитися свою працю. Продивляючись, я перше всього наткнувся на вашу "Харитю". Прочитав я її та й нестямився! У такій невеличкій приповісті та такого багато сказано! Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком; невеличкими, помірними нарисами, що розгортують перед очима велику – безмірно велику – картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибини думок, таємні поривання душі, забої невеличкого серця! Так тільки справжній художник може писати!" [3, с. 431]. Панас Мирний, перебуваючи під враженням від "Хариті", одразу почав розпитувати знайомих, "...де се взялося таке добро на нашій убогій ниві", купив у книгарні інші новели Коцюбинського та адресував йому вдячного листа із проханням: "Може, Ви знайдете зайву часину і коли-небудь обізветесь до мене...Скажіть мені: може, ще де надруковані Ваші утвори? Як би мені хотілося перечитати все, що Ви досі написали і надрукували..." [3, с. 431–432].

Коцюбинський вдячно сприйняв пропозицію Панаса Мирного щодо листування, надіслав йому добірку своїх творів та висловив власні переживання у зв'язку з відсутністю літературної критики: "Важко працювати без критики, не бадьорить, не підтримує та тиша, що навкруги; трудно йти у темряві, навпомацки, не відаючи, що даєш: зерно чи полову?" [1, с. 263]. Михайло Михайлович щиро вболівав за художню цінність своїх творів, адже літературна критика для письменника – найправдивіше дзеркало, де можна побачити власні помилки й недоліки, щоб мати можливість їх усунути. На наш погляд, літературна критика є тим засобом, який дозволяє митцям слова вдосконалювати художню майстерність, виходити на світовий рівень. У листі від 5 червня 1898 року Панас Мирний щиро, дещо наївно розраджує Коцюбинського щодо відсутності літературної критики: "Не дуже шкодуйте на те, що приходиться працювати без критики: Ваше здорове почуття покаже Вам, куди простувати. Гляньте на сусіду: хіба Пушкін, Грибоєдов або Лермонтов, та й наш Гоголь – творили й робили за проводом критиків? Самі набирали у своїй душі і снаги, і сили; а критика уже потім їх оцінила і піднесла геть високо угору. Отак і нам повинно бути. Як більше нас буде, то і критика з'явиться і розкаже, хто що з нас доброго вчинив, а в чому помилявся" [3, с. 434].

Жваве, хоч і заочне, спілкування двох прозаїків сповнене щирим взаємним захопленням і зацікавленням творчістю. Проте між письменниками виникла дискусія, яка надала їхньому листуванню полемічного забарвлення. Кореспонденція зафіксувала суперечність між різними естетичними світоглядами, ідейно-художніми напрямами, які співіснували в українській літературі на межі XIX–XX століть: реалізмом і модернізмом. Панас Мирний, як представник реалізму, основними принципами літератури вважав прагнення до об'єктивності та безпосередньої достовірності відображення,

послідовне дотримання міметичних принципів, конкретно-історичний підхід до явищ дійсності, тому з обережністю, але цілком оптимістично сприймав нові літературні віяння. У листі від 12 серпня 1898 року він висловлює критичні зауваження щодо епіки Михайла Коцюбинського: "Навіщо Ви, добродію, серед тонкого та правдивого нарису краси світової або горя чи радощів людських додаєте ще й від себе своїх думок, немов хочете сказати читачеві "ти отак оте розумій, а не інакше"?.. Ми (письменники) <...> не хочемо одні тільки живі образи подавати, а ще й від себе додаємо, що ото, мов, яке хороше, або оте навдивовижу чудове... Удержуйтесь, добродію, від сього. І без авторських додатків Ви так мистецьки малюєте образи, що вони самі виявляють читачеві усе, що ви думаєте сказати" [3, с. 440]. Але відразу поспішив пом'якшити сказане: "Вибачте мені, добродію, що я такого гострого наказав Вам про Ваші закордонні видання. По правді кажу Вам, що я Вас за великого майстра-художника маю" [там само]. Коцюбинський із вдячністю відреагував на такі зауваження, а все ж з ними не погодився: "Ваші ласкаві зауваги мають для мене велику вагу, і хоч не зо всіма тими увагами можу згодитися, проте сердечно дякую вам за ради й критику" [2, с. 270].

Мистецька дискусія письменників згодом поглибилася. Так, у листі до Михайла Коцюбинського від 12 квітня 1903 року Панас Мирний висловив побоювання, що українська література зречеться "творів з життя селянського, – того життя, що виробило нашу живу мову, що давно заснувалося і ще й досі дає свої живі оригінальні зразки своїх типів, а не общечоловіків" [3, с. 498]. На думку Панаса Мирного, "нашої інтелігенції... ще досі не було, вона ще тільки починає складатися, та й то, вихована іншою школою, вона досі не подала таких яскравих зразків, щоб їх можна було назвати своїми, оригінальними... Через те і література не захоплювала їх, бо нічого було захоплювати. Кожна література, якщо вона хоче бути не мертвою, а живою, зможе подати тільки те, що дає само життя... " [там само]. На що Коцюбинський відповів рішуче, аргументовано, прагнучи пояснити власні естетичні задуми: "На жаль, не можу погодитися з висловленими Вами думками про завдання нашої літератури. Насамперед мушу зауважити, що ми не мали на меті взагалі зректися творів з життя селянського... Я ніяк не можу згодитися, що нам не слід брати теми з життя нашої інтелігенції, бо у нас її нема. У нас є інтелігенція, вона тільки обмосковлена, але є" [1, с. 354]. Коцюбинський вважав літературу "зеркалом для кожного моменту життя", яка "не повинна обмежуватися селянським побутом, а давати справжній образ життя всіх верств суспільності" [там само]. Такі протилежні судження, висловлені в листах, на наш погляд, свідчать про творчі пошуки обох письменників, їхнє прагнення до художньо-естетичної досконалості та про щире вболівання за долю української літератури загалом.

Письменники змістовно порушували не лише проблеми вироблення літературно-естетичних орієнтирів на межі століть, але й видання власних творів, що в тогочасній Російській імперії було вкрай важким із багатьох очевидних причин. В умовах тотальної цензури та заборони національного слова українська творча інтелігенція не могла друкувати свої твори. Цензура з усіх сил заважала існуванню україномовних періодичних видань, а друк українських письменників великими накладами взагалі прагнула внеможливити. Тому єдиним виходом із ситуації ставали закордонні видання та вітчизняні неперіодичні збірки широкого плану – альманахи. Михайло Коцюбинський також вів активну роботу з упорядкування українських альманахів, своєю діяльністю прагнув розширити тематичні обрії української літератури, поглибити новаторські тенденції її розвитку. Майже в кожному з листів він звертався до Панаса Мирного із запрошенням надіслати твори до різних збірок. Так, в альманасі "Дубове листя" (1903), який упорядкували М. Чернявський, Б. Грінченко та М. Коцюбинський, було вміщено оповідання Панаса Мирного "Серед степів", хоч і з цензурними правками. В іншому збірнику – "З потоку життя" (1905), також упорядкованому за участю Михайла Коцюбинського, побачили світ переклади з творів Генріха Гейне, зроблені Панасом Мирним.

У Мирного виникла думка видати збірник, присвячений пам'яті Миколи Гоголя, до участі в якому він залучив і Михайла Коцюбинського. Той погодився, проте задумові полтавця не судилося здійснитися. На заваді, як не дивно, стала не імперська цензура, а самі українці. Так, у листі від 8 грудня 1902 року Панас Мирний із болем пише Коцюбинському: "Про наш збірник на спомин Гоголя ніхто з наших і словечком не обізвався. Чутка доходила, що кияни були взагалі проти такого збірника. Хіба, мовляв, мало наших покійних народолюбців, котрих слід пом'янути

збірниками, щоб ще заходжуватися поминати рідною мовою, хоч і такого великого художника слова, як Гоголь, але чужого нашій мові слова? Гоголь хоч митець чужої мови, оже по духу і природі рідний нам... Що не кажіть, а Гоголь душею і натурою наш" [3, с. 494]. Листування Панаса Мирного та Михайла Коцюбинського яскраво ілюструє умови діяльності української інтелігенції того часу, даючи дослідникам змогу інтроспективного аналізу культурної атмосфери кінця XIX – початку XX століття.

Особливістю листів Панаса Мирного до Коцюбинського є інтелігентність, толерантність, обережність у висновках і глибока повага до адресата. Досліджуючи епістолярій цього автора, зауважуємо структуру листів, помічаємо, що звертається він до Коцюбинського завжди ввічливо – на "Ви" (з великої літери) та обов'язково додає слова "Високошановний пане добродію Михайло Михайловичу" або "Вельмишановний добродію Михайло Михайловичу". Характер бесіди між адресантом і адресатом, загальний лад і тональність листа тонкі й майже не помітні. Закінчується кожен лист надзвичайно шанобливим прощанням: "До Вас душею і серцем прихильний", "Бувайте здорові та Богові і людям милі", "До Вас завжди прихильний всею душею", "Бувайте ж здоровенькі та до діла охочі". Такі мовностилістичні формули привітання/прощання властиві епістолярію письменника загалом. Це свідчить про велику повагу і до кореспондента, і до себе як особистості.

Отже, аналіз епістолярних діалогів між Панасом Мирним і Михайлом Коцюбинським дає змогу з'ясувати процес формування літературно-критичних оцінок митця і щодо власної творчості, і стосовно специфіки набутку інших авторів та літературного процесу загалом. Критичні судження, уміщені в листах, дають багатий матеріал для історіографії свого часу. У листах Панаса Мирного до Михайла Коцюбинського зафіксований процес пошуку перспектив розвитку української літератури на межі століть. Епістолярну спадщину Панаса Мирного можна вважати самодостатнім естетичним явищем у літературі, що допомагає з'ясувати та простежити становлення його як письменника і культурного діяча.

Література

1. Коцюбинський М. Твори: В 6 томах / М. Коцюбинський. – К., 1961.
Т. 5. – 1961.
2. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К., 2006.
3. Мирний Панас. Твори: В 7 томах / Панас Мирний. – К., 1971.
Т. 7. – 1971.
4. Сиваченко М. Панас Мирний і доля його літературної спадщини / М. Сиваченко // Мирний Панас. Твори: В 7 томах. – К., 1969.
Т. 1. – 1971. – С.VII–XXXIX.

Iryna Hrygorenko

Peculiarities of Epistolary Literary Criticism in Panas Myrny's Letters to Mykhaylo Kotsubynsky

The article is devoted to the analysis of peculiarities of epistolary literary criticism in Panas Myrny's letters to M. Kotsubynsky and the context of the Ukrainian literary criticism of the late 19th-early 20th centuries. The development of Myrny's world outlook during the writers' discussion is traced.

Key words: *letters, literary criticism, Panas Myrny, Mykhaylo Kotsubynsky, literary-critical discussion.*

Ирина Григоренко

Особенности эпистолярной литературной критики в переписке Панаса Мирного с Михайлом Коцюбинским

В статье рассматривается специфика и ценность переписки Панаса Мирного и М. Коцюбинского в процессе развития украинской критической мысли конца XIX – начала XX века. Предложенный анализ позволяет проследить в эпистолярном наследии процесс формирования творческого мировоззрения писателя и глубоко изучить произведения Панаса Мирного.

Ключевые слова: *переписка, литературная критика, Панас Мирный, М. Коцюбинский, литературно-критическая дискуссия.*

Надійшла до редакції 17.02.2009 р.

Марина Свалова

ПИСЬМЕННИЦЬКА ПУБЛІЦИСТИКА: КРЕАТИВНО-ІМПЕРАТИВНИЙ АСПЕКТ

(на матеріалі публіцистики Б. Олійника)

Стаття пропонує аналіз творчого й імперативного аспектів соціально-політичних творів Б. Олійника, звертає увагу на інформативність й метафоричність полеміки письменника, висвітлює етичну площину його публіцистики.

Ключові слова: *письменницька публіцистика, метафоричність, авторська модальність, публіцистична етика.*

Публіцистична творчість як специфічний різновид журналістської діяльності активно досліджується вітчизняним і зарубіжним журналістикознавством. Проте в теорії публіцистики відсутні комплексні, ґрунтовні напрацювання щодо поняття *письменницької публіцистики*, яка є могутнім чинником формування суспільної свідомості, комунікативним дискурсом, цілісним етико-естетичним феноменом. Письменницька публіцистика, за визначенням В. Галич, – це "специфічний різновид публіцистики в цілому, що вирізняється посиленою увагою автора до використання різноманітних художніх засобів, багатством стильових підходів, емоційним відображенням дійсності й художністю типізації її сутнісних явищ, особливим переплетенням публіцистичних пафосів, філігранним механізмом прагматики, автобіографічним синергеном, поглибленою інтертекстуальністю, високим філософським звучанням, активною інтеграцією з естетичною системою художньої творчості митця, його аналітичним підходом до пізнання дійсності й умінням передбачати близькі та далекі перспективи її розвитку" [2, с. 58]. Такий погляд на явище письменницької публіцистики передовсім *як різновид публіцистичної творчості* допомагає глибше розкрити взаємозв'язок автора й використовуваної ним системи зображально-виражальних засобів, масштабніше окреслити полемічну етику та естетику публіцистичного тексту митця.

Важливим для осмислення сутності письменницької публіцистики *як естетичного феномена,* з'ясування природи її метафоричності є встановлення специфіки авторства письменницького полемічного дискурсу. Авторська модальність, зацікавленість порушеними питаннями, емоційна спрямованість на найбільш ефективне засвоєння публіцистичної інтенції втілюється в образі митця-публіциста як дослідника-шукача не лише в царині об'єктивної соціальної дійсності, а й у площині аксіологічній, естетично-емоційній.

Особистісний (цілісний) підхід до образу автора в письменницькій публіцистиці дозволяє визначити її *як "об'єктивно-метафоричний" тип творчості,* де емоція, враження, що спонукає до осмислення дійсності, відіграє важливу роль при формуванні поглядів, переконань, концепцій. З іншого боку, автор у письменницькій публіцистиці – то не тільки авторитетний носій об'єктивних думок, переконань, ідей, а й публіцистичний образ, що, порівняно з образом автора в літературі, має домінуюче "смислоутворювальне" значення, є своєрідним комунікативним каналом, особистістю та художнім засобом, змістовим і формальним явищем. Отже, авторство в письменницькому публіцистичному дискурсі має синтетичну об'єктивно-суб'єктивну природу.

Письменницька публіцистика, як і художня література, ґрунтується на естетичному світосприйманні автора, проте в публіцистичному дискурсі не слід естетичне розуміти в контексті опозиції "прекрасне – потворне", частіше публіцист має справу з критерієм піднесеного й низького, що в етичній площині розуміється як "моральне – аморальне". Таким чином, письменницька публіцистика, зокрема, публіцистика Б. Олійника, постає на основі *етико-естетичного відношення автора до актуальних суспільних проблем.* Об'єкт і предмет письменницької публіцистики вимагають неупередженого відтворення в публіцистично-художньому образі, тому суто естетичний елемент тут співпадає з осягненням практичного значення факту, явища, певної проблеми для формування суспільної свідомості.

Провідною ознакою письменницького публіцистичного дискурсу є *метафоричність*, що виступає водночас і засобом впливу на масову аудиторію, і способом самореалізації автора-митця, втіленням його психічної потреби у творчості. Публіцистична спадщина Б. Олійника демонструє такий рівень метафоричності,

на якому метафора базується не тільки на художньому асоціюванні, а й на глибокому аналізі соціальних реалій; окрім актуалізації уваги та уяви аудиторії, метафора Олійника змушує міркувати аналітично, максимально наближено до існуючого стану речей: "Виходячи з гіркого історичного досвіду, – осмислює Б. Олійник мілітаристську діяльність США, – ми б мали передбачити, що цей сп'янілий від безкарності "наркоман" навіть людське горе використає як допінг у своїх каральних акціях (ідеться про теракт 11 вересня 2001 року. – *М. С.*). А тепер розгублено спостерігаємо, як з нашого ж таки дозволу нищиться Афганістан, а перед тим – Сербія – і не тільки. А вже під шляхетним гаслом боротьби з тероризмом Буш визначає наступні цілі для бомбардувань: Іран, Ірак і навіть Північну Корею. То чи так уже далекі від істини ті, хто запідозрює, що цей теракт був і справді на руку яструбам з капітолійського пагорба?" [3, с. 3].

Метафора в письменницькій публіцистиці, моделюючи "другу" аксіологічну реальність, де автор пропонує способи розв'язання конфліктів і суперечностей, є способом максимального наближення "уявного" авторського світу, який ще не відповідає дійсності, до світу об'єктивного, виступає своєрідним комунікативним каналом між публіцистом і реципієнтом, спільними зусиллями яких метафоричний авторський світ має стати реальністю. Проте, варто зазначити, що метафорично-символічна площина як культурний феномен не може бути носієм інформації. За твердженням Н. Арутюнової, метафора і символ не мають комунікативного призначення: "Ними не можна віддати наказ чи взяти зобов'язання. Вони безадресатні. <…>. Ні символ, ні метафора не можуть увійти в ті контакти, в котрих ім'я-знак еквівалентне висловлюванню, яке включає комунікативну ціль <…>" [1, с. 23]. Публіцистика Б. Олійника, проте, наснажена метафоричністю, що несе комунікативне навантаження, метафора виступає образом-знаком, який транслює соціально значущу інформацію.

Варто також зазначити, що літератор і громадський діяч не обмежується метафорою як художньо-комунікативною одиницею полемічного мислення, великого значення в публіцистичному тексті митця набуває *символізація*. Метафора й символ, як відомо, не є тотожними явищами, хоч і виникають стихійно в процесі художнього освоєння дійсності і є засобами її інтерпретації, а не аналізу. Метафора не має універсального наснаження, її завдання – створити такий образ об'єкта, який би втілював відчуту й розкриту автором суть; поглибити розуміння реальності. До рівня символу як трансцендентного утворення образ має "зростати", набуваючи особливих аксіологічно-естетичних ознак; саме символ допомагає вийти за межі зображуваної реальності в історіософську, духовну площину.

У публіцистиці Б. Олійника символ виконує також імперативну функцію, але перебуває ніби "над текстом", створюється не тільки автором, а виникає з глибин колективного несвідомого, тому є універсальним кодом для всіх членів соціуму, оскільки несе аксіологічно марковану інформацію. Так, символічна тріада "совість, честь і сумління", яка трансформується в ключовий для публіцистики митця образ України, може бути потрактована як метасимвол, що репрезентується різними текстами незалежно від тематико-проблемного навантаження, часу написання, поетикальних і стилістичних особливостей: "<…> поет у слов'янському світі – не тільки поет. Ну, а щодо літератури, я мав великих вчителів. <…>. Нехай це не здасться комусь гучним, але вони вчили мене бути вірним сином свого народу – національна ідея була природною для творчості кожного з них. Стояти твердо в обороні честі й гідності України. І водночас застерігали – ніколи не вивищувати свій рід в богообранця, упосліджуючи інші народи. Всі нації і племена рівні перед Богом, – вчили вони мене. Це від них я перейняв – не погрішити проти своєї совісті, сумління і честі. Ця тріада для мене уособлюється в Україні" [6, с. 2].

Таким чином, метафоричність публіцистичного набутку Б. Олійника визначається комунікативно-імперативним наповненням метафори й символу як одиниць полемічного мислення, етично-естетичним їх навантаженням, така "знакова" метафоричність є засобом емоційно-інтелектуального впливу на суспільну свідомість й водночас виступає формою творчої самореалізації митця в непересічному, яскравому образі автора.

Письменницький полемічний дискурс, як правило, має за підґрунтя ті морально-етичні принципи, які формують і художню етику автора. Полемічний текст Б. Олійника засвідчує велике *значення морально-етичного аспекту* при аналізі політичних, історичних, економічних, екологічних, правових, культурологічних, філософських проблем українства. Публіцистична етика митця обумовлює основну функцію його полемічного дискурсу – *пробудження національної* (історичної, політичної, мистецької, моральної) *пам'яті*, яка є онтологічним підґрунтям аналізу багатьох історичних процесів в Україні. Автор спонукає до осмислення

історичних колізій не лише пересічних громадян, а й керівництво держави та всі політичні сили: "Оскільки в Україні ще за культівських часів діяв особливо жорстокий режим на межі геноциду, я ще з 80-х років вимагаю розслідування причин його з поіменним переліком призвідців Голодомору, винуватців адресних ліквідацій представників наукової і творчої інтелігенції, діячів церкви, хліборобства. Ці та інші злочини потребують пильного дослідження, починаючи з 20-х років" [8, с. 88].

Масштабністю тематики й багатоаспектністю порушуваних проблем, філософсько-аналітичним підходом до осмислення дійсності публіцистика Б. Олійника *пов'язана з феноменом шістдесятництва* як явища насамперед етичного, ціннісні орієнтації якого стали виразником духовного відродження українства в переломний момент хрущовської "відлиги". Проте, незважаючи на втілення в художній і публіцистичній творчості Б. Олійника провідних рис шістдесятництва, його полемічний дискурс не є прямим виразником ідей шістдесятницького руху, оскільки сам митець шістдесятником себе не вважає. Загалом, філософсько-етичні засади шістдесятництва органічно втілилися в публіцистиці Б. Олійника, разом із національною світоглядною парадигмою формуючи аксіологічну основу його полемічного доробку – категорії совісті, честі, відповідальності та обов'язку.

Гуманістична спрямованість публіцистики Б. Олійника репрезентується також через *категорію любові* як філософської, моральної, психічної основи буття. Осмислення актуальних суспільних проблем з позицій любові й турботи про людство та людину випливає з *християнської етичної системи*, яка також виступає основою публіцистичного доробку Б. Олійника. Моральний занепад суспільства подекуди набуває для автора апокаліптичних ознак, а складні соціальні суперечності виступають свідченням духовного краху людства в його релігійному потрактуванні.

Відкритий лист М. Горбачову "Князь тьми" засвідчує осягнення Б. Олійником біблійного сюжету через призму сучасності, ілюструє *поєднання аналітичного методу інтерпретації історії з метафізичною етикою християнства*: "Сподіваюсь тільки на одне: в той день мені зарахується хоч би намагання очиститись. Але якщо дозволить доля допомогти хоч би ще одному спокушеному прозріти, я буду вважати свій обов'язок виконаним. Бо розпізнаний звір уже не такий небезпечний. Якщо ж до цього одного, прозрілого, додасться ще один, ще сотня, ще тисяча і тисяча тисяч, спаде омана із зачарованого спокусами натовпу і утвориться коло прозрілих, які побачать у центрі його – звіра і поплічників в усій уособленості їхніх злодіянь і таємних замислів" [5, с. 105].

Таким чином, "псевдоперебудова" як духовний апокаліпсис (чи безпосередня його частина) трактується з позицій метафізичної етики, що оперує універсальними істинами і є корисною для етики практичної тим, що "може сказати нам про майбутні наслідки наших вчинків що-небудь, окрім того, що може бути встановлено шляхом звичайного індуктивного міркування" [4, с. 195].

У контексті християнської етики публіцистика митця спрямована на духовне оновлення, одним з її моральних надзавдань є духовний катарсис на різних рівнях – від особистого до загальнолюдського. Загалом, письменницький полемічний текст розгортається передусім в етичній площині, вся система конфліктів, колізій, тематико-проблемний компонент, авторська інтенція, образ автора обумовлені моральними векторами публіциста, його філософським підходом до осмислення соціально значущих, актуальних проблем.

Письменницька публіцистика, синтезуючи ознаки художнього та наукового методу осягнення дійсності, створює багатогранний образ епохи, країни, соціуму, людини на основі публіцистичного узагальнення, осмислення факту як мінімальної значущої одиниці полемічно-художньої структури тексту. Публіцистичний набуток Б. Олійника вирізняється тим рівнем інтелектуального осягнення дійсності, за якого публіцистичний текст, виступаючи загалом засобом масового політичного спілкування, реалізує себе в рамках історіософського та морально-етичного дискурсу. Спостерігається виведення образу-факту на рівень основної інтелектуальної одиниці публіцистичного тексту, оскільки саме образ-факт, "як елемент публіцистичної системи, включає в свою структуру всі суттєві відношення даної системи: це й фіксація деякого знання, і вираження ставлення до нього, тобто первинна його оцінка, й деяке імперативне начало, яке несе дієвий заряд будь-якого публіцистичного висловлювання, – заряд спонукання до дії" [9, с. 85].

Історичний факт в осмисленні Б. Олійника набуває ширшого значення за умови публіцистичного аналізу й передбачає інтерпретацію з боку свідомості реципієнта, таким чином формуючи похідну, але відмінну від авторської,

світоглядну реальність, проте ці дві реальності має об'єднувати чітко сформульована й однозначна авторська інтенція. Так, важливий історичний факт у публіцистиці Б. Олійника часто не обмежується аналізом у рамках однієї статті, виступу чи інтерв'ю: "Мені ще за радянських часів на державному рівні з трибуни 19-ї партконференції 1988 року вдалося порушити табу щодо голодомору, цитую за стенограмою виступу: "А оскільки в нашій республіці гоніння почалися ще задовго до 37-го, треба з'ясувати ще й причини голоду 33-го, який позбавив життя мільйонів українців, назвати поіменно тих, з чиєї вини сталася ця трагедія" [7, с. 35].

Імперативне начало історичного факту реалізується через заклик автора до духовної консолідації на основі глибинного онтологічного осмислення окресленої проблеми: "Шановні українці, доки ми будемо маріонетками тих, котрі криво посміхаються і зводять нас лобами, ділячи бариші на нашому розброді? Хай хоч незглибиме горе об'єднає нас над могилами полеглих, об'єднає всіх без винятку. Це й буде живим і вічним пам'ятником страдникам. Я не кличу до всепрощення, я кличу до взаєморозуміння" [7, с. 35].

Як бачимо, полемічний текст Б. Олійника вирізняється масштабним підходом автора до осмислення дійсності, що обумовлює широкий тематико-проблемний діапазон (культурологічна, історіософська, політична, економічна публіцистика), а також глибинним етичним наповненням, світоглядною орієнтацією на моральні максими відповідальності, совісті, честі, обов'язку, об'єктивності, синтезом образно-емоційного, аналітичного та етичного чинників публіцистики Б. Олійника.

Письменницька публіцистика, виконуючи передовсім функцію впливу на масову свідомість, здійснює також інформаційний, виховний, регулюючий, естетичний вплив, вирізняється онтологічно-інтелектуальним наповненням, масштабністю порушуваної тематики й проблематики в контексті морально-етичного осмислення дійсності, синтезом художності та аналітики в розкритті актуальних, соціально значущих проблем. Публіцистика Б. Олійника втілює полемічно-метафоричну рецепцію широкого спектру проблем минулого й сьогодення з позицій морально-етичних потреб української спільноти, презентує багатогранний полемічно-художній образ суспільства й людини, виступаючи яскравим прикладом письменницької публіцистики як синтетичного етико-естетичного дискурсу.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры: сборник: пер. с англ., фр., нем., исп., пол. яз / Э. Кассирер, Р. Якобсон, А. Ричардс и др.; [вст. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой]. – М., 1990. – С. 5–33.
2. Галич В. М. Письменницька публіцистика як метажанрове поняття / В. М. Галич // Соціальні комунікації сучасного світу: науково-теоретичний збірник [гол. ред. О. М. Холод]. – Кривий Ріг, 2009. – С. 57–58.
3. Виступ Б. І. Олійника на сесії Верховної Ради України / Б. І. Олійник // Персонал. – 2002. – № 3. – С. 3.
4. Мур Дж. Принципы этики / Дж. Мур. – М., 1984. – 326 с.
5. Олійник Б. Князь тьми: Відкритий лист М. Горбачову / Б. І. Олійник. – К., 2008. – 128 с.
6. Олійник Б.: "Моя тріада – совість, сумління і честь, а уособлюється вона в Україні" / Б. І. Олійник // Робітнича газета. – 1995. – 20 жовт.
7. Олійник Б. Нас щоразу відводять від справжніх причин і винуватців трагедії: фрагм. виступу на парлам. слуханнях про геноцид 1932–1933 рр. / Б. І. Олійник // Віче. – 2003. –№ 3. – С. 35–36.
8. Олійник Б. Хто нами править? / Б. І. Олійник // Дніпро. – 2001. – № 1–2. – С. 81–91.
9. Ученова В. В. Гносеологические особенности публицистки / В. В. Ученова. – М., 1971. – 147с.

Maryna Svalova

Publicist Writing: Creative and Imperative Aspect (on the Material of B. Oliynyk's Works)

The idea of importance of the publicist writing is analyzed in the article on the material of the sociopolitical works by B. Oliynyk. The article draws attention to the informative and metaphorical aspects of the writer's polemical discussion, shows the ethical underground of B. Oliynyk's publicist writing.

Key words: *publicist writing, metaphors, author's modality, publicist ethics.*

Марина Свалова

Писательская публицистика: креативно-императивный аспект (за материалом публицистики Б. Олейника)

В статье подан анализ творческого и императивного аспекта социально-политических произведений Б. Олейника, обращается внимание на информационность и метафоричность полемики писателя, показана этическая сторона его публицистики.

Ключевые слова: *публицистика, метафоричность, авторские модели, публицистическая этика.*

Надійшла до редакції 26.05.2009 р.

Тетяна Кушнірова

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ "ЖАНР" У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

У статті розглядаються проблеми, пов'язанні з розумінням жанру як літературної категорії. Авторка вирізняє характерні ознаки жанру і пропонує його типологію. Жанр зіставляється з такими категоріями, як тема й сюжет. Авторка наголошує полісемію поняття жанру, вказує на ступінь його розробки в сучасній науці та перспективи майбутнього літературознавчого осмислення.

Ключові слова: *жанр, жанровий зміст, типологія, тема.*

Поняття "жанр" є предметом дискусій у сучасному літературознавстві. Це ключова категорія літературного розвитку, що синтезує в собі загальні мистецькі закономірності та окремі здобутки письменників. Поняття жанру давно використовують для осмислення тенденцій літературного процесу, з'ясування національної специфіки літератур і творчої індивідуальності митців. Науковій розробці питання приділили свою увагу провідні літературознавці, як-от: О. Потебня, М. Бахтін, С. Аверінцев, Л. Чернець, Ц. Тодоров, А. Ткаченко, Б. Іванюк, Н. Копистянська, О. Ніколенко та ін. Проте хоч вивчення літературознавчої категорії почалося досить давно, залишається багато спірних питань, які потребують детальнішого розгляду. У зв'язку з цим є необхідність осмислити історіографію проблеми, уточнити сутність поняття, що має значення для розгляду конкретно-історичних літературних явищ і творчості певного письменника.

Наука про літературу виробила різні підходи щодо тлумачення жанру. Це стосується передовсім визначення змісту самого терміну, адже і словники, й окремі літературознавці його з'ясовують по-різному. Так, "Лексикон загального та порівняльного літературознавства" (2001) визначає жанр як "вид змістовної форми, яка зумовлює цілісність літературного твору, що визначається єдністю теми, композиції та мовленнєвого стилю" [11, с. 197].

"Літературознавчий словник-довідник" (2006) визначає літературний жанр як тип літературного твору, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу; класифікує літературні твори за типами їх поетичної структури і подає тричленний поділ літератури: рід (загальне) – епос, лірика, драма; вид (особливе) – роман, повість новела в епосі; різновид (жанр) [13, с. 417].

О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв стверджують, що "жанр – це історично сформований тип художнього твору, який синтезує характерні особливості змісту та форми певного виду творів, має відносно сталу композиційну будову, яка постійно розвивається та збагачується" [5, с. 251]. У підручнику подається триступенева родо-жанрова класифікація: рід – жанр – жанровий різновид.

В. Лесин у "Довіднику літературознавчих термінів" (1985) визначає жанр як "історично усталену класифікацію літературних творів за їх формою, обсягом та іншими ознаками" [12, с. 251]. Дослідник говорить про жанр як про змістовну форму, яка нестиме те, чим її наповнить письменник. У довіднику подається триступенева родо-жанрова класифікація: рід – жанр – жанровий різновид. Вид ігнорується і стає синонімом жанру, вживання якого, на думку літературознавця, більш доречне.

Літературознавець А. Ткаченко у підручнику "Мистецтво слова (Вступ до літературознавства" (1997) говорить про чотириступеневий поділ літератури, виділяючи рід, вид, жанр, різновид як окремі категорії (наприклад: епос – роман – історичний роман – історичний роман з реальними історичними особами). Дослідник вказує, що жанр за будь-яких поділів має тенденцію "гуляти" по всій шкалі ступенів, означаючи і рід, і вид, і різновид [14].

Проаналізувавши довідникову літературу, можемо з певністю сказати, що в літературознавстві наразі немає єдності щодо визначення поняття "жанр". Дослідники вказують на розмитість жанрово-родових категорій. Часто поряд із поняттям "жанр" вживається ще й поняття "вид". Нерідко в підручниках та критичних розвідках терміном "жанр" визначають рід ("ліричний жанр"), вид ("жанр повісті") і різновид ("епічна драма"). У перекладі з французької жанр – це є рід і вид, тому плутанина цілком логічна, адже не виробилося єдиного системного підходу щодо жанрово-родової класифікації.

Так, М. Бахтін вважав, що жанр є посередником між індивідуальним і колективним, одиничним і загальним [3]. Іншими словами, – виступає як колективно-індивідуальний регулятор складного процесу людського спілкування. Учений досліджував традиційні жанри, вказуючи на їх сувору регламентацію, окреме існування, чіткі межі та використання лише "свого" матеріалу. Жанрові угрупування мають певні традиції та "рамки" для авторів. Дослідник говорив про канон жанру – "певну систему

стійких і твердих жанрових ознак" [2, с. 452].

Інші вчені, з-поміж яких С. Аверінцев, розглядали "жанри de facto", тобто такі, що існували поряд з канонічними, але протягом довгого періоду розвитку літератури теоретично не обґрунтовувалися, хоч теж мали стійкі структурні значення та певні змістові "зобов'язання" [1, с. 208]. Наприклад, казки, байки, новели, а також традиційні ліричні жанри, зокрема й фольклорні. У постромантичну добу жанрові структури стали більш гнучкими, втратили канонічну чіткість, натомість отримали індивідуально-авторську оцінку. С. Аверінцев стверджує, що відбувається "деканонізація" жанрових структур, яка проявляється на всіх рівнях літературного процесу.

Відомий теоретик Б. Кроче в знаменитій роботі "Естетика як наука про вираз і як загальна лінгвістика" (1920) заперечує "універсальне" на користь "індивідуального" і стверджує, що мистецтво неможливо підпорядкувати науці, тобто про чіткий поділ художніх родів і жанрів мова не йде. "Хибність починається тоді, коли із поняття виводиться вираз, коли не помічаються відмінності між першою і другою сходинкою і, як результат, ступивши на другу, стверджують, що знаходяться на першій. Ця погрішність носить назву теорії художніх або літературних родів" [10, с. 40]. Дослідник уважає, що розподіл можливий лише за умови "сімейної схожості" і витікає із тих історичних умов, у яких виникають твори мистецтва, та з їхньої внутрішньої духовної спорідненості.

Літературознавець Б. Ярхо відносив учення про жанри до розділу спеціальної літературознавчої науки – композиції. Він зазначав, що через багатоманіття жанрів у літературознавстві не виробилося їх чіткої систематизації; пропонував виокремлювати "постійні елементи" ("показники жанрів") і "змінні елементи" ("супутні ознаки"). Показники жанру – це елементи, "присутні в усіх творах певного жанру, комбінація яких необхідна і достатня для того, щоб відрізняти жанри між собою. Супутні ознаки – ті, які не входять у визначення жанру, але існують у більшості його представників" [16, с. 328]. Продуктивною є думка щодо необхідності поділу часто поєднуваних між собою жанрів, літературних видів (родів) і носіїв "концепції" твору (сатири, елегії та ін.).

Деякі теоретики розмежовують жанри за їхнім функціонуванням в історичному процесі. Зокрема, Е. Леммерт у книзі "Структури оповіді" (1955) поділяє жанри на "історичні" та "філософські", причому епіка, лірика, драма в нього – постійні всеохоплюючі групи, які позиціонують над жанрами взагалі. "Жанри для нас – провідні історичні поняття, типи – історичні константи" [19, с. 14].

За схожими ознаками систематизує жанри літературознавець Ц. Тодоров, який виділяє "історичні" й "теоретичні" жанри. [15, с. 10].

Наразі існує концепція, яка ігнорує принциповий методологічний підхід до поділу жанрів. Це створення певних "синтетичних" як у формальному, так і в змістовному аспекті конструкцій. Часто ігнорується проблема "рід–жанр", де одна категорія може заміщувати іншу, оскільки "епічне", "драматичне" і "ліричне" вважаються універсальними основами, які існують у будь-якому жанрі в комплексі, але в різних поєднаннях і пропорціях. Такої думки дотримувався Е. Штейгер у праці "Основні поняття поетики" (1948). Дослідник на прикладах вивчав жанрово-родовий взаємозв'язок, стверджуючи, що в поетичному творі співіснують всі родові категорії різною мірою і різними способами, створюючи при цьому історичні види [20, с. 10].

Цікаву концепцію щодо жанрів, яка відзначається стрункістю, логічністю і враховує попередні здобутки літературознавства, запропонувала Л. Чернець у роботі "Літературні жанри (проблеми типології та поетики)" (1982). Науковець стверджує, що жанр для письменника розкривається перш за все у своїй класифікаційній ролі та виконує "функцію знака літературної традиції" [18, с. 9], і підкреслює, що в сучасній жанровій теорії окреслюється тенденція до наближення роду з одним із жанрів, наприклад, епосу з романом (романізованою повістю, оповіданням).

Досить часто дослідники кваліфікують літературні жанри саме за синтетичним принципом. Наприклад, баладу, оповідання у віршах і романтичну поему визначають як "ліро-епічний жанр", вирізняють жанри ліричної та епічної драми, романи поділяють на "епічний", "драматичний" і "ліричний" [6, с. 124]. Тобто відходять від традиційного поділу жанрів, започаткованого Шеллінгом, Геґелем, Ґете і Шіллером.

Неоднозначною щодо основних питань теорії жанрів є робота Н. Фрая "Анатомія критики" (1967). У цій розробці дослідник виокремлює жанрові особливості художньої літератури загалом, виділяючи її серед інших форм словесного вираження. Він виводить поняття "орнаментальна риторика", мета якого – приносити естетичну насолоду, а засобами вираження при цьому є ритм, рима, алітерація, протиставлення. Фрай указує на недосконалість теорії жанрів, яка зводиться лише до трьох "жанрових" груп: епосу, лірики, драми. Як приклад він розглядає поему середнього обсягу, яка вже не підлягає класифікації. Дослідник пропонує "жанрові" відмінності визначати за методом їх представлення. "Жанр може бути визначеним у залежності від специфіки ситуації, що виникає між поетом і його аудиторією. Слова можуть бути сказаними перед аудиторією, можуть бути проспівані, продекламовані, бути надрукова-

ними" [4, с.247]. Учений вирізняє "жанр усного слова", до якого відносить сучасні тексти у віршах або прозі, що розраховані на усне виконання при "живій" аудиторії. На противагу цим виокремлюються "жанри письмові або друковані", у яких "автор, як і його персонажі, заховані від читача", а у ліриці, навпаки, "захована" аудиторія поета, оскільки поет зазвичай "говорить для себе". Епос і белетристику Фрай позиціонує як "центр літератури", з боків якого розташовані лірика та драма. Драма тісно пов'язана із ритуалом, лірика – з мареннями чи баченнями, епос і белетристика – з міфологією. Дослідження Фрая, на нашу думку, внесло багато нового в розвиток теорії жанрів, зокрема в осягнення літератури як "орнаментальної риторики". Але створену дослідником нову класифікацію жанрів, орієнтовану на "спосіб представлення", ми вважаємо досить умовною. Дослідник справедливо відзначає, що художню літературу не можна "загнати" в три родові категорії, однак поділ на "жанр усного слова" та "жанр друкованого слова" вважаємо досить широким і нечітким. Фрай не дає детального тлумачення своїй теорії, що створює певні труднощі при визначенні жанру; він не допускає можливості переходу одного жанру в інший, що, на наш погляд, недоречне, оскільки "усне слово" може стати друкованим і навпаки. Дослідник розглядає широкий спектр суперечливих тез, які виносяться на обговорення, але не доводяться.

Відомий лінгвіст О. Потебня виробив цілісну психо-лінгвістичну концепцію, яка знайшла втілення у його працях, виданих ще в кінці XIX ст.: "Думка і мова" (1862), "Із лекцій з теорії словесності" (1894), "Із нотаток з теорії словесності" (1905). Він запропонував теорію про "внутрішню" та "зовнішню" форми слова і твору, підкреслюючи єдність форми та змісту, яка втілюється в поетичному образі та художньому творі.

Ідею Потебні підхопили Р. Уеллек і О. Уоррен, акумулюючи концепцію стосовно теорії жанрів. У своїй "Теорії літератури" (1956) вони пишуть про те, що жанру притаманна як "зовнішня", так і "внутрішня" форми: "<…> жанром можна умовно вважати групу літературних творів, у яких теоретично виявляється загальна "зовнішня" (обсяг, структура) і "внутрішня" (настрій, ставлення, задум, іншими словами – тема і аудиторія) форма" [17, с. 210]. Але вчені додають, що ці поняття не є сталими, оскільки жанри можуть видозмінюватися в процесі еволюції. Цю думку відстоює сучасна дослідниця Л. Чернець [18].

Поняття "зовнішня форма" співвідноситься з терміном "жанрова структура", "жанрова матриця". Літературознавець Б. Іванюк визначає жанрову матрицю як структурний інваріант жанру, генетично зумовлений комплекс найбільш усталених ознак, що залишаються атрибутивними впродовж усього історичного життя жанру [8, с. 11]. Змістовність жанрової матриці необхідно відрізняти від жанрового канону, який спричиняється історичною традицією будь-якого жанру, маючи певний набір структурних ознак. Це простежується передовсім на зразках фольклорних жанрів із "стилістичними формулами", постійними епітетами, композиційними прийомами (жанровий зачин, триступенева градація, паралелізм).

Канонічні жанри набувають статусу жанрової матриці, яка багато в чому тотожна поняттю "пам'ять жанру", що його теоретично обґрунтував М. Бахтін. Він наголошував: "пам'ять жанру" – це типологічна змістовність жанру, яка утворюється в процесі його історичного функціонування і набуває значення його внутрішнього канону [8, с. 22]. Бахтін зауважував, що в кожній окремій жанровій модифікації присутні невмирущі елементи архаїки, причому вони не залишаються незмінними, а постійно "осучаснюються": "Жанр завжди і той, і не той, завжди і старий, і новий одночасно. Жанр живе сучасним, але завжди пам'ятає своє минуле, свій початок" [2, с. 178]. Архаїчні елементи, за Бахтіним, – ті інваріанти, які дозволяють класифікувати твори за жанрами. Ці чинники розглядаються дослідниками як основні структурні складові жанрових утворень більш абстрактного рівня. Самі жанрові категорії мають різні назви: "літературний рід" (В. Жирмунський), "архіжанр" (Ж. Женетт), "старший жанр" (М. Липовецкий), "метажанр" (Л. Лейдерман). На відміну від нових, щойно сформованих у результаті синтезу жанрів, ці жанрові форми володіють меншою культурною та історичною обумовленістю. Особливість значних "архіжанрів" полягає в тому, що вони існують наразі лише як теоретичні системи. За словами Ж. Женетт, "кожен із них має посісти вищу сходинку в ієрархії й увібрати в себе певну кількість емпіричних жанрів" [7, с. 326]. Визначальним це є для фольклористики, інакше неможливе розуміння діахронічної варіативності усної народної творчості. Поняття "пам'ять жанру" є актуальним, воно наповнене чітким змістом.

Українська дослідниця Н. Копистянська в монографії "Жанр, жанрова система в просторі літературознавства" (2005) пропонує власну концепцію систематизації світоглядних основ жанру. За ступенем абстрактності і конкретності вона умовно визначає чотири жанрові сфери: абстрактну, історичну, конкретно-національну, індивідуальну. Ці сфери формуються на основі інтересів митця, його світовідчуття під впливом міжжанрових взаємодій, зв'язків літератури з іншими видами мистецтва, ставлення до традиції та соціально-історичних чинників тощо і "перебувають у постійному розвитку" [9, с. 47]. А

значить, жанрові утворення є змінними категоріями, які постійно еволюціонують і трансформуються.

Таким чином, враховуючи досягнення літературознавства, можна визначити жанр у літературі як формально-змістовну одиницю (змістоформу), що несе в собі певний жанровий зміст, в основу якого покладені чіткі критерії (тематика і проблематика твору, авторська позиція, тенденція, пафос, конфлікт твору, ейдологія, сюжетно-композиційні особливості, форма оповіді). Наразі в науці не виробилося чіткої систематизації жанрів, хоч умовно їх можна поділити на історичні та філософські, або теоретичні; за ступенем представлення – жанри друкованого та жанри усного слова. Для більш точного визначення жанру необхідно враховувати "постійні елементи" ("показники жанрів") та "змінні елементи" ("супутні ознаки"). Продуктивною є думка щодо синтетичного характеру жанру, оскільки "епічне", "драматичне" і "ліричне" вважаються універсальними основами, які існують у будь-якому жанрі в комплексі, але в різних комбінаціях і пропорціях. Актуальним є визначення жанру як поєднання чотирьох жанрових сфер: абстрактної, історичної, конкретно-національної та індивідуальної, що є основою при визначенні жанрової самобутності митця.

Література

1. Аверинцев С. С. Жанр как абстракция и жанр как реальность: диалектика замкнутости и разомкнутости / С. С. Аверинцев // Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М.: Худож. лит., 1996. – С. 207–214.
2. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / Михаил Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 500 с.
3. Бахтин М. Проблемы речевых жанров / М. Бахтин // Литературная учеба. – 1978. – № 1. – С. 211.
4. Вечканова Е. Ю. Теория жанров, проблемы романтизма и реализма в работах Н. Фрая 60–80-х годов XX века / Е. Ю. Вечканова // Вопросы духовной культуры. Филологические науки. – 1996. – № 39 – С. 102–107.
5. Галич О. Теорія літератури / Галич О., Назарець В., Васильєв Є. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
6. Днепров В. Д. Роман – новый род поэзии / В. Д. Днепров // Идеи времени и формы времени. – М., 1980. – С. 100–133.
7. Женетт Ж. Фигуры: в 2 т. / Ж. Женетт. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1998.
Т. 2: Введение в архитекст. – 1998. – 472 с.
8. Іванюк Б. П. Жанрологічний словник: Лірика / Борис Павлович Іванюк. – Чернівці: Рута, 2001. – 92 с.
9. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Нонна Хомівна Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
10. Кроче Б. Эстетика как наука о выражении и как общая лингвистика / Бенедетто Кроче; [пер. с итал. В. Яковенко]. – М.: Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1920.
Ч.1: Теория. – 1920. – 172 с.
11. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [наук. ред. Волков А. Р. та ін.]. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
12. Лесин В. М. Литературоведческие термины: Справочник / В. М. Лесин. – К.: Рад. шк., 1985. – 251 с.
13. Літературознавчий словник–довідник [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К.: Академія, 2006. – 752 с.
14. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): [підручник для гуманітаріїв] / А. О. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
15. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу: Монография / Ц. Тодоров; [пер. с фр. Б. Нарумова]. – М.: Дом Интеллектуальной книги, 1999. – 384 с.
16. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика: [учеб. пособие] / Б. В. Томашевський. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 335 с.
17. Уэллек Р. Теория литературы / Р. Уэллек, О. Уоррен – М.: Прогресс, 1978. – 325 с.
18. Чернец Л. В. Литературные жанры (проблемы типологии и поэтики) / Л. В. Чернец. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1982. – 192 с.
19. Lämmert E. Bauformen des Erzählens (1955) / Lämmert E. – Stuttgart, 1991. – S. 13–16.
20. Staiger E. Grundbegriffe der Poetik / Staiger E. – Zürich und Freiburg, 1968. – S. 8–11.

Tetyana Kushnirova

Interpretation of the category of genre in the modern literature studies

The problems connected with the comprehension of the genre as the literature category are observed in the article. The author defines its characteristic features and suggests the typology. The genre is compared with such categories as the theme (subject), the plot. The polysemy of this concept and the degree of its researching in the modern science as well as the perspectives of studying genre in the literary works are shown.

Key words: *genre, genre maintenance, typology, theme (subject)*

Татьяна Кушнирова

Интерпретация категории "жанр" в современном литературоведении

В статье рассматриваются проблемы, связанные с пониманием жанра как литературной категории. Автор выделяет характерные черты жанра и предлагает его типологию. Жанр сравнивается с такими категориями, как тема и сюжет. Автор указывает на полисемию понятия жанра и степень его исследованности в современной науке, а также на перспективы исследования жанра в литературоведении.

Ключевые слова: *жанр, жанровое содержание, типология, тема.*

Надійшла до редакції 09.06.2009 р.

Галина Білик

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО: "ГОГОЛЬ – ОДНЕ З НАШИХ ВЕЛИЧЕЗНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ НАДБАНЬ"

О. М. Ніколенко – доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Із 1996 року очолює кафедру зарубіжної літератури Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, протягом 2006–2008 років обіймала посаду проректора з навчально-методичної роботи. Авторка понад 300 наукових публікацій, 15 монографій, підручників і посібників. Під її керівництвом захищено 14 кандидатських дисертацій, діє наукова школа.

Чимало зусиль Ольга Миколаївна доклала до гідного пошанування 200-літнього ювілею М. В. Гоголя. За фільм "Дорогами Гоголя", знятий ОДТРК "Лтава" (Полтава, 2009), разом із авторським колективом стала лауреатом обласної премії імені Панаса Мирного (2009), державної премії імені Івана Франка (2009).

Наша розмова стосувалася проблеми порозуміння вже вічного письменника і сучасних його читачів.

– Ольго Миколаївно, Ви – знаний в Україні та за кордоном науковець, глибокий фахівець із зарубіжної літератури, учений, який сформував свою школу, людина, авторитетна і в наукових колах, і в суспільно-громадському житті, наставник молоді. Як Ви вважаєте, чи гідно Україна та світ пошанували 200-літній ювілей М. В. Гоголя?

Ольга Ніколенко: Спасибі за високу оцінку моєї діяльності, але я вважаю себе лише вічним учнем у цьому світі. Усе життя ми наближаємося до істини, та що більше підходимо до неї, то більше виявляється її глибина... Так і Гоголь... Що більше ми вшановуємо його, то більше розуміємо: всіх цих заходів замало для митця. Утім, зроблено багато. В Україні (Полтаві, Ніжині) пройшли великі міжнародні конференції на честь письменника. У них взяли участь наші відомі вчені-гоголезнавці – П. Михед, О. Киченко, В. Звиняцковський, М. Наєнко та інші, приїхали науковці з Росії, Польщі, Італії, Німеччини. У Москві традиційно відбулися чергові (IX) Гоголівські читання, які об'єднали тринадцять країн. У штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі ювілей Гоголя відсвяткували виставками, презентаціями книг і фільмів... Мені приємно, що Гоголь вийшов за кордони окремих держав, і здійснилася його мрія – стати "громадянином високого небесного громадянства". Він належить світові, і світ нарешті це усвідомив.

– Не хочемо переводити нашу розмову в політичну площину, але люди розмислюють: помпезність Росії, з якою та відзначила ювілей Великого Полтавця – із заснуванням іменної медалі, зйомками фільму, перевиданням книг і т. ін., а поряд – українська помірність із ложкою "демократичного дьогтю", звичкою "поговорили і забули", остаточно розставили крапки над "і" – український чи російський письменник Микола Гоголь... Яка Ваша тут думка?

Ольга Ніколенко: Я була на святкуваннях 200-річчя митця в Україні й у Росії, тому

можу зіставити ставлення до нашого Гоголя і вдома, і за кордоном. На мою думку, ми, українці, ще недостатньо цінуємо свої національні пріоритети, а Гоголь – одне з наших величезних національних надбань. Ми довго говорили, як треба відзначати ювілей, складали плани заходів, але реальна робота розпочалася лише незадовго до самої дати. Тому й реконструкцію музеїв (в с. Гоголеве і Великих Сорочинцах) робили поспіхом. Тому й не видали достатньої кількості книг Гоголя і про Гоголя. Тому й не вистачило грошей на художні та науково-популярні фільми, на широку пропаганду Гоголя серед населення. А тим часом Росія робила своє... У Москві відкрили перший російський музей Гоголя в будинку графа О. П. Толстого на Нікітському бульварі, де жив письменник останні чотири роки і де він помер. Слід віддати належне російським колегам-науковцям: вони створили прекрасний музей у комплексі з бібліотекою – справжній науково-просвітницький центр, куди будуть приходити й гоголезнавці, і молодь. Очолює "Дім Гоголя" великий майстер своєї справи – кандидат педагогічних наук Віра Павлівна Вікулова. Вона, до речі, є автором чудової книги про меморіальну діяльність бібліотеки. Спільно з невеличким колективом музейних працівників і художників вона

Учасники IX Гоголівських читань у Москві під час відвідин монастиря в Оптиній пустині. 2009 р.

створила напрочуд цікавий музей, де розміщено не тільки експозиції з меморіальних речей, але й сучасні інформаційні системи. Тут на відвідувача працює все: і речі, і музика, і освітлення, і плазмові екрани, і художні колажі тощо. Такого ґатунку музеїв в Україні поки що немає. До речі, я була в Петербурзі, у Всеросійському музеї О. Пушкіна на Мойці, 12 (директор – доктор культурології Сергій Некрасов). Там так само музей виконує функцію наукового й просвітницького центру. А наші музеї повільно вмирають... Отже, вважаю, що нам потрібна зовсім інша концепція музейної справи в Україні. Потрібно підняти престиж музеїв, і не тільки Гоголя, а всіх. І для цього в музеї повинні прийти ентузіасти й науковці. Крім того, потрібна національна програма розвитку музеїв з відповідним фінансуванням. Україна потребує й нової концепції книговидання, інакше ми й надалі будемо видавати Гоголя мізерними тиражами, а наукові книги про нього – власним коштом. Коли я була в Росії, не могла обминути книжкові магазини, там очі розбігаються від нових видань. Вітрини магазинів були прикрашені афішами на честь Гоголя, а кожні півгодини лунали оголошення, де можна придбати книги Гоголя і про нього. А на полицях – десятки різних видань для будь-якого віку й запитів! Україна ж, хоч і видала кілька серйозних книжок (в тому числі переклади Гоголя українською мовою), не може похвалитися "десятками"... Мені хочеться, щоб ми захищали нашого Гоголя не на словах, а своєю справою, глибоким вивченням, щоб він став складовою масової свідомості. Тільки тоді припиняться суперечки щодо того, чий же письменник Гоголь – російський чи український. Він, безперечно, наш, український – і за походженням, і за складом художнього мислення. Однак він пішов у широкий світ, щоб потім стати російським і світовим генієм. І те, що Росія і світ визнали Гоголя, не може стати приводом для докорів митцю, нібито він зрадив батьківщину, навпаки – феномен Гоголя засвідчив злет української художньої культури та її вихід на світові обрії, що розпочалося ще за часів бароко.

– Хто для Вас Микола Гоголь?

Ольга Ніколенко: Однозначно відповісти на це питання не можу. Для мене Гоголь – передусім втілення мистецької совісті й жертовності. Він дуже відповідально ставився до слова, розуміючи, що словом навіюється в душі те, чого не внесеш у неї ніякими приписами й законами. Митець повністю віддавав себе таланту, а талант – світові. Він усе життя йшов до Бога і вказував цей шлях іншим. Тому слідом за Гоголем і я пройшла його шляхами, котрі привели мене до Свято-Троїцької Лаври, до монастиря в Оптиній пустині, до храмів у Києві, Полтаві, Москві, де він палко молився і за своїх рідних, і за все людство... Гоголь був дуже побожною людиною, він ніс

Бога в своєму серці, і саме це надало особливого змісту і його творчості.

– Як би Ви оцінили рівень наукового та суспільного розуміння Миколи Гоголя на сьогодні в Україні?

Ольга Ніколенко: У науковому плані гоголезнавство в Україні та Росії зробило значні кроки. Це завдяки працям Ю. Манна, В. Воропаєва, Ю. Барабаша, а також наших українських учених, які названі вище. Сьогодні дуже цікаво

М. Наєнко та О. Ніколенко під час IX Гоголівських читань у Полтаві. 2009 р.

розробляються релігійний, поетикальний, міфопоетичний вектори гоголезнавства. Але що стосується суспільного розуміння, то тут Гоголю й досі не щастить. Широка публіка мало читає Гоголя. У цьому, на мою думку, винні і обмежена шкільна освіта, і засоби масової інформації. Усі начебто знають назви творів Гоголя – "Вечори на хуторі біля Диканьки", "Мертві душі", "Тараса Бульбу" та ін., але глибинний зміст їх героїв, ідеї лишаються для масового читача далекими.

– Які питання необхідно розробляти передусім? І як до цього долучена Ваша кафедра, Ви зокрема?

Ольга Ніколенко: Гадаю, що в Україні нам потрібно передусім розробляти питання про українські складники творчості Гоголя, про його зв'язки з художньою свідомістю XIX і XX століть, чим ми і займаємося. Зусиллями кафедри зарубіжної літератури за сприяння ректора М. І. Степаненка в університеті створено музейну кімнату "Гоголь і Україна". Ми урочисто відкрили її 10 березня 2009 року в межах програми Міжнародної наукової конференції "Микола Гоголь: витоки творчості". Для цієї кімнати збирали матеріали по всьому світу. До нас постійно ідуть школярі, шанувальники творчості Гоголя. На кафедрі виконуються дипломні й дисертаційні дослідження про Гоголя. Цього року в Полтаві вийшла книга "Столичний текст Гоголя і Булгакова" (автори – О. Ніколенко, Т. Шарбенко). Це тільки перший крок до створення великого дослідження "Гоголь у художній свідомості XX століття", яке заплановане в межах кафедральної теми "Традиції та новаторство в літературі".

– Ви прагнете розкривати все нові і нові таємниці Гоголя...

Ольга Ніколенко: Гоголь завжди буде залишатися таємницею, й завжди буде багато таємниць довкола його життя і творчості. Наприклад, досі тривають суперечки про дату народження письменника. За словами матері Гоголя і його власними твердженнями, він народився 19 березня 1809 року (за старим стилем), однак запис у метричній книзі зроблений 20 березня. У зв'язку з цим виникає питання, коли ж святкувати день народження митця? У результаті тривалих дискусій з'ясовано, що 19 березня за старим стилем відповідає якраз 1 квітня за новим стилем.

Ще одна таємниця Гоголя – чи спалив він другий том "Мертвих душ"? Свідком спалення (перед смертю Гоголя) був лише хлопчик, котрий визнав, що бачив, як письменник спалює ... якісь папери. А що то були за папери, скільки їх було – дитина знати не могла. Як довели науковці, частину своїх рукописів Гоголь загубив, мандруючи світом, тому цілком можливо, що десь знайдуться окремі фрагменти другого тому "Мертвих душ". Розмови про це час від часу виникають.

А де ж похований Гоголь? І чому його поховали спочатку на кладовищі у Свято-Даниловому монастирі, а потім перенесли на кладовище Новодівичого монастиря? У заповіті Гоголя було висловлено волю похова-

ти його в монастирі, місці, де щодня звучать літургії. Після відспівування митця в церкві Святої мучениці Тетяни труну з його тілом професори та студенти Московського університету пронесли через всю Москву на цвинтар Свято-Данилового монастиря. За радянських часів кладовище було зруйноване, в монастирі розташовувалася колонія для малолітніх злочинців. І 31 травня 1931 року Сталін видав наказ перенести могили Гоголя, Язикова і Хомякова на кладовище в Новодівичому монастирі. Але сама процедура перенесення теж має таємничі моменти. Усі учасники тих подій дають різні свідчення. Москвою ходили чутки, що хтось украв навіть череп Гоголя. Дехто каже, що могила Гоголя пішла під землю, так буває... Отже, щоб з'ясувати остаточно, де ж могила Гоголя, потрібно здійснити спеціальні пошукові роботи, але поки що це тільки плани.

Однак найбільшою таємницею залишається творчість Гоголя: досі точаться запеклі дискусії щодо різних аспектів його літературної спадщини. І тут головне для нас – не втратити нашого, українського, Гоголя.

– Вітаю Вас із прекрасним сценарним дебютом у кінематографі. Ваш фільм "Дороги Гоголя" розійшовся Україною, його переглянули тисячі студентів і школярів, він справляє неабияке враження. Розкажіть більше про задум створення фільму, сам процес роботи над ним, про людей, причетних до цього безперечно успішного проекту.

Ольга Ніколенко: Фільм "Дороги Гоголя" давав наснагу невеличкому творчому колективу протягом двох років. Ідея його створення виникла задовго до ювілею, тим більше, що я мала досвід роботи на 1-му й 2-му національних каналах України. Заступник генерального директора Полтавської обласної державної телерадіокомпанії "Лтава" Наталія Іванченко та головний режисер телерадіокомпанії Дмитро Старіков підтримали сценарій. Генеральний директор Полтавської телерадіокомпанії Микола Ляпаненко схвалив ідею і розпочав боротьбу за фільм. А боротьба була запеклою... Адже потрібно було чимало грошей для його створення. Ми звернулися до депутатів Полтавської обласної ради, які підтримали пропозицію і виділили 250 тисяч гривень на створення фільму. Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації виступило розпорядником коштів. Але коштів виявилося замало... Фактично, їх вистачило лише на відрядження. Знімальна група не отримала належної оплати за свою роботу (для порівняння: російські фільми Н. Бондарчук і В. Бортко мають мільйонні бюджети). Утім, незважаючи ні на що, перший український повнометражний

Д. Старіков, Н. Іванченко, О. Ніколенко під час роботи над фільмом "Дорогами Гоголя". С.-Петербург. 2008 р.

документальний фільм про Гоголя все ж таки був створений. Головну роль у ньому зіграв актор Полтавського академічного обласного музично-драматичного театру Богдан Чернявський. Презентації фільму відбулися в Полтаві (під час роботи Міжнародної конференції "Микола Гоголь: витоки творчості"), в Алушті (на Міжнародному форумі філологів), у Москві (на Міжнародній конференції "IX Гоголівські читання"), у Києві (в Будинку кіно Спілки кінематографістів України).

Б. Чернявський у ролі М. В. Гоголя

Фільм дивилися і науковці, і школярі, і студенти. Звісно, ми хвилювалися за результат, але сьогодні вже зрозуміло: фільм сподобався. Генеральний продюсер М. Ляпаненко,

На зйомках у музеї М. В. Гоголя. Село Гоголеве Полтавської області. 2008 р.

режисери Н. Іванченко (водночас редактор, виконавчий продюсер) і Д. Старіков (водночас оператор-постановник), актор Б. Чернявський, композитор О. Чухрай, відеоінженери О. Шарбенко і Л. Шаповалов, звукорежисер П. Сливка – усі працювали самовіддано. Тому фільм бере за душу кожного, хто його дивиться. Ми знімали в місцях, де жив і творив Гоголь – у Василівці, Ніжині, Полтаві, Москві, Санкт-Петербурзі, Італії, Австрії. Ми ходили вулицями, де він страждав. Заходили в церкви, де він молився (а багато з них збереглися й до сьогодні!). І це близьке спілкування з генієм змінило кожного з нас. Долучившись до Гоголя, ми відкрили щось нове в собі й у світі, зрозуміли, як багато довкола суєти... А жити треба головним...

У той час, коли ми працювали над "Дорогами Гоголя", в Росії знімали свої фільми журналіст Л. Парфьонов (документальний фільм "Птица Гоголь"), режисер Н. Бондарчук (художній фільм "Гоголь: ближайший"), режисер В. Бортко (художній фільм "Тарас Бульба"). Ще триває робота І. Золотуського над 10-серійним фільмом про життя і творчість митця. Нам важко конкурувати з такими корифеями російського кінематографу, але все ж прагнули донести до українського глядача "нашого" (українського) Гоголя, показати витоки його творчості. Сподіваюся, нам це вдалося. Приємно зазначити, що фільмом зацікавилася Українська бібліотека в Парижі, і незабаром відбудеться його презентація в Українському літературному клубі у Франції, а ще міністерство освіти і науки України розглядає питання про надання "Дорогам Гоголя" грифу навчального відеопосібника для загальноосвітніх шкіл. Для всього творчого колективу це великий успіх і найкраща винагорода.

– Оскільки зайшлося про кіно, то чи не поділитеся враженнями від перегляду новітньої версії "Тараса Бульби", знятої Володимиром Бортком? Адже точиться стільки суперечок і про його українофобство, і про вульгаризацію історії та й самого Гоголя...

Ольга Ніколенко: Фільм "Тарас Бульба" я дивилася в Москві на широкому форматі. В. Бортко – прекрасний, талановитий режисер. Ми знаємо його за фільмом "Майстер і Маргарита" та іншими роботами. "Тарас Бульба", безперечно, ще один успіх режисера, до того ж у картині грають відомі актори: Богдан Ступка, Ада Роговцева, Михайло Боярський та інші. Отже, з художнього боку фільм бездоганний. Але як науковець я бачу відхилення від авторської версії "Тараса Бульби". Цей фільм не є екранізацією твору Гоголя, скоріше, він створений за мотивами його повісті. При цьому режисер акцентував саме ті мотиви, які відповідають політиці Росії, і це не дивно, адже саме уряд Росії виділив кошти на створення такого масштабного

Б. Чернявський та О. Ніколенко з представниками полтавського земляцтва в С.-Петербурзі М. Воликом** (крайній зліва) **та Г. Вершиніним** (справа)**. 2008 р.

полотна. Мені, українці, сумно з того, що у фільмі про Запорозьку Січ не звучать українські пісні, що польською темою фільм і завершується, що українські актори плідно попрацювали не задля України... У фільмі на українську тему фактично немає України! І це парадоксально!.. Утім, можна скільки завгодно обурюватися цим фактом, але поставимо собі питання: чому ми, українці, не

зняли такого фільму? Чому не зняли інші художні картини? Чому не відстояли свого Гоголя? Ці питання ми повинні поставити самі собі й дати на них чесні відповіді.

– Як Ви думаєте, Микола Гоголь може якось допомогти нам, сьогоднішнім українцям, стати іншими, безумовно – кращими, адже така ознака якраз і є мірилом національної вагомості митця?

Ольга Ніколенко: Останніми словами Гоголя були такі: "Как поступить, чтобы признательно, благодатно и вечно помнить в серце своём полученный урок? И страшная история событий евангельских...". І ще: перед смертю він кричав: "Лестницу, лестницу мне!" Безумовно, мова йде про шлях до Бога, про урок від Бога, який отримав Гоголь протягом життя і який хотів донести до людства. Але хто знає, скільки ще пройде років, скільки ще ми відсвяткуємо ювілеїв, допоки зрозуміємо цей високий смисл гоголівських прагнень?..

– Щиро дякую за цю приємну і відверту розмову. Успіхів Вам у праці, сил і натхнення на творчість.

Галина Білик

НАТАЛІЯ БІЛАН: "МАЄМО ВСІ ПЕРСПЕКТИВИ СТАТИ ПОМІТНИМ ТУРИСТИЧНИМ ЦЕНТРОМ УКРАЇНИ"

Наталія Володимирівна Білан за освітою філолог, закінчила Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка (1986). Працювала вчителем української мови й літератури, перебувала на державній службі, викладала на кафедрі україністики та гуманітарної підготовки Полтавського Національного технічного університету імені Юрія Кондратюка. У жовтні 2008 року, якраз у розпал підготовки до 300-річчя Полтавської битви, призначена директором Державного історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви". Тендітна жінка не побоялась очолити цю справжню "нову баталію": її мудрість, привітність, працелюбність, талант організатора і, особливо, відчуття відповідальності за доручену справу значною мірою посприяли тому, що заповідник став центром великої міжнародної толоки, гідно привітав гостей, дав їм багато інтелектуальної та душевної наснаги.

Ми зустрілися з Наталією Володимирівною на початку справді спекотного для працівників музею літа, і розмова зайшла про наболіле...

– Цей рік для музею особливий – відзначається 300-ліття Полтавської битви. Чи готові Ви приймати гостей, адже, безумовно, потік відвідувачів і з України, і з-за кордону зросте?

Наталія Білан: Так, все, що зроблено останнім часом (а зроблено немало), підпорядковано одній меті – задовольнити потреби туристів, найповніше розповісти і показати їм все про Полтавську баталію. Ще протягом 2005–2006 років капітально відремонтували приміщення музею історії Полтавської битви за рахунок коштів із державного та місцевого бюджетів. Значний обсяг робіт виконано цього року на території заповідника: відреставровано Братську могилу російських воїнів, відновлено в натуральну величину один із Редутів російської армії, розчищено й упорядковано територію самого Поля, зведено Ротонду вшанування пам'яті загиблих воїнів, закладено Алею вшанування пам'яті загиблих, облаштовано музейне містечко, вирішено питання його належного освітлення. До

того ж було проведено ремонт багатьох пам'ятників, пов'язаних із Полтавською битвою, які розташовані і на території заповідника, і в місті. Усі ці роботи виконано під керівництвом відповідних структур виконавчого комітету Полтавської міської ради.

Крім того, наші наукові співробітники плідно попрацювали з метою популяризації заповідника. Спільно з ОДТРК "Лтава", студією "Місто" знято документальні фільми про події 300-літньої давнини, вийшли в ефір тематичні радіопередачі, низку публікацій дали всеукраїнські та регіональні газети й журнали. Зараз працюємо над створенням документального фільму, присвяченого 100-річчю музею історії Полтавської битви, яке відзначатимемо цього року.

Сучасний вигляд музею

У лютому–березні ми спільно із закладами освіти провели акцію "День музею в школі" – прийшли в навчальні заклади з тематичними розповідями, демонстраціями фільмів про Північну війну, її епізоди, учасників. Ці зустрічі з молоддю продовжили вже в музеї, провівши екскурсії для учнів різних вікових груп. Зацікавлення в багатьох викликала також акція "Туристичний автобус", організована міським управлінням культури.

Готуючись до найбільш напружених червневих днів, подбали про розширення штату екскурсоводів: запросили до співпраці студентів історичного та філологічного факультетів Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Сподіваюся, що проходження музейної практики залишить у юних серцях тільки позитивні враження, стане хорошим досвідом у професійному зростанні. У свою чергу висловлюю подяку керівництву університету й деканам за те, що направили до нас здібних і розумних студентів.

Усі підготовчі роботи було проведено недаремно. Статистика свідчить про зростання інтересу до заповідника з боку туристів. Лише за три дні з 26 по 28 червня музей відвідали понад 3,5 тисячі людей. Майже вдвічі зросла кількість відвідувачів порівняно з червнем минулого року. Туристи продовжують приходити до нас, тож маємо всі перспективи стати помітним туристичним центром України.

– Чим будете дивувати гостей? І чи змінилося потрактування подій та учасників Полтавської битви порівняно з попередніми роками?

Наталія Білан: Приємно вразити відвідувачів мають усі проведені будівельні та опоряджувальні роботи, здійснені до 300-річчя Полтавської битви. Колектив, у свою чергу, працював над розширенням експозиційних площ, поповненням музею.

9 червня цього року ми відкрили нову експозиційну залу "Козацька держава до подій Великої Північної війни (1648–1700 рр.)". Нова експозиція складається з таких розділів: 1. Становлення Козацької держави за Богдана Хмельницького. 2. Україна за доби Руїни. 3. Полтавщина в складі Гетьманщини. 4. Початок гетьманування Івана Мазепи. 5. Запорозька Січ як козацька демократична республіка. Іван Сірко. 6. Культура та побут полтавського козацтва.

Особливі акценти в експозиції зали зроблено на розділі "Полтавщина в складі Гетьманщини", де представлено краєзнавчий матеріал, відомості про Полтаву і полтавців другої половини XVII – початку XVIII століття з метою посилення патріотичного виховання, особливо серед дітей та молоді.

Правдиво, цікаво перед відвідувачами по-

стає жива історія народу, його культура, традиції. Експозиція пропагує ідею державності, виховує повагу до історичних, культурних цінностей свого народу, пробуджує гордість в українців за своє минуле, водночас дає ключ до розуміння складних процесів сучасності.

Відновлення зали стало можливим завдяки підтримці міської влади. На реалізацію проекту з бюджету міста було виділено 155 тисяч гривень. Експозиція створена художниками Ігорем та Олександром Гречановськими. Консультації надавав народний художник України Анатолій Чорнощоков.

Доповнено також інші експозиційні зали, зокрема картографічним матеріалом, малюнками, портретами, зброєю, що зберігається у фондах музею. Усі ці доповнення переважно стосуються показу української сторони в подіях Північної війни, оскільки саме ця складова раніше була представлена мало.

Слід зазначити, що проведена наукова робота, яка передувала експозиційному доповненню, здійснена за підтримки представників провідних наукових закладів України: Володимира Панченка, професора Києво-Могилянської академії, Ольги Ковалевської, старшого наукового співробітника Інституту історії НАН України, Олексія Сокирка, доцента Національного університету імені Тараса Шевченка. Ми плануємо і надалі працювати над збагаченням експозиції, беручи за головне історичні факти, відомі ученим.

– Наскільки Ви зауважили, яка сторона найбільше цікавиться сьогодні подіями 1709 року – українська, російська, шведська?

Наталія Білан: Подіями 1709 року сьогодні цікавляться і Україна, і Росія, і Швеція. Про це свідчить потужний наплив туристів з усієї Європи, велика кількість (понад 100) акредитованих у ювілейні дні засобів масової інформації з різних країн, маса всякого роду видань, здійснених у нас і за кордоном... Щоправда, подеколи цей інтерес забарвлюється ідеологічно.

– Відомо, що в Росії відбулася міжнародна конференція, присвячена Полтавській битві, в Україні (навіть у Полтаві) – конференція, круглий стіл, приурочені постаті гетьмана Івана Мазепи. Чи запрошували співробітників музею? Чи є вам що сказати на таких форумах?

У дні відзначення 300-річчя Полтавської битви. Колектив музею разом із першим Президентом України Л. М. Кравчуком

У дні відзначення 300-річчя Полтавської битви. Серед гостей музею – колишній міністр туризму Швейцарії, а нині член європейської комісії з туризму при ООН Вальтер Лой

Наталія Білан: Колектив музею був одним із організаторів підготовки та проведення наукової конференції. 11–12 червня 2009 року в Полтавському художньому музеї та Полтавському державному педагогічному університеті відбулася Міжнародна науково-практична конференція "Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав". У конференції взяли участь науковці з України, Росії, Білорусі, Польщі, Швеції, Фінляндії (всього понад 70 учасників). Під час пленарного та секційних засідань заслухано близько 60 наукових доповідей. Проблематика наукового форуму охоплювала розгляд Полтавської битви в контексті подій Північної війни, міжнародних відносин кінця XVII – початку XVIII століття. Акцентовано увагу на геополітичних наслідках Полтавської битви. Не менш актуальним було питання дослідження етапів битви, військового мистецтва її учасників та творення міфу про Полтавську баталію від 1709 року до сьогодення. П'ятеро наукових співробітників заповідника виступили на форумі з науковими доповідями. У рамках конференції відбувся шведсько-фінський семінар-дискусія "Полтавська битва – осмислення в часовій перспективі", організований за сприяння посольств Швеції та Фінляндії в Україні.

– Як музей інтегрується в сучасне культурне життя України? Як розуміють і реалізують тут функцію духовно-історичного осередку народу, оберегу пам'яті нації?

Наталія Білан: Музеї історичного профілю в суспільстві виконують науково-дослідницькі, просвітницько-виховні функції, але їх провідним завданням є збереження та відтворення історичної пам'яті. Головна місія музею – це генерування культури теперішнього й майбутнього на основі збереження та актуалізації всіх елементів історичної спадщини. Із цього виходимо, плануючи свою роботу, вибудовуючи перспективи. Ми маємо цікаво, максимально об'єктивно розповідати відвідувачу про події 300-річної давнини, про головних історичних осіб того часу, про те, якою тоді була Україна і Полтава. І робити це прагнемо так, щоб нами цікавилися, нас відвідували навіть ті, хто вже колись бував у музеї.

– Щиро дякую Вам за цікаву розмову. Нехай усе задумане якнайуспішніше реалізується, музеєві – процвітання, матеріального зростання, а всім його відданим співробітникам – сили, здоров'я, творчої наснаги, упевненості в завтрашньому дні.

Петро Радько

ТРАГІЧНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ РОМАНУ П. КУЛІША "ЧОРНА РАДА"

Відтворюючи події минулого, історики або ж письменники завжди шукають в них відповіді на злободенні питання сучасності, зокрема – яким має стати майбутнє України, її соціальний устрій, державний лад. Актуальність проблеми "ким і чим нам бути?" не вичерпана досі. Бути повноцінною державою, продовжувати нашу історію, розвивати культуру, забезпечити всім національним компонентам великого українського народу їхні законні права? Чи розгубити і рештки самосвідомості, розмінятися на срібляники і пливти за течією?..

Проблема ця турбувала Пантелеймона Олександровича Куліша (1819–1897) – визначного літератора й талановитого громадського та політичного діяча.

П. Куліш, як щоразу наголошують дослідники, – постать неоднозначна, бурхлива, суперечлива. Це діяч, який у пошуках істини постійно змінював свої переконання, свою позицію, політичну орієнтацію [8, с. 54]. А ще, на думку С. Томашівського, це людина – найменш популярна, найменш оцінена, і мабуть, найменше зрозуміла в українському суспільстві [21, с. 32]. Між тим, діяльність "гарячого Панька" варто оцінювати в рамках конкретно-історичного часу.

Спираючись на історичні, суспільно-політичні напрацювання Куліша, важливо з'ясувати причини занепаду України як держави та культурно-духовного організму української нації в кінці XVII століття; проаналізувати станову психологію окремих суспільних верств, політичну поведінку наших пращурів, зображених у романі "Чорна рада"; окреслити висновки, яких дійшов письменник, вивчаючи вітчизняну та світову історію. Відомо, що Куліш був першорядним істориком. Його грандіозний проект дев'ятитомного "Воссоединения Руси" можна розглядати як більш ранній (на чверть століття) попередник "Історії України-Руси" М. Грушевського. Власне, це була перша в українській історіографії спроба створення синтетичної історії України.

Історичні та суспільно-політичні погляди П. Куліша формувалися в епоху загострення кризи феодально-кріпосницької системи, посилення розвитку капіталістичних відносин у країні та наполегливої боротьби народних мас проти соціального й національного гніту; в періодзародженнярелюційно-демократичної ідеології українського національного відродження, яке розвивалося та міцніло в гострих сутичках із реакційними філософськими системами, з проявами ідейного виправдання існуючого суспільно-політичного устрою; у час розокремлення між діячами ліберального напряму та тими, які ставали на шлях революційної боротьби. Характерним є і те, що своїми працями Куліш прагнув довести, що в основі історичних подій, процесів і явищ криються насамперед соціальні передумови, взаємовідносини станів, постійна боротьба між пригнобленими та панами. Саме з таких позицій він трактував причини князівських усобиць на Русі, самодержавного деспотизму в Росії, встановлення в Україні гніту литовських і польських феодалів, виникнення козацтва, селянсько-козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVII ст., Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, боротьби народів Західної Європи проти феодального гніту. Дослідники акцентують увагу на тому, що інколи вчений, особливо під час висвітлення проблем возз'єднання України з Росією, перебільшував роль церкви [2, с. 6].

Крім глибокої обізнаності з вітчизняною та світовою історією, П. Куліш, за висновком І. Франка, належить до зірок першої величини в українському письменстві, великих знавців народної мови та літератур європейських

народів [22, т. 32, с. 169]. Саме тому, як твердив М. Коцюбинський, він заслужив "право на нашу велику пошану і вдячність" [11, т. 5, с. 309]. Сенс подвижницької діяльності Куліша влучно визначив М. Драгоманов, палкий прихильник орієнтацій на вершинні здобутки європейських літератур, зазначивши, що цей письменник, на відміну від багатьох інших українофілів, "б'є в точку всесвітньої людської культури, котра підніме наш народ" [18, с. 106]. Орієнтація на еволюціонізм дала можливість Кулішеві близько підійти до виявлення синергетики самостановлення й самоорганізації суспільства в Україні, а без цього, як ми усвідомлюємо сьогодні, неможливе і вивчення історії як науки [15, с. 158].

Значний вклад у науковий аналіз окремих праць П. Куліша зробили перший ректор Київського університету імені Св. Володимира, відомий в Україні та за її межами вчений-універсаліст М. Максимович, політичний діяч, історик і літературознавець М. Драгоманов, класик української літератури, філософ, енциклопедист І. Франко. Багато цінних відомостей щодо формування суспільно-політичних поглядів Куліша подибуємо в працях Ф. Вовка, Б. Грінченка, О. Кониського, М. Костомарова, О. Пипіна, М. Чалого та ін. У новітній історіографії життю і творчості П. Куліша присвятили свої дослідження П. Гончарук [2; 3], О. Дорошкевич [4], М. Жулинський [7], Є. Кирилюк [9], А. Ковальов [10], Є. Нахлік [13; 14], М. Олійник [16] та ін.

Опоненти Куліша закидають докори, нібито він у своїх прозових і наукових творах пішов у розріз із головними принципами та ідеями національних змагань українського народу і цим зневажив ті цінності, якими збагачена національна культура. Кулішеві "гріхи" за С. Томашівським, це: а) русофільство, чи радше прихильність до ідеї національно-політичного "объединения"; б) полонофільство, себто визнання культурницьких заслуг Польщі; в) твердження про руїнницькі, антикультурні інстинкти українців, які виявилися здебільшого в історії української козаччини й гайдамаччини; г) докори українській інтелігенції, зокрема письменникам і вченим, що ті ідеалізують ці ганебні вчинки предків, цим плекаючи нові руїнницькі нахили серед громадянства [21, с. 32].

Зауважимо, що головна ідея роману "Чорна рада" – підвести сучасників і наступні покоління до висновків про необхідність національної злагоди українців, до усвідомлення того, що провідною силою державотворення є культурно-освітня, політично-свідома частина суспільства. Закінчення роману присвячується проблемі людського щастя. Зокрема, уявлення про щастя людини автор передає через розмірковування "Божого Чоловіка" (кобзаря): воно "не в гетьманстві, не в багатстві, славі, нагороді, а в праведному житті за принципами чистої безгріховної душі та доброти" [5, с. 19], адже "усяке багатство, усяка слава – усе воно суєта суєт" [12, с. 55].

У "Чорній раді" Куліш, по суті, висунув суспільний ідеал для своєї сучасності, втілення в життя якого дало б можливість уникнути революційного катаклізму й перевести суспільство на рейки еволюційного поступу. Він запропонував шлях національної консолідації на ґрунті забезпечення демократичних свобод і прав людини, врахування інтересів усіх соціальних верств.

В основу сюжету роману покладено одну з найвизначніших подій України – "чорну раду" 1663 року, що відбулась у Ніжині. Ця рада стала наслідком політичної боротьби, яка точилася в Україні по смерті Богдана Хмельницького 1657 року. На той час на Правобережжі за гетьманську булаву змагався представник інтересів шляхти П. Тетеря. На Лівобережній Україні (Гетьманщині), що була під владою Росії, на булаву висунули переяславського полковника Я. Сомка (в Козельці його обрали наказним гетьманом), який стояв за об'єднання України під владою Росії. Міщанство ж тягло руку за кошового отамана Війська Запорозького Івана Брюховецького, який згодом скарав на смерть свого суперника Сомка, а також ніжинського полковника Золотаренка [6, с. 17].

Доречно зауважити, що історична ситуація в Україні, коли відбувалася "чорна рада", була складною та драматичною. Після суспільного піднесення, пов'язаного з Визвольною війною 1648–1654, після активного державного будівництва, здійснюваного Б. Хмельницьким, мудрим політиком і державним діячем, коли "розродилась козацька слава по всій Україні" [12, с. 21], настає спад – "негаразд починається Вкраїні. Свари да чвари, і вже гетьманською булавою почали ігратись, мов ціпком" [12, с. 22]. Козацька старшина захоплює для себе земельні угіддя, збагачується, воює за владу [5, с. 18]: "Не жалували пани грошей для своєї пихи і потіхи..." [12, с. 32].

На думку П. Куліша, народ помилився, коли обрав собі гетьманом Брюховецького: "А він, ледачий, з усіма обнімається да братається, да горілкою поїть <...>. Переводиться ж,

видно, ні на що славне Запорожжє, коли такі гетьмани настали!" [12, с. 28]. Історія України могла б рухатися зовсім в іншому напрямку, якби Сомко переміг на тих виборах. До того ж, Куліш зумисне вибрав ганебний, а не героїчний момент в історії нашої України, щоб напоумити нащадків, допомогти зрозуміти, що розрізненість і міжусобні війни знищують державу. Тому застерігає: "Блюдітися, да не порабощенні будете..." [12, с. 22].

Сюжет роману доволі простий: паволоцький полковник – старий козак Шрам поспішає до Лівобережного гетьмана Сомка, аби намовити того разом піти проти польського попихача, правобережного гетьмана Тетері й знову об'єднати розколоту Україну під однією булавою. Прибувши разом із сином Петром під Київ, до давнього товариша Череваня, Шрам зустрічає тут Сомка й довідується, що й на Лівобережжі розпочалися чвари. Проголошений на Запорожжі гетьманом мізерний, але хитрий Іванець Брюховецький підкупив московських бояр і рветься до Сомкової булави. Для цього під Ніжином скликається "чорна рада", куди, на відміну від звичайної, запрошують і представників міщанства. Саме голосами міщан і запорожців, пообіцявши, що "не буде в нас ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого; усе в нас буде обще", й перемагає Іванець свого суперника. Гине Сомко, який не хоче порятувати собі життя ціною пролиття чужої крові. Гине й старий Шрам, добровільно віддавши себе в руки Тетері, аби порятувати Паволоч. Україну облягає небачена Руїна, коли під прапором запорозької вольниці брат іде на брата, сусід на сусіда, син на батька. Козацьку державу вкинуто у вир війни "всіх проти всіх" [20, с. 75–76], "козаки пішли один проти одного" [12, с. 26].

Українське козацтво в письменника постає в усьому своєму розмаїтті: від низових та городових козаків, від "братчиків запорозьких" – до старшини, сотників, осавулів і полковників. Чітко означене розшарування в козацькому стані зумовлене політичними та економічними інтересами, а також віросповіданням. Саме воно стало головним у формуванні опозиції "свій –чужий". Суцільна плутанина в позиціях і поглядах керівної верхівки, для якої інтереси держави вже давно перестали бути справою честі, а зрада ставала щоразу вишуканішою та "поміркованою", що й годі було відрізнити від такої собі продуманої та виваженої стратегії [6, с. 17]: "<...> смутно дивились на Божий мир. Гуляли вони і гульнею доводили, що все на світі суєта одна. Не треба було їм ні жінки, ні дітей, а гроші розсипали, як полову" [12, с. 50].

У деяких публікаціях висвітлюється думка про "антикозацтво" Куліша, проте уважне прочитання роману дозволяє пересвідчитися, що правильна вона почасти. Точніше було б говорити, як зазначає дослідник М. Стріха, про "антисічовицтво" письменника, адже Запорожжя доби після Хмельницького є для нього збіговиськом відважних, але диких гультіпак, чия анархічність, невизнання над собою жодної сталої влади й призвела до швидкої втрати державницьких здобутків "Великого гетьмана": "...Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає пивовар казани в броварні, кидають шевці і ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини немочних батьків і матінок, і всяким манівцем да ночами, степами, тернами да байраками чимчикує на Запорожжє..." [12, с. 21]. Натомість незаперечним позитивним чинником для Куліша є городове – "кармазинове" – козацтво, яке підтримувало лад в автономній Гетьманщині [20, с. 75].

У романі присутня історична інформація про те, що до Запорозької Січі "сходилися бурлаки з усього світу: прийде турок – і турка приймають; прийде німець – і німець буде запорожцем, аби перехрестись та скажи: "Вірую во Христа Ісуса, рад воювати за віру християнську" [12, с. 51]. У пізніших історичних творах Куліш стверджуватиме, що саме ця суміш зумовила руйнівні та анархічні тенденції серед запорозьких козаків: "По формах запорожской кочевой республики, принимавшей к себе всех и каждого, без спроса, кто он и зачем бросил города, эта республика-вольница необходимо должна была состоять из представителей всех вер, так точно, как она состояла из представителей всех племен, сословий и состояний <...>. Козацкое скопище, организовавшееся в своеобразную республику, было, во-первых, продуктом Азии <...>. Во-вторых, оно было продуктом Европы" [19, с. 6–7].

Куліш відтворив соціальні суперечності тогочасної України після переможної Визвольної війни й здобуття автономії: між поміщиками та селянами, шляхтою і міщанами, міщанами й городовими козаками, старшиною та рядовим козацтвом. А одним із наслідків цих суперечностей якраз і стала "чорна рада", у якій взяли участь народні низи – "чернь" [13, с. 9]. У ролі композиційного стрижня автор уміло використав романічний мотив дороги. Тобто до центральної, кульмінаційної події

– "чорної ради" – твір складається зі сцен зустрічей і зіткнень старого Шрама й молодого Шраменка, що подорожують по Лівобережжю, з окремими особами та групами людей. Крізь сприймання головним чином цих двох героїв письменник показує життя і соціальну психологію різних станів і верств тогочасної України.

Кожен із головних персонажів "Чорної ради", виявляючи своє ставлення до суспільно-політичних подій, власну "філософію життя", втілює певну соціально-політичну ідею. Різноманітність позицій персонажів відбиває Кулішеві уявлення про існуючі суспільно-політичні орієнтації, моральні переконання, життєві цінності українців. Ідеалом Сомка та Шрама, як не раз підкреслювали дослідники, є українська автономна феодальна республіка; кобзаря – індивідуальна моральна чистота, духовне самовдосконалення; "юродиствуючого" запорожця, курінного отамана Кирила Тура (своєрідного байронічного героя на український лад) – ірраціональне життя за невідомими законами серця; старого запорожця Пугача – соціальна рівність, демократична козацька республіка, втілення месіанського соціально-визвольного призначення Запорізької Січі (на цьому образі позначилися утопічні уявлення XIX ст.). Сподівання Череваня – заможне хуторянське життя, повне всіляких втіх і насолод; Петра та Лесі – родинна ідилія.

"Чорна рада" побудована на протиставленні ідеологічних і моральних позицій різних персонажів, що характерне для романтичного мислення Куліша. Твір внутрішньо полемічний, автор підкреслює, що кожен із персонажів несе "свою правду" (станову, національну, моральну, психологічну, вікову). Остаточно ж політичні симпатії письменника на баці городової козацької старшини, а саме Шрама та Сомка, які висловлюються за впорядковане станове суспільство як антипод нерегульованій запорозькій вольниці, що загрожує несподіваними соціальними антигромадськими вибухами [13, с. 9].

Помітно, що центральним у творі є конфлікт (наскрізний для Куліша) між державобудівничим і руїнницькими початками в українській історії. Перший у романі уособлює старшина городових козаків (Сомко, Шрам), другий – запорозька стихія. У виснажливій боротьбі цих двох політичних сил і вбачає письменник трагедію України.

У міру згасання старокозацьких родів та зменшення їхнього впливу на національну справу, видозмінюється й погляд Куліша на роль козацтва в українській історії. На початковому етапі державотворчу функцію Куліш визнавав за значним заможним козацтвом, убачаючи в козацькій голоті лише руїнницький потенціал. А в процесі громадсько-політичної діяльності в 60–80-ті рр. XIX ст. він, ще віддаючи належне козацькій аристократії, вже був схильний радше руїнництво вбачати в цілому козацькому етапі української історії. Наприкінці життя взагалі називав козаччину боковою тупиковою гілкою національної історії, протиставляючи їй "старорущину" (Києво-Руський період) як питомо українську цивілізаційну частину всеукраїнського розвитку [1, с. 42].

Як правило, образ "козака" в романі характеризується через призму його стосунків (по низхідній) з: поляками → татарами → турками → євреями → росіянами: 1) стосунки з ***ляхами*** ("проклятущими"), які прагнули, "конституючи в городах і селах, беззаконні окорми і напитки од людей вимагати, жінок та дівчат козачих, міщанських і посполитих безчестити і мордувати, людей серед зими по лотках льодовитих у плуг запрягати, а жидам приказувати їх бичувати й поганяти" [12, с. 20]; 2) у ставленні *до* ***татарів*** ("татарви"), як і до поляків, на першому місці критерій віросповідання; 3) відносини *з турками* (безбожними) у творі окреслено через репліки персонажів; 4) щодо *євреїв* (жидків), то тут стиль розмов героїв переходить на рівень побутовий: ідеться про наболілу проблему пияцтва православних, до якого їх привчають "жиди"; 5) влада *московського царя* сприймається переважно як спосіб об'єднання української землі під однією булавою ("короною") з метою втихомирити козацьку чернь, не допускати анархії, показати місце гетьманської влади [6, с. 18].

За романом можемо окреслити гіпотези щодо причин тогочасного розбрату в Україні, а саме: 1) у більшості населення відсутня національна свідомість; 2) в основному люди пасивні й живуть за правилом "моя хата скраю"; 3) в умовах бездержавності багато хто зумів пристосуватися, виживаючи за рахунок власної честі та свободи; 4) немає ніякого *славного козацтва*, а є розжиріла козацька старшина, запорозькі волоцюги і раболіпні незаможні селяни, які за кварту горілки звеличать будь-кого; 5) козацька старшина встигла викопати прірву між собою та простолюдом, який для

неї "голота", "іродові душі"; 6) у народі є живі здорові сили, які захищають загальнонаціональні інтереси, і тільки через це Україна живе, а не безмовно піддається пройдисвітам або зайдам [17, с. 12].

Куліш робить висновки: що радикальніша збройна революція, то більше вона може покликати до активного суспільного – чи, радше, антисуспільного – діяння темну юрбу, породити варварські акції, сваволю, терор, спрофанувати високі цілі, врешті-решт підмінити демократичний ідеал тоталітарним режимом, створити загрозу здобуткам націоналізації і культури. Людина та народ з низьким культурним рівнем ніколи не зможуть стати по-справжньому вільними, а тому охлократії (влади натовпу, юрби) історик побоювався більше, ніж освіченого абсолютизму. "Не мовчатиме воно ж вічно, – писав Куліш в "Історичному оповіданні", маючи на увазі Шевченків вислів "На всіх язиках все мовчить", – колись-таки та заговорить. Добре ж, коли б заговорило мовою інтелігенції. А от біда, як дика сила деспотизму та викличе з пекла дику силу рабства!" [13, с. 11].

"Чорна рада" П. Куліша несе нам, сучасникам, такі ідеї державотворення: майбутній гетьман України, "козак хоч куди", волею своєю перед усім українським народом повинен зобов'язатися: 1) Лівобережну та Правобережну Україну з'єднати воєдино, "щоб знав, де вовк а де лисиця" [12, с. 22]; 2) усім станам рівними бути: козаку – шабля і всяка зброя; селянину – земля і плуг, городянам – терези [12, с. 44]; 3) суди – рівні, справедливі та відкриті; 4) у зовнішніх відносинах з іншими державами жити в злагоді та мирі, але й іншим державам не зазіхати на нашу свободу; 5) кожен вільний у віросповіданні, але не обусурманюватися, "не турчитися", не бігати з приходу в приход, а віри своєї триматися і нащадкам передавати [17, с. 12].

Таким чином, можемо зауважити основні уроки з роману П. Куліша "Чорна рада": твір віддзеркалює наше трагічне історичне минуле; дає змогу осягнути серцем і розумом сьогоденні та вічні проблеми, зокрема державного будівництва; наводить на думку, що доля держави залежить від кожного зокрема та всіх загалом, а вибори гетьмана (президента) – це обрання шляху для майбутньої України.

Література

1. Гирич І. Пантелеймон Куліш на тлі суспільного життя / І. Гирич // Історія в школах України. – 2005. – № 1. – С. 41–44.
2. Гончарук П. Апостол української державності (до 190-річчя від дня народження П. О. Куліша) / П. Гончарук, О. Путро // Київська старовина – 2008. – № 3. – С. 3–20.
3. Гончарук П. С. Суспільно-політичні та історичні погляди П. О. Куліша. / П. С. Гончарук – К., 2006. – 261 с.
4. Дорошкевич О. "Чорна рада" П. Куліша / О. Дорошкевич // Українська література. – К., 1945 – Ч. 1–2.
5. Дроздова О. Соціально-історичний роман "Чорна рада" Пантелеймона Куліша / О. Дроздова // Берегиня. – 2005. – № 1. – С. 17–20.
6. Желєзна Юлія. Козацтво як державотворчий символ (в романі Пантелеймона Куліша "Чорна рада") / Ю. Желєзна // Українська мова та література. – 2008. – № 1–2. – С. 16–18.
7. Жулинський М. Г. Із забуття в безсмертя / М. Г. Жулинський. – К., 1999. – 212 с.
8. Зінкевич О. До 175-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша / О. Зінкевич // Молода нація: [альманах; упоряд. М. Розумний, О. Проценко]. – К.: Смолоскип, 1996. – С. 53–55.
9. Кирилюк Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього / Є. Кирилюк. – К., 1929. – 121 с.
10. Ковальов А. П. П. Куліш як історик / А. П. Ковальов // Український історичний журнал. – 1969. – № 8.
11. Коцюбинський М. Зібрання творів: В 6 т. / М. М. Коцюбинський. – К., 1961.
12. Куліш П. О. Чорна рада / П. О. Куліш. – Х.: Євроекспрес, 2000. – 384 с.
13. Нахлік Є. К. Панько Куліш / Є. К. Нахлік // Куліш П. О. Чорна рада. – Х.: Євроекспрес, 2000.
14. Нахлік Є. Позитивізм в рецепції П. Куліша / Є. Нахлік // Філософська і соціологічна думка. – К., 1994. – № 11–12. – С. 121–142.
15. Мельник А. Сенергетичні тенденції філософії П. Куліша / А. Мельник // Філософські обрії. – 2005. – № 13. – С. 157–169.
16. Олійник М. Одержимий духу / М. Олійник // Пантелеймон Куліш. Чорна рада. – К., 1990. – С. 5–16.
17. Пастух С. М. Проблеми державності України в романі "Чорна рада" П. Куліша / С. М. Пастух, В. І. Ободовська // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2008. – № 36. – С. 11–13.
18. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом. – Чернівці, 1911. – Т. 7.
19. С'єдіна Джована. "Чорна рада" Пантелеймона Куліша. Українська та російські версії: відмінності й подібності / Джованна С'єдіна // Слово і час. – 2004. – № 7. – С. 3–12.
20. Стріха Максим. Концепція української духовності в романі "Чорна рада" / Максим Стріха // Молода нація: [альманах; упоряд. М. Розумний, О. Проценко]. – К.: Смолоскип, 1996. – С. 73–77.
21. Томашівський С. Куліш і українська національна ідея / С. Томашівський // Українська культура. – 2005. – № 11–12. – С. 32–33.
22. Франко І. Твори: У 50-ти т. / І. Я. Франко. – К., 1981.

Людмила Бабенко

ЯК ВИКОРІНЮВАЛИ УКРАЇНСЬКИЙ БУРЖУАЗНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЛТАВСЬКОМУ ПЕДІНСТИТУТІ

(Євген Михайлович Кудрицький)

Упродовж десятиліть існування радянської влади в Україні поняття "український буржуазний націоналізм", "український сепаратизм" були невід'ємними складовими здійснюваної національної політики. Ця політика мала забезпечувати монолітність багатонаціональної держави СРСР і, таким чином, розцінювалася як запорука побудови комуністичного суспільства. По суті, національна агресія застосувалася в карально-репресивній практиці більшовицького режиму й зламала долі мільйонів українських патріотів, у першу чергу представників наукової та творчої інтелігенції. Серед них був і Євген Михайлович Кудрицький – учений, педагог, громадський діяч. Період його трудової діяльності в Полтавському педагогічному інституті співпав із посиленням репресій кінця 30-х років XX століття.

До гіпертрофованих масштабів зросла тоді роль Державного політичного управління (ДПУ) та Головного управління державної безпеки НКВС. Спецслужби мали величезний вплив на партійно-державний апарат через надання йому всебічної інформації й нерідко формували певні тенденції державної політики. Так, циркулярні листи "Про українську громадськість" від 30 березня 1926 року та "Про український сепаратизм" від 4 вересня 1926 року, які були підготовлені в Секретному відділі ДПУ, орієнтували місцеві органи в питаннях про "сутність, історію і тактику українського сепаратизму", а також висували конкретні завдання, що їх мали розв'язувати органи ДПУ. Зазначаючи, що "новий національний курс" після XII з'їзду ВКП(б) зробив неможливим продовження збройного опору більшовицькій владі, документи наголошували, що українські націоналісти перенесли вістря своїх зусиль на "культурний фронт", використовуючи легальні можливості для протидії. У складі Секретно-політичного відділу ДПУ, створеного 4 квітня 1931 року, існував спеціальний 2-й відділ, який займався "українською контрреволюцією", в тому числі і "наркоматом освіти з усіма його органами". 1937 року в 500 разів, порівняно з 1934-м, зросла кількість притягнутих до карної відповідальності за статтею "буржуазно-націоналістичні угруповання" [1].

У цій політичній атмосфері доля Є.М.Кудрицького виявилася фактично приреченою на суворі випробування. Загальна істерія навколо питання загрози націоналізму та боротьба із залишками українізації робили небезпечною для життя галузь його професійної діяльності – викладання української мови в педагогічному виші.

Євген Михайлович народився 18 лютого 1894 року в містечку Коростишеві Житомирської області в родині вчителя. Середню освіту здобув у Житомирській другій гімназії, вищу – в Київському університеті (відділ класичної філології історико-філологічного факультету). У 1917 році розпочав педагогічну діяльність, спочатку на курсах вечірнього профуніверситету, а з 1918 року в середніх школах Житомира викладачем української та латинської мов. 1919 року місцеву вчительську семінарію було реорганізовано в педагогічний технікум, і Кудрицький викладав у ньому українську мову й літературу до 1928 року, поки не був запрошений у Житомирський інститут соціального виховання. Упродовж 1931–1933 рр. він викладач мовознавчих дисциплін у Запорізькому педагогічному інституті профосвіти й одночасно – керівник кафедри мовознавства. У 1933 році розпочинає науково-педагогічну діяльність у Полтавському педагогічному інституті, про що свідчить копія наказу наркома освіти від 22 вересня 1933 року, згідно з яким "тов. Кудрицького переведено до Полтавського педінституту доцентом мовознавства". Фрагментарні архівні дані [2], матеріали слідчої справи [3], коротка біографічна довідка та згадки в контексті історії філологічного факультету [4] складають уявлення про нього як цілісну

особистість із розвиненим почуттям власної гідності, стійкою системою моральних цінностей; талановитого педагога і вченого-дослідника. Як зазначав він сам, найбільшу фахову зацікавленість мав до історії української мови. У цьому напрямі розвивалися й наукові пошуки, хоч у довоєнний період більшість статей і розвідок залишилися в рукописах, зокрема "До питання про походження української мови", "До питання про розвиток української літературної мови 40–60-х років XIX ст. (Шевченко, Куліш)", "Значення М. П. Старицького у розвитку української літературної мови в 70–80-х років XIX ст.", "До питання про формування стилів української літературної мови в 70-х рр. XIX ст.". На часі були проблеми марксистсько-ленінських принципів методології в науці та освіті, про що свідчить тематика різноманітних семінарів, зборів, засідань кафедри тощо. Один із виступів доцента Кудрицького мав назву "Енгельс і питання мовознавства". Євген Михайлович знав грецьку, латинську, англійську, німецьку, французьку, польську, російську мови, вирізнявся глибокою ерудованістю, інтелігентністю, чим викликав роздратування певної частини пролетарсько-селянського студентського загалу й окремих колег.

Посилення репресій та боротьба з проявами націоналізму в республіці не обминули й педінститут. Під арешт потрапили його директор Онисін та викладачі Колясинський, Маслик, Панкратьєв. Це був сигнал до початку цькування оточення опального керівника, яке мало засвідчити перед партійно-державними структурами класову пильність і більшовицьку принциповість нового керівництва вишу. Кудрицький не випадково був обраний об'єктом осуду й таврування. 1929 року він уже піддавався арешту в зв'язку із справою СВУ й упродовж місяця перебував під слідством, але був звільнений і наступного ж дня повернувся до викладацької роботи. Однак, як зазначав пізніше в бесіді заступник наркома освіти, "ця темна пляма у житті" компрометувала його "як викладача інституту", робила вразливим щодо політичної благонадійності. З іншого боку, видавалися підозрілими будь-які ділові стосунки з репресованим колишнім директором. Навіть відзначення Євгена Михайловича дирекцією і профспілковою організацією інституту "як відмінника учбового процесу", винесення подяки і преміювання грошовою нагородою в сумі 245 карбованців (наказ № 37 від 3 липня 1936 року) спрацювало проти нього.

Виконання безпосередніх професійних обов'язків викладача кафедри української мови, принциповість в оцінюванні знань студентів послужили підставою для розгляду на зборах "інститутського активу" 19–20 вересня 1937 року, на яких були присутніми 500 чоловік. Сигналом до їх скликання стала стаття "Націоналістичне кубло в Полтавському педінституті", опублікована в газеті "Соціалістична Харківщина". Вона закликала "врешті покласти край діям розпоясавшогося троцькістсько-бухарінського буржуазно-націоналістичного охвістя". Секретар парткому у своєму виступі звинуватив Кудрицького вкупі з деканом мовно-літературного факультету Самійленком, колишнім директором Онисіним, завідувачем кафедри Москаленком, що ті "навмисно розвалили роботу факультету, і 40% випускників не витримали державних іспитів". Ще до зборів низка студентів, які отримали незадовільні оцінки, звернулися в партком інституту зі скаргою на неякісне викладання курсу сучасної української мови: йшлося, нібито Кудрицький приходив на лекції непідготовленим, відмовлявся розтлумачувати матеріал на їхнє прохання, упереджено ставився до студентів-активістів тощо. "Зловісна роль" Кудрицького проявлялася також і в тому, що, не погоджуючись із низькою якістю підготовки майбутніх учителів-словесників, він пропонував не допускати до державних іспитів студентів, які в контрольному диктанті допустять більше трьох помилок. Доповідач підсумував свою оцінку так: "Кудрицький, цей взяв собі за метод провадити свою націоналістичну ворожу роботу на мовному фронті, викривляючи навмисно по-ворожому і те, що творили студенти". Правда, вже після звільнення з посади з'ясувалися деякі обставини низької успішності студентів, до яких Євген Михайлович не був причетним. У 1935–1936 навчальному році до Полтавського інституту були переведені 6 груп студентів 2 курсу історичного й економічного факультетів Кременчуцького, Лубенського, Черкаського і Сумського педагогічних інститутів і технікумів на 3 курс мовно-літературного факультету. З представлених при переведенні екзаменаційних відомостей видно, що курс української мови вони раніше не вивчали і в новому виші їх знання з мови не перевірялися.

З різкою критикою опального викладача рідної мови виступали й інші учасники зборів. Узявши слово, Кудрицький спробував

захистити себе та розставити крапки над "і": "Минулого року у вересні була методологічна помилка, яку я допустив у читанні своїх лекцій. Цю помилку я засудив і зараз цієї помилки не забуваю. Я чув ряд заперечень щодо моїх помилок. Я чую докори лише від студентів IV курсу, які говорять, що на лекції я приходжу непідготовленим. Я дуже перевантажений, читаючи по 12 лекцій в день. Товариш "Х" (з етичних міркувань тут і далі прізвища викладачів і студентів не називаються – *Л. Б.*) вказує мені, що я сказав: "Вороги, чи як ви їх там величаєте". Насправді я говорив так: "Збірник "Синтаксичні вправи", де написано ім'я ворога народу Кулика та Первомайського, але за останнього ще немає ніяких відомостей".

Вочевидь, виступ потонув у несхвальній реакції залу, і президія зборів позбавила оратора слова, записавши до протоколу: "За замазування своїх помилок тут же на зборах активу й ухиляння від видимих обвинувачень, поданих у газеті "Соціалістична Харківщина", й зокрема тут виступаючими товаришами, слова, за постановою загальних зборів, Кудрицький позбавляється". У заключному виступі секретаря парторганізації у зневажливому тоні наголошувалося: "Наші завдання полягають у тому, щоб всі сили спрямувати на викорінення шкідницької діяльності Онисіних, Самійленків, Крупеннікових, Кудрицьких і других у нашому інституті".

Викорінення стало доконаним фактом уже через тиждень. У службовій характеристиці зазначалося, що, пропрацювавши на посаді викладача української мови з 1932 по 1937 рік, Євген Михайлович "звільнений за наказом №122 від 26.09.1937 року за протягування ворожо-націоналістичних поглядів, за неодноразове застосування ворожих прикладів, що подавалися студентам під час лекцій з української мови".

Підсиленню вакханалії цькування допомогла опублікована 10 січня 1938 року в газеті "Більшовик Полтавщини" невелика стаття "Вороже кубло в Полтавському педінституті" за підписом трьох студентів-комсомольців, де знову в числі "ворогів" згадується Кудрицький.

Упереджене ставлення й несправедливе звільнення спонукали скривдженого викладача звернутися з заявою до заступника наркома освіти УРСР Льовшина з проханням розібратися в його справі. Автор заяви додав до неї характеристику за підписом завідувача кафедри А. Москаленка, у якій відзначається високий теоретичний рівень викладання курсів історії української мови та сучасної української мови, довідку, що засвідчує його прикріплення до Київського державного університету для роботи над кандидатською дисертацією, тези з теми дослідження "Процес формування української літературної мови середини XIX сторіччя: лексика, граматика, мовна теорія і практика П. Куліша", а також указав, що "свою наукову і академічну роботу тісно пов'язував з громадською, завжди працюючи на виборних посадах". Результатом вивчення комісією обставин звільнення стала всього лише словесна еквілібристика у формулюванні наказу №2131: "...звільнити як невідповідаючого вимогам Полтавського педінституту". Повторне звернення з проханням про поновлення на роботу – в грудні 1937 року – керівництво інституту відкинуло. Наркомат освіти направляє Є. М. Кудрицького на посаду виконуючого обов'язки доцента кафедри української мови Київського педінституту, де склалася критична кадрова ситуація – нерепресованим лишився тільки один викладач. Попрацювати тут вдалося всього 3 місяці.

Тим часом у Полтаві з призначенням на посаду начальника обласного управління НКВС О. Волкова без достатніх агентурних та слідчих матеріалів фабрикувалися нові гучні кримінальні справи по викриттю організованого і розгалуженого "націоналістичного підпілля", які потребували фігурантів. Кудрицький не випадково опинився в полі зору полтавських чекістів, беручи до уваги створену йому репутацію "буржуазного націоналіста".

9 квітня 1938 року IV відділ Управління державної безпеки Полтавського облуправління НКВС приймає постанови про початок слідства у справі Кудрицького та запобіжний засіб щодо його утримання в тюрмі з формулюванням: "...є активним учасником антирадянської націоналістичної організації, за завданням якої проводить антирадянську діяльність". Приїзд Євгена Михайловича до сім'ї, що залишилася проживати в Полтаві, 2 травня був використаний для його арешту. Вивчення матеріалів архівно-слідчої справи Кудрицького переконує, що це була типова штучно сфабрикована справа, побудована на показаннях свідків, які часто оперували випадковими, непереконливими фактами, почувши про них від інших, не були знайомими з обвинувачуваним особисто. На допитах слідчі вперто домагалися визнання належності до "військово-повстанської націоналістичної

організації", застосовували методи морального і фізичного тиску, не володіючи бодай найменшими доказами вини заарештованого, а він категорично відкидав безглузді закиди.

Які ж факти, зафіксовані в протоколах, використовувалися проти Кудрицького? Вони, до речі, проливають світло на передумови влаштованої в 1937 році обструкції і наступного звільнення педагога. Колеги і студенти, залучені до слідства як свідки, вказували, що на заняттях він наводив приклади словотворення за допомогою суфіксів "ізм", "іст", "ина" – фашизм, фашист, націоналізм, націоналіст, скрипниковщина (інших ніхто назвати не зміг), чинив наклеп на радянську дійсність фразою: "Робітники-будівельники не мають житла", вихваляв капіталістичний лад: "Немає кращої в світі країни, ніж Франція" (як виявилося, ці слова належали іншому викладачеві), рекомендував студентам заборонену літературу репресованих авторів та поширював її (однак на той час їх прізвища ще не були вилучені з навчальних програм, а книг катастрофічно не вистачало). Окремі протоколи при зіставленні є абсолютно ідентичними, хоч допитувалися різні свідки – при О. Волкові набула поширення практика складання "липових" протоколів, аби прискорити доведення справи до завершення.

19 липня 1938 року слідство завершується ухвалою постанови про направлення справи Кудрицького на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР, але вона повернулася на додаткове розслідування в грудні того ж року. Було враховане його прохання для спростування брехливих звинувачень з'ясувати низку моментів, зокрема розшукати студентів, які навчалися на 3 курсі в 1936 році, і додати до справи їх конспекти з "фатальними суфіксами" та тези до теми дисертаційного дослідження нібито націоналістичного змісту, провести очну ставку з колишнім директором Онисіним, долучити документи, що характеризують позитивно трудову діяльність і т. ін. Проте це була звичайна процесуальна формальність, тому що оперуповноважений 2 відділення ІУ відділу УДБ УНКВС Савельєв зробив висновок, що зазначені студенти закінчили вуз у 1937 році, "тому виявити і долучити будь-які конспекти неможливо; запросити матеріали від комісії НКО УРСР неможливо, так як це пов'язано з затягуванням слідства, з одного боку, і відсутністю необхідності для слідства, з іншого боку; неможливо також долучити до справи показання Онисіна або допитати його у справі Кудрицького, так як Онисін засуджений за антирадянську діяльність". Отже, доля людини мало важила в інтересах слідства, до того ж, вона вже була фактично визначеною. Про це свідчить один цікавий документ у справі – довідка про стан здоров'я Кудрицького, видана начальником санчастини УНКВС: "Ув'язнений Кудрицький інфекційних захворювань не має і за станом здоров'я може бути направлений в будь-яке місце Радянського Союзу. Має правосторонню пахову грижу, яка цьому не перешкоджає". Відкривалася реальна перспектива поповнити шеренги працюючих на ударних новобудовах Півночі або Далекого Сходу.

У звинувачувальному висновку від 11 січня 1939 року констатувалося: "<...> на території Полтавської області викрита і ліквідована антирадянська націоналістична військово-повстанська організація, яка готувала збройне повстання проти Радянської влади з метою її повалення <...>. Розслідуванням встановлено, що Кудрицький є учасником антирадянської повстанської організації, ліквідованої УДБ ПОУ НКВС в 1938 році...". Справа передавалася до Полтавського обласного суду, вирок якого виявився надзвичайно суворим, незважаючи на абсурдність звинувачень і відмову підсудного визнати себе винним – 10 років виправно-трудових таборів і 5 років ураження в політичних правах.

Є. М. Кудрицький вирішив продовжити боротьбу за справедливість і, як це не парадоксально, переміг у двобої з системою. Подання першої касаційної скарги до Верховного суду УРСР закінчилося переглядом справи і висновком про те, що "неправильна кваліфікація злочину Кудрицького вплинула на обрання для нього надто суворої міри покарання, ізолювати його від суспільства на такий довгий строк немає потреби". 26 квітня 1939 року попереднє покарання замінили на 4 роки таборів і 2 роки ураження в правах. Наступна касаційна скарга була адресована Верховному суду СРСР. Велику наполегливість виявив адвокат звинувачуваного Рижков, а М. І. Степаненко, покликаючись на спогади відомого вченого М. І. Жовтобрюха, вказує, що рятівницею стала дружина Олександра Михайлівна, яка їздила в Москву на прийом до К. Є. Ворошилова [5, с. 28]. Останній дав розпорядження втрутитися в розгляд скарги. В ухвалі Судової колегії в кримінальних справах Верховного суду СРСР від 26

січня 1940 року нарешті акцентувалась увага на формалізмові слідства і надуманості звинувачень. Попередній вирок скасовувався, справа за відсутністю складу злочину припинялася, а Євгена Михайловича належало звільнити з-під варти. Проте постанова слідчого відділу про звільнення вийшла аж 3 липня 1940 року. У документі полтавські чекісти змушені були визнати: "Перевіркою матеріалів слідчої справи встановлено, що злочини, які інкримінуються Кудрицькому за ст.54–10 ч.1 КК УРСР, слідством не доведені, а тому рішення Колегії Верховного суду СРСР є правильним".

У вересні 1940 року Євген Михайлович повертається до викладацької роботи в Полтавському педінституті, успішно працює над дисертацією, робить доповіді з окремих розділів на засіданнях кафедри, готується до здачі кандидатських іспитів. Та новим випробуванням стали війна і окупація. Як пояснює він сам, вчасно евакуюватися не встиг, оскільки дозвіл на виїзд отримав занадто пізно – 17 вересня. Разом із сім'єю довелося працювати на громадському дворі в с. Бречківка, створеному німецькою окупаційною владою. Щоб покращити матеріальні умови родини, у січні 1942 року погодився зайняти посаду керівника відділу мистецтва в міській управі, а пізніше – інспектора господарських справ у відділі освіти. "З німецькими або пронімецькими службовими колами не мав близьких дружніх зв'язків і всіляко уникав їх на якому б то не було ґрунті," – вказував в одному з документів Є. М. Кудрицький.

Після відновлення навчального процесу в 1943 році викладач із багаторічним стажем призначається виконуючим обов'язки завідувача кафедри української мови, про що клопотав перед наркоматом освіти директор інституту Ф. Редько. На цій посаді він перебував до 1946 року.

Із часом Євген Михайлович Кудрицький повернувся на свою батьківщину – до Житомира, де працював на викладацькій роботі до кінця життя, користувався заслуженим авторитетом у наукових філологічних колах республіки. Полтавський період, сповнений тяжких випробувань, принижень, завданих політичним режимом, не зламав духу, прагнення до творчої праці, не змусив відмовитися від улюбленої справи та спілкування з молоддю, яка, як і її вчитель, мала непереборну любов до рідної мови.

Література

1. Реабілітовані історією. – Київ – Полтава, 1992.
2. Особиста справа Кудрицького Є. М. // Архів Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
3. Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області. – Спр. 639-С.
4. Бабенко Л. Л. Історична довідка про факультет української філології / Л. Л. Бабенко, С. В. Соколова // Наукові записки: Серія філологічна. – Полтава, 1994. – С. 4–21.
5. Степаненко М. І. Учені-філологи Полтавського педагогічного інституту / М. І. Степаненко // Наукові записки: Серія філологічна. – Полтава, 1994. – С. 22 –29.

Віктор Ревегук

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ НА ПОЛТАВЩИНІ (1941–1945 рр.)

Однією із закритих тем у роки комуністичного режиму була участь українських патріотів в антифашистському Рухові Опору, зокрема діяльність українського національно-патріотичного підпілля на Полтавщині, про яке заборонялося навіть згадувати. Проте і в умовах державної незалежності України дослідження теми пов'язане з численними труднощами, викликаними насамперед браком документів. Позаяк боротьба ОУН–УПА в роки радянсько-німецької війни не дістала офіційного визнання на державному рівні, ті з них, що зберігаються в архівах СБУ, стали доступними для дослідників лише в останні роки. Тому авторові довелося вишукувати і систематизувати розрізнені факти в публікаціях тих дослідників, які зверталися до історії ОУН–УПА, а також у спогадах учасників націоналістичного підпілля. Деякі матеріали були знайдені у фондах архіву УСБУ в Полтавській області, Полтавського обкому КП(б)У та районних управ, що існували в роки німецької окупації. Виявлені документи (а це – переважно радянські й

німецькі джерела) хибують суб'єктивністю, адже обидва тоталітарних режими вороже ставилися до національних домагань українського народу, намагалися всіляко їх очорнити і в той самий час перебільшували успіхи своїх каральних органів у боротьбі з національно-патріотичним підпіллям.

Імена багатьох українських патріотів-підпільників невідомі, адже вони боролися і вмирали безіменними або під псевдонімами. Навіть в опублікованих за кордонами СРСР спогадах вцілілих членів підпілля ОУН донедавна не розголошувалися імена всіх його учасників, щоб не зашкодити тим українським патріотам та їх сім'ям, які ще залишалися жити за залізною завісою – в Радянському Союзі. Найбільш повну картину діяльності національно-патріотичного підпілля на Полтавщині в роки радянсько-німецької війни дають опубліковані 1997 року журналом "Київ" спогади безпосереднього учасника подій Миколи Соколовського, але про ступінь їх достовірності та об'єктивності судити важко.

Із початком радянсько-німецької війни із Західної України на схід вирушили утворені ОУН похідні групи мельниківського та бандерівського спрямування, до складу яких за різними даними входило від 4 до 7 тисяч осіб. У підготовленій восени 1941 року німецьким командуванням доповідній записці Е. Коху про політико-економічне становище говорилося, що "із західних районів України, в особливості із генерал-губернаторства, виїхали українські інтелігенти у східні області і вимагають там не лише незалежності, але навіть закликають саботувати німецькі заходи" [18, Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 108. – Арк. 7]. Здебільшого це були молоді люди, щирі патріоти України, які прагнули в умовах німецько-фашистської окупації згуртувати українців навколо національної ідеї і повести їх на боротьбу за свободу і незалежність своєї Батьківщини, яка потерпала під гнітом двох тоталітарних режимів – сталінського і гітлерівського. Шлях похідних груп ОУН на Слобожанщину і Донбас пролягав через Полтавщину.

У Києві мельниківці створили свій керівний орган – ОСУЗ (осередні та східні українські землі), який охоплював Київську, Полтавську, Чернігівську, Житомирську і Вінницьку області України. Одну з похідних груп ОУН (мельниківців) очолив Ярослав Якимець. До неї входили галичани – студенти Ярослав Лашин, Володимир Попович і Степан (прізвище невідоме). Серед учасників Похідних груп були і полтавці, учасники визвольних змагань 1917–1921 років, які з різних причин опинилися на еміграції. Зокрема протягом 17–19 липня 1941 року на схід вирушили Іван Гармаш, Григорій Падалка, Юрій і Денис Матвіїви, Іван Прохват, Степан Шахрай, Володимир Бідик та Марія Безпалова [17]. У кінці вересня 1941 року до Полтави був переведений і голова обласного проводу ОУН на Вінниччині Василь Яворів (псевдо – "Бойко" і "Микола") та референт жіноцтва обласного проводу, прізвище якої невідоме [13, с. 88]. Усі вони пройшли короткотермінові курси, до програми яких входили такі теми: програмні засади ОУН, марксизм і московський більшовизм, стратегія і тактика Похідних груп на центральних і східних теренах України, пропаганда і конспірація [11].

Значну роботу по виявленню та згуртуванню національних сил на Полтавщині провів один із лідерів ОУН мельниківської орієнтації, уродженець міста Рогатина в Галичині Богдан Онуфрик ("Коник") – "молодий чоловік невизначеного віку, блідавий шатен ледь похилої постави, з виразом на обличчі хворого на якусь хронічну шлункову недугу" [16, с. 82]. Одним із його завдань було формування з українських патріотів органів місцевої влади – допоміжної окупаційної адміністрації, з тим щоб ці люди стали носіями української державницької ідеї на окупованих німцями землях.

Після нетривалого перебування в Полтаві Онуфрик вирушив на Слобожанщину. Ідучи пішки від Полтави до Харкова, він, за спогадами Осипа Жалоби, в Іскрівці, Чутовому, Коломаку, Валках і Люботині скликав збори місцевої інтелігенції та української людності і за їх рекомендаціями підбирав "ідейних українців" на посади районних і сільських старост, адже легальна робота в органах місцевого самоврядування, хоч би які обмежені права вони мали, створювала більш сприятливі умови для пропаганди ідеї української державності. Онуфрик мав при собі "інтендантський мішок", з якого виймав та вивішував на приміщеннях управ українські синьо-жовті прапори [7].

У Харкові "Коник" у жовтні 1941 року зініціював створення Українського громадського комітету, який очолив старий професор Андрій Ковалевський. Громадський комітет об'єднував кілька десятків української інтелігенції і мав за мету створити українську владу в місті [1, Спр. 18299-С. – Арк. 54].

З різних джерел, що збереглися, достеменно відомо, що українське націоналістичне підпілля у формі осередків чи симпатиків ОУН діяло в Полтаві, Кременчуці, Лубнах, Миргороді, Пирятині, Лохвиці, Золотоноші, Яготині, Кишеньках і Малій Перещепині. Центром національно-патріотичного підпілля мельниківського спрямування в Полтаві стала міська управа. Її очолював бургомістр Федір Борківський – колишній старшина Української армії часів Визвольних змагань 1917–1921 років, особисто знайомий з С. Петлюрою та Є. Коновальцем. У січні 1918 року він брав участь у придушенні більшовицького повстання в Києві, де командував автопанцерними силами, що штурмували завод "Арсенал", при цьому був тяжко поранений. У справі "Спілки визволення України" був засуджений і десять років карався в радянських концтаборах.

5 жовтня 1941 року в Києві з уцілілих після "великого терору" 30-х років представників української інтелігенції, учасників Української революції 1917–1921 років та членів ОУН (м) утворилася Українська Національна Рада (УНР), яку очолив професор Микола Величківський. УНР мала представляти український народ перед німецькими окупаційними властями, піклуватися про стан народного господарства краю, сприяти розвиткові культури, освіти, національного життя. У своїй діяльності УНР мала спиратися на обласні і районні ради, до яких залучалися б усі державотворчі елементи. Системі більшовицьких рад належало надати український національно-державницький зміст.

Борківський був одним із учасників установчих зборів УНР, одночасно він очолював і Полтавську обласну раду, до складу президії якої входили молодий учитель Олександр Дигас, колишній старшина армії УНР Петро Дейнеко і Клименко. Зв'язковим між президією УНР у Києві та Полтавською обласною радою був Зенон Городиський [4].

У Полтаві діяли підпільники ОУН як мельниківської, так і бандерівської орієнтації. З доступних автору цього дослідження джерел важко судити про їх приналежність до кожної з гілок ОУН, адже вони обидві працювали для України й у рівній мірі зазнавали переслідувань від німців. Прикриттям для підпілля ОУН була робота в органах місцевої окупаційної адміністрації та тилових німецьких установах і штабах. Притулок їм давали українські патріоти, які ще залишалися живими після двадцяти років більшовицького терору. Зокрема допомогу членам Похідних груп ОУН надавала Полтавська управа Українського Червоного Хреста, в тому числі голова управи Галина В'юн та її мати Єлизавета Гришко, священик Української автокефальної православної церкви Демид Бурко та його дружина Антоніна, родини Потапенків, Потульницьких та ін.

Полтавські енкаведисти вважали, що підпільну організацію мельниківців у Полтаві очолював Петро Петрович Дейнеко – завідуючий адміністративним відділом міської управи. У кінці 20-х років його родина була розкуркулена, позбавлена землі й саду. Напередодні війни Дейнеко працював садівником у Полтаві. Найближчим його помічником, як вважали енкаведисти, була Галина В'юн (у написаних 1961 року спогадах вона про це не згадує), а активними учасниками Багмет і Олександр Дигас.

Олександр Дигас прибув до Полтави з еміграції невдовзі після приходу німців. Спочатку влаштувався на службу до поліції, а згодом перейшов на роботу до міської управи. З підпіллям ОУН був зв'язаний і його рідний брат Микола. Їх батько за службу в армії Петлюри радянською владою заарештовувався двічі. Будучи студентом Полтавського інституту м'ясної промисловості, М. Дигас піддався на шантаж чекістів і в 1935 році погодився стати "сексотом" НКВС, але наскільки сумлінно виконував свої "обов'язки", можна судити з того, що в 1937 році був заарештований і засуджений на 10 років тюремного ув'язнення [1, Спр. 3578. – Арк. 13, 67–70].

Дещо іншу версію про підпілля ОУН (м) наводить у своїх спогадах Микола Соколовський. У грудні 1941 року в Києві він вступив до ОУН, взявши при цьому псевдо "Біда". Один із лідерів ОУН "Коник" призначив його керівником ОУН (м) на Полтавщині, що, на наш погляд, не відповідає дійсності. Сам зміст спогадів суперечить цьому твердженню.

Соколовський народився 1910 року в селі Хорошому Павлоградського повіту на Катеринославщині. Його батько, священик УАПЦ, був розстріляний чекістами лише за те, що поховав за християнським обрядом декількох повстанців із загону отамана Гладченка. Навчався Соколовський у художньо-керамічній профшколі імені Гоголя при Миргородському однойменному технікумі. На канікулах додому не їздив, а ходив поводирем з кобзарями по містах і селах Полтавщини. Від них сам навчився грати на бандурі. У 1929 році

був заарештований у справі "Спілки української молоді" і п'ять років працював невільником у Карелії – будував Біломорканал. Звільнившись, улаштувався на роботу в Краматорську. 1935 року був призваний на службу до Червоної армії. Коли його будівельний батальйон перекидали на Далекий Схід, утік із Заволжя в Україну і за підробленими документами вступив до Київського художнього інституту. Перед одержанням диплома дивом уникнув арешту й виїхав до Криму, де працював художником у Сімферополі. Війна застала його в Полтаві [16, с. 33–34].

За словами Соколовського, мельниківцями були бургомістр Полтави Борківський, редактор обласної газети "Голос Полтавщини" Петро Сагайдачний (можливо, псевдо), начальник полтавської поліції, член ОУН ще з еміграції Петро Чуй та його заступник Мирошниченко, завідуючий земельного відділу міської управи Микола Скрипченко, агроном Григорій Оснач, майор Червоної армії Петро (прізвище невідоме), брати Петро і Олексій Громи та ін. З підпіллям ОУН (м) був зв'язаний і кобзар Іван Скляр [16, с. 15–20].

Сагайдачний став першим редактором "Голосу Полтавщини" восени 1941 року. Він мав завдання Проводу ОУН налагодити видання української періодики національно-патріотичного спрямування на окупованих німцями теренах Східної України. Сагайдачний – галичанин, побратим полковника А. Мельника, чотар корпусу Січових стрільців часів Української революції 1917–1921 років, ветеран Української військової організації і ОУН. Попри жорстоку німецьку цензуру з його ініціативи на шпальтах "Голосу Полтавщини", крім обов'язкових повідомлень німецьких властей та розпоряджень міської управи, друкувалися патріотичні вірші українських поетів, розповіді про героїв Крут і Базару, біографії визначних діячів українського національно-визвольного руху М. Драгоманова, В. Винниченка, С. Петлюри, Є. Коновальця та ін. Налагодивши видання "Голосу Полтавщини", Сагайдачний перебрався до Харкова, де очолив редакцію газети "Нова Україна".

Редактором "Голосу Полтавщини" німці призначили знаного українського педагога, професора Полтавського педагогічного інституту Григорія Ващенка, але свої обов'язки він виконував лише формально і жодного слова не надрукував у цій газеті, яка повністю контролювалася німцями. Контроль став особливо жорстким, коли газета з лютого 1942 року перейшла з підпорядкування міської управи до відділу пропаганди німецької армії.

Шефом "Голосу Полтавщини" став зондерфюрер Ротермунд. Місцевий матеріал у перекладі німецькою мовою йому подавали для перегляду, а після набору разом з оригіналом – для цензури. Тільки після цього дозволялося друкувати й розповсюджувати газету. Після від'їзду в лютому 1943 року Ващенка до Києва останнім редактором "Голосу Полтавщини" став Микола Коркішко – уродженець Кобеляк, який до війни працював кореспондентом "Комсомольця Полтавщини". Дописувачами "Голосу Полтавщини" були професор Михайловський, викладач Полтавського педінституту Федір Пошивайло, кооператор Федір Фісун та ін. [1, Спр. 17968-с. – Арк. 13–14, 22].

Полтавська поліція, укупі з міською управою, стала основним осередком мельниківців. Будучи в Полтаві, "Коник" загітував піти служити в поліцію колишніх полтавських гімназистів – емігрантів із Франції Олександра Шаруду та Івана Клименка, які восени 1941 року повернулися з чужини і пристали до мельниківців, хоч на еміграції вважали себе прибічниками гетьмана Скоропадського.

Шаруда – уродженець Шишак, "великий і дебелий, з чорною густою чуприною і такими ж бровами, із твердим карим поглядом, тип справжнього козака-запорожця, бракувало лише довгих вус". Клименко – родом з Оржиці: "трохи менший, мав шляхетну поставу і горбоносе обличчя Івана Гонти, рахманні, замислені очі" [16, с. 79]. В добу Української революції 1917–1921 років Шаруда та Клименко пішли добровольцями до війська Української Народної республіки і служили в полку Чорних запорожців під командою Петра Дяченка. Разом із своїм куренем у кінці 1920 року перейшли українсько-польський кордон і подалися на еміграцію. У перемогу Гітлера вони не вірили, за розкол ОУН напередодні радянсько-німецької війни не хвалили ані Бандеру, ані Мельника. У полтавській поліції Шаруда завідував політичним відділом, Клименко – кримінальним. Секретарем поліцейського управління близько двох тижнів служив і Соколовський, хоч у своїх спогадах він цього факту не згадує.

До складу мельниківського підпілля ОУН, як свідчив 19 жовтня 1943 року на допиті в органах НКДБ Степан Грига, входило близько 30 чоловік з числа жителів Полтави та навколишніх сіл. Крім названих вище, серед них були: Костянтин Павлович Вайденко, 1893 року народження, завідуючий паливним відділом міської управи; Яків

Семенович Четверило, 1895 року народження, уродженець села Чорноглазівки; Павло Іванович Шпигун, завідуючий бакалійним складом; Іван Трохимович Васильченко, виконавець міської управи; Петро Васильович Грінченко, бухгалтер міської управи; Степан Степанович Грига, завідуючий адресним столом міської управи, а також Петро Прокопович Марченко й Арсеній Григорович Дникало.

Грига 1937 року був засуджений за контрреволюційну агітацію, позаяк публічно висловлював невдоволення радянського владою. Приводом до його арешту став випадок у Клубі будівельників у Полтаві, коли той із своїми друзями Павлюком і Коротичем заспівав "Ще не вмерла Україна".

6 червня 1941 року в Григи закінчився термін покарання, і він повернувся до Полтави. Деякий час виконував столярні роботи вдома, а в лютому 1942 року за направленням Біржі праці перейшов на роботу до міської управи. Підпільники ОУН (м), за словами Григи, хотіли шляхом збройної боротьби проти німців і більшовиків домогтися створення незалежної Української держави [15, с.175].

Бандерівці також мали в Полтаві свою "п'ятірку", яку очолювали Ярослав Мудрий ("Окулярник") та Василь Яворів ("Зелений"). Вони прибули до Полтави зі Львова незабаром після приходу німців. Осідок мали на квартирі Олександри (Олесі) Потапенко на вулиці Котляревського, навпроти скверика. Господарка квартири була донькою відомого полтавського поета Мусія Кононенка і дружиною Митрофана Потапенка – працівника споживчої кооперації, репресованого 1937 року. Будучи членом ОУН (б), О. Потапенко працювала в Полтавській управі Українського Червоного Хреста. "Це була жертовна і відважна жінка-патріотка, – згадував пізніше М. Мартинюк, – безмежно віддана справі чинного націоналізму" [11, с. 39]. Запасна явка бандерівців знаходилася в їдальні на вулиці Олександрівській, де один час працювала Антоніна Кушнір (навпроти нинішнього ЦУМу).

За словами Мартинюка, до складу бандерівського підпілля входила дружина страченого німцями Миколи Лемика, перекладач однієї з тилових німецьких установ Петро Ключевський і дочка О. Потанеко Оксана.

Бандерівці створили також свій осередок у Яготині, де перебував окружний провід ОУН (б), який очолювали голова районної управи Кобушко і начальник районної поліції Роздера. Явочна квартира бандерівців знаходилася в приватному помешканні Ірини Паламарчук, яка працювала на пошті. В оперативному відношенні Яготинському окружному проводу ОУН (б) підпорядковувався і Пирятин, де районним Провідником з осені 1942 року був директор і режисер місцевого театру Іщенко. У Шрамківському районі бандерівцем був Микола Рубан, а в Гребінці – син районного старости Левченка [1, Спр. 11217 – С. – Арк. 53–54].

Основним завданням українських патріотів, як вказувалося в доповідній записці наркома НКВС УРСР Рясного на ім'я М. Хрущова, було ведення націоналістичної пропаганди серед населення і військовополонених, яким вони доносили "ідеї боротьби з більшовиками, а також і з німцями за створення "самостійної Української держави" [2]. Найбільш сприятливий ґрунт пропаганда знаходила серед національно свідомої української інтелігенції та селянства, яке мало сильні антиколгоспні настрої. У числі інших завдань українських націоналістів було залучення нових членів до свого підпілля, створення фонду допомоги сім'ям репресованих комуністичним режимом людей, збір коштів для ОУН та ін.

Навесні 1942 року до Полтави приїхав представник Проводу ОУН (м) і одночасно один із керівників центральної управи Українського Червоного Хреста Діхтяр, який привіз нелегальну літературу націоналістичного змісту та провів нараду з керівництвом мельниківського підпілля, на якій розглядалися питання розширення впливу ОУН на селі, створення там осередків національного відродження та залучення до них української інтелігенції. Серед нелегальної літератури державницького змісту переважав журнал "Сурма" та невелика за розміром книжечка "Симон Петлюра". Зв'язковим між Полтавою і Проводом ОУН (м) у Києві, за словами Соколовського, був Василь Шарий, який постійно мешкав у Полтаві.

Українське національно-патріотичне підпілля в Полтаві підтримувало також зв'язки з Харковом, Запоріжжям, Сумами та деякими іншими містами. Так, член харківського Українського громадського комітету і керівник одного з відділів обласної земельної управи професор Григорій Помаленький на початку 1942 року переїхав до Полтави і став директором місцевої сільськогосподарської школи. У лютому–березні 1943 року представник ОУН з Полтави був присутнім на нараді зв'язкових, яка проходила в передмісті Мелітополя селі Костянтинівці [12, с. 156].

Ідеї державної незалежності України підпільники ОУН пропагували під час збирання продуктів для радянських військовополонених, якими опікувався Український Червоний Хрест, по містах і селах Полтавщини. З цією метою неодноразово були в Котельві, Нових Санжарах, Опішні, Диканьці, Мачухах та ін. Державницька пропаганда велася також серед робітників промислових підприємств Полтави та військовополонених.

Навесні 1942 року німецьке фронтове командування передало Полтавщину в управління цивільної влади – вона була включена до рейхскомісаріату "Україна". Відтоді й почалися масові репресії проти національно свідомих українців. Першими жертвами нацистського терору стали учасники Похідних груп ОУН – молоді підпільники-націоналісти, які прибули на Полтавщину з Галичини та еміграції, щоб допомогти краянам у розбудові національного життя. Завдяки спільним клопотанням Полтавської управи Українського Червоного Хреста та керівництва Полтавської міської управи, зокрема її голови Борківського, перших в'язнів вдалося врятувати. Але в кінці березня 1942 року, невдовзі після Шевченківських свят, які урочисто пройшли в приміщенні міської управи, було заарештоване і її керівництво на чолі з бургомістром Борківським.

У своїх спогадах Соколовський вказував, що арешти українських патріотів були проведені відразу після того, як вони в кабінеті Борківського склали присягу на вірність Україні і ОУН (м). Зі слів автора спогадів, вона мала такий зміст: "Присягаю перед Богом і духом моїх предків на досмертну вірність українському народові, на Українську самостійну соборну державу, на послух і карність Організації українських націоналістів, що її очолювали полковник Євген Коновалець, полковник Андрій Мельник та інші наслідники. Так мені, Боже, допоможи у виконанні моїх обов'язків" [15, с. 176].

Про обставини загибелі Борківського є коротка згадка в автобіографічному романі О. Мальченка (Олекси Ізарського). До кабінету бургомістра зайшло двоє німецьких офіцерів і наказали йому вдягатися та йти з ними. Борківського відвезли до викопаної на міському цвинтарі ями й застрелили без жодних звинувачень і вироку [8, с. 2002]. Г. В'юн у своїх спогадах вказувала, що українські патріоти стали жертвами радянської агентури, яка працювала в німецьких установах [14]. Соколовський зрадником вважав заступника начальника полтавської поліції Мирошниченка.

Повідомлення про страту українських патріотів з'явилося в перших числах квітня 1942 року. В офіційних документах німецького командування з цього приводу говорилося: "Начальнику поліцейської команди в Полтаві вдалося ліквідувати таємну організацію, яка підтримувала зв'язок з більшовиками і займалася розвідувальною діяльністю. Окрім того, в коло її завдань входило ведення ворожої пропаганди, підрив мостів і залізниць, а також вбивство старших офіцерів. Організацією керував професор філософії, який працював у Полтаві бургомістром. Була знайдена зброя, а також схеми і деталі для складання радіопередавачів". В іншому німецькому документі від 10 квітня 1942 року зазначалося: "У Полтаві було заарештовано мера і трьох інших осіб. Мер проводив у себе збори з прибічниками Бандери, в ході яких він пропагував ідею створення української армії для боротьби з німецьким вермахтом" [10]. Після загибелі міської управи і заборони діяльності Українського Червоного Хреста рятувати заарештованих українських патріотів було вже нікому.

Петра Чуя німці прилюдно побили та усунули з посади начальника полтавської поліції і призначили замість нього Мирошниченка, який порвав з ОУН і став вірно служити окупантам. Його поліцаї виловлювали на залізничних станціях учасників національно-патріотичного підпілля "по западенській вимові". Дмитро і Олексій Громи залишили службу в поліції і також зреклися ОУН. Шаруду та Клименка німці вигнали з поліції, але доля двох друзів склалася по-різному. Перший виїхав у своє рідне село Шишаки, і незабаром німці призначили його старостою району. 1943 року він пішов разом із відступаючими німецькими військами, а після війни опинився за океаном у місті Торонто в Канаді. Другий був заарештований і загинув у застінках гестапо.

Як стверджує Соколовський, під час німецьких репресій було розстріляно 12 підпільників-мельниківців. Тринадцятою була його дружина Діна Соколовська (дівоче прізвище – Шматько).

Соколовський уникнув арешту і вступив на Пастирські курси Української автокефальної православної церкви, які працювали у дворі Полтавського краєзнавчого музею. Слухачами курсів стали і члени ОУН Василь Шарий, Володимир Козир та колишній сотник армії УНР Шкода, який в роки війни повернувся з еміграції до Полтави. По закінченні курсів єпископ Мстислав (Степан

Скрипник) висвятив Соколовського на іподиякона, а через деякий час єпископ Сильвестр – на священика.

Після загибелі мельниківців керівництво українським національно-патріотичним підпіллям перебрали на себе бандерівці. Їх ряди поповнювалися як за рахунок місцевих жителів, так і членів нових Похідних груп із Західної України. 29 червня 1942 року після відповідного вишколу зі Львова на східні терени України вирушили Іван Семенюк, поет Олесь Весняний, Дацюк і Микола Мартинюк. Останній мав посвідчення співробітника кременчуцької газети "Дніпрова хвиля" [11, с. 28].

У Києві Крайовий провідник Дмитро Мирон ("Орлик") направив групу на Полтавщину. Через Бориспіль, Ромодан і Кременчук підпільники дісталися до Полтави, де Олександра (Оксана) Потапенко та Антоніна Бурко (дружина отця Демида) надали їм прихисток і допомогли легалізуватися, а харківський професор Помаленький, який симпатизував українському визвольному рухові, допоміг працевлаштуватися. Мартинюк одержав направлення на роботу до Андріївського сільськогосподарського технікуму Нехворощанського району, а Сергій Петренко – до такого самого технікуму в селі Писарівщина Диканьського району.

Петренко був вихідцем із підрадянської України. В 1939 році він вступив до ОУН і підтримував зв'язки з Краєвим проводом бандерівців у Києві.

Улітку 1942 року до Полтави через Яготин і Кременчук перебралася уродженка Галичини Марія Москалець ("Галя"). До бандерівців перейшов і Василь Гришко, який уцілів після погрому мельниківського підпілля.

Суворі реалії напівлегального життя, постійна небезпека з боку німців та прихованої більшовицької агентури, для якої українські патріоти були такими ж небезпечними, як і нацисти, повсякденна турбота за прожиток – у таких умовах доводилося підпільникам пропагувати ідею незалежної Української держави серед жителів Полтавщини. Агітація проводилася як в усній формі шляхом індивідуальних бесід, так і через поширення нелегальних часописів "За самостійну Україну", "Ідея і чин", брошури "Ідейно-політичний вишкіл" та ін.

У кінці вересня – на початку жовтня 1942 року в Полтаві пройшла нова хвиля арештів, на цей раз бандерівців. Зокрема в лабети гестапо потрапив обласний провідник ОУН (б) Ярослав Мудрий ("Окулярник"), Василь Яворів ("Зелений"), Оксана Потапенко, Григорій Козаченко, Оксана Пройда та ін. Тюремний стражник – селянин з Волині Филимон Редько – намагався влаштувати втечу заарештованим, але був розстріляний разом із ними. Олеся Потапенко в 1943 році виїхала до Німеччини, де й померла 1948 року, похована поблизу Мюнхена.

Заарештований німцями Ярослав Мудрий передав Соколовському передсмертну записку такого змісту: "Дорогий друже Миколо, мене хтось із моєї п'ятірки продав. Є можливість втечі, але в мене відібрали окуляри, а я без них – сліпий. Напевне, не вийду. Запам'ятай: я з Підляшшя, народження 1914 р. Тримайся! Різним Коникам не йми віри. Героям слава! Обіймаю. Твій Я. М." [16, с. 20].

За словами Мартинюка, погром підпілля ОУН (б) в Полтаві стався внаслідок зради. Після загибелі Крайового провідника Дмитра Мирона ("Орлика") в Києві його місце на короткий час перебрав зв'язковий Центрального проводу Іван Марко, але невдовзі був заарештований гестапо. Не витримавши тортур, він видав учасників націоналістичного підпілля в Полтаві та Харкові. Новим Крайовим провідником ОУН (б) було призначено Петра Сака ("Могилу"), якого німці незабаром розстріляли [11, с. 39]. Через масові арешти окружна організація ОУН (б) в Яготині припинила зв'язки з Полтавою і підтримувала надалі безпосередньо з Крайовим проводом у Києві.

Після загибелі Я. Мудрого обласним Провідником бандерівського підпілля в Полтаві став виходець із Західної України Бойко ("Микола"). Невдовзі він був заарештований німцями, але з допомогою тюремних наглядачів утік з-під варти і зник [1, Спр. 11217 – С. – Арк. 52]. Весною 1943 року Полтавським обласним Провідником було призначено Дмитра Кольбу. Зв'язковим із Крайовим Проводом ОУН (б) у Києві в нього був піп Микола, який до війни працював учителем (за іншими даними – директором) середньої школи №10 у Полтаві, та Олена Глушко – рідна сестра дружини Василя Гришка, яка постійно мешкала в Києві.

Із наближенням радянських військ перед керівництвом ОУН (б) на центральних і східних теренах України було поставлене завдання: створювати бойові загони там або направляти бойовиків до Української Повстанської армії на Волинь. Замість країв, територія України навесні 1943 року була розбита на військові округи.

Після вступу радянських військ до Полтави Д. Кольба перебрався до Києва, де став заступником Крайового Провідника ОУН (б), а для роботи в радянському підпіллі в кінці 1943 року до Полтави було послано Івана Михайловича Нагірного (Григоренко, "Петро Чорний"). Народився він 1916 року в селі Стрілиська-Стара Новострілиського району Львівської області. Після окупації червоними військами Західної України перебрався до піднімецької Польщі, а на початку радянсько-німецької війни повернувся до Львова і вступив до ОУН (б). У складі Похідних груп був направлений для роботи в Наддніпрянську Україну. Певний час обіймав посаду заступника окружного Провідника ОУН (б) Мартина Михайловича Пруця (за документами – Людиренка) в Яготині. Прибувши до Полтави, Нагірний нікого з бандерівського підпілля не знайшов (можливо, не хотів видавати чекістам під час слідства), не зумів легалізуватися і в січні 1944 року був заарештований [1, Арк. 52]. Його свідчення на допитах у застінках НКДБ є цінним джерелом для вивчення діяльності українського національно-патріотичного підпілля на Полтавщині в роки радянсько-німецької війни.

Один із найбільших осередків українських націоналістів на Полтавщині був у Кременчуці, адже саме це місто лежало на шляху Похідних груп ОУН на схід і південь. Налічував він кілька десятків чоловік, які працювали на різних посадах у тилових німецьких установах, органах допоміжної української адміністрації та в школі, де готували перекладачів і службовців для німецьких служб.

Одним із керівників кременчуцького підпілля ОУН був Петро (за іншими даними – Михайло) Щепанський. Народився він 1908 року в Кам'янці-Подільському, деякий час працював кореспондентом у різних провінційних радянських виданнях. Проте офіційна комуністична ідеологія не могла вбити в ньому любов до рідного краю і перетворити українського патріота на московсько-більшовицького інтернаціоналіста. Його невдоволення комуністичним режимом ще більше посилилося в результаті спілкування з українцями Закарпаття, котрі після окупації Угорщиною втекли до України радянської. З початком радянсько-німецької війни Щепанський мусив евакуюватися на схід, але в результаті швидкого просування німців засів у Кременчуці, де його й застала окупація.

Восени 1941 року Щепанський став редактором кременчуцького часопису "Дніпрова хвиля" і за короткий час перетворив його на трибуну української самостійницької думки. На шпальтах часопису друкувалися патріотичні вірші українських поетів, зокрема текст національного гімну "Ще не вмерла Україна" та "Марш націоналістів". 9 листопада 1941 року "Дніпрова хвиля" опублікувала статтю Є. Стахіва (згодом одного з керівників антифашистського підпілля в Донбасі) "Нові шляхи виховання української молоді", в якій автор закликав юнаків і дівчат бути патріотами своєї Батьківщини і за прикладом Кривого Рогу гуртуватися в національно-спортивні товариства "Січ" [1, Арк. 58].

Цю ідею підтримало і командування вермахту, але з інших мотивів. В одному з донесень вказувалося, що комуністичні переконання особливо поширені серед української молоді, яка вороже налаштована щодо німців. В окупованій Україні дозволена лише чотирикласна початкова школа, і не охоплені навчанням юнаки та дівчата залишені самі на себе, а тому можуть легко піддаватися антинімецьким настроям. У зв'язку з цим пропонувалося поставити перед німецьким керівництвом питання про "можливість дозволу молодіжної організації "Січ", яку передбачається використати для боротьби з комунізмом серед української молоді під наглядом вермахту" [5, Ф.П – 105. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 45]. З політичних міркувань нацистські верховоди такого дозволу не дали.

Найближчими помічниками Щепанського в редакції були Надія Мойленко та Якимів. Протягом короткого часу в Кременчуці та його околицях була створена розгалужена мережа ОУН мельниківської орієнтації, яка підтримувала зв'язки з такими самими групами в Києві та Полтаві. До кременчуцького підпілля ОУН (м) входили директор місцевого краєзнавчого музею Іван Білявський, працівники цього музею Дмитро Борківський, Кіндрат Корольчук та ін. Авторові не вдалося встановити родинні зв'язки Дмитра Борківського з полтавським бургомістром Федором Борківським. Можливо, це простий збіг прізвищ. Згідно з довідкою Кременчуцького міського управління НКДБ у Борківського була сестра (скоріше дочка) Марія Дмитрівна Борківська, вчителька за фахом, яка в період німецької окупації деякий час працювала в торговому відділі міської управи. По закінченні війни М. Борківську мали направити вчителювати до Західної України, тому вона й стала предметом прискіпливої уваги місцевих чекістів [5, Ф.П – 13. – Оп. 1. – Спр. 156. – Арк. 22].

Окремим представникам Похідних груп ОУН, які прибули з Галичини до Кременчука, вдалося влаштуватися перекладачами в тилових німецьких установах і штабах. Серед таких були Володимир Вережак, Павло Длябога, Богдан Мазяр, Олекса Бабій, Костюк та ін. Із названих підпільників більш-менш вірогідні дані маємо лише про В. Вережака. Народився він 1917 року в містечку Городенці в Галичині в селянській родині. Навчався в українській гімназії товариства "Рідна школа", по закінченні якої продовжив студії в Українському техніко-господарському інституті в Подебрадах у Чехословаччині. Згодом працював у кооперативному "Українбанку". З юнацьких літ брав активну участь в організації та роботі драматичних гуртків товариства "Просвіти", в осередках "Каменяр" і підпільній юнацькій організації ОУН. Напередодні Другої світової війни Вережак навчався в Краківській академії, де належав до української студентської організації "Чорноморе".

Із приходом "визволителів зі сходу" родина Вережака (батько, мати і сестра Ганна) були репресовані й вивезені до Сибіру. Там батько помер, а мати з дочкою повернулися до рідної домівки лише 1956 року. На початку радянсько-німецької війни Вережак у складі Похідної групи ОУН прибув до Кременчука і влаштувався перекладачем до одного з німецьких тилових штабів. Своє службове становище він використовував для забезпечення підпільників необхідними німецькими документами.

Після повернення радянської влади до Кременчука, коли чекісти почали вишукувати українських націоналістів, причетними до ОУН вони вважали Й. Швидя, О. Сапсай, Сушка та ін. Їх догадки були небезпідставними. Йосип Іванович Швидь народився 1896 року в селі Запсілля Кременчуцького району. 1939 року заочно закінчив Полтавський педагогічний інститут і працював директором школи в Потоках. Деякий час він зберігав цю посаду й при німцях. На початку листопада 1941 року в приміщенні Кременчуцького міського театру відбулася конференція вчителів, яка розпочалася урочистим співом національного гімну "Ще не вмерла Україна". Зала театру була прикрашена портретами Петлюри, Коновальця та інших видатних діячів українського визвольного руху. Центральною на конференції була доповідь редактора "Дніпрової хвилі" П. Щепанського, який закликав учителів боротися за вільну Україну і національну школу [1, Спр. 17717 – С. – Арк. 21–23].

Після вчительської конференції за рекомендацією секретаря редакції "Дніпрова хвиля" Василя Тарасова Швидя 22 листопада 1941 року призначили заступником, а 17 січня 1942 року – завідуючим відділом народної освіти Кременчуцького району. Під його керівництвом був напрацьований і розісланий по школах обіжник під назвою "Правила внутрішнього розпорядку в новій українській школі", згідно з яким національна школа "створюється на основі вільного життя українського народу і пройнята ідеями національного відродження та розвитку". Над входом до школи мав обов'язково бути український герб – Тризуб, а в класах – ікони, портрети визначних діячів українського визвольного руху та патріотичні лозунги, з тим "щоб зовнішній вигляд української школи пробуджував і виховував національні почуття". Уроки мали починатися і закінчуватися молитвою. Від учнів вимагалося бути дисциплінованими, ввічливими, шанувати вчителів, батьків, старших за віком та один одного. При вході до класу вчитель мав вітатися з учнями словами "Слава Україні!". Учні мусили відповідати: "Героям слава!". Отже, Швидь хотів запровадити в школах традиційне вітання ОУН [5, Ф.Р – 2434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 18].

Олександра Сапсай народилася 1897 року в селі Кобенячок Кременчуцького району. Маючи середню музичну освіту, працювала вчителькою співів та керівником хорових колективів. 1937 року у зв'язку з арештом її чоловіка Степана Черниша – колишнього старшини армії УНР – була звільнена з роботи. При німцях до серпня 1942 року керувала хоровою капелою при міському театрі, була хористкою в Покровській церкві УАПЦ Кременчука. Виступ перед місцевими жителями капела завжди починала співом гімну "Ще не вмерла Україна". За рекомендацією очолюваного Швидем відділу народної освіти учасники хорової капели вивчили і виконували також українські патріотичні пісні: "Гімн націоналістів", "Червона калина", "Чуєш, сурми грають" та ін.

Адміністратором хорової капели працював Сушко, бухгалтер за фахом, який бував у Західній Україні після її окупації Червоною армією. Будучи прихильником УАПЦ, Сушко запровадив церковне богослужіння українською мовою. У члена ОУН галичанина Костюка, котрий служив в одній із німецьких тилових установ, він дістав тексти й ноти українських патріотичних пісень та брошури, як вважали чекісти, "націоналістичного характеру", і розповсюджував їх серед хористів

і знайомих. У грудні 1941 року Сушка, разом із близьким його товаришем Щепанським, німці заарештували й невдовзі розстріляли [1, Спр. 2901 – С. – Арк. 3, 22–26].

Позаяк чекістам не вдалося довести причетність Швидя і Сапсай до підпілля ОУН (переобтяжені пошуками українських націоналістів оперативники НКДБ з документами окупаційного періоду працювали поверхово), вони врятувалися від судової розправи.

Один із осередків ОУН (б) існував у Крюкові та приміському селі Білецьківці. Створили його члени похідних груп ОУН молоді галичани-бандерівці Микола Подольський ("Явдоким") та Фаль. Подольський – уродженець Станіславської області, блондин середнього зросту, мав 27 років. До Крюкова він прибув у червні 1942 року після погрому німцями учасників націоналістичного підпілля (мельниківців) і влаштувався на роботу до німецьких збройних майстерень. Фаль прибув до Крюкова раніше і служив у допоміжній українській поліції. У травні 1942 року під час чергування на Біржі праці він загітував вступити до лав ОУН (б) регістратора біржі Петра Щербину і дав йому псевдонім "Сірко".

Щербина народився 1919 року в Крюкові. Після закінчення місцевої середньої школи навчався в Кременчуцькому учительському інституті, одержав фах учителя української мови і літератури. Крім того, володів англійською і німецькою мовами. Його батько Василь Щербина був заарештований 1937 року за "контрреволюційну діяльність". Після закінчення інституту Щербина якийсь час працював у вечірній школі для дорослих на Донбасі, а в 1941 році повернувся до Крюкова, де його і застала війна. Добровільно вступив до винищувального батальйону. Після приходу німців працював у школі, а коли в січні 1942 року її закрили, – на різних роботах, у тому числі перекладачем у німецького майстра на гранітному кар'єрі [1, Спр. 12302 – С. – Арк. 14].

Улітку 1942 року Щербина залучив до підпілля ОУН (б) учителя початкової школи уродженця Крюкова Григорія Гливу, який працював на залізниці. Останній у свою чергу переконав вступити до ОУН (б) чергового на станції Крюків Саву Чорновола.

Чорновіл народився 1898 року в селі Білецьківка поблизу Крюкова. Після закінчення дворічного технічного училища в селі Табурищеве на Херсонщині працював телеграфістом на залізниці. 1935 року заочно закінчив Харківський інститут інженерів залізничного транспорту. Після окупації Радянським Союзом Західної України був направлений на роботу на станцію Здолбунів, а з початком радянсько-німецької війни евакуювався до Харкова. Голодне життя в напівзруйнованому місті не влаштовувало Чорновола, і він з родиною повернувся до батьків у Білецьківку. До бандерівського підпілля Чорновіл залучив і своїх двоюрідних братів Степана та Василя [1, Арк. 46–48]. Останній брав участь у протибільшовицькому повстанні отамана М. Григор'єва, служив в армії УНР, у боях з червоними був поранений у плече, а після поразки Визвольних змагань 1917–1921 років опинився на еміграції. Жив у Румунії та Польщі, а потім нелегально повернувся в Україну.

У грудні 1941 року В. Чорновіл організував у Білецьківці "Просвіту". Під його керівництвом молодь вивчила національний гімн "Ще не вмерла Україна", "Гімн націоналістів" та інші патріотичні пісні, читала та обговорювала націоналістичну літературу, яку він привозив із Кременчука. Членом крюківської організації ОУН (б) був і місцевий поліцейський Ковальчук. Підпільники проводили усну державницьку агітацію, поширювали листівки антирадянського та антинімецького змісту й інш і нелегальні видання, зокрема "Бюлетень ОУН", "Катехізис українського націоналіста" та ін.

Обережна, але наполеглива агітація бандерівців давала свої наслідки. У вересні 1942 року Сава Чорновіл завербував до підпілля ОУН (б) колишнього лейтенанта Червоної армії Андрія Бєлчича, який під час окупації працював їздовим у громадському дворі (колгоспі), та жителя Білецьківки Феодосія Матюшенка. У свою чергу Петро Щербина підготував до вступу до ОУН (б) трьох симпатиків: працівників гранітного кар'єру Петра Пархоменка і Слабка та випускницю Кременчуцького Учительського інституту Анну Пікіну, яка працювала перекладачем у німецькій будівельній організації й забезпечувала підпільників форменими бланками цієї установи.

А. Пікіна голодомор 1932–1933 років пережила в Україні та на Північному Кавказі і бачила його жахливі наслідки. У 1938 році її, ученицю 10 класу, як неблагонадійну в політичному відношенні, не прийняли до комсомолу, а в березні 1941 року заарештували батька.

У зв'язку з поверненням радянської влади перераховані вище особи клятву на вірність Україні і ОУН (б) не встигли скласти.

У кінці 1942 року підпільники ОУН (б) встановили контакт із місцевою молодіжною антифашистською організацією "Набат", дев'ять членів якої, у тому числі її керівник колишній політпрацівник Червоної армії Василь Ус, були активними учасниками Білецьківської "Просвіти". Бандерівці намагалися схилити їх до співпраці з підпіллям ОУН (б), але вони вагалися. У лютому 1943 року під час вистави в сільському клубі "Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці" С. Чорновіл закликав молодь до боротьби з більшовизмом за створення незалежної Української держави [5, Ф.П – 105. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 3–11].

У квітні 1943 року С. Чорновіл запропонував В. Усові разом із набатівцями нарешті визначитися і приєднатися до бандерівців, але певної відповіді не отримав. Тоді саме зустріч з Усом мав і представник Центрального Проводу ОУН (б), який назвався "Ніколаєм" (справжнє його ім'я невідоме). Ймовірно, він був зв'язковим, позаяк постійно їздив між Кіровоградом, Олександрією, Новогеоргієвськом і Крюковим, доправляючи підпільним осередкам ОУН (б) нелегальну літературу, листівки, інструктивні матеріали тощо [1, Спр. 11217 – С.т. 1. – Спр. 84]. 28 липня 1943 року Лідія Чорновіл запросила Уса на обійстя свого батька, де на нього вже чекали двоє представників із Західної України. Вони агітували Уса вступити до УПА, пропонуючи йому посаду командира або політвиховника. Оскільки Ус знову вагався, посланці сказали, що прийдуть за остаточною відповіддю через два тижні, але з невідомих причин не з'явилися.

2 серпня 1943 року відбулися загальні збори набатівців, на яких учасники антифашистського підпілля мали нарешті визначитися, до кого пристати: до УПА чи до Червоної армії. Вони поділяли ідею національного визволення України, але УПА була далеко, а Червона армія після перемоги на Курській дузі вже вступила на терени Наддніпрянщини, і було зрозуміло, що перемога у війні остаточно схилилася на користь Радянського Союзу. З цих мотивів пропозиція приєднатися до ОУН (б) і УПА не знайшла підтримки серед набатівців [1, Арк. 31].

Крюківські підпільники ОУН (б) мали також зв'язок із радянською підпільною групою, яку очолював Георгій Кірікашвілі. До її складу входили Степан Врублевський, Іван Кожем'якін, Олексій Кисельов, Катерина Гаусман і Василь Мясніков. Наскільки результативним був цей зв'язок, чекістам під час слідства встановити не вдалося [1, Спр. 12302 – С. – Арк. 57].

Крюківський осередок бандерівців підпорядковувався Олександрійському районному Проводу ОУН (б), який очолював Ярослав Михайлович Ференц, заарештований у березні 1943 року німцями, а з приходом Червоної армії – чекістами. В оперативному відношенні крюківське підпілля бандерівців, разом із кременчуцьким, підлягало Кіровоградському обласному Проводу ОУН (б), керівником якого був Йосип Безпалий ("Остап"). Декілька разів до Олександрії та Крюкова приїжджав, як вважали чекісти, "кадровий оунівець "Михайло" та зв'язкова ОУН (б) "Олександра" (Олександра Трохимівна Турбаївська), пізніше заарештована чекістами. Перший раз вона побувала в Крюкові глибокої осені 1942 року, вдруге – навесні 1943-го.

Дві наради (одна з них відбулася в серпні 1942 року) з крюківським підпіллям ОУН (б) провів і 28-річний галичанин "Чорний". На них він підкреслював, що стратегічною метою українських націоналістів має бути боротьба за створення соборної і незалежної Української держави. Серед тактичних завдань "Чорний" особливо виділив: ведення державницької пропаганди серед населення і боротьба з комуністичними впливами, агітацію серед молоді не їхати на роботи до Німеччини, а вступати до підпілля ОУН (б), підготовку бойових груп і одинаків-терористів для боротьби проти німців і Червоної армії. Зброю для них передбачалося дістати з німецьких збройних майстерень та шляхом нападів на німців [1, Арк. 18].

Наприкінці зими 1942 року до Кременчука прибула зондеркоманда гітлерівської служби безпеки. Вона зв'язалася з німецькими тиловими штабами та командуванням 213-ї охоронної дивізії і 23 лютого розпочала арешти українських патріотів. Того ж дня було вчинено обшук ешелону з українськими бранцями, яких везли на каторжні роботи до Німеччини. У них були вилучені листівки антинімецького змісту. 25 березня зондеркоманда схопила в Кременчуці двох кур'єрів ОУН (б), які їхали з Полтави до Львова і Кракова [9, т. 2, с. 149].

Як свідчив у спогадах Є. Стахів, який по дорозі на Донбас кілька разів зупинявся в Кременчуці, в місті було заарештовано більше 20 учасників самостійницького Руху опору, і їх незабаром усіх розстріляли. В одному з щомісячних звітів німецьких воєнних властей штабу тилового району "Південь" про ці

події говорилося: "у зв'язку з арештом українського редактора і кількох українських співробітників стало необхідним повністю взяти на себе випуск газети. Наступний номер у меншій кількості вийде в неділю 1 березня". Новим редактором "Дніпрової хвилі" став Василь Захарович Тарасов, але ненадовго. 20 серпня 1942 року німці його звільнили, а 1 квітня 1943 року призначили заступником кременчуцького бургомістра Олега Алея, проте і на цій посаді він протримався недовго, позаяк 29 квітня був заарештований гестапо [1, Спр. 17117 – Арк. 15].

У серпні 1942 року гестапо схопило Д. Борківського та К. Корольчука. Тоді ж німці провели арешти й серед перекладачів-українців. Через два тижні їх було розстріляно. Лише Олексі Бабію ("Білому") та Андрієві Лемчуку вдалося пораненими, в самій лише білизні вибратися з-під трупів своїх товаришів і врятуватися. 1944 року Бабій, уже як вояк дивізії "Галичина", загинув під Бродами в боях з Червоною армією.

Пізніше Стахів згадував про розгром Кременчуцького підпілля ОУН (б): "Від нього в мене залишилося тяжке враження. Там гестапо жорстоко розправилося з нашим підпіллям, на чолі його стояв редактор місцевої газети... Разом з ним загинула його дружина і двоє дітей. Постріляно було багатьох галичан, посланих туди ОУН" [5, Ф.П – 105. – Оп. 1. – Спр. 225. – Арк. 12]. Але й після розстрілу керівників націоналістичного підпілля серед населення продовжували розповсюджуватися листівки, які вказували на злочини нацистів і закликали до боротьби за волю України. Це свідчило про те, що підпілля ОУН було добре законспірованим, і не всіх його учасників німцям вдалося викрити.

Згідно з повідомленням німецької служби безпеки від 14 серпня 1942 року в Лубнах під час облави було заарештовано кілька десятків юнаків і дівчат, яких підозрювали в причетності до українського антифашистського Руху опору. 23 із них відправили до Кременчука, і подальша їх доля невідома, а 33 звільнили з-під арешту. У числі жертв – учасників Лубенського націоналістичного підпілля Юрій Бойко називає його керівника Вереша – вихідця з Карпатської України [3, с.104].

За даними полтавських чекістів в Оболонянському районі також існувала підпільна група українських патріотів, учасники якої поширювали серед селян ідеї державної незалежності України. Невідомо, однак, чи мала вона якісь зв'язки з керівними центрами ОУН, чи діяла самостійно. При наближенні Червоної армії учасники підпільної групи втекли на захід, але одного з них, Костя Сергійовича Студія, чекістам все ж удалося заарештувати [5, Ф.П – 15. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 38].

Уцілілі члени ОУН, за даними Полтавського обласного управління НКДБ, пішли в глибоке підпілля й почали готуватися до збройної боротьби на два фронти: проти фашистів і проти комуністів. Для майбутніх збройних формувань вони заклали базу з продовольством і медикаментами в Яготинському районі [17, с.101–103].

Якщо на початку окупації України нацисти ставилися до спроб українського національного відродження з настороженістю і зневажливою байдужістю, то надалі почали вбачати в ньому джерело неприємного клопоту для себе. З весни 1942 року почалися гоніння на будь-які прояви українського національного життя. Із шпальт українських окупаційних газет зникають публікації про героїчні сторінки минулого, зменшується кількість повідомлень про місцеве життя. Нацисти заборонили використовувати українську національну символіку, виконувати гімн "Ще не вмерла Україна", під заборону потрапила і діяльність "Просвіт" та інших українських громадських організацій. Водночас посилилася пропаганда фашистської ідеології, збільшився обсяг офіційних німецьких повідомлень.

Прикриттям для прихильників Української державності в Полтаві стала управа Українського Червоного Хреста (УЧХ), яку очолювала Галина В'юн. Нарком НКВС Рясний, як видно з його доповідної записки на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка, вважав її заступником керівника полтавського підпілля ОУН П. Дейнеки, відповідальною за організаційні питання. Після ліквідації німцями в липні 1942 року УЧХ деякі його функції перебрав на себе благодійний відділ Полтавської міської управи. Офіційно відділ займався наданням матеріальної допомоги соціально незахищеним верствам населення, але його співробітники, як вважали чекісти, проводили "контрреволюційну націоналістичну агітацію" серед військовополонених і цивільного населення та намагалися залучити до підпілля ОУН українську інтелігенцію. Заарештований чекістами П. Харченко на допиті 20 жовтня 1943 року показав, що особлива увага зверталася ними на пропаганду ідей української державності серед селянства. З цією метою в сіл Опішнянського, Диканського і Новосанжарського районів виїжджали вчителі

Андрій Багмет і Олександр Дигас, О. Потульницька та ін. Їхня агітація не була марною. Так, Степан Грига особисто завербував до підпілля ОУН сім чоловік [17, с. 431].

Після повернення радянської влади на Полтавщину ті з українських патріотів, які врятувалися від фашистів, опинилися в застінках НКДБ. У жовтні 1943 року чекісти заарештували П. Марченка, С. Григу, А. Багмета та ін. Кілька учасників націоналістичного підпілля (К. Вайденко, Я. Четверило, А. Даниленко, І. Шпигун і Деркач) перебували в розшуку. Як повідомив автору цих рядків житель села Зінці Полтавського району Василь Кожемяка, Костянтин Вайденко перед приходом радянських військ вирушив із сім'єю на Захід. Спочатку він оселився в Бельгії, потім переїхав до США, де працював на швейній фабриці. Багато років намагався зв'язатися із своїми братами Кіндратом і Петром, які мешкали в Безручках під Полтавою, але жоден із листів до них не доходив.

М. Соколовський перед приходом Червоної армії виїхав на Буковину, де зв'язався з місцевим підпіллям ОУН, але в кінці 1944 року був викритий і заарештований, проте йому вдалося обдурити варту й утекти. На волі перебував недовго. Через провокатора його знову спіймали, але по дорозі до Полтави він зумів утекти з потяга. Під іменем "Григорій Бондар" Соколовський повернувся на Буковину і влаштувався на роботу в Коломийський районний дорожній відділ. Він поновив зв'язки з підпіллям ОУН і за його дорученням доставляв зброю воякам УПА. 1948 року Соколовського заарештували ще раз і засудили до розстрілу, але саме тоді з ідеологічних міркувань в СРСР скасували смертну кару, і це врятувало йому життя. До 1961 року відбував покарання в концтаборах Комі АРСР і Мордовії. Після виходу за амністією на волю повернувся до рідних країв на Дніпропетровщину, де проживав безвиїзно до смерті в 2001 році, маючи від Української держави мінімальну соціальну пенсію.

Степан Чорновіл у кінці 1943 року був заарештований органами НКДБ. На слідстві він відмовився визнати своє членство в ОУН, хоч і не заперечував, що підтримував із націоналістами стосунки. Решта його братів Чорноволів пішли слідом за відступаючими німецькими військами, і їх доля невідома.

П. Щербина після вступу Червоної армії до Крюкова був мобілізований до війська, відзначився в боях із німцями, за що 1944 року був нагороджений медаллю "За відвагу", у кінці війни служив перекладачем на фронті. Його рідний брат загинув у боях з німцями. Перед мобілізацією з армії 28 грудня 1945 року Щербину заарештували і привезли до Полтави. На слідстві він визнав свою причетність до ОУН (б), але, враховуючи його фронтові заслуги, одержав лише 10 років таборів. Після смерті "вождя всіх народів" Щербину за амністією звільнили з ув'язнення. Багато років він писав листи в усі вищі партійні та радянські інститути влади, домагаючись реабілітації і державної пенсії. У них підтверджував, що на слідстві в 1946 році чекісти з ним поводилися коректно, тиску не чинили, але протоколи він підписував у стані глибокої депресії, не читаючи, а тому обмовив себе. Він переконував владні структури, що організації ОУН у Крюкові не було, а з націоналістами знався начебто за завданням Івана Харченка – керівника радянської підпільної групи "лейтенант Дніпров", якому передавав вибухівку з гранітного кар'єру.

1957 року з П. Щербини була знята судимість, але він продовжував залишатися нереабілітованим. На той час у нього в страшній злиденності померла мати. Сам Щербина жив одинаком із тавром "українського буржуазного націоналіста", працював сторожем у колгоспі села Витязівка Бобринецького району Кіровоградської області. Нарешті, згідно з рішенням президії Полтавського обласного суду від 31 липня 1979 року його реабілітували, і чоловік одержав мізерну колгоспну пенсію.

Після проведених органами НКДБ арештів українське національно-патріотичне підпілля не було остаточно викоренене. В доповідній записці комісара внутрішніх справ УРСР Рясного на ім'я М. С. Хрущова відзначалося, що "в період окупації Полтави була створена підпільна Організація Українських Націоналістів, яка ставила за мету залучення нових учасників в організацію, проведення серед населення і військовополонених націоналістичної пропаганди. Організація проіснувала до листопада 1943 року. На підставі свідчення арештованих можна зробити переконливі висновки, що на території Полтавської області існує глибоке націоналістичне підпілля" [6, с. 848].

Частина українських патріотів, які, рятуючись від репресій радянських каральних органів, втекли на захід, вступила до Української повстанської армії. Так, в одному з підрозділів УПА воювали Сергій Нестеренко ("Туча"), Петро Гребенюк ("Сагайдачний") та Григорій

Жалинський ("Чабан") із Мачух, Андрій Винник ("Сагайдачний") з Верхолів, Євген Піддубник ("Наливайко") з Жуків, Володимир Захарченко ("Всесвітній") із Гребінки та ін. [5, Ф. П – 15. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 57 зв.].

Саме з жителів Наддніпрянщини керівництво ОУН–УПА організовувало нові Похідні групи, які, після короткотермінової підготовки, направлялися для підпільної роботи в східні й центральні області України вже за повернення туди радянської влади. На відміну від першої хвилі Похідних груп, вони були менш чисельними і складалися майже виключно з місцевих жителів, які з різних причин опинилися на західних теренах України. Перед відправкою в рідні краї працівники відділів пропаганди ОУН (політвиховники) прищеплювали підпільникам ідею жертовності в ім'я свободи та незалежності України, вчили методам конспірації та поведінки у випадку затримання НКДБ–НКВС. Зокрема на Полтавщині підпільники ОУН мали вивчати умови та настрої людей, розташування військових частин Червоної армії, структуру радянських каральних органів, а зібрані матеріали передавати через зв'язкових керівництву ОУН–УПА. Про терористичні акти не йшлося.

Частина підпільників ОУН була затримана радянськими каральними органами на Полтавщині, і їхні імена збереглися в доступних для дослідників архівах. Це, наприклад, Василь Андрійович Скоробагатько, 1916 року народження, уродженець села Яблуневе Охтирського району. Улітку 1941 року під Білою Церквою він потрапив у полон до німців, але втік з концтабору і, повернувшись додому, вступив на службу в допоміжну українську поліцію. 1943 року разом із відступаючими німецькими військами опинився на Рівненщині, де вступив до УПА і до повернення на Полтавщину працював у службі безпеки ОУН.

Петро Степанович Сердюков народився 1918 року у Воронезькій області. 1942 року його військова частина потрапила в оточення, і він більше року перебував у таборах для військовополонених у Лисичанську, Дніпропетровську і Здолбунові. З останнього втік і вступив до УПА.

Яків Захарович Баранник народився 1908 року в селі Андріяшівці Глинського району Сумської області. 1941 року він дезертирував із Червоної армії (так вважали чекісти), служив у поліції, а до УПА вступив у Рівненській області.

Всі названі особи брали участь у нападі 1944 року на місто Острог, де для потреб УПА захопили із зерносховища 800 пудів пшениці, а з лікарні – медикаменти. Крім того, вони брали участь у п'яти бойових операціях проти Червоної армії [5, Арк. 38].

У кінці 1944 року полтавські чекісти, за їхніми даними, ліквідували перекинутий з району Сокаля на Львівщині підрозділ УПА в складі 40 вояків, яким командував місцевий уродженець, відомий під псевдонімом "Берест". Про деталі цієї операції нічого не відомо [5, Ф. П – 12. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 113]. Тоді ж за звинуваченням у веденні націоналістичної пропаганди були заарештовані жителі села Малі Будища Опішнянського району Михайло Семенович і Гордій Семенович Шараї та Іван Іванович Безрук [5, Ф. П – 15. – Оп. 1. – Спр. 255. – Арк. 6]. За пропаганду українського націоналізму чекісти заарештували і групу керівників Полтавської обласної контори зв'язку, у тому числі Федора Тимофійовича Дробітька, Миколу Яковича Федоровича, Володимира Павловича Нікітенка, Івана Івановича Криська й Олександру Іванівну Берник [5, Арк. 39].

Виявлені полтавськими чекістами факти ведення "націоналістичної пропаганди" не вказують на причетність її провідників до українського національно-патріотичного підпілля, але свідчать про значне поширення ідеї незалежності України серед полтавців, зокрема серед молоді, що було результатом діяльності Похідних груп ОУН. Підтвердженням цього є факт, що протягом 1944 року, за даними начальника обласного управління НКДБ Чернецького, в навчальних закладах Полтави було заарештовано 15 "учасників ОУН" [5, Ф. П – 12. – Оп. 1. – Спр. 272. – Арк. 304].

Німецький окупаційний режим і радянська влада однаковою мірою були ворожими до національних домагань українського народу. Але незважаючи на терор фашистів і комуністів, серед полтавців продовжувала жити ідея незалежності України, яку ціною власного життя поширювали учасники національно-патріотичного підпілля. Як видно з доповіді Чарнецького, зробленої 6 червня 1944 року на зборах партійно-господарського активу області, ОУН "в період окупації Полтавщини провела немалу роботу по згуртуванню антирадянських націоналістичних сил. Вели підготовчу роботу по створенню банд у Кременчуцькому та інших районах області з метою залишити їх у нашому тилу із завданням вести підривну роботу" [5, Ф. П – 15. – Оп. 1. – Спр. 256. – Арк. 42]. Ні фашистський, ні комуністичний режими не змогли знищити прагнення українців бути господарями своєї землі і долі.

Література

1. Архів УСБУ в Полтавській області.
2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Білас. – К., 1994.
3. Бойко Ю. Шлях нації / Ю. Бойко. – Париж – Київ – Львів, 1992.
4. Городиський З. Українська Національна Рада / З. Городиський. – К., 1993.
5. ДАПО.
6. Дмитрук Володимир. Вони боролися за волю України / Володимир Дмитрук. – Луцьк, 2007.
7. Жалоба О. У поході на Схід / О. Жалоба // На зов Києва. Український націоналізм у другій світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. – К., 1993.
8. Ізарський О. Полтава / О. Ізарський. – Полтава, 1999.
9. Косик В. Україна в другій світовій війні в документах / В. Косик. – Львів, 1998.
10. Літературна Україна. – 1991. – 19 грудня.
11. Мартинюк Микола. Спогади з підпілля / Микола Мартинюк. – Лондон, 2000.
12. Мороко В. К. ОУН на Запоріжжі в роки радянсько-німецької війни / В. К. Мороко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Вип. 2. – Дніпропетровськ, 1997.
13. Пащак Я. Південна похідна група ОУН / Я. Пащак // Дзвін. – 1998. – № 9.
14. Полтавська думка. – 1994. – 4–10 листопада.
15. Полтавська Петлюріана. Число 5. Матеріали шостих Петлюрівських читань. – Полтава, 2003.
16. Сарма-Соколовський М. Червона плащаниця / М. Сарма-Соколовський // Київ. – 1997. – № 3–4.
17. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К., 1996.
18. ЦДАГО України.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Діптан І. І., Кравченко П. А. Українське козацтво: соціально-історичний нарис (у 2-х частинах). – Ч. І.: Посібник для студентів, аспірантів, учителів історії. – Полтава: АСМІ, 2008. – 360 с., іл.

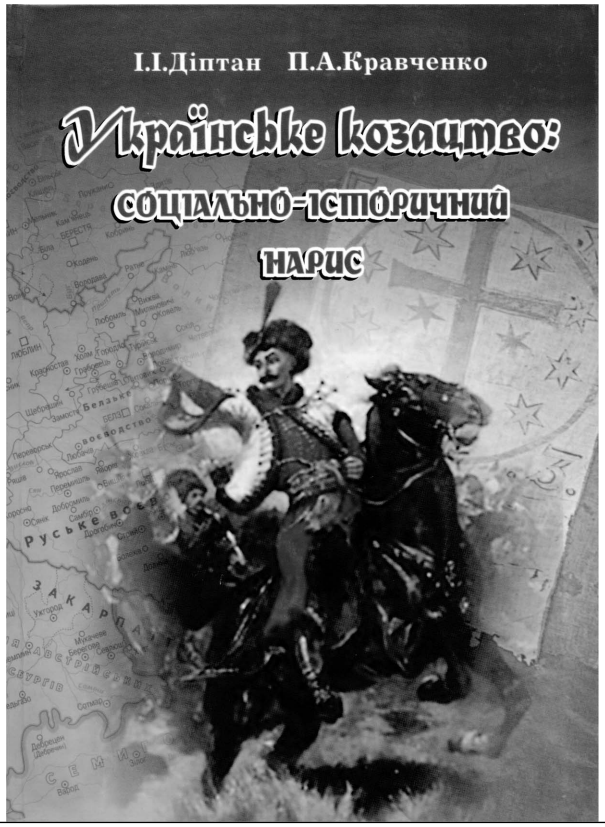

Ошатне й змістовне навчальне видання висвітлює цілу низку актуальних питань вітчизняного козакознавства. У першій книзі викладено характеристику джерел з історії українського козацтва, запропоновано об'ємний огляд праць вітчизняних і зарубіжних дослідників XVII – початку XXI століть, у сфері наукових інтересів яких була козацька минувшина.

Формування українського козацтва розглядається авторами в кількох площинах: етнічне підґрунтя появи українського лицарства; політико-ідеологічні, соціально-економічні та військово-стратегічні чинники становлення козаччини; основні етапи політико-правового та економічного ствердження українського козацтва як стану.

Автори обстоюють думку про феноменальну роль українського козацтва в національно-державному бутті українства, про виняткове місце "Козацької доби" у вітчизняній минувшині.

Книга розрахована на широку аудиторію допитливих читачів.

Григорій Майфет

PRO MEMORIA PRAECEPTORIS[1] (Я. Ф. НЕВРЛІ)

Упорядкування та вступне слово Анни Оголевець

Григорій Йосипович Майфет (19.VII. (1.VIII)1903, м. Ромни, тепер Сумської області, – 13.IX.1975, с. Канін, Комі АРСР) – видатний український літературознавець і критик.

Закінчив Полтавську гімназію імені Г. С. Сковороди, потім фізико-математичний факультет Полтавського інституту народної освіти (1924). Будучи студентом, захопився філологією, і це позначилося на його професійному становленні: відвідуючи лекції проф. В. О. Щепотьєва, вивчаючи іноземні мови (досяг вільного володіння німецькою, англійською, французькою, італійською, іспанською), усвідомив своє покликання і ступив на дорогу дослідника слова. 1925 року почав друкуватися.

Потім було навчання в аспірантурі Харківського науково-дослідного інституту імені Т. Г. Шевченка під керівництвом О. І. Білецького, захист дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук (1930) і педагогічна діяльність. Із 1931 року Майфет читає курс західноєвропейської літератури в Полтавському інституті соціального виховання (з 1933 року – педагогічний інститут); також викладає математику в школі та історію музики в музичному технікумі (мав музичну освіту). 1934 року бере участь у роботі І з'їзду письменників СРСР.

Тоді Григорій Йосипович уже був автором близько 100 наукових праць із питань теорії літератури, історії української та світової літератури й перекладознавства. Досліджував переклади поезії Т. Г. Шевченка – "Англійські переклади з Шевченка" (1927), "Т. Шевченко у французькій інтерпретації" (1928) та ін. Окремими виданнями вийшли його роботи "Матеріали до характеристики творчості П. Г. Тичини" (1926), "Природа новели. Збірка перша" (1928), "Природа новели. Збірка друга" (1929), " «Мені однаково...» та його відтворення в англійському і німецькому перекладах" (1929).

Закінчив книжку про Стефана Цвейга, з яким листувався 6 років, але побачити світ монографії не судилося: 5 грудня 1934 року її автор був репресований і надовго вилучений із літературного процесу. Творчість ученого насильно обірвали. Через 30 років він скаже, ставлячи знак рівності між улюбленою діяльністю та життям: "... моя біографія – моя праця, від якої – волею долі – нічого не лишилося!" (цитую за

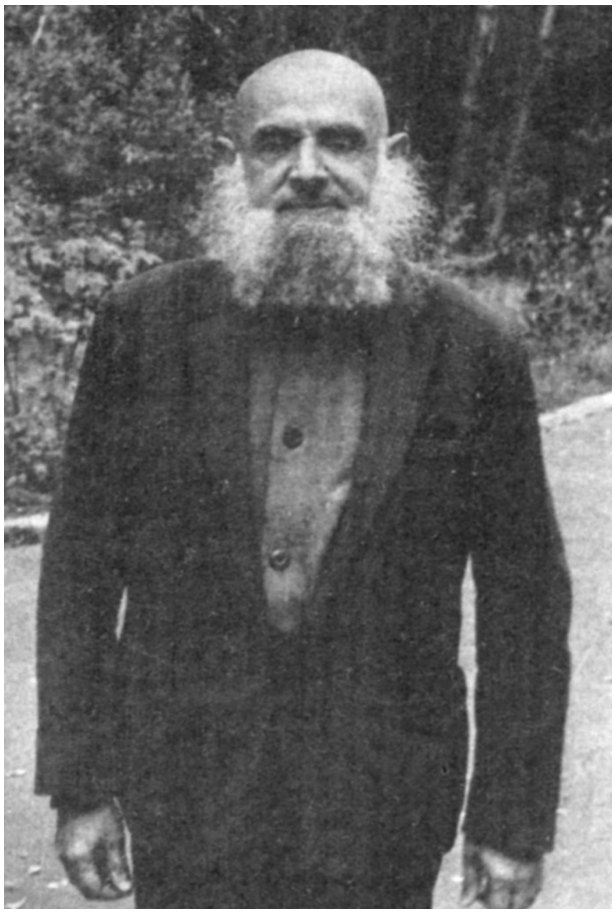

[1] *З лат.: На спомин про наставника.*

П. Ротачем [1, с. 324]. – А.О.) і назве дату арешту ...датою своєї смерті.

Засуджений на 10 років ув'язнення, відбував незаслужене покарання спершу в Карелії, на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, потім у Комі АРСР, на рудні Еджит-Кирта, де працював у конторі шахти №2. Із 1949 року жив у селищі Канін, поблизу Печори. Там був заарештований удруге. 1956 року реабілітований.

Статус репресованого дався чоловікові взнаки: виснажений, фізично хворий (мав задавнений плеврит), зневірений у всьому і в усіх (зокрема й через зраду дружини), він зосередився на собі й своїх бідах, став відлюдькуватим, настороженим, "зовсім некомунікабельним, майже здичавілим" [2, с. 161]; болісно реагував на яку б то не було несправедливість, гостро відчуваючи панічний страх перед свавіллям і свою абсолютну незахищеність у цьому жорстокому світі.

Відвідав Полтаву – з працевлаштуванням не пощастило, довелося їхати назад – на Північ.

І все ж таки Майфет намагається повернутися до творчого життя: зібрав бібліотеку, почав писати спогади, рецензії на кінофільми тощо. Йому вдається налагодити літературні й дружні зв'язки в Києві, надрукувати дещо в журналах "Райдуга", "Всесвіт". Триває підготовка до фундаментальних досліджень творчості І. С. Нечуя-Левицького й Т. Г. Шевченка. 1965 року його поновлюють у Спілці письменників УРСР. Літфонд щороку надає йому путівку (безкоштовну) в Будинок творчості – здебільшого в Ірпінь, інколи в Ялту. Укладається договір на перевидання "Природи новели".

І раптом – КДБ вилучає Майфетові "Ювілейні роздуми" з приводу 50-річчя Жовтневої революції!.. Отже, всі зусилля йдуть нанівець: перед ним зачиняються двері редакцій, набір "Природи новели" розсипають... Грізний привид минулого зринув перед Григорієм Майфетом на повний зріст. Останньою краплею, що переповнила чашу його терпіння, став образливий прийом у начальника районного паспортного стола, коли Літфонд виклопотав письменникові квартиру в Києві (1968). Повернувшись звідти, він був як у нестямі, кричав, згадує І. Савенко, щось про "сталінське гестапо", а трохи заспокоївшись, розповів: "Сказали, що писати про літературу можна й на Печорі. І справді, навіщо злочинцеві, ворогові свого народу, жити в Києві? Кому він тут потрібен? – Помовчав, мовби пригадуючи, що було далі. – Кричав на мене цей емгебешник. Я думав, почне бити. Ні, скоріше туди, "додому", – гірко-гірко посміхнувся він" [2, с. 168].

Не слухаючи друзів, не сприймаючи ніяких умовлянь, у той-таки день виїхав на Північ. Напевно, що це виглядало мов "якийсь комплекс приреченості" [2, с. 168].

І хоч Григорій Йосипович подеколи навідувався до Києва – мені випало зустріти його влітку 1972 року (за І. Савенко, після історії з квартирою він у Києві не бував (?)), але його відчуженість ставала дедалі глибшою. Самотній у своїй північній пустелі, він урешті-решт здійснив давній намір – наклав на себе руки.

Тернистим був його шлях, стражденним життя, але, гідно витримавши всі випробування долі, він залишився Людиною.

З висоти пережитих літ і гіркого досвіду дивиться на нас ця Людина зі спогадів про Ярослава Неврлі. У крихітній кімнатці, ущерть наповненій книжками, веде вона самотню бесіду з Байроном і Шекспіром, з Гюго і Меріме, з Гейне і Цвейгом – "з тими одвічними друзями людства, які ще ніколи нікого не зрадили, не зраджували і повіки не зрадять", і згадує Полтавський ІНО 20-х років XX століття, його викладачів, які дали їй цих друзів.

Відтворюючи світлий образ свого улюбленого наставника, перед яким він, окрилений щастям пізнання юнак, буквально благоговів, Майфет заражає читача своєю ностальгією за минулим, нехай голодним і холодним, але сповненим оптимізму, надій на нове життя, здійснитися яким, проте, не судилося.

Можливістю опублікувати спогади Григорія Майфета про Ярослава Неврлі, створені більше 40 років тому й досі ще не друковані, редакція "Рідного краю" завдячує Літературному музеєві Григорія Кочура в Ірпені в особі Андрія Григоровича Кочура і його дружини Марії Леонідівни.

Рукопис, датований 4 квітня 1967 року, був надісланий Г. П. Кочуру з коротенькою запискою за підписом "Борода" (так Майфет став підписуватися після ув'язнення), де автор просить посприяти оприлюдненню його праці й зосереджує увагу на складнощах, з якими неминуче зіткнеться майбутній публікатор: "...халепа тільки в тім, що в тексті багато чужоземщини, тож коректа повинна бути ретельна".

Гадаємо, з цими складнощами наша редакція впоралася.

Зберігаємо стиль і правопис автора.

Література

1. Ротач П. П. Григорій Майфет / П.П. Ротач // Ротач П. П. Колоски з літературної ниви: Короткий літературний календар Полтавщини. – Полтава: Полтавський літератор, 1999. – С. 323–327.

2. Савенко Ірина. "Писати можна і на Печорі..." / Ірина Савенко // Вітчизна. – 1990. – №7. – С. 161–168.

1

Полтавський ІНО – ріднесенька *alma mater*[2]!.. А що, за крилатим висловом поета,

Склонясь к закату дней,
Живём воспоминаньем, –

то й постають перед духовним зором незабутні постаті керівників – кожен в оздобі індивідуальних особливостей, власних прикмет зовнішніх і внутрішніх.

Літературний факультет очолював Володимир Олександрович Щепотьєв, глибокий знавець історії літератури української. Його славу визнаного промовця заслуговано поділяв Віктор Семенович Воропай, голова математичного факультету і сам найобдарованіший математик з покликання. Блискучі лекції обох згаданих професорів приваблювали фахівців геть з усіх факультетів.

Тогочасному керівництву інституту пощастило добре впорядкувати й викладання чужоземних мов. І хоч студент повинен був вивчати якусь одну обов'язкову з трьох, – я студіював усі, захоплюючись мовознавством з раннього дитинства.

Англійську мову викладав Донат Федорович Сергієв, поліглот петербурзької лінгвістичної школи, ґрунтовно обізнаний чи не з усіма європейськими мовами романської й германської сімей.

Вивченням французької мови керувала Марія Олексіївна Дейнеко, з дивовижною легкістю переходячи з рідної української на французьку, володіючи обома напрочуд добірно.

Професором німецької мови став Ярослав Федорович Неврлі.

2

То був початок 20-х років нашого надміру бурхливого віку. Вітчизна щойно подолала горожанську війну з її нескінченними змінами найрізноманітніших влад. Почав усталюватися радянський устрій, поступово відроджувалася промисловість (що насамперед засвідчили димарі фабрик та заводів), а рідна, свята земля українська, як і раніше, старанно віддячувала своєму хліборобові за його віддану, невпинну працю на своїх перелогах – працю, що годувала не гвіздками, а справжнісіньким хлібом неосяжну, неозорну країну рад. Втім, на перших кроках ще багато було невдоволених потреб так у побуті, як і в постачанні, не кажучи вже про культурний бік життя: то й минали роки студентські в чималих злиднях і скруті економічній. Та замолоду всі труднощі переживаються легше: то ж були роки вікопомного, та, на превеликий жаль, короткоминущого ленінського керівництва, і вже сама свідомість його живої присутності, державної мудрості, цілеспрямованої волі та – чи не найголовніше – його активної любові до людей, працівників і творців нового життя, змушувала не помічати холодних аудиторій і браку освітлення вечорами.

Не пригадую вже дати, коли в такому застиглому класі колишньої жіночої гімназії Старицької (де на перших порах розмістився інститут) з'явився професор німецької мови, одягнений, як і всі ми, по-зимовому – в бекешу: ставний, кремезний, бадьорий, з ясними, доброзичливими очима.

– Як то мовиться, не жарко? – привітно посміхнувся він, минаючи катедру й підходячи до нас, – втім, сама ваша присутність свідчить про те, що молодість уміє протиставити зовнішньому, фізичному холодові внутрішній жар власних сердець, палку енергію, пристрасну жадобу знання, освіти. Не дарма ж склала молодь свій вікопомний академічний гімн:

Gaudeamus igitur,
juvenes dum sumus!.. [3]

Нема чого казати, що нинішні труднощі тимчасові, скороминущі: ви самі добре розумієте, що наша поточна дійсність блискавично простує вперед! Адже молоді органічно вороже тюхтійство, назадництво: вона невпинно дивиться в майбутнє, вчиться для нього, для праці в ньому! Гадаю, не помиляюся?

Всі ми, звичайно, на те охоче приставали, то й запитали насамперед про найпекучішу справу – підручники.

– Влучне запитання, – погодився керівник, – і, треба визнати, тяжке. Як відомо, для успі-

[2] *З лат.: Рідна мати, мати-годувальниця. Уживається на позначення вищого навчального закладу, де навчався той, хто говорить.*
[3] *З лат.: Будемо веселитися, поки ми молоді (початок старовинної студентської пісні).*

ху педагогічного процесу конче потрібен єдиний, спільний для всіх, підручник. Та на це нема чого сподіватися: країні ще несила відновити книжкову справу, друкарське діло, бо є нагальніші потреби. Тим-то ніяких авторів я вам радити не буду: що знайдете, все буде доречі, все знадобиться, ручуся вам у цьому. Може, в кого збереглися якісь гімназіяльні курси: вони здадуться для повторення – адже *repetitio est mater studiorum* ... [4]

– Хіба вдатися на губтучу? – поміркував уголос хтось із нас.

– А що ви думаєте? – відгукнувся професор співчутливо, – і там може трапитися щось коштовне: як то кажуть, бігла через місточок та вхопила кленовий листочок...

3

Першого ж недільного ранку почимчикував і я на губтучу – так звалася міська барахолка, найколоритніше збіговисько самодіяльної торгівлі тих далеких часів.

А що стрімка інфляція невпинно простувала шляхом геометричної прогресії, то й рахунок ішов вже на мільйони, жартома узивані "лимонами": всі стали мільйонерами, а насправді ницими жебраками. Внаслідок циркуляція непевних цінностей часто-густо здійснювалася на підставі натурального взаємообміну, як одна з численних варіацій на філософську тему "*de rerum natura*"[5], ще древнєримського віку.

– Добирайте, добирайте, добирайте календарі! – чомусь наполягаючи на перший склад промовлюваних слів, настирливо переконував чудернацький добродій: ріденька сива еспаньолка та архаїчний берет, одягнений набакир, робили його дещо схожим на оперового Пилипа II у незабутнім гримі славетного Шаляпіна.

– Крем для обуви і мазь политань! – вигукував поряд коробейник, пританцьовуючи для тепла на давішнім морозці ранньої зими.

Пронизливими голосами несамовито верещали товстелезні баби-перекупки, пропонуючи таку-сяку страву – "жарене, парене й так – шматками"...

Какая смесь одежд и лиц,
Племён, наречий, состояний! –

мимохіть виринули в пам'яті рядки поета.

Протискуючись крізь натовп, остерігаючись численних безпритульників, що звалися "шпаною" й старанно і небезуспішно нишпорили по чужих кишенях (не зівай, Хомко, на те ярмарок!), я прямував до найдорожчого для мене краму – книжок, розташованих на стільничках чи прихованих у непоказних кошиках.

На відміну від решти території губтучі, тут панувала тиша. Книжкові аматори – не гомінке поріддя – мовчки перегортали дорогоцінні об'єкти, а їхні власники, здебільша поважні, літні люди, сторожко стежили за покупцями поверх окулярів.

Губтучі я вже був зобов'язаний курсами загального мовознавства Томсона, Поржезинського, Поліванова; чудовим англійським підручником Нурока; такими унікальними раритетами, як "Гавриліада" Пушкіна та гривуазна поема молодого Тургенєва "Піп".

З германістики цього разу не трапилося нічого путнього, та це мене не вельми й бентежило: в батьковій спадщині, прегарній книгозбірні, був курс німецької мови Міквітца, тою ж мовою викладений (до нього я частенько зазирав ще за гімназіяльних років), не кажучи вже про зарубіжних класиків – оригінальних і перекладних.

В одної студентки, на щастя, збереглася дуже вдала німецька граматика Андерсона. Інші товариші з'явилися на чергове заняття – хто з "Фавстом" Гете, хто з "Розбійниками" Шіллера, хто з неповторною лірикою Гайне. Знайшовся й хрестоматійний збірничок читабельних текстів.

– От багатство! – по-дитячому радів Ярослав Федорович, – а ви бідкалися про брак підручників! Все використаємо для загального добра! *À la guerre comme à la guerre*[6] – кажуть французи!

4

З того й розпочалися наші студії.

Ярослав Федорович з'являвся на лекції, мовляв, з порожніми руками – без портфеля, книжок, записок, мавши все в голові, миттю орієнтуючись у будь-яких підручниках. Зрідка спиняючись біля катедри, він або сідав серед нас, або ж ходив поміж лавами, визволяючи студентів з тимчасових сумнівів: так тривала спільна дружня праця, уміло керована досвідченим товаришем, чий незаперечливий авторитет базувався на широкій ерудиції, бездоганно-досконалому знанні мови.

Пам'ятаю, на одному з перших занять трапилося читати відомий монолог "Натана-мудреця" Лессінга. Ярослав Федорович упередив його лаконічно-яскравою характеристикою автора: крім названого твору, згадано

[4] *З лат.: Повторення – мати навчання.*
[5] *З лат.: Про природу речей.*
[6] *Із фр.: На війні як на війні.*

"Емілію Гальотті", визначено ролю Лессінга в історії так німецького письменства, як і прогресивного громадського руху, кінець-кінцем враховано "Гамбурзьку драматургію".

Коли згодом мені довелося спеціально студіювати останній твір, то притьмом згадалася ця далека пропедевтика.

Швидко стало ясно, що екскурси в історію літератури – органічна риса в методиці нашого керівника.

– Який би фах ви не обрали, – мотивував він її, – ви конче повинні знати Гете, Гайне, Шіллера не тільки по іменах! Запевняю вас: вони того варті! Не може бути елементарно-культурної людини без такого, бодай шапошного, знайомства! Філологи вивчатимуть їх спеціально, а тим із вас, хто обере інший фах – математики, фізики, природознавства – я й адресую ці мініатюрні, найстисліші характеристики їхньої творчості, істотних прикмет, доби, коли вони жили, їхнього місця в історії своєї країни та її мистецтва.

Цим екскурсам була властива цілковита імпровізаційність. Самостійно ми опрацьовували завдання, та матеріал чергового заняття не визначався наперед, а виникав експромтом, залежно від підручників, як уже сказано, випадкових. Та впіймати нашого керівника, мовляв, зненацька було неможливо: створювалося непомильне враження, ще він стало і всебічно озброєний широченним комплексом своєї дисципліни, почуває себе в ній цілковито вдома. Відчувалося, що його академічні ресурси необмежені, і ділиться він з нами щиро, щедро віддаючи скарби свого добре тренированого мозку, чулого серця, одвертої душі.

Як на екрані миготять примхливі образи фільму, так проходили перед нами герої Шіллерових драм у натхненній промові керівника, стинаючись поміж собою в напруженій борні пристрастей, відповідно до хронологічного розвою творчості автора: цитати здебільша наведено з пам'яті, виключно багатої, неодмінно свіжої.

Та, захоплюючись красним письменством, наш керівник не спускав з власного пильного ока досвідченого педагога систематичних навичок фонетики, морфології, синтакси, елементарно вже відомих нам із середньої школи.

Поряд із класичною літературою, пильно стежив Ярослав Федорович за сучасним німецьким письменством, всіляко добуваючи інформації про поточні новини літературні: так обізналися ми з поривно-вибуховою силою антимілітаризму Верфеля, Толлера, Хазиклевера.

5

Залюбки читав наш професор вірші: за його проханням "Книга пісень" та "Ліричне інтермеццо" Гайне завжди лежали на катедрі.

– Вірш – теж мова, тільки своєрідна, поетична, з властивими їй творчими засобами, – наполегливо прищеплював він нам свою постійну думку, – то ж і знання будь-якої мови не може бути вичерпливим без вивчення поезії, тою мовою створеної.

За першу ілюстрацію став шедевр Гете в перекладі Лермонтова:

Горные вершины
спят во тьме ночной…

А що оригінал і переклад виконано різними засобами віршування, то й зіставлено їх порівняльно.

Та повіки не забути ще одного вірша Ваймарського чарівника:

Nur wer die Sehnsucht kennt,
weiß, was ich leide[7].

[*Лише той, хто зазнав туги,*
розуміє, що я переживаю.]

Цей вірш спопуляризовано прекрасним романсом Чайковського, а що романс створено на текст не оригіналу, а перекладу Мея, то й тема віршу зазнала відміни: у Чайковського її звужено до любовно-інтимного ґатунку, тоді як у Гете йдеться про ностальгію внаслідок розлуки з вітчизною:

Allein und abgetrennt
von alter Freude,
seh ich ans Firmament
nach jener Seite....

[*Один, відторгнутий,*
від минулої радості,
шукаю я на небозводі
ту сторону.]

Палко бриніли кульмінаційні рядки:

Ach, der mich liebt und kennt,
ist in der Weite.
Es schwindelt mir, es brennt
mein oingeweide…

[*Ах, той, хто мене любить і знає,*
далеко від мене.
У мене паморочиться в голові,
горить усе всередині.]

Все завершувалося коловим повтором

[7] *"Пісня арфіста" Й. В. Гете. Далі у квадратних дужках подаємо підрядковий переклад вірша.*

початку, що виступав збагачений змістом цілого твору:

Nur wer die Sehnsucht kennt,
weiß, was ich leide ...[8]

[*Лише той, хто зазнав туги,*
розуміє, що я переживаю.]

Чи не висловлював наш дорогий декламатор власної туги за вітчизною? Згодом ми довідалися, що він – чех з походження, і ще більше полюбили його: адже чех – то, значить, слов'янин, а всі слов'яни – побратими, діти одної великої сім'ї, хоч і роз'єднаної політичними кордонами.

6

Скінчивши Полтавський ІНО, я не задовольнився однією вищою освітою, а вступив до аспірантури в Харкові. На той час вже розпочалася моя літературна праця, і спеціалізувався я в галузі західноєвропейського красного письменства: читати чужоземними мовами, зокрема німецькою, доводилося багато, і колишні лекції Ярослава Федоровича придалися якнайкраще, давши багатющий врожай.

– Вас від відповіді я звільняю, – сказав він, узявши до рук мій матрикул на підсумувальному іспиті з його дисципліни, – ви пильно працювали протягом цілого року, працювали для знання, не для оцінки: тож і ставлю я вам найвищу оцінку! – потиснув він мені руку на прощання...

І хоч зараз життя вже невблаганно прямує до свого природного кінця, втім сумовита тиша крихітної кімнати, вщент заповненої книжками, і по сей день лунає самотньою бесідою з Байроном чи Шекспіром, Гюго чи Меріме, Гайне чи Цвайгом – з тими одвічними друзями людства, які ще ніколи нікого не зрадили, не зраджують і повіки не зрадять. І крізь їхні сторінки дивляться на мене дорогі керівники, які навчили мене цій мовчазній розмові без посередництва перекладу...

Наприкінці 1933 року Я. Ф. Неврлі виїхав до батьківщини, а кілька років тому, після довгого трудового життя, сконав.

З незмінною вдячністю невтомного учня (*semper tiro*[9]) вклоняюся земно Його світлій пам'яті.

In pace requiescat[10]!

КАНІН (КОМІ АРСР)
1967 Гр. Майфет

---

[8] *У перекладі Л. Мея вірш має таке звучання:*

Нет, только тот, кто знал
Свиданья жажду,
Поймет, как я страдал
И как я стражду.

Гляжу я вдаль... нет сил,
Тускнеет око...
Ах, кто меня любил
И знал – далеко!

Вся грудь горит... Кто знал
Свиданья жажду,
Поймет, как я страдал
И как я стражду.

[Мастера русского стихотворного перевода; [Вст. ст., подгот. текста и примеч. Е. Г. Эткинда; Ред. кол. В. Н. Орлов и др.; Большая серия. Второе издание]: Книга первая. – Л.: Сов. писатель, 1968. – С. 398–399.]

[9] *З лат.: Завжди новачок.*

[10] *З лат.: Нехай спочиває в мирі.*

РІДНИЙ КРАЙ

Часопись політична, економічна, літературна і наукова.

ВИХОДИТЬ РАЗ НА ТИЖДЕНЬ У ПОЛТАВІ.

РІК ПЕРШИЙ. Число 46. 17 грудня (ноября) 1906 року

Передплата приймається у Полтаві в конторі «Рідного Краю» на Протопоповській ул., будинок Оксюза № 41, біля почтово-телег. контори. Передплата на рік 3 карбованці, на 1/2 року 1 карб. 80 коп., на місяць 35 коп., з пересилкою; окреме число 8 коп. За кордон на рік 5 кар

Листи і рукописі треба засилати по адресі: Полтава Редакція «Рідного Краю» Протопоповська ул., будинок Оксюза, № 41, біля почтово-телеграфної контори.

Григорій Титаренко

БУДИНОК РЕДАКЦІЇ "РІДНОГО КРАЮ" В ПОЛТАВІ

Україно мила! Як добрая ненька,
Дітей своїх мову прийми, привітай,
Від щирого, рідного свого серденька!
Лети-ж, рідне слово, лети в рідний край!

Олена Пчілка, "Рідне слово" з часопису "Рідний Край"

Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, відома нам як Олена Пчілка, ніколи не була лояльною ні до царського уряду, ні до більшовицького режиму. Ця нелояльність випливала з її великої любові до України – української мови, культури, героїчної історії. Непримиренною жінкою справедливо назвав Ольгу Петрівну Валерій Кирилович Архипов (Ясиновський) у своїй сміливій передмові до книги письменниці "Викинуті українці".

Відомо багато фактів, які засвідчують високий дух Олени Пчілки. 1903 року в Полтаві відкривали пам'ятник І. П. Котляревському. У той час в Україні діяла офіційна заборона української мови. Олена Пчілка була єдиною з письменників Східної України, хто наважився виголосити промову українською мовою. Навіть майбутній міністр освіти в уряді Центральної Ради І. Стешенко, вже знаний учений, дослідник творчості Котляревського, якому М. Лисенко і П. Житецький доручили виступити з великою промовою, говорив по-російськи. 1920 року під час святкування дня народження Т. Шевченка в Гадячі Олена Пчілка огорнула погруддя поета жовто-блакитним стягом, а коли більшовик-комісар Крамаренко зірвав знамено, вона скандувала: "Ганьба Крамаренкові", а переповнений зал підтримав її. Після цієї історії мужня жінка перебувала під арештом.

Недоброзичливість зайд і навіть непересічних своїх братів-українців, таких як І. Нечуй-Левицький, С. Єфремов, Є. Чикаленко, призвела до того, що в рядового краянина склався певний стереотип Олени Пчілки – це перш за все мати Лесі Українки, яка мовби й не дуже її любила, навіть заздрила геніальній доньці. Крім того, у школі нам говорили, що Олена Пчілка відома також і як

дитяча письменниця. Умисне замовчували її видавничу діяльність, якій жінка присвятила десять років свого життя.

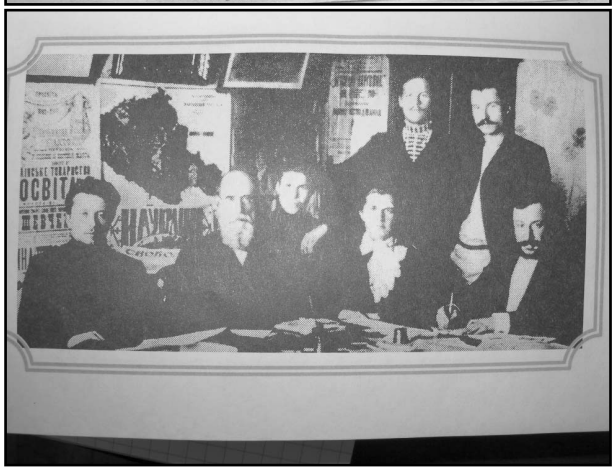

Відреставрована світлина з сучасної книги Олени Пчілки "Викинуті українці" (фрагмент світлини з часопису "Рідний край")

У грудні 1905 року в Полтаві виходить перший номер часопису "Рідний Край". Засновниками його були полтавці М. Дмитрієв та Г. Коваленко. Першим редактором став Дмитрієв, а з березня 1907 року – Олена Пчілка. Після заборони видання місцевою владою, Олена Пчілка переводить редакцію до Києва, а після трагічної загибелі Дмитрієва в липні 1908 року весь тягар редакторської роботи ліг на її плечі. Того ж 1908 року в "Рідному Краї" була опублікована стаття Ф. Немо під назвою "Чим нам корисні жиди", в якій автор аналізує досить непрості українсько-єврейські відносини. Після цього впливові єврейські організації розпочали кампанію цькування і бойкоту журналу та його головного редактора. Було навіть придумане клеймо для редакторки – "зоологічний націоналіст".

Через багато років Олесь Гончар скаже про видатну полтавку: "Україна у великому боргу перед Оленою Пчілкою. Майже нічого не зроблено для увічнення її пам'яті. Чи є в Києві хоч вулиця її імені? А мав би стояти пам'ятник – як образові Української Жінки" [3, с. 6]. Ці високі слова записані в щоденнику письменника 20 грудня 1992 року.

Полтавські краєзнавці багато років намагалися знайти будинок чи бодай місце, де колись була редакція "Рідного Краю". Таке щастя випало на мою долю. Працюючи над біографією І. М. Стешенка, в книзі Ольги Косач-Кривенюк "Леся Українка. Хронологія життя і творчості", я прочитав: "5 січня (1907 р. – *Г. Т.*) мати писала до Лесі з Полтави (Гончарна вул., д. 12), де вона працює в редакції «Рідного краю»" [1, с. 784].

Відомо, що вулиця Гончарна за радянських часів була перейменована на П. Капельгородського [2, с. 324]. Це стара частина міста. Вулиця проходить понад Панянським узвозом по горі і перпендикулярно примикає до вулиці Паризької Комуни (яка до революції мала назву Дворянська). Раніше на Гончарній проживали в приватних будинках купці та священики. На щастя, сьогодні цю вулицю ще прикрашає багато старих дореволюційних будинків. Мені пощастило знайти старожилів цієї частини міста, що розміняли дев'ятий десяток літ і жили безвиїзно на цьому самому місці. Так, наприклад, в будинку №10 проживає внучка діда, який збудував цей будинок ще 1900 року. Вона повідомила дуже важливий факт: нумерація будинку на її пам'яті не змінювалася. Це давало велику надію, що, може, зберігся й будинок, де проходило останнє зібрання редакції "Рідного Краю" в Полтаві. Наступні будинки були 12 і 12 "а", але будинок №12 явно не претендував на історичний, а от 12 "а" був старий і вже відрізаний від комунікацій, із забитими ставнями. На світлині я зафіксував цей будинок, а через 20 днів після того привів до нього голову спілки екскурсоводів Полтави А. А. Чернова, оскільки знав, що він працює над книгою "Полтавські будинки промовляють". На мій жах, будинок на наших очах руйнували. Перше – це було відчуття власної провини за те, що нічого не встиг зробити для врятування будинку редакції "Рідного Краю", але, як виявилося потім, мені пощастило знайти тільки місце, де був колись будинок редакції. Чоловік з будинку №12 розповів таку історію. Народився він 1938 року, і від своєї мами знав, що його дід-священик Василь Ващенко проживав у власному двоповерховому будинку, який стояв саме на місці будинку №12 "а" і був під №12. Мав священик великий шмат

Остання світлина будинку по вул. П. Капельгородського, №12 "а"

землі з садом, що тягся в напрямку до Панянки, і було в нього шестеро дітей. 1937 року священика репресували й розстріляли. Будинок реквізували та розібрали, а на садибі Василя Ващенка з'явилися дві невеликі будівлі. Звичайно, ні внук священика, ні його літня сусідка з будинку №10 нічого не знали про редакцію "Рідного Краю", та ми з певністю можемо сказати, що точно визначили місце, де вона була. Знаємо навіть прізвище чоловіка, який надав притулок одному з перших українських часописів. Але це не зменшує жалю, що ми втратили будинок, воістину історичний для українства.

За радянських часів знищено будинок Драгоманових-Косачів в м. Гадячі; вже за часів незалежної України в Полтаві по вулиці Шолом Алейхема (раніше Новопроложеній) зруйновано будинок №28, де провів своє дитинство І. М. Стешенко... Як тут не згадаєш російської приказки про "Иванов, не помнящих родства".

Було вже поставив крапку, та через кілька днів знову повернувся до цієї теми і, мабуть, доречно. Спілкувався телефоном з В. К. Ясиновським, який щойно повернувся з усебразильського форуму українців, куди його запросила наша діаспора, й захоплено ділився враженнями, як тамтешні українці шанують пам'ять про Олену Пчілку. У місті Прудентополь (штат Парана) в Музеї Тисячоліття зберігається вишита сорочка, що належала нашій непримиренній українці. Від Валерія Кириловича я отримав дозвіл на публікацію його світлини фрагменту цієї сорочки в часописі "Рідний край". На таких гірких паралелях ставлю вже крапку.

Фрагмент сорочки Олени Пчілки

Література

1. Косач-Кривенюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Луцьк, 2006.
2. Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К.: "Українська Енциклопедія" імені М. П. Бажана, 1992.
3. Пчілка Олена. Викинуті українці. – К., 2006.

Ніна Степаненко

ЄВГЕН ГРЕБІНКА – "ОДИН ІЗ ПЕРШИХ ОРАЧІВ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ НИВИ"

(за матеріалами часопису "Рідний край" (1905–1916 рр.))

... Гребінка, як автор, має право на вдячну пам'ять від нащадків. Небагато він написав, та, спогадавши все сказане про його час, признаймо його заслугу в тім, що він зробив.
Олена Пчілка

... ім'я Гребінчине стоятиме раз-у-раз високо в історії українського письменства.
Сергій Єфремов

Є. Гребінка явив нам портрет своєї епохи, показав характер і рівень особистості в ній, показав логічне захоплення красою "чорних очей", висміяв безмір вад життя – перейдених і не зужитих сьогодні.
Людмила Задорожна

Важливою й цінною постійною рубрикою часопису "Рідний Край", що приходив до читача з Полтави й Києва впродовж 1905–1916 років, є літературознавча, автори якої – філологи, історики, письменники, а то й прості шанувальники українського слова (Грицько Коваленко, Григорій Шерстюк, Лев Падалка, Олена Пчілка, Ганна Барвінок, Гнат Хоткевич, Олександра Судовщикова-Косач, Ольга Косач, Христя Алчевська, Тадеуш Міхальський, Дмитро Дорошенко, А. Крушельнцький, М. Станіславський, А. Шевченко та ін.). Об'єктом свого дослідження вони обирали творчість окремих поетів, прозаїків, драматургів (Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Марка Вовчка) або й цілий літературний процес того чи того періоду (наприклад, стаття Дмитра Дорошенка "Українська література в 1906 році", Григорія Шерстюка "Українська література в 1907 році", Тадеуша Міхальського "Сучасна поезія польська на Україні" тощо). Літературознавча сторінка рясніла працями Олени Пчілки, яка з середини 1906 року була членом редакційного комітету, а з 1907 року перебрала на себе обов'язки редактора-видавця часопису (і виконувала їх аж до 1916 року). Її перу належать такі розвідки: "Шевченкові роковини (спогади)" (1907. – Число 6), "Наші поети з народу" (1908. – Число 23–29), "Невідомий поет давнього часу" (1909. – Число 21), "Пам'яті Тараса Шевченка" (1909. – Число 5), "Твори Івана Котляревського" (1909. – Число 26), "Умови Грінченкової праці" (1912. – Число 7), "Українські поети з народу" (1912. – Число 10), "Український національний скарб" (1912. – Число 3–7).

1912 року в другому, третьому, четвертому й п'ятому числах "Рідного Краю" Олена Пчілка опублікувала ґрунтовну роботу про байкаря, поета, прозаїка Євгена Гребінку – "Євген Гребінка і його час". Сказати своє слово про неординарного українського митця першої половини XIX століття її змусили кілька вагомих причин, зокрема такі: по-перше, 1912 року виповнювалося 100 літ від дня народження Євгена Павловича; по-друге, його письменницьку, громадську діяльність на тоді було висвітлено досить поверхово – вміщено скупу інформацію в кількох маловідомих виданнях. А Гребінка, "яко ротай талановитий" (1912. – Число 2. – С. 1), слушно твердила авторка статті, заслуговує на належну увагу. Навіть у ювілейний рік про нього лише побіжно згадано на невисокого рангу зібраннях, "відчитах", надруковано в періодиці куценькі заміточки. Непокоїло Пчілку й те, що навіть в "Історії українського письменства" Сергія Єфремова Гребінці приділено лише одну сто-

рінку (йдеться про перше (1911), а можливо, про друге (1912) видання праці). У четвертому двотомному виданні, яке було продовженням, доповненням першого і другого (1923–1924), Єфремов чітко представив літературну постать Гребінки в контексті письменства 20–40-х років: Петро Артемовський-Гулак – Григорій Квітка-Основ'яненко – Левко Боровиковський – Амвросій Метлинський – Микола Костомаров – другорядні письменники (Петро Охоцький-Огієвський – Олександр Афанасьєв-Чужбинський – Спиридон Осташевський – Марта Писаревська – Олександра Псьол – Олександр Шишацький-Ілліч). Концепція вченого за багатьма параметрами збігається з позицією Олени Пчілки: Гребінка знаний не російськими повістями, а українськими приказками та віршами ("І коли що зберігає ймення Гребінчине од забуття, та якраз ота невеличка книжечка його українських творів, а не великі томи російської писанини" [2, с. 343]); він фактично копіював Гоголя і "кінець-кінцем зникнув у промінні його слави без сліду для російського письменства" [2, с. 343].

Відомо, що за життя Гребінки літературну критику привернули повісті, оповідання, написані російською мовою ("Верное лекарство", "Доктор", "Путевые записки зайца", "Кулик", "Записки студента"). До прикладу, їх високо оцінив В. Бєлінський. Про надруковане в "Утренней заре" оповідання "Пруд" він сказав таке: "Це також прекрасне оповідання про багато чого, що трапляється на білому світу. Крім того, що цікаве, оповідання не позбавлене гумору, що творить велике достоїнство у статтях такого плану" [2, с. 492]. Україномовні твори Гребінки "неистовый Виссарион" не просто критикував, а шельмував. Про українську мову як самостійну слов'янську мову, що входить до східнослов'янської мовної групи, він і чути не хотів: "Мова самого народу стала псуватись, і тепер чисту малоросійську мову знаходимо лише в книгах. Отже, ми маємо повне право твердити, що тепер уже немає малоросійської мови, а є обласне малоросійське наріччя, як є білоруське, сибірське та інші подібні до них обласні наріччя" [2, с. 177]. Таким чином, за логікою Бєлінського, й літератури українською мовою також немає і бути не може: "Малоросійська мова справді існувала в часи самобутності Малоросії й існує нині – у пам'ятках народної поезії тих славних часів. Але це ще не означає, щоб у малоросіян була література: народна поезія ще не є літературою" [2, с. 177]. Цей українофоб, звісно, ні за яких обставин не підтримав би альманаху "Ластівка", зібраного Євгеном Гребінкою. Від Бєлінського йшло інше – приниження, цькування, погром усього українського. Змінювалися часи, але імперські традиції залишалися стійкими. Якщо продовжувачі справи Гребінки обороняли й плекали рідне слово, то адепти Бєлінського цинічно і брутально нищили українську мову, виставляли на посміховище українську літературу. Олена Пчілка серед перших, вона з-поміж тих достойників, які життя своє поклали за українську справу. Її стаття "Євген Гребінка і його час", яка є основним об'єктом дослідження нашої праці, виходить за береги студії власне літературознавчої передусім своєрідним (мудрим і гострим) розумом-відповіддю на антиукраїнські випади, що почастішали на початку XX століття, а вже потім – спробою осмислення Гребінки як митця слова. Цю постать авторка аналізує не осібно (що робити не дуже складно для такого критика, як Пчілка), а в літературному контексті (а це, відомо всім, справа не з простих навіть для маститих учених). До того ж письменницьке подвижництво Гребінки подано ще й на різноликому соціальному тлі крізь призму компаративістики.

Найпосутнішим є те, що вся немала за обсягом стаття наскрізно пройнята патріотизмом, відчувається, що про Гребінку та його час, про післягребінківський відтинок української літератури в 100 років пише людина, до безтями закохана в рідну культуру, якій болять, мов незагойні рани, національні проблеми, яка живе долею народу, його минулим і – що є вельми значущим – його майбутнім.

Олена Пчілка детально виписує біографію Євгена Гребінки, зауважуючи, що і в той час, як він виростав у своєму рідному хуторі серед пирятинських степів, була вже подвійна культура: "жила Україна, наша так звана "етнографічна" Україна, і була вже у верхніх станах досить міцна московська полуда" (1912. – Число 2. – С. 1). Цим самим вона розкриває "подвійність" душі письменника, творчість якого аналізує, та багатьох інших українських митців (і Миколи Гоголя також). У них одна душа була зрощена природою і кров'ю українською, а інша гнулася під впливом чужим, що "наостанку подолав, зломив ту ніжну, глибоко чутливу душу, зломив на смерть" (там само). Простий люд тоді не мав доступу до рідного слова, а змушений був читати книгу, "писану чисто по-московськи, так що

наш брат, простий чоловік, то дечого й не розбере" (1912. – Число 2. – С. 2). Українці в "стодесятий раз" читають Івана Котляревського, Григорія Квітку-Основ'яненка, і "дивну силу мали ті одинокі українські книжечки! Се був той живий струмочок весняної води, що точився десь там під сподом, проміж тяжким завалом сніговим" (1912. – Число 2. – С. 4–5).

На формуванні Гребінки як письменника, на думку Олени Пчілки, найвідчутніше позначилася творчість Котляревського та Квітки, яких часто "спогадує" він, а також Гулака-Артемовського, Боровиковського, котрі "теж стояли в першім ряду ратаїв нашої письменницької ниви" (1912. – Число 2. – С. 5). Бажання писати українські байки ("приказки"), переконує Ольга Петрівна, виникло саме під їхнім впливом. До речі, про Гулака-Артемовського згадано в передмові до видання байок Гребінки: "въ орфографіи следовалъ способу прийнятому нашимъ извѣстнымъ поетомь Гулакь-Артемовскимъ". Неабияку роль у мистецькому таланті Євгена Гребінки, довідуємося з праці Пчілки, зіграли Максимович та Метлинський, позаяк вони доносили до людей силу і красу народної пісні. На жаль, ця багата, цінна, перспективна українська стихія в Гребінчиному житті перервалася, бо він змушений був мандрувати в чужі світи, аби знайти (а якщо точніше – вибороти) собі місце під сонцем. А у світах цих усе українське не культивувалося, ба навіть упосліджувалося.

Інтелектуальні, духовні сили тоді зосереджувалися в Петербурзі. Там опинився й Гребінка. Чиста Євгенова душа, "повна ще ніжної чулості своєї природи, своїх пісень і тих повістей, що над ними хотілося "і сміятись, і плакати", тут, добре сказано в аналізованій статті, "не ко двору" (1912. – Число 3. – С. 20).

Пчілка порівнює петербурзький період двох українців – Гребінки та Гоголя – й доходить висновку, що праотчий дух сильніший у першого. Якщо Гоголь використав лише "поодинокі вирази, поодинокі речення" українські у творах на "малоруську" тематику, то Гребінка пішов іншим шляхом: він "узяв зміст московський, а слово українське" (1912. – Число 3. – С. 22–23). Мова йде про його переклад "Полтави" О. Пушкіна. Якість перекладу – це одна справа, а навернення широкого кола людей не до зачинателя нової російської літератури та літературної мови, бо він на той час "був могутній велетень", "властитель дум"... просто – "бог", а до української культури, до української мови – це зовсім інша річ. Гребінка вкотре переконав, що нашою мовою можна передавати високі почуття. "...Мабуть, у хуторі Гребінчинім, – розмірковує Пчілка, – у сім'ї Гребінчиній органічна родова течія українська була сильніша, ніж у Гоголевій" (1912. – Число 2. – С. 21). До перекладу "Полтави" авторка статті має багато, як на наш погляд, справедливих претензій. Найважливіше те, що гетьман Мазепа постає в ньому не політичним діячем, а "закоренѣлимъ злодѣемъ", якимось "извергомъ". Водночас вона й виправдує Гребінку, бо "постать Мазепову по сей день (1912 рік. – *Н. С.*) не освітлено як слід. Навіть тепер багато людей, – і не самих тільки тих, що радо слухали б проклинання його в церквах, – уважають сього гетьмана ворогом народу українського, себелюбцем тільки, що бажав добра лише собі та найближчому до його панству" (1912. – Число 4. – С. 15). У цьому місці необхідно зробити відступ й наголосити на такому: як не парадоксально, але й на початку XXI століття Мазепу сприймають по-різному. Для одних він герой, тоді як для інших, передусім для уславлювачів Полтавської битви, русофілів, затятих комуністів, – зрадник, ворог. Навіть у Полтаві – духовній колисці України – ведеться справжня війна, пов'язана зі спорудженням пам'ятника гетьманові. Як було колись гірко Олені Пчілці, так прикро й боляче сьогодні українським патріотам, що біля керма Української держави стоять ті, для кого вона – хліб, кусень сала, а не *молитва і розпука вікова*. Така вже історія наша, зрештою, такі є і ми... "Я не хочу оправдовувати Гребінку, я хочу лише сказати, що тим перекладом Гребінка віддав данину своєму часові: поважному пошануванню Пушкінової Музи, тодішній національній байдужості і тодішнім поглядам на Мазепу", – пише редакторка "Рідного Краю" (1912. – Число 4. – С. 16).

Важливо підкреслити, що переклад Гребінки – це не мистецька вершина, а лише перепустка в літературу. По-справжньому як художник слова він виявив себе в поезії. Торувати цей шлях Євгенові Павловичу було нелегко хоча б тому, що вже згадуваний Бєлінський спрямував сповнене отрути публіцистичне вістря проти нього. Гребінка в оцінці одного з найавторитетніших російських критиків того часу – "маленькое дарование", яке мріє про таку собі "хохлацкую тарабарщину". Однак у Гребінчиному єстві любов до материнської мови, до традицій свого народу, до рідної Полтавщини, яка його завжди вабила й прийняла на вічний спочинок, перемогли

страх бути висміяним, зневаженим. Українофільство потужною силою виявилося в його байках. "Приказки" Євгена Павловича, справедливо зауважує Олена Пчілка, наповнені свіжим джерелом української творчості. Це й забезпечило їм довге життя: "Ні одна читанка, ні один збірник не обходяться без Гребінчиних "приказок"-байок" (1912. – Число 4. – С. 23). Збігло сто літ, а слова Пчілки про феномен вічності творів цього письменника не загубилися в часі, не втратили глибини свого змісту і своєї ваги.

Проаналізовано в статті і поетичний доробок Гребінки. Наголошено насамперед на тому, що вірш "Човен" "може бути положений поміж перлами поезій, хоч він і не закрашений дуже публіцистичною барвою" (1912. – Число 5. – С. 14), як, наприклад, байка "Рибалка". У літературній критиці ця думка знайшла свій розвиток, у чому можна легко переконатися, якщо погортати хоча б історії української літератури різних авторів, не кажучи вже про фундаментальні дослідження, присвячені життю і творчості Євгена Павловича Гребінки. Учені не покликалися, щоправда, на праці Олени Пчілки, бо негоже було згадувати націоналістів (та ще й такої величини) в радянському літературознавстві. Однак правді дорогу ніхто не заступить: сьогодні Олена Пчілка йде зі своїм великим мистецьким набутком до нас, учить сущих любити Україну, вірно й самовіддано служити її інтересам.

Слід сказати й про те, що дослідниця не оминула ще однієї важливої віхи з життєпису Гребінки – його педагогічної та просвітницької діяльності. Згадано, зокрема, добру славу "Гребінчиних вечорів", коли до його господи "зходилися на ті вечори й хлібосольні вечері українські багато гостей" (1912. – Число 5. – С. 16). Наведено в статті цікавий факт: "до того українського багаття, що таїло в Гребінчиній домівці своє тепло на далекій, холодній півночі, привів одного вечора артист Сошенко і молодого поета Шевченка. Гребінка пізнався з ним, звернув на нього увагу, вже яко на автора. Через Гребінку пізнався з Шевченком ... Яків Кухаренко та й видав незабаром збірничок віршів Шевченкових – першого "Кобзаря" (1912. – Число 5. – С. 16–17).

Олена Пчілка запевняє, що Гребінка навсякчас залишиться в історії нашої літератури й передусім тому, що в грудях славного полтавця жевріла іскра любові до України, до її слова. Навіть холодний та суворий Петербург не міг загасити ту іскру дощенту. Вона ж дала пасмо проміння, що може зігрівати й теперішніх земляків (1912. – Число 5. – С. 18). Свою розвідку про байкаря, поета й громадянина дослідниця закінчила такими пророчими словами однієї української письменниці:

Коли нащадки добрі жнива
Зберуть з українських ланів, –
Тоді з подякою згадають
Вони і перших ратаїв.

Стаття Олени Пчілки – не єдина праця про Євгена Гребінку в "Рідному Краї". 1906 року в рубриці "Бібліографія" Дмитро Дорошенко вмістив рецензію "Євген Гребінка. Українські твори. Видавництво "Вік", № 18. У Києві. 1906. Ст. 93. Ціна 25 коп.". (Його розмисли співзвучні думкам Пчілки. У статті "Євген Гребінка і його час" вона конкретизовувала, уточнювала деякі тези, висвітлені в рецензії.) Публікація Дорошенка – це скоріше літературознавча студія з елементами рецензії. Учений називає Гребінку "старим українським письменником до-Шевченківської доби", заявляючи, що він писав багато повістей по-московськи, але його ніхто не помічав як московського письменника, а відомий він лише як автор дуже гарних українських приказок (байок)" (1906. – Число 36. – С. 15). У московських повістях Євген Гребінка виявив себе як безідейний митець, що не зважав на пекучі проблеми. Власне, він крокував у ногу з модою 30–40-х років XIX століття на "лехкі оповідання"; висловлено тезу й про те, що Гребінка "наслідував... своєму великому землякові Гоголеві, але зовсім без гоголевського таланту". Якщо Гоголь навічно залишився неперевершеним українським і російським майстром слова, то ймення Гребінки як автора російських творів "пішло в непам'ять". Для нащадків велику цінність ставлять 27 "приказок" Євгена Павловича, кілька віршів та передмова до виданого ним 1841 року альманаху "Ластівка" (а ще вони трохи цікавляться перекладом "Полтави" Пушкіна). Дорошенко свої міркування підкріплює думками інших відомих на той час дослідників – Пантелеймона Куліша, Володимира Лесевича. Він украплює в статтю промовисті слова Куліша: "Приказки – найкраще діло зі всього, що понаписував Гребінка. Коли рівняти їх до сусідньої словесності, то навряд чи є в їй кращі приказки од Гребінчиних...

Гребінка, пишучи приказку, малює нам тут же наші села, поля і степи, да й непозиченими фарбами. Коли сміється він – тут же крізь сміх почуєте якийсь сум: коли він справді

сумує, то слово його процвітає квітами щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи, жартівливі вони, да якось і сумовиті, як наші селяни: шуткуючи, сі приказки займають душу і глибоко" ("Хата", 1860). Доречним у рецензії є витяг зі статті Лесевича, яку свого часу опублікувала "Русская мысль" (кн. 1–2, 1904): "... в особі Гребінки українська література має письменника, благий почин котрого розвивається й росте, а література московська тип такого письменника, яким він бути не повинен".

Загальний висновок Дорошенка такий: Гребінка залишився відомим через "приказки", надруковані і в Галичині, і в Україні російській, та поезії, з-поміж яких вирізняється "Човен" та "Українська мелодія". Він посяде в нашому красному письменстві почесне місце як один із тих перших митців, "що проклали шлях для рідного слова, і як автор приказок". Книгу "Українські твори" Дорошенко оцінює позитивно, вважає її і актуальною, і потрібною, і корисною: "Ми мусимо дякувати видавництву "Вік" за те, що воно зібрало докупи й видало українські твори Гребінки, бо повне видання творів, де уміщені і моск., і укр. його писане, дороге і не варто його забувати".

Література

1. Єфремов Сергій. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.

2. Ластовка. Сочинения на малороссийском языке / Л. Боровиковского, Е. Гребенки, Г.Основьяненко // Белинский В. Г. Статьи и рецензии 1841–1845/ В. Г. Белинский. – М.: АН СССР, 1954. – Т. 5. – С. 176–179.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

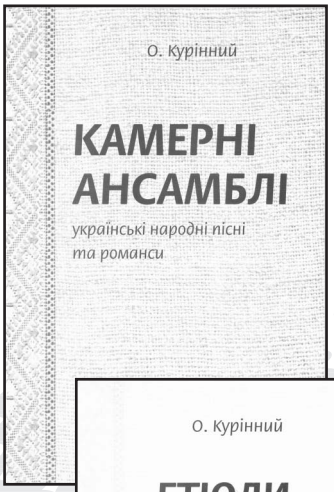

Курінний Олег.
Камерні ансамблі: українські народні пісні та романси.
– Полтава, 2009. – 56 с.

Курінний Олег.
Камерні ансамблі для народних інструментів.
– Полтава, 2009. – 64 с.

Курінний Олег.
Етюди для бандури.
– Полтава, 2009. – 26 с.

Олег Владиславович Курінний *– глибокий знавець і натхненний пропагандист народної музики. Закінчив Полтавське музичне училище й Харківський університет мистецтв (клас бандури й народних духових інструментів), із 1992 року працює викладачем із фаху.*

Успішно займається виконавською діяльністю: за його участю було створено колективи "Ярмарок" (Харків), "Барвінок", "Сувенір" (Полтава). Лауреат багатьох всеукраїнських і міжнародних конкурсів, автор значної кількості обробок і аранжувань для народних інструментів, має у творчому набутку платівку, аудіо-альбом, компакт-диск.

Свої навчальні видання адресує колегам-музикантам і талановитій молоді, яка осягає ази виконавської майстерності.

Микола Степаненко

"ЖИВОПИСЕЦЬ ПРАВДИ" ГРИГІР ТЮТЮННИК У ЩОДЕННИКОВІЙ ВЕРСІЇ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Була просто література і антилітература…
Був Григір Тютюнник і був графоман Хорунжий.
Олесь Гончар

Проза його писана вдовами і сиротами, знедоленими і змученими, скривдженими і обдуреними, писана чесними і чистими, простими і сердешними ратаями і сівачами, сивиною батьків, усміхом переможців і тими, хто не повернувся з-за вічної межі…
Григорій Булах

…Григір Тютюнник … розкрив прекрасний і неповторний український національний характер у його найрізноманітніших – світлих і темних – людських виявах, і сам був яскравим утіленням цього національного характеру. Його високоталановита, народжена з традицій і водночас глибоко сучасна творчість є непроминущим художнім надбанням XX століття, візитною карткою українського народу в світовій культурі.
Віталій Дончик

Велику цінність у щоденниковій мозаїці Олеся Гончара становлять сторінки, присвячені шістдесятникові Григору Тютюнникові. Олесь Терентійович вважає цього видатного письменника, як і Василя Симоненка, своїм духовним сином і відносить його до найталановитіших і найнещасніших українських митців слова. У сприйманні автора щоденників прозаїк Тютюнник, перу якого належить чотири десятки оповідань і новел, п'ять повістей, кілька нарисів, есе, низка рецензій, кіносценарій за романом "Вир" Григорія Тютюнника, спогади "Коріння", – рідний брат прозаїкам Григорієві Косинці (Стрільцеві) та Іванові Нечуєві-Левицькому, а всі вони троє – скромні плугатарі, сівачі, після яких рясно вродило на нашому духовному полі [2, т. 3, с. 64][1].

Гончар називає Тютюнника також "українським Шукшиним". Обидва вони, читаємо запис від 6 березня 1980 року, "лицарі, брати-однодумці". Слід зауважити, що й сам Григір Тютюнник не просто шанував, а ідеалізував Василя Шукшина, насолоджувався його "закоханим серцем написаними" оповіданнями, називаючи їх "маленькими фільмами. Пластичними, здоровими", захоплювався його довершеною кінодраматургією, схилявся перед акторським та режисерським талантом. У статті "Світла душа *(До 50-річчя з дня народження В. М. Шукшина)*" він згадує, що фільм "Калина червона" дивився тричі з невеликими перервами – через день–два – й щоразу робив для себе якісь відкриття (див. [9, с. 593–595]). Болісно пережив Григір Михайлович раптову смерть Василя Макаровича. Полишивши всі свої справи в Україні, він на позичені в Євгена Гуцала гроші, бо тодішній голова Спілки письменників не захотів виписувати відрядження, поїхав з оберемком чорнобривців до Москви на похорон митця, віддав йому останню шану. "З любові й муки народжується письменник – іншого шляху в нього нема", – такими афористичними рядками закінчує Тютюнник статтю-спомин про письменника, актора, режисера Шукшина. Ці слова сповна відбивають життєве кредо і

[1] *Надалі вказуватимемо лише дату запису.*

їхнього автора, бо він, як і дорогий йому духовний побратим, до болю сердечного любив рідну землю, свій народ. Без щонайменшого сумніву услід за Сергієм Єсеніним можна повторити: "Но более всего / Любовь к родному краю" їх – Тютюнника і Шукшина – "...томила! Мучила и жгла" (див.: [10, с. 595]). Свою повагу до Василя Шукшина Тютюнник виявив і в тому, що світлій пам'яті його присвятив оповідання "Дикий", переклав на прохання видавництва "Молодь" його оповідання, кіноповісті українською мовою (див.: [12; 13]), хоч немало натерпівся біди від цензорів, у чому пересвідчує лист до російської письменниці Ніни Дангулової від 24 червня 1978 року: "*Книжка В. М. Шукшина в наборі. Але якщо за неї мене будуть так мучити, як за перевидання у "Дніпрі" ("Коріння"), то я неодмінно спробую на чиїйсь прислужницькій фізіономії колишню свою козацьку силу і піду на 15 діб...*" [14, с. 165]. Через Ніну Павлівну Василь Шукшин познайомився з прозою Тютюнника. У Будинку творчості письменників у Дубултах він прочитав один із її перекладів, схвально оцінив його. Сподобався Шукшинові й оригінал, дуже хотів нібито зустрітися з його автором.

До солідного послужного реєстру жанрів, у яких працював Григір Тютюнник, треба віднести й епістолярій, що його сьогодні дослідники дбайливо збирають докупи, упорядковують. Листи до брата Григорія і його дружини, до письменників, перекладачів, друзів, учених – це не лише сповідь душі митця, а й унікальне потвердження його могутнього вкладу в українську і світову літературу, яскраве свідчення оригінальності, вишуканості художньої манери, один із надійних ключів пізнання творчої робітні письменника. Кожен із листів, прочитаних нами розумом і серцем (інакше з ними не можна знайомитися), виблискує своїм, притаманним лише йому, сяйвом, огранений неповторною формою, що передає характери людей, світ, який їх оточує, з усім його добром і злом. На наш погляд, особливої уваги заслуговує лист, надісланий із Мануйлівки 20 серпня 1970 року Миколі Федотовичу Стеблині, українському письменникові, з яким адресант товаришував. Цей епістолярний дискурс виходить за межі особистого послання, є унікальною стосовно канонічної структури, мовної будови й глибини змісту, який віддзеркалює життя українського села, розповіддю з кількома виразними й самодостатніми сюжетними лініями, кожна з яких може перерости, за умови їхнього вирізнення й розширення, в окреме оповідання, повість чи новелу, які з такою любов'ю дарував своєму читачеві Григір Тютюнник, або постати, за умови її переплетіння, розлогим епічним полотном, яке, на жаль, автор листа так і не написав. Він виношував свою велику прозу в думках, але на папір викласти не встиг – на злеті обірвався його земний шлях. Подаємо лист повністю, без коментарів (з однієї причини: їх можна убгати в працю на не одну сотню сторінок) із ще одним висновком, якого дійшов упорядник книги "Вічна загадка любові" Анатолій Шевченко: "Тут (у листі. – *М. С.*) ми бачимо передусім художника, бачимо людину, її вразливу, відкриту на добро душу" [14, с. 490]:

Мануйлівка, 20 серпня 1970 р.

Миколо, Миколо!

(Так Мотря Гасанка, що жила з нами по сусідству, кликала свого наймолодшого сина обідати на весь куток, сердито й лунко, аж півні нашорошено підіймали голови й джеркотіли, як на шуліку).

Ти вже, певно, й наробився після відпустки, то відпочинь хоч над листом.

Вакації мої удалися такі, як хліб у головихи Рябущихи, жінки похапливої, дурної в руках: "Невдашній, невдашній спекла: шкоринка здулася". По-перше, обидва місяці болів... ніс. Вавка нарядилася ще в Києві та й досі не відрядилася. Вічно в мене що-небудь з носом! По-друге, двічі хворів на ангіну, з температурою, і теща лікувала мене пілюлями од різі в животі. Маєш! По-третє, Михайлика й Охтанасія-приймака (це – в Шилівці) поносив кінь, та так, що хлопчик прибіг додому весь у крові й з перев'язаною рукою, а дід прилямав з подраною пикою і поврежденьонним, як він висловився, протезом. Коли я оглянув сина, обмацав усе тіло, то полегшало – все було ціле, – але серце ще довго боліло від думки, що все могло б бути набагато гірше, бо віз міг би перекинутися не від них, а на них... І, по-четверте, ждав-ждав Петі Засенка, написав йому листа, а він навіть не відповів і не приїхав. Чи не сталось з ним чогось, не доведи Господи? Одне слово, їв я жданики – заняття нудне. Це – мої болі.

Справжню поезію дарує мені молоденька осінь. Соняшники зрізали, і той соньок (так у нас кажуть), що завжди буцав мене по голові, як я їхав удосвіта на Псьол, уже не б'ється, а дряпається рункою. Осталися на городах самі полозки сояшничані. Колись я їздив на них верхи й кричав: "Ньо-о-о!" Коли це було...

Копають і картоплі, майже без бадилля вони – висушила суша. Зеленіє й бугриться на голих грядках тільки редька, порепана, твердолоба й живуча, як начальство. А оце недавно кружляв над селом журавлиний ключ. Видно, загубили котрогось журавлика, бо довго й тоскно курликали. Я саме тесав короб на вікно, покинув і сидів на спориші посеред двору, задравши голову, а тоді зболіла шия, то ліг – так довго кружляв той ключ.

Лелеки із сусідніх хат уже полетіли. А до того лелеченята вчилися літати. Утішна й люба це картина, коли лелеченята підплигують у гнізді й махають крилами, пробують: понесуть чи не понесуть. А в самих дзьоби чорні й ноги чорні. Доки долетять у теплі краї, почервоніють, і лелеченята стануть уже лелеками...

Ліс цього року бідненький: немає глоду, не ятриться червоно на узліссі, як жарок у багатті; немає й грушок та кислиць, нічим поласувати проїжджому рибалці. На луках удосвіта туман, як вода, блищить проти старого місяця, а над річкою він аж стовпами стоїть, вище лісу ті стовпи. Ніщо не клює, крім лящів та коропів. Коропи потужні, як і торік, рвуть жилки, мов павутину. Один рибалка присягався, що бачив, як на Кулининому (це яма) викинувся короп сторчма, а на бороді жилка з грузилом теліпається. Бреше, анахтемський, але ж гарно.

Днів з чотири тому був добрячий лящиний кльов. Я витяг аж сім: п'ятьох лящів і двох підлящиків. Засолив, прив'ялив і заходився коптити. Зробив піч у кручі, навозив з Духової (низинка так зветься) трухлої вільхи – і закуріло. Я метався в диму, як Мефістофель, роздмухував жар, утирав сльози, давився димом, бігав до вудок, бо саме клювало, рвав голіруч траву, щоб прикрити димохід, де чаділи й червоніли лящі, а над цим пеклом кружляли гайворони й кричали зловісно, аж насмішкувато, наче пророкували, що лящі підпечуться й діла не буде. Подохли б вони! Бо так і сталося...

В селі удень глухувато: роботи людям багацько. Зате ввечері воно оживає. Починається з клубу. Приходить зав. (недавно закінчив культосвітній технікум і тепер веде культуру на селі), закручує магнітофонну стрічку, щодня одну й ту ж, і тоді над Мануйлівкою, цим щирим, майже старосвітським українським селом, чути: "А нам все равно, а нам все равно..." . Це перша. Друга: "Што жье будит щеловеком через десять тисич лет?.." . Третє: "Толи дождик, толи снег, толи будит, толи (разом) нет"...; четверте: "Арррлята учаца летать, арррлята учаца летать..." . Тоді все спочатку. І так щодня, до отупіння, до одуріння. Мимоволі почнеш думати, як бичок, дивлячись на полум'я: що ж буде з людиною через десять тисяч років?

Затим відчиняється кафе – цей притулок для мануйлівських п'яничок. Туди збираються: місцевий електрик, будівельники з Ростова, Петро Мороз, мисливець і п'яничка (його жінка кухарить у кафе), горбатий чоловічок у чесучевому піджачку, нап'ятому на спині, як на сучок, в брилі з дірочками й білих, заляпаних багном брезентових черевиках. У всіх немає грошей, і всі вже п'яні. Горбатий каже: "Посмотри на меня унімательно. Не вєріш, што я в шахтє работал? Токо унімательно посмотрі..." А що дивиться, як і так видно: горбатий. І в шахті він, звісно, не робив, туди таких не беруть. А, бач, пишається!

Мисливець Петро тримається рукою за одвірок, хилитається на ногах, як маятник, сміється залізними зубами, добряк такий, і бурмоче: "Нічого, ми ще побачимо"; електрик не п'яніє і каже, підходячи до всіх по черзі: "Добав сорок копійок"; будівельники з Ростова розхристують на татуйованих грудях сорочки, курять, матюкаються крізь зуби один на одного й цідять: "Ладно, ладно... Разберьомся потом". Видно, щось украли й не поділили.

А це пішла селом чутка, що десь поховали чоловіка, тоді згадали, що в жикеті у нього зосталася ощадна книжка. Пішли одкопувать могилу. Одкопали, а покійника нема...

Баби вірять і кажуть: "Ай-я-яй, ти ж подумай..."

А вчора їздив я рибалити на ніч. Місяць великий і червоний над лісом зіп'явся. Такий червоний, що аж моторошно. На землі чорно стало, дерева як мур. Вода спершу блищала, тоді вкрилася туманом і перестала. Била билизна, велика хижа риба, чмокали сомки, тоді все стихло: вода стала швидко прибувати. Я вудив з човна, а мій напарник, фізрук із школи, – з гатки. Чую: їсть. Чвиркає помідорами так, що аж зернята у воду летять, тоді, не пережувавши, питає: "Ти, Михайлович, не чув, що в Кременчуці один єврей і єврейка продавали пиво, заражене раком? Подумай, скільки ж це людей заразилося, га? Сотні. Скільки у бочці бакалів, га?.. Забрали обох".

Дрібниці, дрібниці. А ліс красується проти місяця, піщана коса висвічує вощано. Вода несе латаття, гілля, паліччя – з берега накрала. І думав я: немає, мабуть, конкретного, загального смислу життя, загального для всіх, а є для кожного свій на цьому прекрасному лиці вічності. Для кожного свій смисл, бо кожен знає, що він не вічний, і кожен хоче чогось свого – великого чи малого. Мабуть, кожному здається, що – велике. Прекрасна омана.

От і вся, як любив кінчати твір Основ'яненко. Не мудро і не лукаво.

Бувай же здоровий, мій любий цибатенький лелеко. Нахилися ж, я обніму тебе за плечі. Отак, отак...

Гр. Тютюнник

Вітай усіх наших гарних хлопців.

20.VIII. 70 р.

Мануйлівка [14, с. 107–110].

Не один із дослідників указував на близькість прози Олеся Гончара і Григора Тютюнника, на виразну спільність їхньої творчої манери. Дехто пробував ставити на ваги ці два українські таланти, пророкуючи їм тривале – одні (їх багато) – чи коротке – інші (їх жменька) – майбуття. Тим, хто всюди шукав розбрату, хто доскіпувався, чия проза довше житиме – романіста Гончара чи повістяра та новеліста Тютюнника, в щоденниках дано мудру відповідь: "Бідна душа, ніяк не втямить, що вічність – вона велика, місця в ній вистачить усім. Була б тільки Україна та вижило б людство..." (12 березня 1991 р.).

З приходом у суспільство, яке страждає на духовний сморід, таких світлих і мужніх особистостей, як Григір Тютюнник, починає розквітати гуманістичне мистецтво, що уславляє й пропагує добро, правду, любов, шану, повагу, справедливість, а з ним "пробивається крізь вапняки догм жива творча думка" (28 вересня 1974 року), нове філософське буття, укорінене в саму товщу народу, в саму його душу й тіло. Цей майстер пера, мозільною працею народжуючи кожен твір, гарячою кров'ю пишучи кожен рядок, крізь світлий розум і чуйне серце пропускаючи кожне слово і кожну фразу, сміливо виступав проти псевдолітератури. Принцип "Ні дня без рядка" – не для нього. "Ні дня без творчої муки", "Талант – крапля здібностей і море праці", "...написати таку книжку, щоб читач навмисне розтягував читання її на довше, малював недочитані сторінки і думав радо: ще є, ще й на завтра зостанеться" [1, с. 63] – ось кредо Тютюнника. "У сучасної літбратії, – пише він у щоденнику, – правила жорстокіші до мистецтва: ні дня без оповідання, ні дня без повісті, ні місяця без роману". *"Втомився я дивитися, брате, "окрест себя" теє,* – читаємо лист від 1 січня 1978 року, який є логічним продовженням щойно цитованої нотатки, до письменника-земляка Феодосія Рогового, – *як швидко, охоче, навіть пожадливо кинулися ті, що звалися недавно "молодими", до шаплика; чую навіть, як вони хекають, як похропують сито, видаючи – книгу за книгою! – свої пусті, похапливо (момент!) написані "оповідання", "повісті", "романи"... Слава Богу, що не дійшло хоч до епопей!*

Не знаю, не збагну, як можна навернути душу, як рука підіймається писати про ніщо? Як можна вмотивовувати це психологічно? Ну, графомани – там зрозуміло. Ці завжди писали аби писати. А то ж і люди з іскрою божою покотилися з гори, як гнилиці з груші, що росте на косогір'ї. Словесний потоп! Лижуть, плетуть, клепають, зшивають ковдру зі старих клаптиків, як старці, потім збувають це шитво на полиці магазинів, а собі купують машини, хати, заводять поточні рахунки...

Оце й називається гниттям!

Отже, роблю собі висновок, ота московська постанова про "вимогливість" критики була спрямована проти хорошої літератури, зокрема і найдужче на Україні, вона звела проти неї греблю, прорила для спекулянтів обвідний канал і туди пішов увесь бруд білялітературний. Отакий жах трапився...

Чому це робиться лише на Україні милій? – питаюся я. А відповідь проста: треба, щоб українці самі одвернулися від своєї літератури (і від слова, між іншим), бо хто ж читатиме, хто гребтиметься у смітті? А тим часом – ось вам прекрасний Шукшин, Распутін, Астаф'єв, Биков, "отчаянно смелый" "Дом на набережной" і т. д. і т. п. Читайте! Учіться! Но не смейте! Тепер дивіться самі, хто ми і що таке ви!! Розумно і підступно... [14, с. 161–162].

Ті, хто знав Григора Тютюнника, співпрацював із ним, товаришував, приятелював, просто спілкувався чи хоч раз зустрічався, говорять про порядність і скромність цієї людини в усьому: не прагнув влади, не просив редакторів, аби друкували його, не популяризував себе, не замовляв рецензій, а тим паче сам не писав їх на свої твори, як це часто трапляється серед літераторів, не увічнював себе за життя в енциклопедіях, шкільному і вишівському курсах історії українського

письменства. Усі пропозиції стосовно возвеличення власного імені він сприймав із застереженнями, навіть якось образливо, пояснюючи, що є майстри слова достойніші. Можливо, Тютюнник не хотів ставати в один ряд слави з тими, хто марив нею і як міг – зазвичай нечесно, цинічно – домагався увінчання найвищими державними республіканськими і всесоюзними лаврами. Літературознавець, краєзнавець Петро Ротач, який укладав літературний словник Полтавщини, звернувся до Григора Михайловича, щоб надіслав матеріали про свій життєпис і доробок, на що той у листі від 23 травня 1964 року відповів: "Щодо біографічної довідки, то в мене думка така: рано мені ще пхатися в словник" [14, с. 86]. Через два роки, після чергового нагадування Ротача про своє давнє прохання, Тютюнник надсилає 3 червня 1966 року з Мануйлівки, де відпочивав або, як він каже, "працював помаленьку", до Полтави листа, у якому повідомляє: "Тепер про автобіографію. Хіба та, що в книжці, не підходить? Якщо ні, то напишіть хоч коротенько, яка саме автобіографія Вас цікавить? Може, мені накидати вільно, так би мовити, а Ви вже самі виберете, що треба?" [14, с. 95].

Аскетична вимогливість, прямо-таки нещадність до себе як письменника і громадянина давала право Григорові Тютюннику робити зауваження будь-кому з чиновників, друзям, товаришам, старшим за віком людям чи молодшим побратимам по перу. Не зле, не мстиве, а правдиве слово Тютюнника розуміли і сприймали навіть ті, кого воно зачіпало за живе, кому воно гірчило.

"Поганий роман написав ти, Володю..." – сказав Григір Михайлович Володимирові Дрозду, коли прочитав його "сільський" роман "Люди на землі". Автора твору, який був спокійний за своє "дитя", якому воно подобалося, це спочатку шокувало, а потім, прозрівши, він погодився з такою оцінкою і жодного разу не перевидавав його (див. [1, с. 266–270]).

Євген Гуцало пригадує, як осіннього вечора зателефонував Григір і повідомив, що ознайомився з його останньою книгою. З трубки летів схвильований, розгублений і сердитий голос: "Так писати не можна! Нема жодного оповідання! Це тільки слова! Спостереження розумненького чоловіка, якому нічого не болить. Це тільки фіксація фактів... Раніше ти був письменником, а в цій книжці я знайшов тільки три непогані оповідання... Три живі образи... Тепер я залишаюся сам... Раніше я думав, що вдвох, а тепер залишаюсь у самотності..." [1, с. 232]. Самотність, самопожертовність спалювала, з'їдала письменника, але інакше він жити не міг, переступати принципи, які сповідував, – не його мораль, не в його характері.

Викликáла відразу в Григора Тютюнника літературна показуха, яку в брежнєвську епоху культивували письменницькі вожді та їхні соратники (Василь Козаченко, Богдан Чалий, ін.), котрі думали не про високу місію красного письменства, а про власну кар'єру, боялися втратити дармове корито, знищували небезпечне для них вільнодумство, шантажували чесних творителів і служителів культури, пускаючи в хід обмови, брехню, пересмикування, ішли потоптом на все живе, сміливе, нове, неординарне (27 грудня 1975 року). Він прямо у вічі, без будь-якого страху, сказав цим інтриганам на засіданні парткому Спілки, "під хмелем бувши", що "літератури в нас нема, її погубили, і треба скликати спеціальний з'їзд та виявити винуватців" [там само], тобто притягти до відповідальності всіх козаченків, чалих і їхніх поплічників. Тютюнник кинув виклик не тільки горекерманичам Спілки та їхнім підспівувачам, а й усім "творчо-безпомічним кар'єристам, заматерілим чиновникам, які не вміли або давно розучились писати", сміливо заявивши, що ми маємо українську літературу й українську антилітературу. Остання, як говорилося тоді пошепки, мала хвалити начальство в доступній для нього художній формі [1, с. 269]. Знаменно, що гірку правду мовлено тоді, коли країна з рапортами про досягнення на всіх фронтах ішла назустріч черговому з'їздові партії, а письменники виконували вельми важливу й почесну місію, покладену на них недремними стражами ладу, далекоглядними керівниками радянської держави, – оспівували у своїх творах село, яке нібито вже майже зблизилося з містом, повністю окультурилося, а як насправді, то не вилізло з вічних злиднів, рабства, непосильної фізичної праці, що виснажувала здоров'я, забирала сили і – будьмо одверті – дешево оплачувалася.

Олесь Гончар, виявляючи симпатію до Григорія Тютюнника й цінуючи його письменницький хист за найвищою міркою, зауважує, що поділ, про який іде мова (на літературу й антилітературу), існував у всі часи: "Був Яновський, – занотовано в щоденнику 2 грудня 1994 року, – і був Собко. Був Григір Тютюнник і був графоман Хорунжий". Він радить авторам п'ятитомної "Історії української літератури" обов'язково вирізняти з-поміж великої армії письменників людей творчих,

талановитих і пустопорожніх балакунів, затятих ортодоксів, не заганяти весь літературний процес у рамки штучно зліпленого соціалістичного реалізму. Цей метод, на думку Олеся Терентійовича, – вигадка критиків, догматична теорія соцсхоластів. Усе розумне, цікаве, корисне він пропонує не протиставляти, а, навпаки, злютовувати в єдиний духовний організм. З цього приводу принципово важливим є запис від 11 серпня 1993 року: "Читаю давню китайську поезію і не перестаю захоплюватись: скільки в ній людяності, правди почуттів, витонченої художньої грації!..

Григір Тютюнник, І. Касумов і Олесь Гончар

Мимоволі асоціації йдуть до сучасної нашої літератури. Ось ті, хто найбільше вчора ганив діаспору, сьогодні перші розбивають лоби в поклонах перед нею. Заслуги діаспори, особливо в науці, в збереженні національних цінностей, справді величезні. А от коли інститутські флюгери протиставляють діаспорну творчість всьому, що творилося тут, в Україні, то хіба можна з цим погодитись? Ніби й не було в діаспорі своїх графоманів, кон'юнктурників, все, що писалося там, – самі вершини, а що творилося тут – нічого, мовляв, не варте. А геніїв, рівних Тичині й Довженку, все ж таки там не з'явилося! Багряний, Теліга, Орест і Ольжич, Юрій Липа – це справді великі набутки, як і О. Олесь, Винниченко (надто ж ранній), але для чого їх протиставляти Рильському, чи Григорові Тютюннику, або В. Землякові, чи Ф. Роговому? Не протиставляти треба, а єднати все достойне в сильну велику національну літературу – ось що треба Україні..." Прикро лишень, що й до сьогодні між материковою Україною та діаспорою немає згоди, про яку мріяв Гончар, що й досі не створено єдиного правописного кодексу – потужного консолідувального чинника нації – для всіх українців світу, не виформувано уніфікованих норм літературної мови, крається серце, що не злітаються в Україну розвіяні по чужині її сини та дочки, страшно стає від того, що її рідні діти покидають свої оселі й шукають "другого Дніпра". Боліло б це великим українцям Олесеві Гончару та Григорові Тютюннику, якби вони були сьогодні поміж нас.

Сміливість, принциповість, непокірність, безкомпромісність дорого коштували Григорові Михайловичу. Його ніколи не обирали членом правління Спілки, не делегували на письменницькі форуми, йому не раз погрожували виключенням зі Спілки, зняттям із роботи, його примусово-добровільно запрошували на різні спілчанські та партійні зібрання й "виховували" там за те, що ображав (а якщо говорити відверто – різав правду в очі) Богдана Чалого, Василя Козаченка, Миколу Рудя, Олександра Леваду й інших (див. листи від 17 грудня 1993 року, 27 грудня 1975 року])[2].

Аби уникнути голослівності, наведемо деякі добуті Віталієм Ковалем з архівів спілчанські документи:

Протокол №5 *засідання правління Київської організації СПУ від 11 жовтня 1973 року.*

СЛУХАЛИ: Ю. Збанацького про негідну поведінку члена організації Г. Тютюнника, який у нетверезому стані образив старших товаришів.

Г. ТЮТЮННИК: (просить вибачення за свою негідну поведінку і присягає, що нічого подібного з ним в майбутньому більше не станеться).

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Поскільки Г. Тютюнник глибоко переболів свій вчинок і дав обіцянку, а також зважаючи на його молодість і безперечну талановитість, пропонує не ставити питання про виключення його

[2] *Такі погрожування-тяганини по кабінетах, констатує Гончар, призводили і в період українізації, і в добу культу особи Сталіна, і в часи застою до винищення не лише окремих людей, а й цілого народу: "УНР винищувалась українськими військами Ю. Коцюбинського, Щорса... Одні діячі падали від рук наступних, одні партизанські загони винищувались іншими, але новішими. Панас Любченко виступає громадським обвинувачем на процесі "СВУ", вимагає суворої кари українській професурі, вченим – "мозкові нації", а невдовзі, в 1937-му, у відчаї розстрілює дружину, і сина, й себе... Скрипник критикує Хвильового, Курбаса, вони гинуть, і гине він сам. І так від 20-х років – до Григора Тютюнника і Василя Стуса..." (23 листопада 1988 року).*

з наших лав, але догану з останнім попередженням запишемо, щоб запам'ятав цей день і в майбутньому не ганьбив почесного звання радянського письменника.

До цієї думки приєдналися Іван Ле, Іван Цюпа, Арсен Іщук, Віктор Міняйло.

І. ЛЕ: Я гадаю, що наша розмова про поведінку Г. Тютюнника настільки вплинула на нього, що догани можна і не записувати, а просто попередити. Що в разі повторення подібного він буде з членів Спілки виключений.

Цю нову пропозицію підтримують Іван Цюпа, М. Ігнатенко, Ф. Маківчук, А. Іщук, Ю. Збанацький.

УХВАЛИЛИ: Засудити негідну поведінку Г. Тютюнника і суворо попередити його, що в разі повторення подібного вчинку одразу ж ставитиметься питання про його виключення.

***Протокол №3** засідання правління Київської організації СПУ від 20 травня 1975 року.*

Присутні із 47 членів правління – 32.

Порядок денний: ...5. Персональні справи М. Руденка та Г. Тютюнника.

СЛУХАЛИ: Ю. Збанацького про персональну справу Григора Тютюнника. Давно всім відомо, що Г. Тютюнник зловживає алкоголем, а випивши, приходить до Спілки і ні за що, ні про що ображає товаришів. Письменник він, безперечно, талановитий, і ми повинні зробити все для того, щоб талант той не згинув. Свого часу, не без певних сумнівів і вагань, ми пішли йому назустріч – дали творче відрядження на Донбас. Довір'я наше він тоді виправдав – видрукував добрий нарис про шахтарів. Зараз він знову подав заяву про творче відрядження. Ми хотіли йому допомогти, викликали на засідання секретаріату, щоб серйозно попередити його щодо випивок і задовольнити його прохання, але на секретаріаті він повівся нетактовно, визивно і відмовився від своєї заяви на творче відрядження. Після того, випивши, з'явився і образив керівництво Спілки. Настав час знову серйозно говорити на засіданні правління про поведінку Г. Тютюнника. А наша думка така: що якщо Г. Тютюнник не візьме себе в руки, ми змушені будемо ставити питання про неможливість дальшого перебування Г. Тютюнника в наших лавах.

Г. ТЮТЮННИК: Я не мислю свого життя поза Спілкою. Як письменник, я хочу працювати й писати. Але весь час я відчуваю за своєю спиною недоброзичливців, чиїсь руки весь час ставлять мені перетинки на шляху до друкування моїх творів. Може, від такого настрою я і п'ю. А так я міг би взяти себе в руки.

В. ЗЕМЛЯК: Розмова про чиїсь там руки – то пусте. Не треба ображати людей, то й ворогів, якщо вони є, хоч я в те не вірю, – поменшає. Ви талановитий письменник, але талант ваш під серйозною загрозою, ніхто не закриває перед вами дверей редакцій і видавництв. Справді добрі ваші твори частенько з'являються друком, а неповноцінне – воно в кожного буває – то вже незалежно від автора ніхто друкувати не буде. Кінчайте з своєю розбещеністю, бо і талант згубите, і поставите себе поза нашим колективом.

Ю. ЗБАНАЦЬКИЙ: Здається, В. Земляк сказав по даному питанню за всіх. Є пропозиція суворо попередити Г. Тютюнника і, в разі продовження подібної поведінки, ставити питання про подальше перебування Г. Тютюнника в членах організації.

УХВАЛИЛИ: Суворо попередити Г. Тютюнника про те, що коли він не покине пиячити і в нетверезому стані ображати своїх товаришів, буде поставлене питання про можливість подальшого перебування Г. Тютюнника в членах Спілки письменників (цит. за [5]).

Наразі варто процитувати і витяги з досліджень літературознавців, які цькували Тютюнника й нищили його творчість. Віталій Коваль у статті, присвяченій загадці смерті митця, майстерно "змонтував" цей сюжет горезвісної критики, з якого видно, що стріляли в письменника і рядові вчені, і науковці найвищого рангу, як Михайло Шамота. У праці "За конкретно-історичне відображення життя в літературі", аж надмірно "оснащеній" рішеннями XXIV з'їзду КПРС, ученням Володимира Леніна про партійність літератури і мистецтва, положенням Фридриха Енгельса про реалізм як зображення типових характерів у типових обставинах, про конкретно-історичне відображення життя в його революційному розвиткові, цей академік чималенько місця відвів невгодному режимові Григору Тютюнникові: "...тенденція протиставлення села місту, причому села, яке існує лише в їх уяві, а не на землі, поетизація села як душевного притулку самотньої і знеможеної в міській суєті людини, як джерела національної свідомості і т. ін. пробиває собі дорогу в поезії. Де завуальовано, у формі

зітхання і загадкової журби, де й відверто, з торжеством щойно відкритої істини.

У прозі все намагаються припасувати до людських образів, до настроїв і вчинків людей. Ось, для прикладу, оповідання Григора Тютюнника "Оддавали Катрю". Віддавали сільську Катрю за міського хлопця. І приїхав молодий на весілля в село. Тут-то й почалися його муки. Звичаїв він не знає, для чого вони, не розуміє. Все йому у весільному обряді чуже, і почуває він себе тут скуто, ніяково, чужим на власному весіллі. Зате односельці Катрі – на святі. Весільне дійство і пісні об'єднують їх в одну сім'ю, тут забуваються вчорашні сварки і давнє ворогування. Критик з журналу "Жовтень", відчувши підтекст твору, не такий, правда, вже й глибокий, поставив, як кажуть, крапки над і. Він підкреслює, що вся весільна церемонія справді здається женихові з міста "комедією", а традиційне "гірко" – вже геть нестерпним "язичництвом". Виправдовуючи "жениха", він пояснює, що йде це в нього зовсім не від злої вдачі, а від зубожіння духовного, від того елемента впливу міста, який нібито послабив відчуття кревного зв'язку одного з одним" [11, с. 87]. Критик критикові різниця, бо хтось пише на чиєсь замовлення, а ще хтось виливає власну думку. Про оповідання "Оддавали Катрю" Іван Дзюба іншої думки, яка, слід сподіватися, збігається з авторським задумом: у ньому правдиво, колоритно й дошкульно змальовано молодого, його "мамашу" і дружка "з городських". Рабське, хамське безкультур'я в них зникає, коли наслухалися сільських пісень, "щось-таки прокинулося в їхніх задубілих у "безпережитковості" душах, трохи замуляла їм маска чванькуватості, якась крапелька розчуленості загніздилася" [1, с. 247–248]. Отож, по-різному дивляться Шамота і Тютюнник на життя, тому й видається воно їм неоднаковим: один бачить у традиціях народу, вчинках людей сувору і гнітючу прозу, якісь пережитки, інший – розквітлу поезію, духовну базу. Критика й письменника може розсудити читач. Певні, що він на боці автора книг оповідань, повістей і новел, яких не треба рекламувати й пропагувати, вони знайшли почесне місце в нашій літературі. Про інших критиків говорити не будемо. Є з-поміж них і ті, які усвідомили свою провину перед митцем і замолили її тим, що написали нові розвідки про чарівний світ тютюнниківської малої прози і про самого автора як знакову постать в українській культурі.

До Тютюнникового слова було приставлено жорстко-прискіпливу сторожу. Цензори одержали відповідальне завдання взяти його під особисту опіку, тримати під мікроскопом кожне його речення. *"Оповідання ("Кізоньку") в журналі зняли з другої верстки,* – лист від 29 вересня 1978 року до дружини Григорія Тютюнника Олени Федотівни Черненко. – *Чиїсь руки дужче й дужче, жорстоко, чую, стискають мою шию. За кожним моїм рядком стежить чиєсь вандаляче око... Вибране уже півмісяця читають і перечитують у тій же цензурі. Звірили все з попередніми українськими виданнями, тепер звіряють з російськими книжками, шукають чогось. Тобі легко уявити тепер, як я себе почуваю. А ще ж треба і працювати: думати, відчувати, шукати душевної рівноваги, забуватися, щоб було слово і світло на папері.*

Розпачу немає. Просто давить душу. Треба терпіти і тікати в роботу" [14, с. 164]. Та і в ній він не знаходив порятунку, бо мусив часто чинити не так, як підказували розум і серце, а так, як вимагали обставини, як диктувала соціалістично-комуністична система з її консервативною ідеологією й догматичними законами.

В іншому листі – до Ніни Павлівни Дангулової, яка переклала російською мовою багато творів Тютюнника, – наведено цікавий діалог Григора Михайловича з Олесем Терентійовичем про цензурні утиски:

О. Гончар питав у мене про дніпровське видання: "Це воно що – вибране?"

"Перебране", – відповів я [14, с. 165].

Тютюнник, проте, не корився долі, мужньо терпів нелегкі її випробування. Та все це не минало безслідно: письменник ставав щодалі замкнутішим і самотнішим, частенько заглядав у чарчину, шукаючи в ній розради. Але навіть у нетверезому стані, записано в щоденникові 13 вересня 1974 року, після важкого мовчання в нього "вихоплювались блискавки мислі, блискавки дивовижної ясності і разючості. Бездонна психіка людська. Загадка глибин", – робить для себе такий висновок Гончар.

Григір Тютюнник мав ще одну велику чесноту – рідко коли помилявся в оцінці

письменників та критиків[3]. Він терпіти не міг графоманів, тому що не просто користувався мовою, а надмірно вимогливо ставився до себе, проникав у таїну кожного слова, звороту, які виводив пером, довго й прискіпливо шукав їх у мовному безмежжі, а коли знаходив, то ретельно й майстерно шліфував, обробляв, приміряв спочатку до невеликого контексту, а потім уже до всього твору. Ця любов до рідної мови передалася йому від брата Григорія Тютюнника – автора славнозвісного роману "Вир", від матері й односельців. Покличемося на нотатку, датовану 21 березня 1980 року:

Якось Григір читав другові листа від матері.

Вислови такі:

– Помідори червоніють у небо...

– Земля така ще холодна, хоч сама її грій...

Таке мислення. Поетичне сприймання в самім роду – навіть чи не генетична властивість?

З джерела розповіді Ганни Михайлівни про село, сусідів, родичів, знайомих, чоловіка-інваліда Охтанасія черпали снагу багато Тютюнникових друзів. Вони, слухаючи Григорову матір, зримо уявляли далеку від Києва полтавську Шилівку, з її смішними й радісними історіями, з можливими тільки там різними оказіями, насолоджувалися красивим зіньківським говором, уродженою майстерністю снувати слова, як намистинки, а ще вони схилялися перед мудрістю й мужністю цієї жінки, яка рано овдовіла, залишившись із малим сином на руках, пережила страшну трагедію дружини ворога народу, перед працьовитістю цієї селянки, котра, як сказала поетка Наталя Баклай із Лубен, землячка Григора Тютюнника, виспівала свою долю в колгоспі на коноплях, на току.

Гончара цікавило, звідки в нашій літературі з'явився цей "женьшеневий кущ Тютюнників" [там само]. З автором "Виру" він навчався в Харківському університеті, пізніше листувався. У щоденниках про нього немає ніякої інформації. В архіві письменника збереглося таке коротеньке послання від Григорія Тютюнника:

Дорогий Олесю!

Мені надзвичайно прикро, що я забув "Прапороносці", але я був так схвильований зустріччю...

То ж прошу, друже мій, якщо це тобі не буде зайнятно – вишли мені на адресу:

Львівська обл.,

Кам'янка-Бузька,

сш № 1.

Від'їжджаючи, я вивожу з Києва саме прекрасне: віру у міць і силу людської дружби.

Григорій

P. S. Пишу у вагоні. Трясе. Так що пробач [7].

Відомо, що Григорій Михайлович надсилав рукопис повісті "Хмарка сонце не заступить" університетському товаришеві, на той час уже відомому письменникові, аби він сказав своє критичне слово. Олесь Терентійович дав Тютюнникові цінні поради, толерантно натякнув на невправності, підбадьорив його. 15 березня 1955 року він послав з Ірпеня лист, який можна віднести до наукових розвідок, присвячених секретам письменницької праці:

Добридень, друже!

Одержав повість, одержав і "нагадування"... На жаль, не міг раніше прочитати рукопис, бо справді був дуже зайнятий.

Зараз оце прочитав. Що тобі сказати про повість? Багато є в ній такого, що по-справжньому хвилює щирістю й глибиною почуття, драматизмом, поетичною схвильованістю. Чудово написані пейзажі, багата народна мова (хоча інфінітиви на –ть: жить, пить і т.д. – звучать як нічим не виправдані діалектизми). І все ж в цілому повість справляє враження далеко ще не закінченого твору. В ній багато зайвин, особливо розтягнуті діалоги та "філософські" відступи. Діалог потрібен лише тоді, коли він допомагає розкривати характер або рухає дію вперед, в тебе ж він часто виконує лише інформативну роль. Скорочуй безжально все, що тільки можна скоротити, стискуй цілі абзаци в одну міцну фразу – від цього повість одразу зазвучить інакше.

[3] *Не зайвим буде процитувати таку щоденникову нотатку Олеся Гончара: "Львівські молоді журналісти надіслали мені свою газету "Поступ", в якій гостро відшмагали свого самозакоханого метра, автора прижиттєвих мемуарів, де він, не ждучи присуду вічності, вирішив звеличити себе сам ціною приниження своїх колег, з котрими з'їв не один пуд львівської солі...*

Небезталанний белетрист, він раптом уявив себе бозна-ким, ледве не рятівником нації. А ми ж його добре знали! Понад тоталітарними урвищами ступав завжди обережненько, завжди за когось цупкенько тримаючись... Свого часу я його, як і багатьох львів'ян, підтримував; хворобливо амбітний, він мені здавався щоразу кимось покривдженим... У мемуарах своїх плачеться, що Григір Тютюнник колись обізвав його графоманом. А може, був Григір і недалеко від істини? В таких речах він, здається, рідко помилявся" (7 вересня 1993 року).

З людських образів мені найбільш цікавими видаються Прошка й Оксана і майже всі ті, що виступають в повісті епізодично (Варка, дід Петрик та ін.). Родинна драма Федора Голуба могла б бути окремою повістю. Взагалі, композиційно повість не дуже міцна, вона "розвалюється" принаймні на дві зовсім різні частини: Федорова драма і Оксанина... Однієї з цих історій цілком було б досить, щоб показати оту "хмарку", що "сонця не заступить". А так хмарка розростається в непроглядну тучу, за якою сонця зовсім не видно. Взагалі, картини горя тобі даються набагато краще, ніж картини сонячні, мажорні. А малювати світле теж необхідно, бо воно є в житті, і його немало, і воно допомагає людям навіть у горі...

Ось коротко про ті враження, які в мене викликала повість. Прошу не дивитись на ці зауваження як на якийсь остаточний "присуд" – щоб об'єктивно оцінити твір, його повинні прочитати принаймні кілька різних людей.

Загалом повість, по-моєму, варта того, щоб над нею терпляче, на совість попрацювати. Раджу уважно поставитись до зауважень "Дніпра" – там люди хоча й молоді, але толкові, поганого не нарадять.

Бажаю здоров'я і успіхів у роботі.

Ол. Гончар

15. III. 55

Ірпінь [2, с. 84–85].

Знаємо й те, що Олесь Терентійович написав передмову до "Виру", коли твір виходив у Москві в "Роман-газеті". У ній він характеризує Григорія Тютюнника як цілком самобутнього письменника, митця зі своїми свіжими барвами, власною поетикою, своїми оригінальними знаннями й баченнями світу. Корінь і міць "женьшеневого куща Тютюнників" – у феноменальній чутливості до влучного народного слова, до співучої краси української мови, у вмінні вихопити мовне багатство з вуст народу-словотворця і зберегти почуття міри художнього тону, у ясності стилю, правдивості, природності розповіді. Жаль лише, що талановиті від природи й вельми працьовиті брати Тютюнники, сини мудрого й чесного українського селянина, якого знищила сталінська репресивна машина (у 1937 році заарештований, відправлений на Сибір, 1957 року реабілітований посмертно за відсутністю складу злочину), істинні патріоти України передчасно пішли з життя й осиротили нашу літературу: Григорію здоров'я підірвала війна, Григора довела до самогубства жорстока совкова імперія.

Найбільше в щоденниках Гончара "траурних" тютюнниківських сторінок. Про смерть Григора Михайловича згадано вісім разів. Звістка про те, що письменника, який не так давно гостював у його родині, вже немає серед живих, просто приголомшила Олеся Терентійовича: "Великий це для нашої літератури удар, – напише він 6 березня 1980 року. – Адже пішов автор творів класичної вартості, відійшов з поля битви наш український Шукшин". Збігло два дні – і з'явилася нотатка про чутки, пов'язані із самогубством видатного повістяра й новеліста, якими повнився Київ, про передсмертну записку-фразу "Домучуйте інших, а моє все спаліть" (за іншою версією, "Доїдайте інших...", "Домучуйте когось другого...", "Помучте іншого..."). Гончар занепокоєний тим, що на цю самолюбиву і вкрай емоційну людину навіюють чад пригніченості й депресії ті, кому це вигідно або хто хоче обов'язково помститися (хоч і мертвому) Тютюнникові, приписують йому "білу гарячку": "Це щоб і в могилі поганьбити, принизити. Нема меж цинізму й підлості!" Через два тижні – 21 березня 1980 року – автор "Щоденників" зробить нотатку про надісланий йому лист, у якому йдеться про відхід у небуття Григора Тютюнника. Це послання (можливо, навіть цінний документ) збереглося в родинному архіві Олеся Гончара. Подаємо його з певними купюрами (не називаємо повністю імен нині сущих добре відомих письменників, котрі, як зауважує невідомий адресант, розпорядилися архівом Тютюнника; одного з них звинувачено і в інших, як на наш погляд, то непрощенних гріхах):

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Загинуло велике світле серце – Григір Тютюнник. Наша слава, гордість. До загибелі його вели старанно й задушевно навіть. Ви знаєте, що це людина до болю болючого вразливої вдачі, людина з оголеними нервами, і ви знаєте, хто його оточував, і те, що він бачив людей до денця душі, до найпотаємнішого. Те бачення радощів йому не дарувало. А постійний сум, обурення, гнів. Ви знаєте, які правдиві й прямі його оцінки були – безкомпромісні. І єдиною людиною інтелігентної душі серед усіх він називав Вас.

Так от. Минуло дванадцять годин, як перестало битися його серце, а любі "друзі": <М., Д., Я.> з'явилися до розгубленої вдови – Людмили Тютюнник і вигребли всю

його спадщину. Полізли самі до письмового столу, рилися, напакували товстезного портфеля, а дружині Тютюнника залишили розписку. "Ми хочемо, щоб його спадщина не пропала", – тому так квапилися.

Тепер, мабуть, <П. А.> вичитує не вельми приємні компліменти на його адресу та його друзів й вирішує, що пустити у вічність, а що – ні. Де ж Ви таке чули, щоб людину не встигли поховати, а її найпотаємніше вже розмотлошують?

Людмила Тютюнник – простодушна жінка з сліпим і глухим серцем. "Це ж його друзі, він би й сам їм усе віддав..."

Так от про друзів: <Я.> як тінь кілька років не покидав Григора і старанно споював його. Він купував йому путівки в Ірпінь і не відходив від нього ні на крок. Його істинне ставлення до Григора – презирство, зневага і – чорна заздрість. Коли Григір писав "Климка", йому привезли й поставили в кімнату п'ятилітрову сулію самогону. Не знаю, чи цим, чи іншим самогоном його отруїли. Мені довелось рятувати його, бо почалися корчі, блювота, він кидався, немов несамовитий, але і в такому стані усвідомлював, що його отруїли. Жодної днини Григору не давали працювати в Ірпені. Коли він повертався додому в Київ, там теж двері його квартири не зачинялися.

Всі ті неподобства в Ірпені бачив <П. А.>. Чому ж він одним-єдиним словом не зупинив тих "друзів"? не наказав суворо залишити Григора в спокої?

Ви, очевидно, вибачайте мені тисячу разів, не знаєте абсолютно тих людей, яким тиснете руку, вважаєте непоганими, бо ж вони так мило й привітно вміють Вам усміхатися, такі вишколені вони, толерантні. Але вони розбещували дівчаток, влаштовували оргії, морально розкладали наших людей, наш народ. У них же нема нічого святого і дорогого в душі. Як же дратувала їх людина, яка те святе й дороге зберегла! Та ще найбільше дратувала тому, що бачила до найпотаємнішого їхні цинічні, спустошені душі. І найчорніша заздрість гризла їх.

Інколи Тютюнника напоювали, щоб посміятися над п'яним, над тим, як він буде валятися під парканом. Коли опам'ятовувався, каяття сорому у нього було страшне. Можна було сподіватися, що в такому стані він ось-ось накладе на себе руки. А йому ще в такі моменти докоряли й соромили.

Сльози <Я.> – сльози Іуди, а те, що він базікає, ніби Тютюнника намагався багато років врятувати – чорна брехня. Якби він був би другом, то врятував би. Цей благодійник віддав йому навіть свою розвалену хату в селі, щоб Тютюнник там працював. Він топив торфом, приїжджав у Київ такий продимлений, чорний від гару, хворий. Адже замолоду він багато разів хворів на запалення легенів, і та хата знову його призвела до тяжкої хвороби. Не скажу ким, але <Я.> був "приставлений" умисне до Тютюнника. Дивно, але Григір про це знав. Щоправда, красень <Я.> даремне час не витрачав: учився й майстерності.

Звичайно, вони перед Вами за Тютюнникову спадщину вибрешуться, заговорять Вам зуби. А Ви, як інтелігентна, чесна людина, не здатна до підлоти, повірите їм, бо ж з такими чесними очима і таким чесним трепетом на вустах вони будуть Вас переконувати у своїй чесності.

Григір Тютюнник збирався писати роман про нашого сучасника, але про його задум розповісти можуть не ті, хто називають себе його друзями, а звичайна прибиральниця десятого корпусу "Ірпеня" – літня пенсіонерка. От наскільки Тютюнник був самотній серед "друзів"!

А самотності він не переносив. У сім'ї у нього теж була глуха самотність. І ніяких умов для праці він не мав ніколи. А він же який трудолюбний з натури своєї!

Дорогий Олесю Терентійовичу, хоч Ви й не всесильний, але хоч трохи допоможіть, щоб Григорове ім'я не паплюжили.

Присуджена премія – це продумане вбивство. Далі жити він уже не міг.

Вибачайте мені.

12 березня 1980 р.

P. S. Але ж попри все він ніде не схибив словом своїм, не став проституткою, не зіграв фальшиво на догоду нікому.

Сильна душа була в нього. Зломили його, але не зігнули [8][4].

[4] *Цю подію у своїй інтерпретації подає і Віталій Коваль у праці "Загадка смерті Григора Тютюнника" (див. [5]): "Зранку, у перші ж години по смерті, стривожені хекали послали на квартиру покійного повноважну депутацію спілчанського департаменту, щоб висловити співчуття родині...*

Депутація прибула на місце... Висловила співчуття, і, дещо розформувавшись, почала шарудіти... Нишпорили в квартирі, в шухлядах, пакували у валізи його рукописи.

Згорьованій дружині пояснювали: забираємо рукописи, аби не потрапили вони до ворогів, аби не сталося так, як було із щоденниками Василя Симоненка... Вивезли рукописи Григора Тютюнника зі згоди родини, залишивши їй розписку.

Ще до похорону вчинили контроль над його архівом. Чи нема там чогось крамольного? Чи не називає він у щоденниках імен своїх "доброзичливців"? Чи не пояснює причину його самогубства?

Автор цитованого листа, припускає Олесь Терентійович, "із близького оточення, бо знає про небіжчика багато". Невідомець звертається саме до Гончара тому, що покійний вважав його "єдиною людиною інтелігентної душі серед усіх". З анонімного послання довідуємося про причину самогубства: "Присуджена премія – процитуємо ще раз, – це продумане вбивство. Далі жити він уже не міг". Гончар чув і те, що Григір мовбито "не збирався одержувати "піонерську" премію, бо вважав ... що то була б комедія, "реабілітація ні в чому не винного"[5]. Ходила між людей і така думка: "Надто сильний і мужній був Григір Тютюнник, щоб позбавляти себе життя з-за якоїсь там премії чи образи" [5]. У смерті Тютюнника справді-таки багато темних плям. Не дуже, скажімо, в'яжеться версія про відмову від нагороди, якщо зважити ось на це інтерв'ю Григора Михайловича українському радіо: "... мені пощастило: у п'ять років я потрапив у сімейство вчителів. Там я вперше почув вірші Лесі Українки. Там же я прочитав "Лісову пісню", незабутню для мене від того дня, коли я розгорнув першу сторінку поеми. Потім уже, бувши дорослим, я вчитався в Лесю Українку так, як це належить кожній людині, закоханій у світ поезії. Мене найдужче хвилює драматургія Лариси Петрівни, її критика, її естетика. Тому це буде і правдою, що я схвильований врученням премії" [10, с. 602]. У радіоінтерв'ю, яке збереглося, письменник повернувся до книжечки "Климко" й процитував такі рядки: "...Я не хотів би, щоб хтось маленький – підліток чи юнак – ішов по світлій своїй, але розореній землі, не хотів би, щоб хтось питав: "Тьотю, можна у вас води напитись?" А вона тягне воду з колодязя, дивиться сумними очима на хлопчика і каже: "Та тобі, мабуть, не водички хочеться, синку, а їсти. Зайди, у нас нічого такого нема, а картопля є". Потім у дорогу вона ще й вузлика зав'язала з картопелькою. Оцим людям, що так близько, на відстані серця, відчувають горе всього народу, я кланяюся сьогодні і присвячую їм найкращі свої почуття..." Це штрих із біографії Тютюнника, коли він 1942 року, рятуючись від голоду, два тижні ішов до матері в Шилівку з Донбасу, де мешкав у дядька Филимона і тітки Наталії, яка слідом за Григором, коли трохи налагодилося із залізницею, також приїхала на Полтавщину з крихітною донечкою на руках [1, с. 21].

Що ж до нагороди, про яку йшла мова, то вона, можливо, й направду розчулила Григора Тютюнника. А може, він лише зіграв роль щасливця, а в душі затаїв образу на премієдавців[6], які поцінували його творчість аж ніяк не за тією шкалою, якої заслуговував: письменника треба було відзначити не республіканською премією імені Лесі Українки "за кращі глибокоідейні і високохудожні твори для дітей (книги "Климко" та "Вогник далеко в степу". – *М. С.*), що сприяють комуністичному вихованню підростаючого покоління", а Державною премією за книги новел і повістей "Зав'язь", "Деревій", "Батьківські пороги", "Крайнебо", "Коріння", які формують патріотичні почуття, естетичні смаки в дітей і дорослих. Аж через десятиліття прийшло

Була посмертна записка Григора Тютюнника. Про неї говорила майже вся похоронна процесія...

Але її нібито й не було. Як і в Миколи Хвильового (через півстоліття видали з схронів). Кілька слів встиг Григір Михайлович написати, кілька слів... Де вони?..

Торжествували хекали – все знов було під їхнім невсипущим контролем...

Якщо комусь настане час помирати, закажіть своїм близьким – нікого з чужих не допускати до своїх речей, записників, листів, навіть спілчансько-олімпійських хекалів. Бо перечистять своїми брудними руками, повиривають невигідні їм сторінки, доженуть і затопчуть душу й за межею, не дочекавшись ні дев'ятин, ні сороковин". Григір Тютюнник вважав, що преміями письменників купують. Одному з молодших побратимів по перу він радив відмовитися від премії, мотивуючи це тим, що художнє слово вимірюється не нагородами й писати треба не заради увінчання себе лаврами.

[5] Віталій Коваль пише й про те, що хтось із доброзичливців дорікав лауреатові, що не подякував за премію партії й уряду, на що "він тим "праведним" вітальникам кинув:

– Я ту премію одержувати не буду!"

[6] Про "преміальні кампанії" маланчуківської доби саркастично розповідає Віталій Коваль у вже згадуваній статті "Загадка смерті Григора Тютюнника": "Понавигадувано було мізерних премій превелике множество. Хоч малесеньку премію треба було заробити, хоч-хоч, аби виділитися, аби тебе помітили. Так зване "соцзмагання" по преміях в літературі. Апофеозом його щороку був лютий і березень. Пора так званих обговорень "на здобуття" різних премій, всеспілчанського ажіотажу, вселенського преміального фарсу. Неначе більше нічого й на світі не було: вся преса була захоплена тією "кампанією", метушилися, організовували на себе рецензії й відгуки, влаштовували випивки з непідкупними членами журі в "Енеї" і дома...

Хоча, чесно кажучи, майже всі знали, що там все уже давно вирішено, що премії наперед розподілені, погоджені в ЦК і КДБ, що черговість лауреатств аж ніяк не залежить від таланту чи від художнього рівня твору.

В останні роки життя Григора Тютюнника шикувалися облагопоєні партією і владою найрізноманітнішими преміями лауреати – Шамота, Корнійчук, Коротич, Чалий, Дмитерко, Собко, Подолян...

Шамоті повноважне журі присудило найвищу Шевченківську премію за книжку "Гуманізм і соціалістичний реалізм", в якій – шкода що ніхто її тепер не перечитує! – прозирало поліцейське наглядацтво над українською літературою. Корнійчук був облагороджений п'ятьма Сталінськими преміями і владно посягнув ще й на Шевченківську. Дмитерко одхопив святу Шевченківську нібито за віршування, а насправді ж – усі бачили це! – за "яскравий памфлет проти Івана Дзюби "Місце в бою". "Видатний" публіцист Подолян – нібито за статті останніх років, серед яких найбільше переважив манускрипт на Антоненка-Давидовича "В ролі жебрака" [5].

справжнє визнання майстра слова: на могильний пагорб його "поклали важку Державну премію (посмертно), аби заднім числом ще раз продемонструвати свої великі турботи, виправдати себе чи ще раз прирівняти його до тих лауреатів, про яких нині й згадувати не хочеться" [5]. А можливо, того трагічного 6 березня 1980 року всі негаразди, невдачі, образи злилися докупи, вивели з рівноваги митця, і він накинув на шию зашморг. Це все, звичайно, версії і правди, мабуть, ніхто не знає й навряд чи довідається колись про неї. Залишається неспростовним той факт, що передсмертна записка була. Клаптик паперу, на якому закарбувалися останні Тютюнникові рядки, устигли побачити дружина Людмила Василівна, син Михайло і найближчий його друг Анатолій Шевченко. "Вона таки була – та записка: коротенька, не кожному зрозуміла, – зауважує у статті "Домучуйте когось другого..." журналіст Микола Тютюнник. – Але, звичайно, зрозуміла тим, хто не видер її з долоні жінки, аби долучити до "Дєла". Вони ж бо знали, хто завдав найбільших мук письменникові, чиє серце не витримало, і він годину тому вкоротив собі віку. Але кортіло декому перевести рейки на родину. І перевели б. Але..." (6, 11 грудня 1991 року).

Удова письменника добре запам'ятала одну фразу – "Помучте іншого..." – з передсмертного слова, яке забрала міліція. Про це вона сказала в інтерв'ю Русланові Новаковичу для газети "Дзеркало тижня". Жінка свідома й того, що це страшне послання адресоване чиновникам від літератури [5, с. 18].

Прохання автора цитованого вище анонімного листа, написаного кров'ю серця, не допустити паплюження Григорового імені – Гончар виконав. У цьому можна легко переконатися, перегорнувши щоденникову сторінку від 7 грудня 1991 року – розмову з Віталієм Ковалем із приводу статті "Загадка смерті Григора Тютюнника", опублікованої в республіканській газеті "Молодь України": "Написано не з любов'ю до Григора, – докоряє Олесь Терентійович не кому-небудь, а людині, якій безмежно довіряє, сумлінному дослідникові своєї творчості (ось де сентенція "Платон мені друг, але істина дорожча" в дії), – а з зеленою жовчю до Спілки письменників, її зображено як збіговисько кар'єристів, що тільки й думали про премії та як би ущемити Григора (нікуди, бачте, його не обрали). І винна в його загибелі теж нібито СПУ, а не цькувачі, що всюди його оточували... Так-от цього Віталій не досліджує, не назвав і тих, хто рився в Григорових шухлядах одразу після смерті, невідомо куди й записники його зникли, а все валить на Спілку нашу нещасну..." Важко погодитися з цією думкою Гончара і водночас можна зрозуміти його як керівника Спілки, який понад десятиліття дбав про неї, жив нею, присвятив їй усього себе. Нам видається, що праці не бракує любові чи об'єктивності. Її автор, як і має бути, на передньому плані вимальовує постать Тютюнника[7], а вже потім десь на його тлі проглядається Спілка письменників, усі її "правителі", які вважали за обов'язок спрямувати непокірного Григора Михайловича на праведну путь, зневажали його, розпікали, повчали, шпиняли, принижували його людську гідність. Одержимість Тютюнника в тому, що ніяк він не вписувався у спілчанський "колгосп", у його рожево-блакитну літературу, у якій віддавалася перевага царствію секретарів обкомів і райкомів, голів колгоспів, дипломатів, архітекторів і художників, безликих "людей праці"; що "не згинався, не запобігав, не годив, не прилаштовувався до постанов і передових статей, ненавидів пристосуванців і перекиньчиків, підлабузників і фарисеїв" [там само]. Цей "колгосп" творив не Гончар, його породила система. Одна людина, хай і мудра, чесна, досвідчена, якою був Гончар, неспроможна викорінити всі його болячки, поламати всі стереотипи.

Віталій Коваль, на відміну від Олеся Гончара й інших письменників і літературних критиків, не погоджується з майже утрадиційненою думкою, що Тютюнник є продовжувачем чи наслідувачем Стефаника, Косинки, Головка, що його мову можна порівняти з давньою гуцульською різьбою, що він схожий на Гоголя й Геґеля, на Шукшина, що він тільки й імітував старших братів. "А справжній живий Тютюнник, – слушно наголошує автор статті, до якої критично поставився Олесь Терентійович, – так і залишається непізнаним, непрочитаним, невивченим, неосягнутим" [там само]. Ця думка не втратила своєї актуальності й сьогодні, у дослідників-тютюнникознавців попереду багато роботи, аби збагнути подвижництво видатного майстра малої прози, розгадати феномен його творчості.

[7] *Григір Тютюнник шанував цього дослідника. Даруючи йому одну зі своїх книг, він написав таке щемливе побажання: "Щоб тобі, Віталію, так гарно булося у світі, як мені осінь любиться, і степ, і полин, і яруги, повні туману та тиші" (1.XI.1972) [4].*

Мудру і праведну Гончарову душу завжди мучило те, що з-поміж живих немає самобутнього прозаїка Тютюнника, що не зреалізував він себе на повну силу, а лише перетворився у вічну загадку таланту і вічну загадку любові. Вручаючи диплом лауреата премії імені Івана Франка Леонідові Рудницькому, професорові Пенсільванського університету, відомому перекладачеві, Олесь Терентійович з гордістю заявляє, що конференц-зал, у якому відбувалось дійство, знав великого Павла Тичину, неперевершеного Максима Рильського, ніжного Володимира Сосюру, й журиться, що сюди ніколи не прийдуть дорогі його серцю Григір Тютюнник та Василь Симоненко: "А могли ж бути! Щодалі гостріше відчуваю їхню відсутність, і як бракує їх обох", – записано в щоденнику 28 серпня 1993 року.

Нам імпонує ще одна нотатка, датована 12 грудня 1983 року. Це уявний діалог Олеся Гончара з Євгеном Сверстюком, котрий не бажав бачити всі складнощі життя, у яких творилася література, й ігнорував усе, що нетабірне. Не можна викреслити з української поезії Павла Тичину, Максима Рильського, Володимира Сосюру, Андрія Малишка, а з прози – Григора Тютюнника, Василя Земляка, Івана Чендея і ще багатьох, бо ж вони, твердить Олесь Терентійович, – цвіт нашого письменства, хоч і не пройшли тих таборів, які випали на долю Сверстюка, Калинця, Стуса, Чорновола. У цих митців були інші – і теж до ката складні – життєві випробування. Їхня роль у процесі нашого державотворення непроминуща, в українській історії вони займають почесне місце.

Так звані "траурні сторінки" щоденників містять інформацію про творчі досягнення письменника, про його плани на майбутнє. Дізнаємося, що за місяць до смерті Тютюнник заходив до Гончара після виступу перед учителями-заочниками, де читав "Три зозулі з поклоном", і залишив це оповідання Олесеві Терентійовичу з надією, що той дасть йому оцінку. Григір Михайлович був тоді напідпитку (за що одержав наганяй від господаря), хвалився, що пережив, спілкуючись із однодумцями, "дивовижне і сердечне почуття, коли настає мить духовного єднання з аудиторією". Гончар невдовзі прочитав твір і зробив такий короткий, але цінний для його автора запис: "Оповідання чудове" [6 березня 1980 року]. Того ж вечора Григір Михайлович розповів, як трохи мешкав у Броварському районі в старій оселі, придбаній його товаришем у ворожки. Олесь Терентійович запропонував Тютюнникові написати оповідання "У ворожчиній хаті". Сюжет накреслив такий: "письменник сам піч топив (невдалу – диміла, чадила), дрова колов, а ночами про ворожку думав" [там само]. Той прийняв пораду, а от чи написати встиг, авторові щоденників невідомо. Немає сумніву, що це був би ще один прозовий шедевр у доробку блискучого новеліста й повістяра. Якби не безглузда смерть, їх – шедеврів – зродилося б багатенько; якби не оті вкорочувачі віку, які ятрили душу вразливого і справедливого митця, оберемками палили його нерви, наша література сягнула б ще вищих вершин, стала б ще багатшою. Гончара мучило, що вслід за Тютюнником або перед ним відійшли в засвіти Близнець, Малиновська, Земляк, Симоненко, Підпалий та інші поети, прозаїки, драматурги, публіцисти. Його бентежило й те, яким буде майбутнє української літератури, чи з'явиться надійна зміна, чи збережемо тяглість мистецьких поколінь, чи примножимо традиції, чи матимемо чим гордитися перед світом. Сумніви й розчарування зникали, дух Олеся Терентійовича міцнів, він запевняв себе й переконував усіх, що не може ж "така велика література не народити достойних нових!" (24 січня 1982 року).

Автор щоденників з приємністю зауважує, що його "Собор" одним із перших привітав і дуже високо оцінив Григір Тютюнник. 1 січня 1987 року з'явився такий запис: "Іван Вирган, прекрасний поет і чистої душі людина, коли вийшов "Собор", якось сказав при зустрічі: "Собор" – геніальний твір..." І ось тепер натрапляю на таку ж оцінку в листі Григора Тютюнника". Згадалося все це не випадково. Олеся Терентійовича, як свідчать нотатки, засмутило, що на IX з'їзді письменників, який відбувся в червні 1986 року, перший секретар правління Спілки письменників України Павло Загребельний удавався до різних викрутасів, аби лишень не похвалити, навіть применшити вже оцінену читачем працю. У доповіді, яку він виголосив, справді нічого не сказано про донедавна заборонений і шельмований партійними номенклатурниками та відданими їм горе-вченими роман, але про Олеся Гончара (дозволимо собі зробити такий закид) як письменника і громадянина мовлено, мабуть, найбільше порівняно з іншими членами Спілки. Згадано, зокрема, про нього як лауреата Державної премії (роман "Твоя зоря"); наголошено, що він зробив великий вклад у розвиток сучасної прози, передусім романного жанру; внесено пропозицію про створення у "Веселці" спеціальної редак-

ції для старшокласників, яка сприяла б появі книжок такого спрямування, як "Бригантина". Павло Архипович наголосив і на тому, що всі читацькі кола чекають ще не одну нову книгу дорогого їм Гончара. До речі, зі вступним словом на цьому з'їзді виступив Олесь Терентійович. Він закликав берегти нашу класику, не шкодувати для неї ні тиражів, ні екранного часу, ні шкільних годин; звернувся до колег, щоб не гудили без кінця українську літературу, винишпорюючи гріхи та прогалини, а високо цінували її, бо в нашому красному письменстві можна легко знайти чимало таких речей, які не соромно запропонувати увазі всесоюзного читача [5].

Повернімося ж, однак, до оцінки "Собору" Тютюнником, якою Олесь Гончар пишався. Вимогливий до себе й до інших, Григір Михайлович був скупий на похвалу, а компліментів узагалі не любив і не визнавав. Коли до читача прийшов роман, він не втримався й написав теплого, справді-бо уклінно-пошанного, листа його авторові, у якому, як ніхто, передбачив неминучість "соборної кампанії", бо відчував, знав напевне, що "жеребчики-вождики" не люблять правди, а коли вона з'являється, обов'язково оскверняють її, а ще дужче того, хто несе людям світло:

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Щойно прочитав "Собор". Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат!

О, як засичить ота наша ретроградська гидь, упізнавши сама себе; яке невдоволення Вам висловлять і, звичайно ж, вишепчуть на вушко начальству ображені, старі й новітні (уже наплодилися!) екстремістські жеребчики, що граються у вождиків, позаяк дозволено і навіть "поощряється"; як незручно почуватимуть себе "обдаровані хлопчики", що шукають собі зручненького, з грошиками, затишку в українській літературі і посміхаються при слові "громадянин" так, ніби все на світі збагнули, знайшли йому ціну, ніби кажуть тими посмішками: "свята наївність"...

Їх шкода. То, може, хоч Ви скажете "Собором": не туди, отроки, ось вам знамено!

Але не тільки це спонукало мене писати Вам, Олесю Терентійовичу, і не стільки це, як велике, радісне почуття гордості за Вас і за народ, що Вас народив. Кажу це не з любові до "високого штилю" – він не личить мені, я не личу йому, – а з глибокого, кревного переконання й любові до Вас, як до старшого, мудрого й мужнього брата.

В наш час, ніби тихий, ніби благий – тільки вужине шелестіння під ногами чути... – і "Собор"! Здавалося б, "усе мовчить, бо благоденствує" (як же: телевізори над шиферними сільськими дахами, пенсії колгоспникам, колективне керівництво, патріотизм, однаковий для всіх, як віцмундир) – "Собор"! Здавалося б, нормалізація (як же: культу не було, були "окремі помилки", генерали аплодують стоячи його ім'ю, названому начальством; керівничі дами, комсомолки в сорок років, переконують письменників-початківців, що 37-й рік не такий уже й злочинний, що декому тоді справедливо "дали прикурить") – і раптом "Собор". Здавалося б, усе минулося, "прошло без сучка и задоринки": народ, від якого забрано й приховано історію його Духу, як приховують від прийомної дитини, хто її батьки і куди вони поділися, – народ цей звик, "безмолвствует" – і раптом "Собор"!

І ще: ... ось вони, ці палаци, а ось і люди. Знайомтесь! Тут є директор (підполковник в одставці), тумбочки біля ліжок, липучки, стукачі й шашки; тут борються за звання...

Це написано геніально, Олесю Терентійовичу, тому й страшно, жахливо... <...>

Григір Тютюнник

16.11.1968 р. [9, с. 111–112].

(P. S. Цей лист написано без чернеток, копій, тільки Вам [5].)

Непідкупну щирість Тютюнник висловив у прикінцевих рядках письмового звернення до Олеся Гончара: *"Ви ненавидите доземні уклони. Розумію Вас глибоко. Але є випадки, коли ми кланяємося з радістю, з священним душевним трепетом, – я за такі поклони і вклоняюся Вам саме так"*. Про своє захоплення романом він говорив не лише авторові, а й багатьом іншим письменникам. "А прийде ж час – "Собор" ударить у всі дзвони свого чесного і праведного слова!" – зронить він якось цю пророчу фразу в розмові із земляком Миколою Малахутою [1, с. 311].

Через двадцять років Олесь Гончар передав листа про свій "орлиний, соколиний" "Собор" Віталієві Ковалю для публікації, "не передбачивши живучості "екстремістських жеребчиків-вождиків", "обдарованих хлопчиків", які після реабілітації "Собору", зібравши сили, почнуть його "пресувати по-новому", назвуть роман "міфом примусової класики", підвівши все це під виформувану

ними теоретичну платформу: "подібні твори не піддаються імпровізаційному виконанню самим читачем, бо вони однозначні й тоталітарні за своєю суттю, обмежені певною "ідеологічністю" [5]. Якщо за мірило цінностей узяти цю концепцію, то наша література – інвалід, мрець, якому не допоможуть ні милиці, ні протези, ні кадила, ні припарки. Однак помилилися "обдаровані хлопчики", до їхнього голосу ніхто не прислухався. Усі почули мудрого Тютюнника, бо він жив Україною й до останку офірував себе їй, а вони, ці лиходії, хапуги, брехуни, прикриваючись патріотичними гаслами, пустили чесних українців із торбинкою по світу і, поки з очей обдурених спадала полуда, вершили свою чорну справу. Не пробачать "екстремістським жеребчикам-вождикам", "обдарованим хлопчикам" кришталь чистий Григір Тютюнник і Олесь Гончар, не матимуть вони прощення в усього народу ні сьогодні, ні завтра, ні в майбутньому, не оселить їх і Господь у своєму вічному царстві поміж праведників.

Соковите слово "жеребчики", яким автор листа назвав сильних світу цього, припало до смаку Гончарові. Він використовує його в тютюнниківському витлумаченні ще в одному записі від 27 січня 1992 року. Ідеться про тяжкий час, коли ми ставали на шлях самостійності й незалежності, коли нас спіткали економічні труднощі й політичні негаразди. Не обійшли вони, звісно, й Олеся Гончара: фізично знесилений після трьох реанімацій, він змушений був перейматися тим, як би прогодувати сім'ю, як добути шматок насущного. Патріарх літератури бідував, а "екстремістські жеребчики", "вдягнуті в тогу патріотів" [5], жили лише для себе, "пообпивавшись славою, як павуки", та гребучи все під себе, набивали кишені, оббираючи до ниточки простий роботящий люд. З цієї нотатки видно, що, "позбавлені у вигаслих душах своїх тепла", вони, ці ж таки "жеребчики", довели всесвітньо відомого майстра слова до повного відчаю. "Розумію тих, – пише він, – що, як Григір чи фронтовичка Юлія Друніна, самі пішли із життя, хоча й розумію, що це – гріх... Треба ж триматись до останку, все витерпіти, все перебути!.. Адже твоє життя належить не тільки тобі. Не маєш права посиротити близьких та, може ж, і Україні ще ти потрібен...

Хотів би дожити до пришестя Месії!.. Можливо ж, третє тисячоліття покладе край вселюдському похолоданню; можливо, ще з'явиться – після очищення – отой вік золотий, де люди – як у часи найдавніші – житимуть простим, найпростішим життям – життям правди, злагоди й доброти.

На всі чотири сторони світу –

самотність.

Де та жива відклична душа, що почує тебе! Тільки небо! Тільки звідти, можливо, прийде підтримка.

Іноді мені здається, що я ніколи не вмру.

З допомогою Неба мій дух міцніє.

Якби тільки втриматись на цих висотах, не впадати у морок відчаю... Молитись!" Отож, і в хвилини гордості за свою літературу та свій народ, і в хвилини суму за нашим сучасним і нашим минулим Гончар подумки звертався до Григора Тютюнника, який для нього не просто письменник, колега, а по-справжньому вільний митець, що не пристосовувався до епохи, людина високої порядності, людина смілива, непідкупна, правдива, чесна, яку ніщо не спокусило в цьому житті, якій ніхто не зламав хребта.

Гріли серце авторові "Щоденників" щирі привітання, які йому на свята надсилав Тютюнник. 1 січня 1972 року Олесь Терентійович одержав таку листівку:

Славний наш Олесю Терентійовичу!

Вітаю Вас, премилу Валентину Данилівну, все Ваше любе сімейство з Новим Роком. Хай над соборами Ваших благородних творів сяють сонця нових і нових років; хай квітнуть і розростаються поміж ними сади Ваших оповідань і хай ніколи жоден з тих, що ходять двоє в ночі, не кине на неї своєї похмурої тіні. Ялинових пахощів, доброго товариства зичу Вам у Новорічну ніч [14, с. 127].

"Від кого нині почую такі побажання? – запитує він і з жалем повідомляє 22 березня 1994 року: – Дедалі менше стає друзів довкола. Холоднішає світ". В архіві пощастило знайти ще одне лаконічне, але наповнене теплотою і глибокою пошаною віншувальне слово, надіслане Григором Михайловичем 29 грудня 1977 року: "*Рідний Олесю Терентійовичу. Посилаю Вам та Вашій родині уклін новорічний. Хай світиться Ваше ім'я хороше. Григір Тютюнник*" (див. також [14, с. 161]).

Про особливе, трепетне ставлення Олеся Гончара до Тютюнника знали всі. Вдова письменника Людмила Василівна згадувала, що в Спілці Григорові стало вільніше й просторіше, коли її очолив Олесь Терентійович (див. [4, с. 18]). Він, попри думку критики,

яка ополчилася проти повістяра й новеліста, твердячи, що той "завис на тину", "пише лише про дядьків і дідів", про село й не помічає довкола себе темпів соціалістичного будівництва, усміхнених облич радянських людей, гудків шахт, моря хлібів, дружби республік-сестер, позитивно оцінив новелу "Коли сходив місяць", опубліковану зі скороченнями й купюрами в журналі "Вітчизна" 1975 року: "Дорогий Григоре! Прочитав оце "Коли сходить місяць" і аж день посвітлішав. Давно не зазнавав такої радості від прочитаного... Ось воно те, що треба людям і літературі, щоб не забувала, якою вона повинна буть. Пиши, пиши. Дай тобі, Боже, тверезості та здоров'я... Вітаю! (16.XI.1975)" (цит. за [5]). Як засвідчує письменник Сергій Носань, Тютюнник мав у власній бібліотечці чи не всі книги автора славетних "Прапороносців" із найтеплішими автографами. Він їх виставив на чільному місці (див. [1, с. 352]).

Працівники редакцій, журналісти часто просили автора "Собору" сказати слово, надрукувати щось про Григора Михайловича. "Я вже найголовніше про нього написав", – відповідав він. Це найосновніше вміщене в статті "Живописець правди", що вийшла спочатку як передмова до однієї з книг письменника[8], а потім потрапила і в інші видання, зокрема й до книги "Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади". Блискучий заголовок, про кращий годі й думати. Тютюнник – справді один із небагатьох найталановитіших правдописців і найстійкіших правдоборців. Сучасну українську прозу зовсім не можна уявити без його, за твердженням Олеся Терентійовича, хай кількісно й невеликої, але без аніякісінького сумніву вагомої літературної спадщини. Дослідження, про яке йде мова, чимось близьке до праці "Витязь молодої української поезії". Передусім тим, що від них віє щирістю, урочистістю, якоюсь особливою любов'ю, втіленою в простих і водночас небуденних, наповнених поетичною магією словах і фразах. Цю спорідненість слід сприймати природно й рівно, позаяк Тютюнник і Симоненко не просто шістдесятники, яким підставив своє досвідчене крило, зранене і зболене, Гончар, не просто талановиті письменники, вони – його духовні сини, котрі з притаманною лише їм оригінальністю оспівали, кожен по-своєму, напругу людського життя, усі його земні й неземні навантаги. Щоправда, справедливо зауважує Гончар, вислів "оспівав" "якось не кладеться до творчої манери" Тютюнника, оскільки "звертається він до читача словом здебільшого стриманим, буденним, у карбованих епізодах його новел іноді є щось од того чорного кутого металу, з яким авторові доводилося мати справу в житті не раз" [1, с. 181], вирізняє, ранжує людей не лише за зовнішньою, а й за внутрішньою красою, не тільки за їхніми подвижницькими, а й за простими буденними, проте вкрай важливими справами. Цю оцінку він переніс у творчість, звеличивши у гідній найвищої похвали прозі істинних достойників і розвінчавши пустодухих егоїстів, хапуг, рвачів, нахлібників. Олесь Терентійович запримітив досить важливі деталі, що характеризують Тютюнника як письменника: він не виходив за рамки традиційного мистецтва, його не цікавило формальне штукарство, для нього найпосутніше і найважливіше – правда, а її, як скаже Іван Дзюба, проливаючи своє світло на літературну позицію Тютюнника, "не можна виражати ні по-модерному, ні по-архаїчному, ні експериментально, ні рутинно, а тільки: по-правдивому" [1, с. 245]; узяв за правило трудитися аж надмірно неквапливо й до краю вимогливо, але обов'язково якісно; не дозволяв собі ніяких професійних полегкостей; не повторював уже пройденого до нього, не копіював, як це часто трапляється, попередників, котрі працювали в жанрі

---

[8] Статтю написано російською мовою. Коли збірник творів Григора Тютюнника побачив світ, директор видавництва "Молода гвардія" В. Десятерик надіслав Олесеві Гончару таке повідомлення:

252030, г. Киев,
ул. Ленина, 68, кв. 65
О. Т. Гончару
30 июля 1982 г.

Дорогой Олесь Терентьевич!

С чувством огромной признательности посылаем Вам только что вышедший из печати сборник произведений Григора Тютюнника "Огонек далеко в степи" с Вашим предисловием.

Спасибо за поддержку, за помощь в работе.

С молодогвардейским приветом, директор издательства <...> В. Десятерик [7].

малої прози, а виступав цілком самобутнім художником, якому вдалося вибудувати свій неповторний мистецький храм. Оповідання, повісті, новели, листи, щоденникові записи, публіцистичні статті Григора Тютюнника безпомильно визначить будь-хто за правдивістю, психологічною витонченістю людських характерів, майстерністю відтворення їхніх учинків, широтою помислів, неординарністю викладу думки, а особливо – за мовою. "Діалоги Тютюнникових героїв, – це помітив не лише Гончар, а й багато інших тютюнникознавців (та й пересічного читача передовсім цим він захоплює й притягує), – вражають саме природністю, влучністю, бездоганною достовірністю" [1, с. 183], бо наскрізно наснажені мовними засобами, що дихають свіжістю, м'якістю, ніжністю і водночас якоюсь велетенською силою та незмірною глибиною почуттів. Цей письменник, аж ніяк не зайве нагадати ще раз, як ніхто, умів ловити слова й обарвлювати їх, надавати їм нового звучання. Око його й справді "на художнє слово було зірке, як у трударя-хлібороба на добірне зерно" [1, с. 310]. Мовні перлини, вихоплені в транспорті, на вокзалі, з вуст простих людей у крамниці чи деінде, він дбайливо заносив до свого щоденника, записних книжок[9], які потім на дозвіллі чи під час творчого процесу-муки читав-перечитував, гортав-перегортував. Ось деякі з них: "Підкопував кручу Псла, щоб допекти Петрові"; "Мабуть, дід Костя так і вмре, затиснувши в руці мотузку, якою козу припинає, і коза буде смикати за мотузку мертву його руку"; "Повітря – як вода з колодязів на полтавських околицях"; "Виступ голови колгоспу: "Нема людей. Всі жінки, як змовилися, пішли в кредит" (декрет)"; "Голос, застебнутий на всі ґудзики свого баритонного мундира"; "Дурні очі сумні не бувають"; "То вже як глюкоз через популяри уводять – все!"; "У мене таке хазяйство: чотири півні та я п'ятий"; "Я багато пить не люблю. Випив так, що й світа білого не видно. І хватить!"; "Чого ти на мене зашморгом дивишся?"; "Звари мені стільки вареників, щоб я наївся. І щоб ще зосталося"; "Даром тільки мати цілує"; "Розум у нього кривий"; "Згасила погляд віями"; "Прицеберкуватий".

Думки, висловлені в статті "Живописець правди", розсипані по сторінках щоденників, написаних до і після виходу її у світ. Це стосується, зокрема, нотаток про спорідненість прози Григора Тютюнника і Григорія Косинки, Василя Шукшина, Василя Стефаника, Олександра Купріна, Архипа Тесленка, Леся Мартовича. І ця схожість упала в око не лише Олесеві Терентійовичу. Дмитро Павличко, до прикладу, на своїй книжці, подарованій Тютюнникові, залишив такий напис-одкровення: "Дорогому Григорові, якого бачу я не в слідах, а в обіймах Василя Стефаника". Микола Вінграновський говорив, що в нашій багатій прозі поруч стоять полярні, але силою однакові Стефаник і Тютюнник.

З усього сказаного випливає, що Григір Тютюнник для Гончара – знакова постать у нашій літературі, талант, котрий дарує доля й Бог народові нечасто та ще й за якісь особливі заслуги.

Багатьом може видатися дивним, що Григора Тютюнника, як і Володимира Сосюру, в літературу ввела російська мова, яку опанував, живучи в "напівросійському" Донбасі. Своє перше оповідання "В сумерки" Тютюнник надрукував 1961 року в журналі "Крестьянка". 1962 рік став етапним у біографії письменника: він вертається в лоно рідної мови, від якої був відлучений через незалежні від нього обставини, поринає в неї розумом і серцем. Спочатку пише по-українськи листи, а згодом і твори. У травні 1963 року Григір Михайлович повідомляє літературознавцю Пилипові Трохимовичу Гаврилову, який досліджував творчість Григорія Тютюнника, що твердо вирішив ламати в собі русака, і подитячому щиро зізнається: це для нього ціла

[9] На підтвердження цієї думки процитуємо фрагмент із листа Григора Тютюнника до Феодосія Рогового: "Писати нічого не писав, бо не було настрою. Читав, слухав балачки, які хтось заводив, занотовував гарні слова й вирази…" (19 листопада 1971 року) [13, с. 118]. Доречно тут покликатися і на свідчення друзів, однодумців письменника. "Я… бачив, – пригадує Петро Засенко, – як він, збуджений розмовою з моєю матір'ю, вибігав у другу кімнату – записати почуте від неї: "Золота мова, Петре. Що не речення, то й розкіш" [1, с. 282]; "Мову він знав, як дай Боже нам усім, – читаємо спогади письменника Олександра Лук'яненка. – Та ніколи не втрачав нагоди примножити це багатство, докласти в засік хоч зернину. Радий зі своїх набутків, хвалився й влучним словом, почутим на базарі, й випадково придбаним рідкісним словником" [1, с. 303]; "Доводилося мені бачити, як Тютюнник записує і деякі деталі, слова, вирази, фрази, почуті, скажімо, на вулиці, в магазині… – пригадує журналіст Павло Малєєв. – Для записів він використовував усе, що трапилося під руки: коробку від сигарет, поля газети тощо. Потім усе ретельно переносив до нотатника"[1, с. 318–319].

революція, оскільки протягом п'ятнадцяти років "по зернині збирав російську мову, триєруав те зерно, сушив і вже почав був сіяти – хай невміло, пригоршнею і проти вітру, але почав. Сіяти почав на камінь, як апостол Петро, бо російський побут, російський характер знав багато гірше, ніж рідний, український. Йшов навмання. Їздив, дививсь. Але що таке – побачити і що – пережити? Що таке раз пройтись стежиною і що – роздавити на ній кожну грудочку ще дитячою босою п'ятою! Не хочу, не можу цідити життя через соломину, хочу пити його ківшем!

Для цього треба знати мову не лише побутову, шилівську, а й літературну, – ту мову, яку хотять стерти, як з столу крихти після обіду. І хто хоче! Нація, сама нація... Чи помічали Ви, що українець, коли він виїде за межі свого села, скажімо, в Донбас або Харків, обов'язково починає ламатись і русить: "А зачем це ти, мамо, коноплю тіпаєш, кода у нас в Попасной полотна уже ніхто не берёть?", – каже він, гадаючи, що оте "кода" зробить його людиною вельми розумною і культурною. А мати слухає та радіє: син приїхав у шляпі та ще й "поруському" ріже, як по писаному.

Город – носій культури – русифікований, Донбас – давно, ще за Петра І, село юродствує в русизмах, захід говорить на мові, провінціалізованій до говірки... Можна, звичайно, про це не думати, писать – і точка. У всякому разі мова нас переживе. А все ж тяжко, бо не пухом отеє на серце лягає, а каменем" [14, с. 83–84].

Своєю українськомовністю українолюб Тютюнник ще раніше ділився з рідними, друзями, товаришами. "Мені вже давно насточортіло жити серед перевертнів, хочеться зв'язати себе з рідною мовою, бо вже бачу: без неї – хана" (25 лютого 1963 року) [14, с. 77], – виливає душу дружині покійного брата Григорія. Ще пристрасніше звучить ця думка в листі до Анатолія Кислого: "...я, здається, остаточно вирішив: звернусь, мабуть, до рідної мови, бо не можна про Батьківщину говорити не батьківською мовою. Та й життя російського я не знаю, бо в донецькому краї живуть не нації, а якісь перевертні, і звичаї тут одноманітні до скреготу зубового: пить і лаятись, робить і матюкатись" (27 лютого 1963 року) [14, с. 79]. Пишучи велике послання до Петра Коленського, у якому говорить про зустріч письменників із керівною силою, що "кільце в рило вставляє, щоб не рилися", "знову кайдани на слово" накидає, ярличок чіпляє на вільнодумців, він не забуває поділитися важливою новиною – що твердо взявся за вивчення рідної мови, гризе "Словарь української мови" Грінченка й перекладає [13, с. 80–81]. В автобіографії, датованій 30 липня 1966 року, Григір Михайлович з гордістю заявляє, що найщасливішими подіями в його житті на той час були дві: народження сина Михайлика і знайомство з найважливішою лексикографічною працею першої половини XX століття, яку в різний час споряджали у світ Пантелеймон Куліш, Борис Грінченко та інші. Коли Тютюнник студіював словник, то, зізнається, "ледве не танцював на радощах – так багато відкрив мені цей блискучий твір. Негайно переклав свої "Сумерки" на рідну мову і тепер уже не розлучався з нею, слава Богу, і не розлучуся до самої смерті" [1, с. 23]. За нього, слово рідне, за те, щоб мови української не стирали, як зі столу крихти після обіду, він і життя своє спалив, пішов передчасно від нас, хоч міг би багато зробити для процвітання української літератури, для наближення нашої незалежності і соборності.

Причин повернення Григора Тютюнника до рідної мови багато. Та найдужче, мабуть, на нього вплинув брат Григорій. Він картав Григора за те, що материнського слова не знає з ледарства. Уже стало такою собі легендою, як одного разу брати змагалися в доборі українських і російських синонімів до слова іти. Поразки зазнав Тютюнник менший (рахунок: понад чотириста синонімів українських – шістдесят російських). Свідком словесних баталій був Дмитро Павличко і розповів про все це у спогаді "Голос правди", зробивши такий висновок: те, що Григір став українським письменником – "явина сили й незнищенності української мови. Вона все ж не відпустила його від себе. Він пізнав її, повернувся, і кожне слово, у неї взяте, наповнене голосом правди" [1, с. 363].

Фрагмент розповіді про взаємини двох українських митців – Григорія Тютюнника й Олеся Гончара, життєві дороги яких перетнулися, душі яких боліли одним болем, завершимо прикінцевими словами зі статті останнього "Живописець правди": "Не кожному з тих, хто пише, вдається здобути

визнання сучасників. Не все з читаного залишає глибокий слід у серцях людей. Григір Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго. Прийшов, щоб не розлучатися" [1, с. 185]. Не розлучиться, поки й слову нашому жити, поки й нам бути як окремому народові на цій багатій і благодатній землі. Проріс крізь прах серця письменника, як він того й хотів, дубовий духовний корінь, а з нього "вимахав могутній" духовний дуб, гілля якого "пішло на кілки – бити тупих і немічних серцем людей" [1, с. 53].

Література

1. Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника; [Упоряд. та примітки А. Шевченка]. – К. : Рад. письменник, 1988. – 495 с.

2. Гончар О. Т. Листи / О. Т. Гончар; [Упоряд. В. Д. Гончар, Я. Г. Оксюта]. – К.: Укр. письменник, 2008. – 431 с.

3. Гончар Олесь. Щоденники : у 3-х т. / О.Т. Гончар; [Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар]. – К. : Веселка, 2002–2004. –

Т. 1 (1943–1967). – 2002. – 455 с.

Т. 2 (1968–1983). – 2003. – 607 с.

Т. 3 (1984–1995). – 2004. – 606 с.

4. Дзеркало тижня. – 2006. – № 47.

5. Коваль Віталій. Загадка смерті Григора Тютюнника / В. Коваль // Літературна Україна. – 1968. – 6 груд.; 10 груд.; 13 груд.

6. Літературна Україна: Газета письменників України. – 1986. – 12 черв.; 2008. – 11 груд.

7. Молодь України: Орган Центрального комітету ЛКСМУ. – 1991. – 11 квіт.; 28 трав.; 2008. – 11 груд.

8. Родинний архів Олеся Гончара.

9. Слово про Олеся Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження; [Уклад. В. Коваль]. – К.: Рад. письменник, 1988. – 647 с.

10. Тютюнник Григір. Облога: Вибрані твори / Г. Тютюнник; [Передм., упоряд. та приміт. В. Дончика]. – 3-тє вид. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – 832 с.

11. Шамота М. З. За конкретно-історичне відображення життя в літературі / М. З. Шамота // Комуніст України: Теоретичний і політичний журнал Центрального комітету Комуністичної партії України. – 1973. – № 5. – С. 77–95.

12. Шукшин В. Калина червона: Оповідання, кіноповісті / В. Шукшин; [Передм. С. Залигіна]. – К.: Молодь, 1978. – 351 с.

13. Шукшин В. Калина червона: Оповідання, кіноповісті / В. Шукшин; [Передм. "Слово про В. Шукшина" Є. Гуцала]. – К.: Дніпро, 1986. – 358 с.

14. "...Щоб було слово і світло": Листування Григора Тютюнника; [Передм., упоряд., примітки, підготовка текстів О. І. Неживого]. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 232 с.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Віктор Чабаненко.
Незабутнє й незабутні:
Публіцистичні розмисли.
– Запоріжжя, 2009. – 153 с.

Книжка українського вченого-філолога і поета В. Чабаненка містить спогади про події минулих років, про видатних людей, котрих пощастило зустріти авторові на своєму життєвому шляху.

Видання розраховане на широку читацьку аудиторію.

Раїса Танана

ОЛЕНА ПЧІЛКА НА ШЕВЧЕНКОВІЙ МОГИЛІ

(До 160-річчя від дня народження Олени Пчілки)

Цього року виповнюється 148 років відтоді, як Чернеча гора в Каневі прийняла у своє лоно на вічний спочинок Тараса Григоровича Шевченка – письменника, художника, незламного патріота рідного краю. За цей час його священній могилі поклонилися мільйони шанувальників генія України.

У списку почесних відвідувачів Кобзаревої могили видне місце посідає українська письменниця, фольклористка, етнограф і перекладач, громадсько-культурна діячка, член-кореспондент АН УРСР, мати відомої української поетеси Лесі Українки – Ольга Петрівна Косач, більше відома як Олена Пчілка (це один із багатьох її псевдонімів).

Через усе життя Ольга Петрівна пронесла любов і повагу до Великого Кобзаря. Ці почуття вона прищеплювала і своїм дітям. Постійно вдома влаштовувала шевченківські вечори, на яких обов'язково виступала сама і залучала дітей. Шевченкові присвятила цілу низку поезій: "До Кобзаря" (1907), "Тарасовий пам'ятник", "На Шевченкові могилі" (1912). Багато уваги приділяла популяризації його життя і творчості та вшануванню пам'яті. Написала кілька статей про поета: "До Шевченкового свята" (1889), "Бюсти Шевченка" (1896), "Шевченкові роковини" (1907), "Український національний скарб" (1912), "Шевченко і поети з народа" (1910), "Перекази про Шевченка" (1906), "Хата на могилі Шевченка" (1908), "Подорож на могилу Шевченка" (1909), "Пам'яті Шевченка" (1909). Зокрема, в статті "Шевченкові роковини", приуроченій 46-й річниці з дня смерті поета, вона писала: "*Се той поет, що висловив усю кривду, всю долю свого народу і виявив собою, своєю піснею-думою всю вдачу його <...> в єднанні з народом українським, в родстві з ним тілом і душею велика сила Шевченкова – і чим ширшатиме освіта між нашим народом, тим більшою ставатиме невмируща слава Кобзаря*" [9, с. 4].

Крім того, Олена Пчілка щороку влаштовувала Шевченківські вечори, на яких традиційно виступала зі словом про поета. На одному такому заході, в Полтаві 1912 року, вона говорила: "*...Я гадаю, що всякий великий поет, хоч би й давнішого часу, не є якась монета, що бувши за свого часу дорогою, далі, "вийшовши з ужитку", здатна лише на те, щоб лежати десь у музеї... На мою думку, Шевченко не є такою монетою... Тарас Шевченко є наш дорогий скарб, є коштовний самоцвіт український...*" [8, с. 2].

Цілком закономірно, що так глибоко шануючи пам'ять геніального українського поета, Ольга Петрівна не могла не відвідати його могилу в Каневі. Бувала вона тут неодноразово.

1891 року приходила сюди з доньками – Лесею та Ольгою. Тоді вони їхали до Євпаторії (везли Лесю на лікування). За свідченням Ольги, "спинилися в Каневі, щоб відвідати Шевченкову могилу". Вшанувавши хвилинним мовчанням пам'ять поета на могилі, зайшли до Тарасової світлиці – першого народного музею Кобзаря, що містився в одній із кімнат хатини доглядача Шевче вони побачили той рушник, який вишивала Леся разом з Мар-

гаритою Комаровою. Ним був прикрашений портрет Тараса Шевченка. А привезла його сюди двома роками раніше Маргарита. Ось як про це згадує Ольга Косач-Кривинюк: *"Маргарита Комарова, поїхавши того літа до когось у гості на Канівщину, одвезла в хату на могилі Шевченка того рушника, що вони вдвох з Лесею мережали-вишивали для цього. Як ми (мати, Леся і я) літом 1891 року були на могилі Шевченка, то бачили того рушника, як він висів на чільному місці в хаті"* [3, с. 140].

Шкода, не було тоді в Тарасовій світлиці Книги вражень: вона з'явилася трохи пізніше завдяки палкому шанувальникові Шевченка Василю Степановичу Гнилосирову. Ту Книгу він замовив для першого народного музею Кобзаря ще 1893 року. Відразу вона була виготовлена, але місцева влада ніяк не дозволяла покласти в Тарасову світлицю. І лише 1897 року книга "Для розписок туристів на могилі Шевченка" з'являється на столі в Тарасовій світлиці. І з цього часу люди, які приходили до могили, мали змогу записати туди свої враження, побажання. А до цього такі записи робилися на сторінках "Кобзаря", який постійно лежав у першому народному музеї поета. Це засвідчують спогади сучасників. Іван Липа, наприклад, у статті "З Тарасової могили" розповідає про те, як "їх вразили записи людей на сторінках "Кобзаря"" [10, с. 92]. А наш земляк, талановитий педагог, етнограф, В. П. Степаненко в листі до Б. Д. Грінченка (від 8.09.1895 року) писав: *"...Оце недавнечко був я на могилі Батька нашого Тараса... "Кобзарі" і великий, і малий посписувані вздовж і впоперек всякими записами..."* [2].

Можливо, Ольга Петрівна з доньками теж робили туди записи, проте жоден із таких "Кобзарів" до наших днів не зберігся.

Відомо, що Олена Пчілка бувала на Тарасовій горі і в наступні роки. Про ці поїздки вона завжди розповідала на сторінках журналу "Рідний Край", який редагувала в Полтаві. Так, про відвідування дорогої серцю могили 1908 року розповіла в замітці "Хата на могилі Шевченка", дуже детально, зокрема, описавши Тарасову світлицю: *"Біля Кобзаревої могили збудовано хату вже давно. Там живе сторож, та й для приїжджих служить та хата, щоб було якесь пристанище, як вони завітають на могилу Кобзареву. Часом ті мандрівці й по кілька днів перебувають...*

Хата звичайна, на український зразок, тільки досить простора – на дві половини... В хаті на столі лежать книжки: твори Кобзареві і книжка для завітальців, що бувають на могилі... Та книжка не раз буває в місцевому "поліцейському управлінні", бо декому цікаво буває глянути, хто саме перебував у хаті Шевченковій" [7, с. 4].

У наступному, 1909, році, Ольга Петрівна знову побувала на Тарасовій горі. Цього разу приїздила з членами Київського Українського клубу на чолі з відомим українським композитором М. В. Лисенком. Саме тоді Микола Віталійович започаткував традиційні поїздки до могили Шевченка. Ця перша громадська мандрівка відбулася 24 травня 1909 року, про що красномовно засвідчує запис у Книзі вражень: *"Перша українська громадська мандрівка, уряджена Київським Українським клубом.*

Голова клубу – Микола Лисенко".

А далі на двох сторінках лишили свої автографи члени Українського клубу. Про поїздку повідомляли тогочасні часописи: "Діло", "Руслан", "Рада" та інші. Дуже детально опише ту подорож і Олена Пчілка в статті "Подорож на Шевченкову могилу": *"Київський Український клуб організував подорож Дніпром до Канева на могилу Шевченка... Зібралося більше 150 душ... День був гарний. Дніпрові береги сяяли ярими весняними зеленощами...*

На березі біля Канева зібралася сила люду, з Канева, з близьких околиць, прямо аж чорно було на березі. Якесь особливе почуття обхопило нас, коли ми довідались, що так багато людей вийшло на зустріч нам! Канівський гурт вітав нас, ми вітали канівців. Якесь тепле незвичне почуття сповняло серце! Подались ми пішки на гору, йти було недалеко. Хороше там на тій Тарасовій горі! Боже, як хороше! Вже, мабуть, і справді трудно було б найти кращого місця на цілій Україні. Який простір! Який Дніпро широкий! Він немов не розділяє, а злучає обидва боки України – берег Київщини з берегом Полтавщини.

Надзвичайно мальовнича околиця, куди не глянь! А ще ж саме пора яка – чудовий май!.. Гора содержується в порядку. Іти на неї тепер куди краще, ніж колись: є східці, хоч не мудрі, а все ж таки східці... Панотець з Галичини відправив панахиду біля могили Кобзаревої. Храмом служило саме небо, сама околиця природи. І далеко та вільно розходилися святі слова. Співали й "Заповіт" Тарасовий, співали всі гуртом... Се було таке величне видовище, що можна пам'ятати його цілий вік...!" [5].

В іншій статті Ольга Петрівна знову дає детальний опис першому народному музею Кобзаря: *"Світличка чепурненька, вбрана плахтами та рушниками, що висять на образах та на портреті. Є там, між іншим, гарні шовкові*

рушники, що вишивала дочка Михайла Комарова вкупі з Лесею Українкою... На столі лежить книжка творів Шевченкових і книжка для записів гостей. Отже, й записують там гості свої враження, все, що прокинеться в серці в сьому величному куточку" [6, с. 5].

Ілюстрацією до статті може бути світлина "Покуття в хаті на Тарасовій горі". На жаль, немає даних, хто її зробив. Імовірно, й сама Олена Пчілка.

Перебуваючи на Тарасовій горі в Каневі, письменниця зустрічалася з Іваном Олексійовичем Ядловським, який майже півстоліття вірно охороняв Кобзареву могилу. Бачила вона тут і колишню наречену Тараса Шевченка Ликеру Полусмак, яка приїхала до Канева 1905 року і більше звідси нікуди не виїжджала. Пізніше Ольга Петрівна про неї писала: *"...Одягнена вона була по-простому, з пошануванням згадувала Шевченка..."* [4, с. 38].

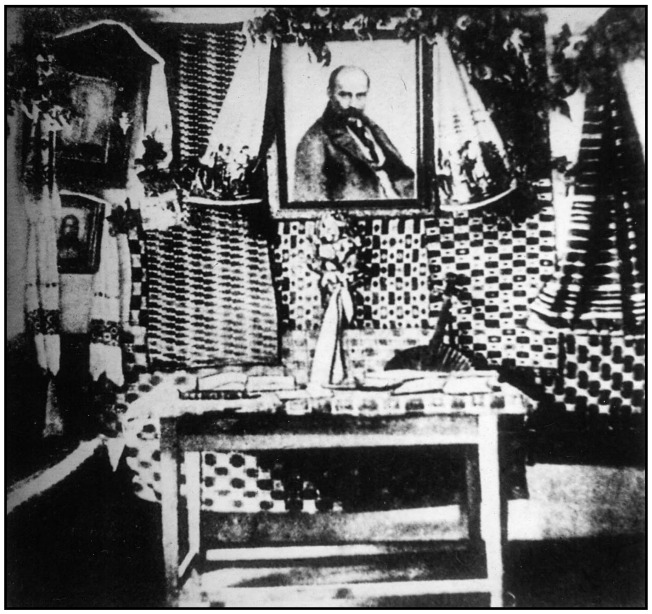

"Покуття в хаті на Тарасовій горі"
фото із журналу "Рідний рай", №6, 1909 р.

Достеменно знаючи, що Ольга Петрівна неодноразово відвідувала Шевченкову могилу, нам дуже хотілося відшукати її запис на сторінках Книг вражень. Та в жодній наявній Книзі ми його не знаходили. І ось, гортаючи вже вкотре пожовклі від часу сторінки третьої Книги вражень (1906–1910), зацікавилися двома записами. Один із них – на сторінці 66-й. Посередині аркуша гарним каліграфічним почерком написано: *"Була на могилі батька нашого Тараса.*

1910. 5 квітня. К. О."

Інший запис, майже такого ж змісту і зроблений тією ж самою рукою – на сторінці 140-й: *"Була на могилі батька нашого Тараса, твоя щиро кохана тебе українка. К. О."*

Ні числа, ні року не значиться. В такому разі звертаємо увагу на дату написання записів, які стоять перед цим і після нього. Перед вищезгаданим текстом під записами стоїть дата "17.05.1909 року", після нього – "18.05.1909 року". З цього випливає, що запис, який нас цікавить, був зроблений або 17.05. або 18.05.1909 року. Тепер залишається встановити, хто ж його зробив?

З написаних ініціалів можна припустити, що записи могли зробити: українські письменниці Ольга Кобилянська, Олена Кисілевська та Ольга Косач (Олена Пчілка). Для уточнення шукаємо на сторінках Книг вражень записи, зроблені Ольгою Кобилянською (1899 р.) та Оленою Кисілевською (1904 р.). Порівнюємо їхні записи із записами, які нас цікавлять. Жоден не схожий. Залишалося уточнити почерк Олени Пчілки. А оскільки її запису в Книгах вражень немає, замовили в Інституті Рукописів Центральної Наукової бібліотеки Національної Академії Наук України її листи до М. Грінченкової (1908 р.). А ще нам стала в пригоді книга *Олена Пчілка. Твори. – К.: Дніпро, 1971.* У цій книзі вміщено два автографи Ольги Петрівни – першої сторінки оповідання "Товаришки" (с. 32) та автограф перекладу поезії О. Пушкіна "Анчар".

Порівнявши листи Олени Пчілки, її автографи із записами в Книзі вражень, зрозуміли, що вони зроблені тією самою рукою. Виходить, що Ольга Петрівна приїздила до могили свого улюбленого поета навіть по кілька разів на місяць. Якщо, наприклад, про своє перебування на Тарасовій горі 24 травня 1909 року вона розповіла у спогадах, видрукуваних у журналі "Рідний Край", то про перебування біля місця вічного спочинку Кобзаря 17 чи 18 травня свідчить її запис на сторінці 140-й у Книзі вражень. Таку ж ситуацію спостерігаємо і в 1910 році.

На жаль, не за всі роки дійшли до нас Книги вражень з Тарасової світлиці, зокрема за 1911–1912 роки вони відсутні. Тому й не можемо навести записів Олени Пчілки за цей період, хоч знаємо, що вона бувала тут. Так, наприклад, 27 травня 1912 року Київський Український клуб організував традиційну подорож на Шевченкову могилу. Проходила вона під пильним наглядом "помічника пристава Либідської дільниці Яворського з двома приставами" [11, с. 237]. Детально про захід повідомляла газета "Рада": *"... о 9 годині ранку маленький пароход "Марія"*

рушив вниз по Дніпру. Народу на пароході повно – до 400 душ…

Серед гостей клубу виділяється декілька родин і окремих осіб – великоросів та поляків… На палубі скоро склався невеликий хор. Одна пісня змінюється другою…

В пів на п'яту годину дня пароход підходить до Тарасової гори. Ще здалека видно на горах купки селян і міської інтелігенції з Канева, а біля Тарасової могили – їх найгустіше. Поміж натовпу народа рябіють поліцейські мундири…

До хреста на могилі трудно доступитись. Ледве протиснувшись крізь цей натовп, представники Клубу кладуть на могилу Великого Кобзаря живі квіти і свій вінок, без всякого напису. Другий вінок – металевий – кладе на Тарасову могилу представник товариства артистів Московського Художнього театру Д. Г. Бурджалов. На вінку мідяна табличка з написом: "Гениальному Шевченко земной поклон от Московського Художественного театра". Ні промов, ні співів, за винятком "Заповіту". Публіка розсипається: хто в світлицю – записати своє прізвище в книзі для приїзжих, хто оглядати місцевість…" [1].

Хотілося б зазначити, що до наших днів зберігся металевий вінок, покладений того травневого дня представником МХАТу на Шевченкову могилу. Він займає видне місце у відновленій 1991 року Тарасовій світлиці. Збереглася і листівка "Могила Т. Г. Шевченка. 27 травня 1912 року. Видання Гр. П. Шевченка" (внучатого племінника Т. Шевченка). На ній можна бачити численних поетових шанувальників на його могилі. Ми впевнені, що в Книзі вражень того дня був і запис Олени Пчілки.

Завжди перебування на Шевченковій могилі справляло на Ольгу Петрівну незабутнє враження. Яскраве свідчення цього – вірш "На Шевченковій могилі", написаний після чергового приїзду до Канева в 1912 році:

Я на Тарасовій могилі
Стою сама в журбі німій.
Сплелися в думки легкокрилі
Моя задума й смуток мій.

Нема юрби, немає гуку,
Мовчить околиця смутна, –
Та виразніш про давню муку
Могила мовить самотна…

Я чую дух святої сили
Під тим пророчистим хрестом.
І до величної могили
Я прихиляюся чолом.

Та не кладу вінець терновий, –
Хоч муки тяжкії були, –
Не буде цей вінець лавровий
Емблема бучної хвали.

Я положу барвінку вітку,
Хреста я нею обів'ю,
І польову кладу я квітку,
Зірвану в близькому краю.

Тарасе, Батьку! Ти вгадаєш,
Де квітка тая процвіла,
Красу журливую пізнаєш,
Що в краю рідному зросла.

То "сон-трава", що на могилах,
Тобою вспіваних, буя,
Де ти витав на тихих крилах,
Де думка плакала твоя.

Перша публікація твору – в журналі "Рідний Край" (1912. – № 3. – С. 12).

Пройшли роки. На могилі Тараса Шевченка 1939 року був встановлений величний пам'ятник (скульптор М. Манізер, архітектор Є. Левінсон). Біля могили – виріс красень-музей, збудований за проектом відомих архітекторів В. Кричевського та П. Костирка. І йдуть до нього Кобзареві шанувальники з усіх кінців планети. Відрадно відзначити, що серед них був і нащадок Косачів – племінник Лесі Українки. Після вшанування пам'яті поета на його могилі та ознайомлення з експозицією музею, до Книги вражень він записав: *"Як радісно і яким захопленням сповнюється серце, коли проходимо залами музею, коли доземний поклін складаємо пам'ятникові – могилі поета, а з Чернечої гори вклоняємось і тій прекрасній країні, сином якої був і є Тарас Шевченко.*

Як радісно бачити нескінчений похід представників усіх народів світу, що приходять до Шевченківського заповідника віддати шану всім світом Прославленому борцеві за правду і соціальну справедливість, за свободу і щастя всіх народів планети…"

23.08.1980 р. *Юрій Косач із США.*

У цей самий день могилі Кобзаря приходила вклонитися його правнучка по сестрі Катерині – Антоніна Вереміївна Красицька. Зворушливою була її зустріч із племінником відомої поетеси. І щоб назавжди зберегти її в пам'яті – вони сфотографувалися. Наразі ця світлина зберігається в Кобзаревому домі на Тарасовій горі. Вона ще раз засвідчує, що любов до Тараса Шевченка передається з покоління в покоління і не згасне ніколи.

Література

1. Газета "Рада". – 1912. – 29.05.
2. ІР ЦНБ НАН України. Ф-ІІІ, № 39510.
3. Косач-Кривинюк Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Нью-Йорк, 1970.
4. Олена Пчілка (О. Косач). Оповідання з автобіографією. – Х., 1930.
5. Олена Пчілка. Подорож на Шевченкову могилу // Рідний край. – 1909. – № 14.
6. Олена Пчілка. Покуття в хаті на Тарасовій горі // Рідний Край. – 1909. – № 6.
7. Олена Пчілка. Хата на могилі Шевченка. // Рідний Край. – 1908. – № 7.
8. Пчілка О. Український національний скарб // Рідний Край. – 1912. – № 3.
9. Пчілка О. "Шевченкові роковини" // Рідний Край. – 1907. – № 9.
10. Степовик І. З Тарасової могили // Зоря. – 1892. – № 5.
11. Тарахан-Береза З. П. Святиня. – К., 1998.

Анатолій Чернов

МИКОЛА ОМЕЛЯНОВИЧ СТЕПАНЕНКО

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все що зміг, Народу!
Олександр Олесь

"Я, 16-річний студент <...> Полтавського державного педагогічного інституту <...> мешкав на Хрестовоздвиженській (тепер Кірова) вулиці, в типовому для старої Полтави, ветхому домові з десятком "квартир"-кімнат. Дім стояв над урвищем, що кінчалося Новопроложеною (тепер Шолом-Алейхема) вулицею", – писав Микола Степаненко у своїй статті, присвяченої 100-річчю з дня відкриття Полтавського краєзнавчого музею.

М. О. Степаненко – визначний політичний і громадський діяч, учений, письменник, публіцист – народився 18 грудня 1918 року в селі Микильському, поблизу Полтави, в селянській, сім'ї, яка брала свій родовід з Поділля – "краси України" (за Лесею Українкою). Батько Миколи – Омелян Симонович, учасник Першої світової війни, воював у війську Петлюри на Південно-Західному фронті, визволяв Одесу, партизанив у Подільських лісах. Разом із петлюрівцями опинився за р. Збруч у Польщі, в таборі полонених у Калуші, працював у залізничних майстернях, корчував ліс. Накопив небагато грошів і відкрив власну будівельну фірму. Згодом збанкрутував і "мало що з власної руки не відійшов з життя". Мати – Галина Теодорівна – з української інтелігентної сім'ї, виховувала дітей в національних традиціях.

М. Степаненко закінчив Микильську трудову школу. Разом з усім народом пережив голод, переслідування з боку влади рідних і близьких. У кінці 1933 року він повернувся з "Приазовських степів" і поселився в Полтаві у брата Івана, який тоді працював співробітником експозиційної групи Полтавського краєзнавчого музею. Спілкування з музейними працівниками, знайомство з експозиціями музею справило велике враження на молодого чоловіка: "Із тим щастям, що перелилося із святинь Полтавського краєзнавчого музею в наше єство й нагріло його добром та збагатило на цілі десятиліття, що заприсягло на самовідречену працю, на суспільній і культурно-освітній ниві в Україні і на чужині...".

У 1934 році він стає студентом підготовчого факультету Полтавського педінституту, а згодом і студентом філологічного факультету. Після закінчення вишу (1938) працює викладачем української мови й літератури в музичній школі та студії театру імені М. В. Гоголя в Полтаві, викладачем технікуму механізації сільського господарства в містечку Таращани в Київській області, в педагогічному училищі у Великих Сорочинцах на Миргородщині. В армію його не взяли – як сина і брата "ворогів народу" (брата було заарештовано 1937-го). У 1941 році Степаненко – викладач і директор Шишацького сільськогосподарського технікуму на Полтавщині.

З початком Другої світової війни перебуває в Україні, у 1942–1943 роках працює співредактором газети "Миргородські вісті". 1943 року виїжджає до Західної України, 1945-го – вступає в Українську Національну Армію і служить при штабі.

У вересні 1945 року опиняється в таборі переселенців у Карлсфельді, поблизу Мюнхена, де викладає в українській гімназії, займається публіцистикою. У Німеччині входить до об'єднання українських письменників Мистецький Український Рух (МУР), бере активну участь у громадсько-політичному житті, стає одним із найближчих співробітників Івана Багряного, зокрема у творенні й дальшій організаційно-ідеологічній розбудові Української Революційної Демократичної Партії (УРДП). У 1946–1948 роках бере участь у роботі підготовчого комітету з реорганізації Державного Центру Української Народної Республіки, а після Першої сесії обирається секретарем Президії УНР.

Літературно-творчою працею Микола Омелянович розпочав займатися ще 1927 року в Полтаві. Але в 30-і не міг її розгорнути. Пізніше, особливо в еміграційний період, друкується в різних виданнях – газетах, журналах, збірниках та окремих книжках. Твори – майже всіх жанрів: статті, нариси, рецензії – були опубліковані в "Українських вістях", "Нашому житті", "Прометеї" тощо. Підписувався псевдонімами "Михайло Степовий", "Микола Сварожич", "Миколай Угарті", "Методій Домонтар" та ін.

1949 року родина Степаненків переїжджає до З'єднанних Штатів Америки (ЗША). Свою наукову і педагогічну працю Микола Омелянович розпочинає там аж 1955 року – як викладач української у відомій державній військовій мовній школі в Монтереї у Каліфорнії. У 1961–1963 роках вивчає славістику в Сіракузькому університеті, одержує ступінь магістра. У 1963–1968 роках працює викладачем у Рутгерському університеті, а 1968–1971 – у Нью-Йорському, де здобуває ступінь доктора наук зі славістики.

Після отримання докторату, тоді вже професор, М. Степаненко довгий час був керівником програми в Центральному Мічиганському університеті. Із 1949 року працював як позаштатний диктор Української служби "Голос Америки". 1954-го виїхав за контрактом до Мюнхена, рік працював заступником головного редактора і продюсером української редакції радіо "Визволення" (тепер "Свобода").

1967 року М. Степаненка обирають віце-президентом уряду УНР в екзилі. Коли декретом президента уряду було відновлено Українську Могильово-Мазепинську Академію, Микола Омелянович стає (1973) її віце-президентом. Одночасно він професор Українського Вільного Університету, Технічно-Господарського інституту в Мюнхені.

Ще 1949 року, в Америці, М. Степаненко засновує і стає першим головою "Демократичного Об'єднання Бувших Репресованих Українців Совєтами" (ДОБРУСу), яке видало першу публікацію про жертви сталінського голодомору 1932–1933 рр. під назвою "Біла книга про чорні діла Сталіна". Книга вийшла українською та англійською мовами. У 1950-х роках він був ініціатором створення "Об'єднання Демократичної Української Молоді" (ОДУМу).

М. Степаненко активно працює як науковець. Він автор підручника української мови для студентів американської військової мовної школи, численних книжкових оглядів, рецензій. 1979 року вийшли його книги "Шосте коло" та "Жива легенда нашої боротьби", 1981-го – "Борець за ідеї української нації", де зібрані статті про творчість українських письменників-класиків та сучасних літераторів, зокрема "шістдесятників", про Симона Петлюру як публіциста і критика. М. Степаненко в наукових розвідках та доповідях звертається до творчості земляків Г. Сковороди, І. Котляревського, О. Гончара, В. Симоненко та ін. Він щиро любив Полтавщину, її історичну спадщину і вірив у щасливе майбутнє цього краю. В есе "Криниці національного самоусвідомлення й гідності" писав: "Майже в кожного й кожної з нас, кому судилося народитися й жити на батьківщині Першого Українського Патріарха Мстислава – в Полтаві, є щонайменше три бездонні криниці духових і духовних сил. І перша з них – це тисячолітня культурна традиція, любовно призбирана, захована й збережена у столітній святині неперевершеної мистецької краси – в Полтавському краєзнавчому музеї <...>. Близько 70-ть років тому семилітній школяр підміської Ново-Микильської трудової школи, автор цих роздумувань, після селянських хаток <...> шинків і крамничок "ярмаркового" Подолу, раптом опинився на Полтавській "Івановій Горі" <...> і стояв занімілий перед небаченою красою будинку колишнього Полтавського губернського земства... Від дитячих та юнацьких літ це для мене невичерпна криниця національного самоусвідомлення й гідності".

Другою криницею для 16-річного студента педагогічного інституту "був Хрестовоздвиженський монастир <...>, який чіткою сильветкою вирізблювався на сході, звідки йшло світло. Хрестовоздвиженська вулиця (на ній проживав М. Степаненко. – *А. Ч.*) була на східній околиці "Іванової Гори", на захід від монастиря. Зранку і надвечір монас-

тир був криницею духовної сили, чудотворною іконою для тих, хто шукав Бога й просив Його постійної опіки й невтомної ласки".

Оцінюючи минуле рідного краю, М. Степаненко далі пише: "Мала Полтавщина духові й духовні сили столичних вимірів і безнастанно намагалася злетіти у високості європейської й світової цивілізації й культури, але ґвалтовно нагинали їх у провінційне животіння Довгочхунів і Перерепенків, до вислужництва Кочубеїв та Іскр, запроторювали в "тоже русскіє землі" Середньої Азії й Сибіру, гнули в Ковіньки і безоглядно знищували..." І як символ "терористично-реакційної сили імперського обрусительства в касарняних будовах з дорійськими колонами довкола "Корпусного саду" стоїть обеліск з кривавим царським орлом, "щодень Божий" розриває серце народу-Прометея й випиває його кров".

Третьою криницею М. Степаненко вважає криницю Марусі Чурай "Співоче поле", яке, за його словами, "за останні 20-ть років найбільш амбітне й непровінційне звершення. Криниця сил національного відродження, спрямованих у майбутнє! Яскраве свідчення того, що на 75-ньому сталінському потолоччі "пробились люди і протерли очі"! І що велика й оригінальна культурна традиція "ще не вмерла", а "все-таки жива".

М. Степаненко – один із перших дослідників життя й діяльності славного полтавця Симона Петлюри, і це не випадково. У доробку нашого земляка є низка вагомих праць із петлюріани: "Петлюра як людина і громадянин", "Симон Петлюра – дослідник української культури", "Борець за ідеї української нації" та ін., у яких ідеться про виняткову роль Петлюри у формуванні української нації періоду Великої Національної Революції, чинники, завдяки яким він виріс до провідника нації, підкреслюється, що Полтава була малою батьківщиною Отамана. "Полтавська земля, густо полита "кров'ю чужою і своєю", зродила нам того велетня, якого саме Провідення поставило на чолі народних месників, що їм було призначено ще раз зреалізувати й закріпити в пам'яті сучасних і прийдешніх поколінь ідею української державної незалежності. Це правда, що Полтава була місцем великої прогри і символом національної трагедії. Але вона також стала, є тепер і буде в майбутньому невичерпним джерелом сил різнобічного національного відродження, яке в царині культури започаткував Котляревський, а в царині державотворчій Симон Петлюра і його плеяда. Народження Котляревського і Петлюри – це свідчення Божої справедливості й історичної закономірності".

1989 року Микола Омелянович відходить від активної праці, що було зумовлено його пенсійним віком і слабким станом здоров'я. Настає нова сторінка його життя – церковно-духовне. 23 квітня 1989 року Владика Митрополит Мстислав висвячує Миколу Степаненка в сан диякона, а згодом у єрея і призначає настоятелем парафії спочатку церкви св. Михайла в Сан-Францистко, а потім св. Івана Хрестителя в Портлонді, штат Оригон. Одначе чоловік повністю не залишає громадську діяльність. 1991 року він організує і очолює "Товариство сприяння Полтавському краєзнавчому музею".

1992 року відвідує Полтаву, яка святкує Першу річницю Державності України; бере участь у перших Петлюрівських читаннях. На врочистих зборах було прочитано його вірш – справжню патріотичну декларацію:

Ми мусимо прийти, бо кров не гине даром,
Бо мусить згинути тиранія понура.
І спалахне ще раз земля моя пожаром,
Що розпалив його наш отаман Петлюра...
... ...
Сповнімо ж всі серця відваги духом ратним
І станьмо мислею державною єдині,
Щоб тризуб наш на стязі жовто-синім
Злетів над краєм соколом крилатим!

14 березня 1993 року в Сан-Хозе, штат Каліфорнія, Микола Омелянович відійшов у інший світ. 17 березня рештки єрея Миколи були поховані на цвинтарі в Банд-Бруну.

Еміграційна преса відносила професора М. О. Степаненка до "найбільш активних представників наддніпрянської еміграції після Другої світової війни. Журнал "Молодь України" (Торонто, 1989) писав: "Інколи здається, що не було руху, організації, друкованого органу в демократичному еміграційному середовищі, які обіймав, не належачи до них, М. Степаненко. А дуже часто він не просто належав до них, а був одним із їх основоположників, організаторів, керівником".

Микола Степаненко вірно послужив ідеалам української державності і таким залишиться на віки в пам'яті нашій і наступних поколінь. Нехай земля, що стала йому рідною, заступить ту, де він народився, навчався ходити, а потім полюбив її більше власного життя.

Юлія Браїлко

БУВ ЗРАЗКОМ ДЛЯ ВІРНИХ: ПАРФЕНІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ

Він був справжнім духовним поводирем і справжнім сином свого народу, зробивши для Церкви й України стільки, скільки вистачило б на життя багатьох людей. Проте мало хто з наших сучасників знає про священика Парфенія Левицького, його променистий життєвий шлях, сповнений світла, добра і прагнень дати українцям те, чого їх обманом позбавили, – рідну церкву й рідну мову в ній.

Священик Російської Православної Церкви – і водночас свідомий українець. Світла, чиста людина...

Малою батьківщиною Памфіла (у чернецтві Парфенія) Левицького є невеличке село Плішивець на Полтавщині поблизу Гадяча. Там 28 вересня 1858 року в сім'ї священика Андрія Левицького з'явився на світ хлопчик, якому дали православне ім'я Памфіл, що в перекладі з грецької означає "той, якого всі люблять, всім дорогий, улюбленець". Дитинство і юність, проведені в рідному селі, вигранували український характер і душу. Й ніколи не розпорошив він на стежках служіння Богу цієї любові до рідної землі.

1884 року Памфіл Левицький закінчив Київську духовну академію як кандидат богослов'я і вже 14 серпня був призначений помічником наглядача Переяславського духовного училища. 1893 року ім'я Левицького значиться серед дійсних членів Полтавського Свято-Макарівського братства [6, с. 622], яке займалося духовно-просвітницькою діяльністю, сприяло розвитку церковних шкіл Полтавської єпархії, церковно-приходських братств, розповсюджувало релігійно-моральні книги.

Молодого богослова не вабило світське життя. Тож на початку 1894-го він прийняв постриг і 26 січня був рукоположений в ієромонахи під іменем Парфенія та призначений наглядачем Звенигородського духовного училища. Того ж року стає інспектором Віфанської духовної семінарії, а вже наступного – архімандритом і ректором семінарії.

1897 року Парфенія Левицького переводять до Москви, він призначається на посаду ректора Московської духовної семінарії. 1899-го – хіротонізується на єпископа Можайського, вікарія Московської єпархії, а в червні 1901-го стає першим вікарієм єпархії. 1902 року призначений позаштатним членом контори Московського Святійшого Синоду.

Утім, душа священика лине до рідної України. Кінець 1904 року став щасливим для нього: після численних прохань Левицького 4 грудня переводять на Батьківщину єпископом Подільським і Брацлавським з резиденцією в Кам'янці-Подільському.

Та ще перебуваючи в Москві, він не забував своїх земляків, допомагав їм. Так, у його рідному Плішивці виникла потреба спорудити новий храм, оскільки стара церква майже зруйнувалася. 1898 року архімандрит Парфеній проводив канікулярні літні місяці на батьківщині. Селяни звернулися до поважаного земляка, батько якого понад 30 років правив тут службу, з проханням збудувати новий храм. Ідея Парфенію сподобалась, він одразу пожертвував певну суму (скільки зміг) і пообіцяв допомагати й надалі.

Мала чисельність приходу, його бідність змушували селян побудувати невеличку дерев'яну церкву. Та в Москві в цей час помирає надзвичайно багата пані Медвєдкова, яка заповіла свій величезний спадок на побудову церков та благодійних закладів. До числа опікунів свого майна вона включила й отця Парфенія. Опікунська рада співчутливо поставилася до ідеї Левицького спорудити храм у його рідному селі й виділила на ці потреби 30 тисяч рублів. Ще 60 тисяч пожертвувала вдова московського банкіра Віра Богданівна Спиридонова. Відтак, оскільки наявний капітал перевищував запланований у десяток разів, можна було спорудити значно більший храм і до того ж кам'яний.

Відомий історик, професор Д. Яворницький показав владиці Парфенію фотографію Троїцького собору в козацькому містечку Новомосковську (нині Дніпропетровської області). Церква – зразок українського козацького бароко – була трохи подібною до старої плішивецької. На прохання Левицького московський архітектор Іван Сергійович Кузнєцов розробив проект нового храму, пропорційно зменшивши його (оригінал мав висоту 65 м, а плішивецька церква – 45 м). Сам Парфеній, судячи з усього, бажав зберегти більшу зовнішню подібність, проте змушений був погодитися з технічними аргументами: "Архітектор (Кузнєцов, корінний москвич), допустив і чимало відступів, які – за його словами – спричинені тією обставиною, що церква будується з цегли, а не з дерева. Але, крім цього, йому – поза сумнівом – хотілось внести і щось своє", – писав Парфеній історику Оресту Левицькому [10]. Цікаво, що вибір архітектора був випадковим: той розробляв проект подвір'я Саво-Сторожинського монастиря в Москві, й владиці, який курував це будівництво, просто було зручно співпрацювати з одним і тим самим майстром.

Будівництво церкви розпочалося восени 1902 року за активної участі місцевих жителів. І вже через чотири роки стрункий дев'ятибанний Покровський храм височів над горою. Його було видно навіть із навколишніх сіл. На освячення церкви в липні 1906 року прибув архієрей Парфеній. У 1911 році біля неї з'явилась і велична 15-метрова дзвіниця. Розповідали, що за тихої погоди чарівний передзвін було чути аж до Гадяча та Охтирки.

Покровський храм у Плішивці став, за словами О. Левицького, "першим досвідом художнього відтворення національного українського зодчества" [10], першим прикладом повернення до давньоукраїнського архітектурного стилю в час, коли церкви будувалися в суворій відповідності до синодального лекала в псевдовізантійському та псевдомосковському стилях. Його поява стала значною подією в українському житті, часописи "Киевская старина", "Православная Подолия", "Рідний край" присвятили новій архітектурній споруді свої публікації.

Також завдяки владиці Парфенію 1-класну церковноприходську школу в Плішивці було реорганізовано у 2-класну. Згадувана вже Віра Богданівна Спиридонова виділила ще 13 тисяч на спорудження будинку школи. Парфеній обладнав заклад необхідним інвентарем, навчальними посібниками, цінною бібліотекою, створив тут музей. До того ж, виділив 30 тисяч рублів, проценти з яких ішли на шкільні потреби, а також із них виплачувались 5-річні прибавки кожному учневі (60 рублів щороку). Тож недаремно його вважали на Полтавщині найбільшим попечителем церковноприходських шкіл [8, с. 1104].

Неподалік від школи Парфеній збудував їдальню та благодійний заклад для бездомних, старих і немічних людей. Тут у негоду знаходили притулок і самотні мандрівники. Отримавши від свого благодійника такі багаті дарунки, жителі Плішивця на знак удячності назвали школу його іменем.

На долю Парфенія Левицького випала велика місія видання першого перекладу сучасною українською мовою Євангелія. Перекладене директором ніжинського ліцею Пилипом Морачевським ще в 60-х роках XIX ст., тільки завдяки П. Левицькому 1906 року воно було вперше використане в церквах. При підготовці до друку залучали також переклад П. Куліша і надісланий 1903 року Синодові переклад М. Лободовського. 12 березня 1905 року редактором перекладу Синод призначив єпископа Парфенія. Той організував перекладацьку комісію з професорів духовної семінарії та інших шкіл, які добре знали українську та інші мови, нові й давні. Для філологічної та правописної редакції перекладу при Академії наук у Петербурзі було утворено комісію, у якій головували академік О. Шахматов і Ф. Порш. Звісно ж, кам'янецька комісія старанно аналізувала кожне слово перекладу, виправляла коректуру. А оскільки Євангеліє друкувалося в Москві в синодній друкарні, то коректурні гранки пересилалися звідти до Кам'янця (й, очевидно, потім до Петербурга) і знову до Москви, так кілька разів, доки текст остаточно не підготували до друку.

Ще до появи друком Євангелія в перекладацькій комісії з Кам'янця виникла думка прискорити використання вже готових текстів, тобто в ніч перед найближчим Великоднем на службі Божій, коли читається Новий Завіт різними мовами, прочитати його також українською. Владика Парфеній замовив синодній друкарні надрукувати на окремих аркушах лише першу частину Євангелія – великодню. І пасхальний текст Євангелія від Іоанна було випущено тиражем у 20 тисяч примірників. 2 квітня 1906 року в м. Кам'янці-Подільскому (і не тільки тут) уперше в Україні залунало українською "Споконвіку було Слово…". До речі, цей переклад, підготовлений єпископом Парфенієм та очолюваною ним комісією, і досі вважають найдосконалішим, його найчастіше читають під час богослужінь.

Незважаючи на великий тираж, перше Євангеліє українською мовою, видане на той час в рекордні строки, розійшлося надзвичайно швидко. За 6 років воно витримало кілька перевидань великими тиражами. Є свідчення, що друк субсидував єпископ Парфеній.

"З архієпископом Парфенієм я познайомився в 1919 році, коли в Полтаві організувалася українська Церква, але ім'я його було мені добре знайоме ще з початку XX століття, коли він домігся видання українського перекладу Св. Євангелії, зробленого давно П. Морачевським і наново виправленого комісією знавців під проводом самого Високопреосвященного Парфенія, – згадує професор Вадим Щербаківський. – Попереду вийшла окремим листом перша частина Євангелії від Івана Богослова, що починається словами "Споконвіку було Слово, і Слово було від Бога, і Бог був Словом". Цей листок був розісланий з "Церковними відомостями", отже мусив потрапити до всіх священиків України, або навіть і цілої Росії. Це була та Євангелія, що читалася на Великдень (в Києві Євангелія читалася навіть на 12 мовах за числом апостолів). Те, що листок був надісланий з "Церковними відомостями", давало право читати його в церкві. Я пам'ятаю радість українців-священиків, що хоч на Великдень їм дозволено прочитати Євангелію українською мовою! Всі нетерпляче чекали виходу цілої Євангелії, що і сталося трохи пізніше. В моєму селі, на Київщині, люди були дуже задоволені, вперше зрозумівши все те, що говорилося в Євангелії, коли мій батько священик прочитав їм цю Євангелію на Великдень" [13, с. 7].

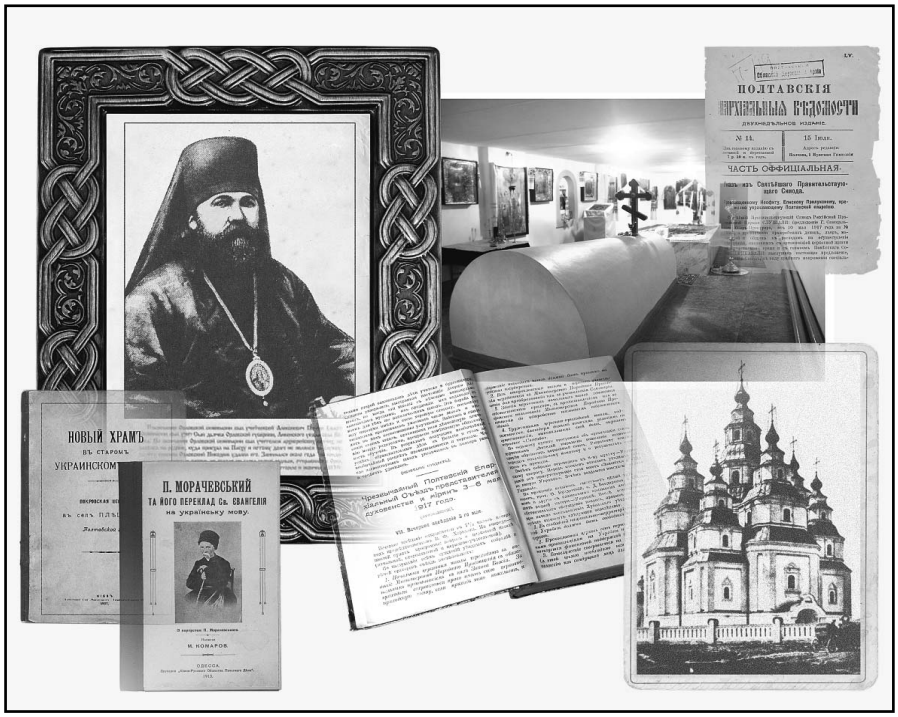

По закінченні титанічної праці з підготовки й видання Євангелія українською Парфеній Левицький сказав протоієреєві Є. Сіцинському: "Це найщасливіші дні в моєму житті. Коли б українському народові засяяло ще сонце волі, я б сказав тоді перед Богом: "Нині відпускаєш заспокоєним раба Твого, Владико..." [1, с. 34].

На тлі революційних подій 1905–1907 років в Україні ширились ідеї національного оновлення Церкви і насамперед – повернення української мови в богослужбову практику. Особливо активно українізація Церкви відбувалася на Поділлі. Зокрема, за сприяння владики Парфенія, усупереч офіційним церковним настановам, у кам'янець-подільських храмах на повний голос зазвучали й проповіді українською мовою, залунали українські пісні у виконанні чудового хору семінаристів. Показовим є такий факт. 26 вересня 1906 року в Кам'янець-Подільській семінарії відзначалося храмове свято св. Іоанна Богослова з традиційним концертом. Запрошено було весь єпархіальний з'їзд. У першому ряді поруч з архієреєм сиділи губернатор та інше начальство. Програма концерту була на дев'яносто відсотків українською, й кожен номер викликав гучні оплески. Семінарський хор співав українських пісень. Настрій у залі з кожною піснею підноситься, наприкінці всі встають, палко аплодують. Зненацька лунає громовий бас: "Просимо: «Ще не вмерла Україна!»" – і до нього приєднується хор голосів з різних кутків. Диригент несміливо поглядає в бік єпископа Парфенія, той злегка киває головою, і вперше ту залу сповнив могутній український гімн. Публіку наче пройняла якась електрична іскра. Вона просить ще раз і ще. Хор співає в екстазі знову і знову [1, с. 32].

Єпископа Подільського підтримали й миряни. "Українська проповідь повинна конче вживатися в церковних проповідях та в усіх зносинах межи причетом й парафіянами у тих парафіях, де українців більшість", – зазначалося в "Національній програмі українців-

подолян", оголошеній напередодні виборів у І Державну думу.

Найпрогресивніші духовні й світські діячі Кам'янця-Подільського згуртувалися в товаристві "Просвіта", що утворилося на початку 1906 року. Його почесним членом відразу було обрано єпископа Парфенія Левицького. Вважають, що саме він і започаткував в Україні співпрацю церкви з місцевими громадами "Просвіти" [2, с. 344].

У вересні 1906 року Подільський єпархіальний з'їзд одностайно ухвалив рішення про включення до програм духовних семінарій як обов'язкових предметів української мови, літератури, історії України. Що це означало в умовах українофобської Російської імперії – говорити не варто. Зрозуміло, що думка архієпископа Парфенія цілком збігалася з думкою з'їзду.

За умов політичної лібералізації суспільства Святійший Синод змушений був задовольнити вимоги подільського духівництва, хоч і частково. Тож 12 жовтня 1907 року спеціальним наказом на ім'я єпископа Подільського і Брацлавського Парфенія (Левицького) Синод дозволив викладання української мови в церковноприходських школах на Поділлі при збереженні російської як загальної мови викладання, а 1908 року санкціонував уведення в подільській семінарії (хоч і як необов'язкових) тих предметів, про які клопотався єпархіальний з'їзд.

Значним досягненням церковного життя стали й два видрукувані з благословення преосвященного Парфенія збірники проповідей, авторами яких були подільські священики П. Степанківський і К. Ванькевич. Книжка Ванькевича мала назву "Проповіді до Малоруського народу". На запитання, чому не українського народу, він відповідав, що так порадив зробити преосвященний, щоби "не дуже зривати очі різному начальству".

Так Поділлям ширився українофільський рух, одним із найдієвіших факторів якого було те, що на чолі Подільської єпархії стояв свідомий українець – Парфеній Левицький. До того ж, учителями в місцевих церковноприходських і двокласних школах були передовсім випускники духовної семінарії, а отже, учні Парфенія.

Та волелюбний український єпископ, який заохочує духовенство до церковної проповіді рідною мовою, сам по-українськи промовляє в церкві й поза церквою під час об'їздів єпархії, не міг не роздратовувати недремний Синод. Уже відразу після прибуття єпископа Парфенія на Поділля на нього полетіли до Петербурга доноси, яких ставало дедалі більше, адже з'являлося все більше приводів для звинувачень архієрея в "небезпечнім українофільстві".

Бунтівного священика знову переводять до Росії єпископом Тульським. Це призначення відбулося 15 лютого 1908 року. А вже за три роки, 6 травня 1911 року, він приймає сан архієпископа.

Про тульський період діяльності П. Левицького відомо небагато, але й тут доля позначила його особливим благословенням, доручивши непросту місію. 20 січня 1909 року єпископ Парфеній відвідав у Ясній Поляні відлученого від церкви Льва Толстого. Ця подія мала великий резонанс у Росії. Візит священика справив дуже гарне враження на письменника-вільнодумця, котрий, як засвідчила його дружина Софія, навіть прослъозився, коли дякував єпископу за приїзд і мужність бути в нього.

А в листопаді 1910 року владика Парфеній їхав до непримітної залізничної станції Астапово – останньої зупинки Льва Толстого – з тим, щоб схилити вмираючого письменника до сповіді. На це тульського єпископа вповноважив Синод: покута геніального бунтаря, "блудного сина", відлученого від церкви, стала б символом його замирення з РПЦ і додала б їй престижу.

Слід віддати належне Парфенію, який, хоч і категорично не схвалював філософську діяльність Толстого, настійно виконувати припис Синоду, тобто затьмарювати останні дні великого письменника, не схотів. Тож їхав напрочуд довго, прибувши з Петербурга в Астапово аж через три дні – вже після смерті Толстого. Таким чином шляхетний священик зробив непростий вибір між службовим обов'язком і людяністю.

Після Лютневої революції 1917 року П. Левицький знову повертається в Україну, до рідного Плішивця. Синод задовольнив його прохання про звільнення від керівництва Тульською єпархією у зв'язку з хворобою. Формально числячись при Охтирському монастирі, владика Парфеній насправді проживав у своєї рідної сестри в Плішивці та виконував функції парафіяльного священика. У травні 1918 року він писав митрополитові Новгородському Арсенію (Стадницькому): "За відсутності приходського священика я й зараз на своїй батьківщині правлю служби церковні і всі треби, окрім вінчання шлюбів. Прихожани про це дуже просили мене. Важкувато в холодному храмі й без диякона, але справляюсь" [10].

Та активна натура священика прагне активних дій. У травні 1917 року за ініціативою Парфенія було скликано надзвичайний Полтавський єпархіальний з'їзд представників духовенства і мирян у складі 120 осіб, де було ухвалено постанову про українізацію церкви й духовної освіти в Україні. "У вільній національно-територіально-автономній Україні має бути вільна автокефальна церква", – так проголошував перший пункт постанови з'їзду [7, с. 1129]. Далі йшлося про впровадження богослужіння українською мовою, задля чого пропонувалася низка заходів, про будівництво нових храмів у національному архітектурному стилі, про церковний живопис і церковну музику, які не повинні "чужатися національного характеру" тощо. І на ім'я Центральної української ради в Києві Полтавський єпархіальний з'їзд надіслав 6 травня 1917 року телеграму такого змісту: "Єпархіяльні Збори Полтавського духовенства і парафіян щиро вітають Раду, благаючи Божої помочі в її корисній праці. Бажаючи могутнього розвитку національної щиро-християнської культури і добробуту Українського народу на підставі його славетної історії, збори одноголосно постановили добуватись автономії України, автокефалії Української церкви, служби Божої на рідній мові і національної школи. Бажаємо і віримо, що українське слово великоднім дзвоном пронесеться по рідній землі" [7, с. 1135].

Невдовзі П. Левицький очолив, на прохання патріарха Тихона, Полтавську єпархію і переїхав до Полтави. Наприкінці 1919 року за його ініціативою було створено Українське церковне братство, фундоване при полтавській Воскресенській церкві [4, с. 61]. Хоч на той час у підпорядкуванні братства була лише одна парафія, владика Парфеній активно почав впроваджувати загальну українізацію всіх інших парафій, відправляючи богослужіння українською мовою і спонукаючи до цього інших священиків.

Чи не все місто приходило щонеділі до Воскресенської церкви чи Успенського кафедрального собору, де правив архієпископ, щоб послухати перекладені гарною українською мовою молитви і піснеспіви, а то й усю службу. Постать П. Левицького потроху огортається легендами, з вуст в уста передаються розповіді про його доброчинства.

5 травня 1920 року Всеукраїнська православна церковна рада ухвалює історичне рішення – проголошує автокефалію Української православної церкви. За кілька місяців, 8 (21 – за новим стилем) серпня, делегація Всеукраїнської православної церковної ради (ВПЦР) на спільному засіданні з Українським церковним братством у Полтаві прохає архієпископа Парфенія стати на чолі УПЦ: "Сам Христос Спаситель <...> до цього надзвичайно відповідального моменту видимо благословляє Вас – перекладчика Його Св. Слова українською мовою – стати на чолі Української православної церкви для переведення цього Св. Слова в життя українського народу" [11].

Владика погоджується ніби й не очолити, а "взяти під свій догляд" усі українські єпархії "задля миру церковного і збереження вповні Христового стада" [5, с. 70]. Листа з відповідним повідомленням архієпископ Парфеній надіслав патріарху РПЦ Тихону. Але з дивних причин – чи то через незграбну бюрократію, чи з якихось дипломатичних міркувань – лист адресату ...не дійшов: нарочний, якому доручалося вручити його патріарху Тихону, до первосвященика допущений не був. Тож мусив привезти послання назад.

Тим часом в усі церкви Києва надійшло благословення Парфенія Всеукраїнській православній церковній раді Всеукраїнської спілки православних парафій "провадити працю по утвердженню Соборноправної і вільної Української Православної Христової Церкви" [12]. Відтоді Парфенія починають поминати при богослужіннях в українських церквах як усеукраїнського першоієрарха.

Тоді ж, у серпні 1920 року, Парфеній звертається до єпископа Київського Назарія (Блінова) з проханням не перешкоджати українцям служити по-українськи і дозволити богослужіння тим, кому воно заборонено. І також прохає владику Назарія не відмовляти в рукопокладенні осіб, яких ВПЦР пропонує як кандидатів на висвячення в єпископський сан.

Звичайно, рішення архієпископа взяти під догляд Українську церкву викликало незадоволення Москви. Патріарх Тихон надсилає восени 1920 року гнівного листа, на що Парфеній Левицький відповів готовністю "відмежуватися від київських українців". Але водночас пояснив, що нічого неканонічного у своїх діях він не бачить, натомість указав на вірогідність повернення українців в унію в разі перешкоджання з боку патріарха українському церковному руху. І, попри все, просив патріаршого благословення для себе чи іншого єпископа, який нехай не став би на чолі, але прийняв під свій догляд УЦ.

Доки тривало листування з Москвою, архієпископ робив свою справу. На кінець 1920-го – початок 1921 року він висвятив не менше тридцяти кандидатів у священики, для чого нерідко доводилося здійснювати висвяти і в буденні дні.

Однак собор єпископів Російської православної церкви в Україні на початку березня 1921 року надсилає лист-ультиматум архієпископу Парфенію з вимогами письмово заявити про те, що він не втручатиметься в справи інших єпархій і не підтримуватиме тих, хто "сіє в Українській церкві смуту" [5, с. 75]. При цьому йому загрожують позбавленням священицького сану.

22–26 травня 1921 року відбувся Православний Церковний Собор Київщини, на якому одностайно митрополитом Київським і архієпископом Всеукраїнським було обрано Парфенія (Левицького). Проте обрання було заочним. Владика не приїхав до Києва з різних причин. По-перше, він уже давно хворів на водянку (набряк ніг), тому поїздка була б пов'язана з неймовірними труднощами. А по-друге, послався на важке становище Полтавської єпархії: "Боюсь, що як виїду, загине церковне українське діло на Полтавщині. Зразу пришлють другого архієрея, який поведе діло інакше, і загине все, що тут було до цієї пори" [9, с. 309]. При цьому закликав у свідки Бога, що його намір і бажання бути в Києві непохитні. Хоч, можливо, в останній момент рішучість і зрадила архієпископа. І своєю участю в з'їзді він побоявся остаточно розірвати відносини з Москвою та проросійськи налаштованим духівництвом Києва.

Тож де-юре першим митрополитом Української автокефальної православної церкви є Парфеній Левицький. Однак де-факто він ним не став. До своїх обов'язків українського першоієрарха Парфеній так і не приступив. У доповіді Собору єпископів від 15 червня 1921 року він повідомляє, що обрання митрополитом Київським й архієпископом Всеукраїнським відбувалося без його відома та згоди і "цих звань я на себе не приймав". А постанову з'їзду "про скасування канонів, про Київських єпископів, про управління в українській церкві тощо – вважаю різким відхиленням від учення і практики Православної Церкви і, звичайно, визнати їх не можу" [5, с. 82].

Існує, щоправда, версія про те, що цей лист Парфенія є фальшивкою, що архієпископ, який всією душею вболівав за українську церковну справу, не міг такого зробити. Так, архієпископ К. Кротевич у своїх спогадах припускав, що та злощасна доповідь, якою Парфеній Левицький перекреслював усе, до чого йшов багато років, була виготовлена в синодальній канцелярії, а підпис митрополита, коли він і був насправді, спритники консисторії буквально викрали чи вирвали у вмираючого [9, с. 312].

Як там не було насправді, але в останні місяці свого життя владика Парфеній змушений був відійти від церковних справ. Та до цього витримав ще докучливі допити слідчої комісії на чолі з конотопським єпископом Миколою, яка розслідувала участь П. Левицького в українському церковному русі. До утисків церковної влади додавались і утиски влади світської. Більшовики чи не щотижня робили обшук в архієпископа, та "нічого не могли знайти, окрім мисочки кислої капусти та шматка сухого хліба, як зізнавалися вони самі, називаючи владику людиною святого життя" [13, с. 7].

Кінець життя важко хворий архієпископ провів у скруті. Лікар О. Несвіцький з болем розповів про це у своєму щоденнику. Запис був зроблений 13 січня 1922 року: "Я ввійшов у маленьку тісну забруднену келійку, де на простому дерев'яному ліжку, накритому розідраною ватною ковдрою, у брудній білизні лежав хворий архієпископ. У нього було захворювання серця з наступною "водянкою", загальні набряки, припухлі ноги і живіт, важке дихання. Стан важкий, безнадійний.

Він привітно мене зустрів. Оглянув я його і, звичайно, результат був невтішний. Та й він сам розумів і усвідомлював це. "Звичайно, лікарю, мене вилікувати вже неможливо. Молю Творця про ниспослання мені скорішої кончини, дуже мені важко". На мою вказівку, що йому необхідний постійний догляд і допомога, він коротко заявив: "Так то воно так, сам я це розумію. Але нікому нести необхідний догляд. Лежу ось так весь час один. Келійник мій людина молода, незвична до догляду за таким важким хворим, де ж йому возитися постійно зі мною немічним?! Ось я і не примушую його до цього, а, на нещастя, сам-то про себе потурбуватися я не в силах і не в змозі: ось так і доводиться лежати в такому вигляді, як ви бачите. Води нікому подати, не те що обмивати та обряджати мене, як слідує. Важко це, але така, видно, воля Всевишнього, і я, грішний, повинен терпіти все до кінця..." [3, с. 218]. Лікар перебував під гнітючим враженням після цих відвідин, докоряв полтавському духовенству, яке нічого не зробило для полегшення становища свого помираючого духовного поводиря.

Та через кілька днів душа владики Парфенія пішла до Бога. Його прах упокоїли 21 січня 1922 року в Теплій церкві Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря... Так закінчила свій життєвий шлях людина, яка над усе любила свій рідний народ і багато зробила для нього...

Нині прах Парфенія Левицького перенесено в усипальницю відбудованого Свято-Троїцького храму Хрестовоздвиженського монастиря. Та чи багато знайшлося полтавців, які приходили вклонитися своєму видатному земляку? А 150-ту річницю від дня народження священика, що чи не найпершим почав прокладати стежину до відновлення в Україні власної церкви, українці мали б гучно відсвяткувати восени минулого року... Та ні в громадському, ні науковому, ні культурному колах про це майже ніхто не згадав. На жаль, ми й досі не знаємо свого минулого і вшановуємо чомусь зовсім не тих, хто дійсно цього заслужив.

Література

1. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу (Українська Церква на Поділлі в першій третині XX ст.) / А. Л. Зінченко. – К., 1993. – 256 с.
2. Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т. 3: Православ'я в Україні / [за ред. А. Колодного, В. Климова]. – К., 1999. – 559 с.
3. Несвіцький О. О. Полтава у дні революції та в період смути 1917–1922 рр.: [щоденник] / О. О. Несвіцький. – Полтава, 1995.
4. Пащенко В. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917 – 1930 рр. / В. Пащенко, А. Киридон. – Полтава, 2004. – 336 с.
5. Пилявець Л. УАПЦ на шляху до власної ієрархії / Л. Пилявець, І. Преловська // Пам'ять століть. – 1998. – № 2. – С. 69–91.
6. Полтавські єпархіальні відомості – 1893. – № 11–12. – С. 568–622.
7. Полтавські єпархіальні відомості – 1917. – № 12. – С. 955–1135.
8. Полтавські єпархіальні відомості – 1917. – № 14. – 15 липня. – С. 1104.
9. Православ'я: український вимір / [П. Ю. Саух, О. П. Магеря, Л. Б. Пилявець та ін.] – К., 2004. – 384 с.
10. Стародуб А. Церква в "запорозькому стилі" / Стародуб А. // http://io.ua.
11. ЦДАВО Укр. Ф.3984, оп.3, спр.4а, арк.41.
12. ЦДАВОВУ. – Ф.3984. – Оп.1. – Спр.11. – Арк. 50.
13. Щербаківський В. Гідний полтавський святитель Парфеній / В. Щербаківський // Наша віра. – 1995. – № 3. – С. 7.

Михайло Шкурка

РОМАНС Є. П. ГРЕБІНКИ "ОЧІ ЧОРНІЇ": ПОВЕРНЕННЯ НА ІСТОРІЧНУ БАТЬКІВЩИНУ

165-річчю романсу "Очі чорнії" присвячується

Український романс... Як захоплюють ці зворушливі музично-поетичні твори! Світлі почуття закоханих, їхня вірність, здобутки та розчарування на життєвій дорозі – далеко не повний перелік сюжетних ліній старовинних українських романсів.

Виповнюється 165 років з часу виходу у світ романсу на слова видатного українського письменника Євгена Павловича Гребінки "Очі чорнії". За своїм сценічним довголіттям і популярністю цей твір справедливо вважають патріархом романсового жанру. Для нього не існує державних кордонів: романс лунає зі сцен України, Росії, Польщі, Словаччини, Румунії, Італії, Іспанії, інших країн Західної Європи. А перетнувши Атлантику, набув поширення й на Американському континенті.

У ці ювілейні дні дозволимо собі більш ґрунтовно висвітлити історію романсу – в його поетичному, музично-супроводжувальному та вокально-пісенному аспектах.

Є. П. Гребінка. Портрет роботи А. М. Мокрицького, 1840 р.

Поетика романсу: присвята

Що ж спонукало Євгена Павловича написати такий ліричний і водночас сповнений смутку та гніву вірш, який згодом став відомим далеко за межами України романсом? Для пошуку відповіді на це запитання скористаємося порадою французьких філософів: "*chercher la femme*" – шукайте жінку.

На життєвій дорозі Гребінки в різний час зустрілося двоє дівчат, яких він покохав [7, т. 1, с. 329–332]. Перша – сестра Миколи Новицького, однокласника за Ніжинською гімназією вищих наук князя Безбородька – Мар'яна. Познайомилися вони влітку 1831 року в садибі її батька в селі Снітин Лубенського повіту Полтавської губернії.

Кількаденне перебування Євгена в Снітині, прогулянки з Мар'яною парком, тривалі доброзичливі розмови в колі її сім'ї та друзів докорінно змінили душевний стан учорашнього гімназиста. "Неужели это любовь? Неужели меня посетило это неразгаданное, таинственное, святое чувство, чувство, возвышающее человека до невозможности, сила, хранящая весь мир...", – запитує він себе. І тут-таки відповідає: "Да, это ты, любовь! Это ты, желанная гостья! ...я даже никогда не решусь написать имя ее. Кто знает будущее? Может быть, чей-нибудь взор оскорбится, читая это имя. Оно всегда в душе моей" [1, т. 1, 450–452]. Так про ті перші зустрічі з Мар'яною згадуватиметься пізніше – в документальній повісті "Записки студента".

Потім були проводи на військову службу, повернення в Убіжище; весь цей час Мар'яна залишалася для Гребінки коштовним оберегом.

Але Євгенові необхідно було обирати майбутнє. Мешкати на хуторі означало втратити талант письменника, який розквітнув ще в Ніжинській гімназії [9, с. 44–51]. Їхати до міста вагався, адже це могло означати втрату коханої. Нарешті, після зустрічі на Пирятинщині із земляком Василем Івановичем

Григоро́вичем – відомим мистецтвознавцем, конференц-секретарем Академії мистецтв, Гребінка вирішує їхати в Петербург з надією, що через кілька років, як "стане на ноги", знову зустрінеться з Мар'яною – вже назавжди. У день від'їзду Євгена до столиці вони довго гуляли парком, берегом тихоплинної Сули, обмінялися обручками, заприсяглися вірно чекати одне одного [1, т. 1, с. 456–457].

У С.-Петербург Євген Павлович приїхав на початку 1834 року, а вже першого лютого його призначили на посаду канцелярського службовця Комісії духовних училищ. Гребінка розпочав активне листування з братом Мар'яни – Миколою Новицьким. До нас дійшло тринадцять листів, написаних у період з 16 листопада 1831 р. до 13 грудня 1841 р. Перші сім років листування свідчать про щирі почуття Євгена до Мар'яни. Але 1837-й став для закоханих роком прикрих випробувань. Не витримавши спокуси місцевого багатія, Мар'яна порушила дану нею клятву і вийшла заміж [1, т. 2, 559–609].

Незважаючи на це, Євген у листі до Новицького від 9 жовтня 1837 року просить "кланяться сестрице и ее мужу". Приязнь стосунків все ще зберігається. У цьому ж листі Гребінка пише: "Целую милые ручки (Мар'яни – *М. Ш.*), сработавшие картинку, которую я получил, она для меня очень дорога", і закінчує своє послання словами, взятими з поезії К. Батюшкова "Мой гений":

О, память сердца, ты милей
Рассудка памяти печальной…

Далі настає якась невизначеність між Гребінкою і Новицькими. 1841 року журнал "Отечественные записки" опублікував повний текст "Записок студента" – своєрідний щоденник літератора. І хоч у ньому й зашифровані імена героїв, дати подій, а все ж простежуються постаті Євгена та Мар'яни. У зв'язку з цим між Гребінкою і Миколою виникло серйозне непорозуміння. Щоб хоч якось залагодити конфлікт, Євген Павлович 12 травня 1841 року надіслав із Петербурга лист-відповідь Новицькому, у якому, зокрема, зазначив: "Письмо меня очень удивило и сильно огорчило... и еще, приноровлять к лицу, которое по своей доброй и благородной душе было и остается для меня навсегда драгоценнейшим предметом в мире... Как ты мог подумать, что я мстил твоей сестре!!!"

Проте намагання Євгена залагодити конфлікт марні. Він тяжко переживає розрив із коханою. Відпуску 1841 року проводить в Убіжищі. Після душевних потрясінь і майже двомісячної хвороби в столиці, продовжує лікування на хуторі. Повернувшись до Петербурга, востаннє звернувся до свого гімназійного товариша листом від 13 грудня 1841 року зі спробою порозумітися. Та зміст і тон листа підтвердив – стосунки з Мар'яною втрачені остаточно. Адресант закінчив лист словами: "До свидания, пиши, пожалуйста, да не такие желчные письма...". Це перший випадок за десять років листування з Новицьким, коли Євген не передав вітання його сестрі.

Літо 1842 року Гребінка проводить в Убіжищі. Можна уявити його душевний стан: відомий у Петербурзі й Україні письменник, має пристойну посаду в столиці, виконав батьків заповіт вивести в люди менших братів і сестру Людмилу, а проте – не спромігся на щастя в особистому житті!.. Кохана, з якою присягалися навік бути разом, зрадила. Що далі?

Він вирішує запропонувати руку й серце землячці з села Рудка Пирятинського повіту Марії. З нею познайомив його названий брат Лев Свічка. Повернувшись до Петербурга, листом від 7 жовтня 1842 року прохає Свічку: "Сделай милость, брат Лев, узнай, так, знаешь, стороною (тебя не учить стать), отдали бы за меня панночку с чудесными глазами... Куда это было бы хорошо! ...а то, ей-богу, женюсь на кацапке, тогда прощай Малороссия!.."

Зміст цього листа опосередковано свідчить про те, що Євген і Марія були вже знайомі, але їхні заручини з незрозумілих причин відкладалися. Тільки 25 червня 1844 року в листі до Свічки читаємо: "... наконец наше дело, которое мы с тобой знали три года, кончилось – и я сговорен, и обручен с Марией Васильевной Ростенберг, 30 числа этого месяца мы венчаемся и уезжаем в Петербург".

Через півтора року в молодого подружжя народилася дочка Надійка. На жаль, здоров'я Євгена Павловича з кожним днем погіршувалося, а 3 грудня 1848 року він помер.

Документальні свідчення про взаємини Євгена з Марією до нас практично не дійшли (крім окремих зауваг у двох листах до Лева Свічки). Лише через кілька років подружнього життя поет відкриє своє ніжне серце коротким віршем "В альбом жене" [1, т. 1, с. 463–464]. Проте написано його було вже після публікації "Чорних очей" (1843) [2, с. 57]. А отже, виходить, передісторія твору, що став відомим романсом, – болісне переживання розриву з першою коханою – Мар'яною Новицькою?.. Минуло більше півтора століття з дня публікації вірша і появи романсу, але не вщухає полеміка між дослідниками та шанувальниками творчості нашого

земляка щодо питання, кому присвячений романс [13, с. 82–85, 88–90]. В автографі жодної вказівки нема.

Звернімося до канонічного тексту твору. Як на мене, це вірш-спогад, адресований коханню, якого вже не повернути, яке не виправдало сподівань на майбутнє. Втрачаючи кохану, Гребінка пише:

Ох, недаром вы глубины темней!
Вижу траур в вас по душе моей,
Вижу пламя в вас я победное,
Сожжено на нем серце бедное.

Видатний російський співак Федір Шаляпін трохи змінив цю строфу, заразом поглибивши душевні переживання, викликані втратою коханої. Ось його варіант:

Не встречал бы Вас, не страдал бы так,
Я бы прожил жизнь, улыбаючись,
Вы сгубили меня, очи черные,
Унесли навек мое счастие!!!

Особлива трагічність долі ліричного героя передана заключними рядками, що зауважив і видатний російський композитор Сергій Рахманінов. Тут варті уваги спогади сина Шаляпіна, опубліковані в збірнику "Памяти Рахманинова" (Нью-Йорк, 1946) про одну дружню вечірку на підмосковній дачі за участю Федора Івановича. О другій годині ночі, коли гості готувалися йти на відпочинок, той, сповнений обурення, зупинив усіх: "Куда это вы? Подождите, мы с Сережей (С. В. Рахманіновим – *М. Ш.*) сейчас вам покажем!"<...> Рахманінов сів за рояль, а Шаляпін почав співати – багато, насамкінець, на прохання Рахманінова, – його улюблений романс "Очі чорнії". Уранці, коли гості ще спали, згадувала Євгенія Сомова, Сергій Васильович зустрів її в саду. Хоч позаду була безсонна ніч, обличчя його випромінювало радість: "Как Федя меня вчера утешил!.. Заметили ли вы, как изумительно он произнес: "Вы сгубили меня, очи черные?" Мне теперь хватит этого воспоминания по крайней мере на двадцать лет" [14, с. 380].

Незважаючи на розлуку з коханою, поет не нарікав на свою долю, а закінчив вірш словами подяки за прекрасні дні минулого:

Все, что лучшего в жизни Бог дал нам,
В жертву отдал я огневым глазам.

Отже, є всі підстави стверджувати, що поезію "Чорнії очі" Є. П. Гребінка присвятив своєму першому коханню – Мар'яні Михайлівні Новицькій.

Галас навколо авторства романсу

"Очі чорнії" – це класика. Зважаючи на популярність романсу в усьому світі, деякі "знавці-культурологи" впродовж десятиліть майстерно прагнули стерти із свідомості людей правду про істинного автора твору.

Для досягнення поставленої мети ще з початку минулого століття почали доповнювати текст вірша Гребінки все новими й новими куплетиками, які за своїм змістом часто не мали нічого спільного з авторським задумом. Особливо одіозним є включення до класичного тексту фрагментів, даруйте за вислів, "кабацкого толку", як-то: "Скатерть белая залита вином, все гусары спят непробудным сном..." або: "По обычаю Петербургскому, по обычаю чисто русскому, мы не можем жить без шампанского..." тощо.

Дивно, що деякі вельми поважні сучасні співаки Росії (навмисно, через повагу до них, не називаю прізвищ), виконуючи романс, проспівують і ці "кабацкие" покручі. Якщо ж комусь із виконавців ой, як хочеться озвучувати такі чужорідні строфи, то нехай відверто скажуть, що авторство їх належить не Гребінці, а російським піснетворцям. Можемо тут рекомендувати їм скористатися досвідом відомого поміщика з села Качанівка Чернігівської губернії Г. С. Тарновського, який вважав себе високим знавцем музики. Коли до нього приїздили знамениті персони, то за обідом – під час виконання власним оркестром поміщика симфонії Бетховена – він раптом підносив палець і звертався до гостей: "А ось це місце... гм... вставив я". І потім самовдоволено додавав: "Гм... так... ми і Бетховена поправляємо" [4, с. 28].

Поряд із вульгаризацією тексту, досі триває цілеспрямована фальсифікація авторства романсу. Так, 2001 року в московському видавництві "МАИ" вийшла книга О. Л. Уколової та В. С. Уколова "Распятый на арфе. Судьба и творчество Николая де Витте", автори якої твердять, що слова романсу "Очі чорнії" належать не Гребінці, а цьому маловідомому композиторові [12, с.122–126, 327–329]. Не можна серйозно сприймати наведені Уколовими аргументи: мовляв, Гребінка не мав трагічних зламів в особистому житті, коханні, а його поетичний талант, талант письменника не міг створити такий шедевр тощо.

Хочу спитати, а романси "Помню я еще молодушкой была", "Не можна, мамо, нелюба любити", "Казак на чужбине", "Українська мелодія" та інші – це хіба не свідчення високого рівня майстерності Гребінки-поета? До того ж усі твори були опубліковані, а деякі

і співалися, ще за кілька років до публікації славнозвісного вірша “Чорнії очі”.

Слід наголосити, що поезія Гребінки ще за життя автора активно привертала до себе увагу видатних композиторів, співаків, диригентів. Так, майже одразу після публікації

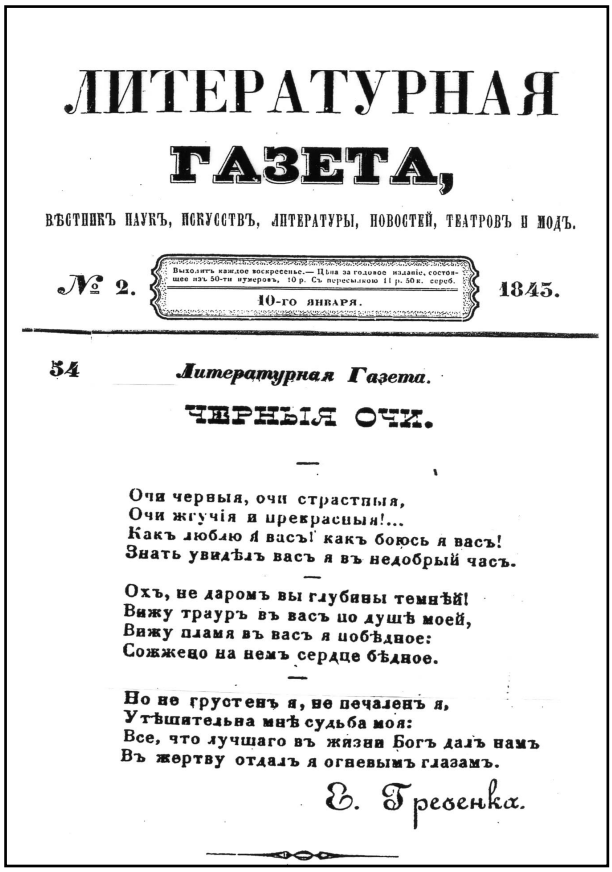

ЛИТЕРАТУРНАЯ ГАЗЕТА,

ВѢСТНИКЪ НАУКЪ, ИСКУССТВЪ, ЛИТЕРАТУРЫ, НОВОСТЕЙ, ТЕАТРОВЪ И МОДЪ.

№ 2. Выходитъ каждое воскресенье.— Цѣна за годовое изданіе, состоящее изъ 50-ти нумеровъ, 10 р. Съ пересылкою 11 р. 50 к. сереб. 10-го ЯНВАРЯ. 1843.

54 Литературная Газета.

ЧЕРНЫЯ ОЧИ.

—

Очи черныя, очи страстныя,
Очи жгучія и прекрасныя!...
Какъ люблю я васъ! какъ боюсь я васъ!
Знать увидѣлъ васъ я въ недобрый часъ.

—

Охъ, не даромъ вы глубины темнѣй!
Вижу трауръ въ васъ по душѣ моей,
Вижу пламя въ васъ я побѣдное:
Сожжено на немъ сердце бѣдное.

—

Но не грустенъ я, не печаленъ я,
Утѣшительна мнѣ судьба моя:
Все, что лучшаго въ жизни Богъ далъ намъ
Въ жертву отдалъ я огневымъ глазамъ.

Е. Гребенка.

Автограф вірша Є. П. Гребінки “Черные очи”, вперше опублікований в “Литературной газете” від 10 січня 1843 р.

вірша “Казак на чужбине” (1838) російський композитор і хоровий диригент Гаврило Якимович Ломакін написав до нього музику. Це був один із перших романсів на слова Гребінки [6, т. 3, с. 318–319]. Лірикою поета-українця захоплювалися славетні російські співаки. Наприклад, 1910 року московська фірма “Граммофон” випустила платівку із записом пісні на слова Гребінки “Помню я еще молодушкой была” у виконанні Надії Плевицької – співачки, майстерність якої високо поціновував Шаляпін. Плевицька довго зберігала дорогоцінну світлину з дарчим написом: “Моему родному Жаворонку, Надежде Васильевне Плевицкой, – сердечно любящий её Ф. Шаляпин” [6, т. 3, с. 84, 93–94, 301–302]. Чи це також не є свідченням високої майстерності Є. Гребінки як поета, шанувальника народної пісні та романсової тематики?

Словом, коли замовним товкмачам, зокрема авторам книги “Распятый на арфе”, бракує доказів, аби споганити наших національних геніїв, вони вдаються до остаточного аргументу: “Не может быть, потому что быть не может”. Або ще пробують ... переписати історію: 2007 року в Москві у видавництві “ЭКСМО” вийшла книга “Очи черные. Старинный русский романс” (автор-упорядник В. Д. Сафошкін). Назва книги говорить сама за себе [10]. Ось так, поступово, крок за кроком, здійснюється “прихватизація” нашої культурної спадщини.

Музичний супровід романсу

Окраса романсу – його музичний супровід. Першим автором музики до романсу “Очі чорнії” на слова Гребінки був російський композитор і поет голландського походження Микола де Вітте. Він народився в Петербурзі 1811 року. Згідно з сімейною традицією хлопчика віддали на навчання в Пажеський корпус. Після закінчення навчального закладу він захопився грою на арфі та поетичною творчістю, зокрема російськими та циганськими романсами.

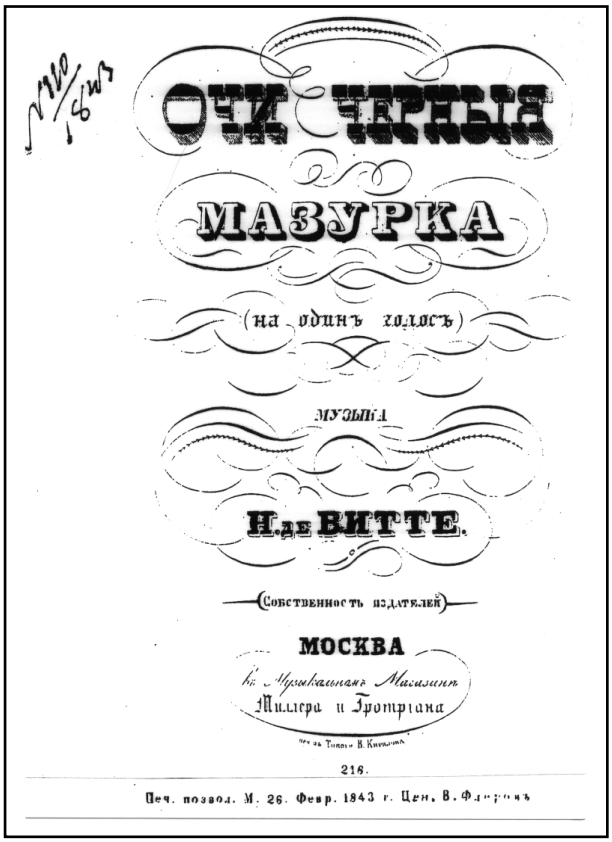

ОЧИ ЧЕРНЫЯ

МАЗУРКА

(на одинъ голосъ)

МУЗЫКА

Н. де ВИТТЕ.

(Собственность издателей)

МОСКВА

Въ Музыкальномъ Магазинѣ Миллера и Гротгана

Печ. въ Типогр. В. Кичинина

216.

Печ. позвол. М. 26. Февр. 1843 г. Цен. В. Флоренцъ

Титульна сторінка першого видання музики М. де Вітте до романсу “Очі черные” (26.02.1843 р.)

На початку 1843 року виходить друком вірш Гребінки, а 26 лютого 1843 року де Вітте отримує від Цензорського комітету дозвіл на публікацію нотного розпису музики до мазурки (як указано в оригіналі) "Очі чорнії" [8, с. 1–7]; у квітні того ж року ноти мазурки де Вітте з'являються в продажу в московському магазині Міллера і Гротргана.

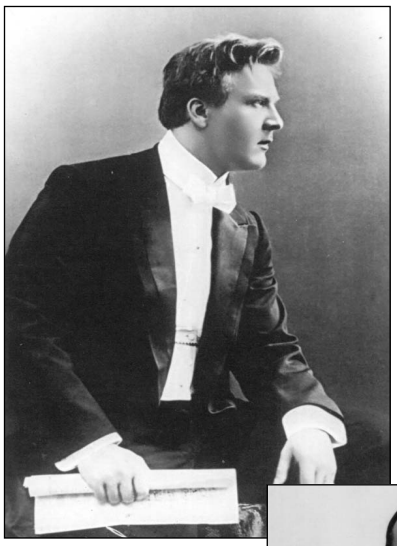

Шаляпін Ф. І. (1873—1938)

На титульному листі мазурки зазначено, що авторство музики (підкреслюю, лише музики) належить де Вітте. Про використання в нотному розписі вірша Гребінки "Чорнії очі" не вказано. Але і так зрозуміло, що в подібних спірних ситуаціях авторство належить тому, хто перший опублікував (оприлюднив) художній твір. До того ж, сам де Вітте не наполягав на авторстві тексту.

Вавич М. І. (1881—1931)

Як відомо, варіант музики де Вітте не витримав випробування часом і не прижився в Росії. Минуло не одне десятиліття, поки музикознавці і співаки сприйняли новий мотив романсу "Очі чорнії", який існує й сьогодні. Його автор – Ф. Герман.

Кожен із визнаних виконавців-співаків вважав за необхідне внести щось індивідуальне до музичного супроводу романсу. З'явилися різні музичні обробки твору, зокрема Гердаля. Та попри все у його виконанні, навіть у джазовому варіанті видатного американського трубача-віртуоза, співака Луї Армстронга, зберігається класичний лейтмотив мелодії.

Романс успішно долає державні кордони

У другій половині XIX століття романс набув значної популярності. Його виконували в літературних і музичних салонах, столичних камерних концертах, ресторанах тощо. Поширенню твору сприяли й циганські хорові колективи, визнавши його за свій. На жаль, через відсутність в позаминулому столітті технічних засобів запису звуку, живе звучання романсу до нас не дійшло. І лише на початку XX століття з відкриттям надійного способу відтворення та збереження звуку почалося широке розповсюдження твору. Спеціалізовані компанії та фірми звукозапису розвинутих країн світу – такі як "Эміль Берлінерс Грамофон" (Німеччина), "Колумбія Фонограф Компані" (США), "Брати Пате" (Франція), "Сирена Рекорд" (Польща), "Метрополь Рекорд" (Росія) тощо – в жорсткій конкурентній боротьбі спішили заволодіти вельми прибутковим бізнесом – виробництвом мільйонними тиражами грамплатівок і технічних засобів їх програвання [3, с. 59–68, 75, 105–108].

Одними з перших дореволюційних виконавців романсу, записаними на платівку, були Федір Іванович Шаляпін і Михайло Іванович Вавич.

1910 року московська фірма "Пишущий Амур" випустила грамплатівку із записом романсу у виконанні Шаляпіна. Відчувається, що співак, як ніхто інший, перейнявся глибинною суттю поетики твору: його голос сповнений гніву та докору дівчині за загублену долю ліричного героя [15].

Фонограма останньої строфи романсу у виконанні Шаляпіна:

Вы сгубили меня, очи черные,
Унесли навек мое счастие, –

вражаюча.

Після 1917 року новітня влада Росії вважала, що романс як жанр музично-пісенної творчості не відповідає революційним ідеалам більшовиків. Такі твори виключали з репертуару театрів. Співаки-романсисти або емігрували за кордон (Ф. Шаляпін, Н. Плевицька, Ю. Морфессі, С. Вертинський, П. Лещенко), або ж переорієнтувалися на пролетарську культуру. У представників першої хвилі післяреволюційної еміграції з Росії панувала розгубленість, ностальгія за втраченою батьківщиною – цим настроям особливо гармоніював романсовий жанр. "Очі чорнії" зазвучали спочатку в країнах близького західного зарубіжжя, згодом слава романсу дійшла до Парижу.

Збереглися рідкісні зарубіжні грамплатівки із записом романсу 30–40 років минулого століття у виконанні Пола Негрі (фірма "His Masters Voice"), Люсіни Арської (Muza "Polskie Nagrania"), Наташі Попович (Radio-televizije, Beograd), Алли Боянової ("Electrocord", Румунія) [5, с. 95–99; 15].

У роки хрущовської відлиги романс "Очі чорнії" знову набув великої популярності. Він зазвучав по радіо й на телебаченні у виконанні народних артистів СРСР Бориса Штоколова, Миколи Сліченка, Йосипа Кобзона, інших провідних співаків радянської естради [15].

Повсюди романс почував себе впевнено, особливо, коли його виконували такі всесвітньо відомі співаки й музиканти, як тріо тенорів – Паваротті, Доминго й Карерас, Хуліо Іглессіас, Луї Армстронг [15].

Важко переоцінити внесок у збереження та популяризацію української і російської народної пісні та романсу наших філофоністів-колекціонерів грамофонних платівок. Завдяки їхній невтомній праці ми і тепер можемо насолоджуватися грою видатного українського композитора М.В. Лисенка, чути голос незабутніх Лесі Українки й Оксани Петрусенко, захоплюватися романсом "Очі чорнії" у виконанні провідних митців – неперевершених Шаляпіна, Вавича та ін. Назвемо поіменно цих безкорисливих зберігачів нашої культурної спадщини – кияни Віталій Петрович Донцов, Юрій Олексійович Кузьменко, Анатолій Іванович Желєзний, Юрій Вікторович Москаленко та ін. Низький уклін Вам і глибока шана!

Повернення романсу на батьківщину

Ніхто, навіть маститі музикознавці, не дадуть відповіді на запитання, а скільки тисяч разів романс "Очі чорнії" звучав і продовжує звучати на великих та малих сценах світу? Та я впевнений, що жодного разу і до сьогодні його не чули рідною мовою поета. Не випадково, адже з відомих причин авторський текст романсу був вимушено опублікований Євгеном Гребінкою по-російськи.

І лише 22 грудня 1998 року в газеті "Хрещатик" київський журналіст, поет і перекладач Юрій Татаренко вперше подав свій переклад канонічного тексту романсу українською мовою:

Очі чорнії, аж палаючі,
Очі пристрасні та жадаючі!
Як люблю я вас! Як боюся вас!
Певно, стрів я вас у недобрий час.
Темний погляд ваш –
як морська глибінь.
По душі моїй в нім жалоби тінь.
Бачу пломінь я переможний в нім:
Серце спалено у вогні страшнім.

Та жену журбу і печаль свою.
На мою судьбу я не ремствую,
Найдорожче все,
що Господь дав нам,
Я пожертвував огняним очам [11].

У ці ювілейні дні "Очі чорнії" зголосився вперше виконати рідною мовою український співак і композитор-гітарист Ігор Петрович Якубовський.

Знаний у всьому світі романс нарешті повертається на батьківщину свого автора – Євгена Гребінки і звучатиме віднині батьківською мовою поета.

Привітай же, Україно, свою рідну пісню!

Література

1. Гребінка Є. П. Твори: У 3 т. / Є. П. Гребінка. – К.: Наукова думка, 1980–1981.

2. Гребинка Е. П. Черные очи / Е. П. Гребинка // Литературная газета. – 1843. – 10 января.

3. Железный А. Наш друг – грампластинка. Записки коллекционера / А. Железный. – К.: Музычна Украина, 1989.

4. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка / П. Жур. – К.: Дніпро, 1979.

5. Кузьменко Ю. Ескізи до історії України / Ю. Кузьменко. – К.: Пульсари, 2001.

6. Ломакин Г. Музыкальная энциклопедия / Г. Ломакин. – М.: Советская энциклопедия, 1976.

7. Модзалевский В. Малороссийский родословник / В. Модзалевский. – К., 1908.

8. Н. де Витте. Очи черные / Н. де Витте. – М.: Типография В. Кириллова, 1843.

9. Самойленко Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. Самойленко, О. Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, Аспект-Поліграф, 2005.

10. Сафошкин В. Очи черные. Старинный русский романс / В. Сафошкин. – М.: ЭКСМО, 2007.

11. Татаренко Юрій. Нехай цей романс звучить і рідною мовою поета / Юрій Титаренко // Хрещатик. – 1998. – 22 грудня.

12. Уколова Е., Уколов В. Распятый на арфе. Судьба и творчество Николая де Витте / Е. Уколова, В. Уколов. – М.: МАИ, 2001.

13. Цибаньова О. Євген Гребінка: [серія біографічн. тв., вип. 18] / О. Цибаньова. – К.: Молодь, 1972.

14. Шаляпин Ф. Страницы из моей жизни / Ф. Шаляпин. – Пермь: Пермьское книжное издательство, 1965.

15. Дискографія. Колекція грамофонних записів романсу "Очі чорнії" (колекція київських філофоністів В. П. Донця і Ю. О. Кузьменка) у виконанні відомих вітчизняних і зарубіжних співаків і музикантів: Ф. Шаляпіна, М. Вавича, В. Агафонова, П. Виноградова, С. Данилевського, Й. Кобзона, М. Сліченка, Б. Штоколова, Л. Арської, А. Боянової, Н. Попович-Швелідзе, Пола Негрі, тріо тенорів – Паваротті, Доминго, Карераса, Хуліо Іглессіаса, Франсіса Гойа – (гітарист), Луї Армстронга.

Людмила Шендрик

І. Ф. ПАВЛОВСЬКИЙ (1851– 1922) – ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР МУЗЕЮ ІСТОРІЇ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ

Іван Францевич Павловський – учений, педагог, громадський діяч – народився 9 (22) січня 1851 року в с. Боброве Калузької губернії. 1854 року сім'я переїздить на Полтавщину: спочатку оселяється в с. Хомутець Миргородського повіту, а згодом у Полтаві (батько працює майстром залізничних майстерень). 1881 року батькові вченого – Францу-Ксаверію Йосиповичу – було присвоєно звання купця II гільдії. Як подає свою біографію І. Ф. Павловський у "Полтавцях", 1870 року він закінчує Полтавську цивільну гімназію, 1874-го року – Київський університет св. Володимира, історико-філологічний факультет, із ступенем кандидата. Після закінчення університету повертається до Полтави і вступає до Петровського Полтавського Кадетського корпусу викладачем історії, де працював майже 40 років. 15(28) серпня 1913 року виходить у відставку. За наукову й педагогічну діяльність був нагороджений орденами: св. Станіслава III ст. (1879), св. Анни III ст. (1883), св. Станіслава II ст. (1887), св. Володимира IV ст. (1895), св. Володимира III ст. (1909). У дворянській родословній книзі Полтавської губернії є запис – "Указ Герольдии об утверждении в дворянстве от 27 октября 1903 года № 2635" статського радника Івана Францевича Павловського, його дружини Ольги Олександрівни та їхніх доньок – Олександри, Віри, Антоніни, Любові. Згодом, 27 червня 1909 року, Павловський стає вже дійсним статським радником (співвідносне з військовим званням генерала), одержує відзнаки особисто від царя Миколи II.

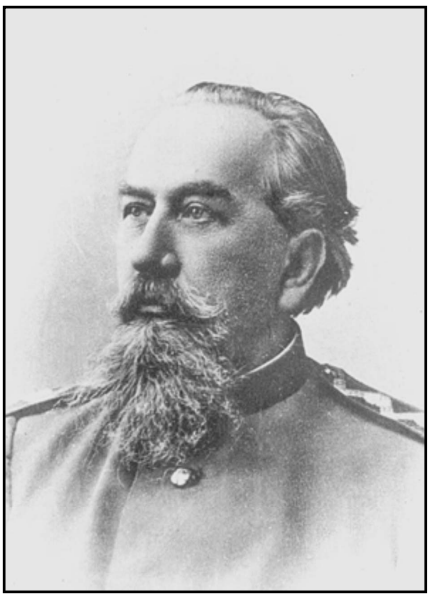

Одночасно з викладацькою практикою в Кадетському корпусі Павловський проводить велику громадську роботу: був одним з організаторів у Полтаві народних читань, викладав історію та читав лекції з історії краю в недільних школах, брав найактивнішу участь у роботі комітету з проведення урочистих заходів до 200-річчя Полтавської битви.

Велику увагу Іван Францевич приділяв дослідженню архівів губернії і вивченню історії та культури Полтавщини. Його статті друкуються в одному з найкращих історико-етнографічних журналів – "Київській старовині". Цей журнал заснували відомі українські історики В. Антонович, О. Лазаревський, Ф. Лебединцев на кошти цукрозаводчика В. Симиренка; за час його існування (1882–1907) було опубліковано близько 500 матеріалів з історії Полтавщини, зокрема І. Ф. Павловського – "Із минулого Полтавщини", "Полтава в 19 столітті", "Малоросійське козацьке ополчення в 1812 році за архівними даними", "Походження

школи в Старій Малоросії і причини їх знищення" та ін.)

Старанно Павловський збирає матеріали про видатних людей Полтавщини, в результаті наполегливої праці виходить 1912 року в Полтаві "Короткий біографічний словник вчених і письменників Полтавської губернії з половини XVIII століття". Це була перша успішна спроба об'єднати сотні письменницьких імен Полтавщини в біографічному словнику. "Ця праця, – за висловом Петра Ротача, дослідника літературної ниви Полтавщини, – підняла вгору літературну славу нашого краю і була продовжена вже в 60–70-х роках XX ст. у формі бібліографічного словника "Літературна Полтавщина".

1914 року в Полтаві виходить ще одна фундаментальна розвідка Павловського "Полтавці: ієрархи, державні і громадські діячі і доброчинники. Досвід короткого біографічного словника Полтавської губернії з половини XVIII століття" – книга-раритет і нині є настільною працею для краєзнавців. Історію Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, Лубенського Мгарського, Густинського, Великобудищанського Преображенського жіночого монастиря віднайдемо в праці "До історії Полтавської єпархії", написаній Іваном Францевичем на основі архівних матеріалів Полтавської Духовної Консисторії і Полтавського Губернського Правління і виданій у Полтаві 1916 року.

1903 року Павловський разом з О. Мальцевим, Л. Падалкою, В. Щепотьєвим ініціював створення Полтавської губернської вченої архівної комісії (проіснувала до 1919 року), був незмінним її секретарем. У завдання комісії входило виявлення, концентрація та впорядкування документальних матеріалів, що становили наукову цінність. Дійсними членами комісії були полтавський художник-фотограф Й. Хмелевський, історик-архівіст В. Барвінський (Харків), археолог і етнограф К. Скаржинська (Лубни), історик права М. Василенко (Київ) та ін. Серед почесних членів комісії були відомі вчені: Д. Багалій, О. Єфименко, Д. Яворницький та ін. Результати наукових досліджень ПВАК друкувалися в "Трудах Полтавской ученой архивной комиссии" – виходили в Полтаві з 1905 по 1907 роки, мали 15 випусків, а також у вигляді окремих видань – понад 20: це статистичні матеріали, документи про полковий устрій, розвиток ярмаркової торгівлі, про школи, лікарні, пам'ятки історії й архітектури, про життя і творчість І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, Є. П. Гребінки, М. В. Гоголя, М. В. Лисенка, М. С. Щепкіна та ін. Редакторами "Трудів" були Павловський, Мальцев, Падалка. Серед особистих досліджень Павловського в "Працях Вченої Архівної Комісії" слід назвати: "Про переселення Полтавських козаків на Чорномор'я і Тамань на початку минулого століття", "До біографії І. П. Котляревського", "До біографії В. В. Капніста", "Ботанічні сади в Полтаві, розведення і збирання лікарських рослин в Полтавській губернії в минулому столітті" тощо. Як бачимо, коло інтересів ученого – історія, культура, природа краю.

Велику наукову вартість мають статті та нариси Павловського про І. П. Котляревського. Звичайно, він не належав до перших біографів поета. Але, як зазначає П. Ротач, "Іван Францевич першим зацікавився історією Полтавського театру часу "Наталки Полтавки", до якого І. П. Котляревський мав пряме відношення. Розвідки вченого висвітлили початки театрального життя в Полтаві в першій чверті XIX століття". І на сьогодні виключний інтерес для біографів Котляревського становить вісім документів, віднайдених Павловським серед паперів Полтавської земської управи. Вони проливають світло на громадську діяльність Івана Петровича, зокрема на його роботу в Приказі громадського піклування. Також Іван Францевич дослідив історію спорудження пам'ятника на могилі Котляревського та висвітлив усі моменти щодо відкриття пам'ятника поету 1903 року в центрі Полтави.

"Праці ПВАК" редактори відправляли в Петербург (Державну Думу, Архів Сенату, Академію Наук, Публічну Бібліотеку, музеї), Москву (музеї), Київ (Товариство Літописця Нестора, університет, комісію для розбору давніх актів, Київську Духовну академію), Харків (університет, музеї), Чернігів, Ромни (бібліотеки), Одесу (університет, Товариство історії і старожитностей), поширювали в Полтаві (бібліотека, 1–2 чоловічі гімназії, Маріїнська гімназія, духовна семінарія). Крім того, Павловський як секретар архівної комісії готував і видавав "Звіт Полтавської Архівної комісії" з переліком виданих за рік праць, прочитаних членами комісії лекцій та рефератів. 1993 року в Полтаві на наукових читаннях, що проводив Державний архів Полтавської області з нагоди 90-річчя Полтавської Вченої Архівної Комісії, зазначалося: "ПВАК відіграла помітну роль не лише в архівному та музейному будівництві на Полтавщині, але й у становленні і розвитку історичного краєзнавства України. Одночасно з упорядкуванням та описуванням документальних матеріалів члени комісії розгорнули активну наукову діяльність

в різних напрямках вивчення історії Полтавщини і в цілому Лівобережної України. Археологічні дослідження, історико-етнографічні проблеми, створення перших музеїв краєзнавчого та історичного характеру – все це входило в сферу наукових інтересів, практичної роботи членів комісії". Своїми публікаціями комісія зробила вагомий внесок в українську історіографію, врятувала для нащадків чимало важливих документів з історії Лівобережної України, зокрема Полтавщини, XVI–XIX століть. І тут величезна заслуга Павловського.

Згідно з указом Синоду, 26 жовтня 1906 року з ініціативи групи вчених, серед яких викладач Полтавської духовної семінарії В. О. Пархоменко, І. Ф. Павловський, вчений-лікар О. Ф. Мальцев (завідувач Полтавської психоневрологічної лікарні), розпочав діяльність Полтавський церковний історико-археологічний комітет. Він займався пошуками і придбанням для Полтавського давньосховища церковних старожитностей, давніх рукописів, друкованих робіт з історії єпархії, різних історичних джерел у місцевих церковних та приватних архівах; заслуховував доповіді; збирав колекції монет, килими, рушники, козацькі речі, твори мистецтва на релігійні сюжети тощо. Цей комітет відіграв велику роль і у створенні музею Полтавської битви.

Ще 1895 року Павловський у статті в "Історичному віснику" планував організувати музей Полтавської битви до 200-річчя баталії. 13 серпня 1907 року він запропонував увазі церковного історико-археологічного комітету проект музею на Шведській Могилі. Опікувався створенням музею і Полтавський єпископ Іоанн, пропонував облаштувати музей на верхньому поверсі Сампсонієвського храму та у двох кімнатах унизу. Полтавський губернатор граф М. Л. Муравйов 15 грудня 1908 року в Петербурзі на міжвідомчій комісії під головуванням О. Більдерлінга вніс пропозицію про асигнування 5 тисяч крб. на побудову окремого приміщення для музею. Кошти були виділені. Для музею збудували за проектом С. Носова невеликий будинок (на схід від головного входу Сампсоніївської церкви), який зберігся до нашого часу. 1910 року на кошти 5,5 тисяч крб. (відсотки від капіталу І. Судієнка) до будинку музею (з обох боків) прибудували дві кімнати для зберігання вінків, які були покладені під час урочистостей до пам'ятників "Шведська Могила", "Слава", "Келіну".

Працюючи над створенням колекції музею, Павловський відвідує наукові установи, архіви, музеї (Артилерійський у Петербурзі), Академію Наук, Мистецтв, Імператорську Публічну Бібліотеку; листується з Королівським архівом Стокгольма. Шведські офіцери А. Тама і Спарре надали музею портрети шведських генералів, які до цього часу не були відомі в російських виданнях. Експозиція музею була оформлена Павловським особисто за два місяці, допомагали колеги та кадети Петровського корпусу. Музей було урочисто відкрито 26 червня 1909 року, директором музею став Іван Францевич. 1910 року він видав "Каталог музею Полтавської битви на Шведській Могилі", в якому числиться 339 експонатів, зібраних ним самим: портрети Петра І, Карла XII, командного складу обох армій, живописні полотна, гравюри, зброя, прапори. Результатом вивчення Павловським історії Полтавської битви стали його дослідження, які не втратили наукової ваги досі: "Битва під Полтавою 27 червня 1709 року і її пам'ятники", "Шведська Могила", "Щодо історії Шведської Могили".

Отже, справою останніх років життя І. Ф. Павловського було дослідження історії Полтавської битви, пам'ятників, пов'язаних із нею, робота в самому музеї. Нині із шведських джерел (Королівського архіву Стокгольму) відомо, що велося листування між Павловським і шведською стороною щодо встановлення в Полтаві пам'ятника шведам від співвітчизників. Активно співпрацював Іван Францевич і з шведською археологічною експедицією, яка діяла в Полтаві та її околицях 1911 року. На однім із фото (Королівського архіву) – начальник шведської експедиції К. Бенедич та І. Ф. Павловський.

Наукова, музейна робота Павловського була перервана жовтневим переворотом і громадянською війною. Після декількох пограбувань музею, він змушений був, щоб зберегти решту колекції, 1920 року передати експонати до Центрального Пролетарського музею Полтавщини (нині Полтавський обласний краєзнавчий музей), де вони значилися як збірка "Полтавська баталія". Та незважаючи на всі потрясіння, справа Павловського не загинула – музей історії Полтавської битви поновлено 1950 року; 30 березня 1981 року музей історії Полтавської битви та комплекс пам'ятників, пов'язаних із нею, оголошено державним історико-культурним заповідником "Поле Полтавської битви", який став культурним, науково-методичним центром із вивчення історії України XVII–XVIII століть у контексті європейської, єдиний в Україні входить до ІАМАМ – Міжнародної організації військово-історичних музеїв під егідою ЮНЕСКО.

Останні п'ять років життя Павловського (помер 27 травня 1922 року) співпали з більшовизмом. 1919 року офіційно припинила роботу ПВАК, учений більше нічого не видавав.

Але навіть у скрутний період він продовжує працювати як історик, займаючись улюбленою справою. За спогадами близьких, вів щоденник, ретельно фіксуючи полтавські події. Ці нотатки зберігалися в домашньому архіві, але, як стверджує полтавський архівіст Тарас Пустовіт, були знищені ріднею в жахливі 30-ті роки.

Незважаючи на зміну влади, Павловський залишався людиною авторитетною і шанованою. У ті страхітливі часи, як свідчить щоденник ще одного відомого земляка лікаря О. О. Несвіцького, майже кожного дня місцева газета друкувала список розстріляних у Полтаві за присудом "ЧК" – 10, 30, 80 чоловік. До Павловського зверталися за допомогою – представники інтелігенції, сусіди, просто знайомі. Нехтуючи особистою безпекою, він давав поради, клопотав за "неблагонадійних" перед місцевою владою.

Авторитет Івана Францевича в Полтаві був настільки великий, а наукова спадщина такою значною, що й нова, більшовицька, влада визнала його видатним істориком. У 1920–1922 роках учений отримував академічний пайок, що було суттєвою підтримкою для його великої родини.

У Києві, в Центральному державному історичному архіві України, зберігається особистий документальний фонд І. Ф. Павловського, який складається із 108 справ. Серед них опубліковані та неопубліковані наукові праці, підготовчі матеріали до робіт, документи біографічного характеру. Цей фонд розпочали вивчати науковці заповідника "Поле Полтавської битви", адже він може відкрити ще багато призабутих сторінок історії Полтавського краю.

Наукова спадщина Івана Францевича Павловського – це безцінне джерело з історії та культури Полтавщини, основа для досліджень сучасних краєзнавців, істориків, археологів, письменників, усіх тих, хто цікавиться минулим свого краю. Ім'я Павловського мусить зайняти достойну нішу в духовній свідомості земляків, які, на жаль, не змогли зберегти будинок, де жив видатний дослідник, та й досі не вшанували належно його пам'ять. Але в планах заходів до 300-річчя Полтавської битви та в Концепції розвитку Державного історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви" одне з головних завдань – відновлення першого музею, створеного І. Ф. Павловським, з обов'язковою експозиційною залою, присвяченою вченому.

Оксана Сальнікова

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ІМПЕРСЬКОГО ЧАСУ В ДУХОВНЕ НАДБАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

(на прикладі пам'яток Полтавської битви)

Тривале бездержавне існування України мало одним із наслідків те, що на її території протягом століть відбувалися різні історичні події, в першу чергу військового плану, які часом не мали прямого відношення власне до України. Але залишили по собі не тільки пам'ять, а й матеріальні рештки, що стали частиною світової культурної спадщини. Серед культурних пам'яток доби Російської імперії особливе місце займають пам'ятники, присвячені Полтавській битві, які на сьогодні справедливо зараховані до культурної спадщини України. Їх встановлення було тривалим, і на кожному час залишив свої відбитки.

Процес увічнення пам'яті про перемогу в Полтавській битві був започаткований відразу після самої події російським царем Петром І. Він видає наказ малоросійському приказу: "...построить монастырь мужской и в нем церковь каменную, во имя святых Апостолов Петра и Павла, да нижнюю – Преподобного Сампсона Странноприимца, на котораго память та преславная виктория получена, а пред церковию сделать пирамиду каменную, с изображением на ней персоны Его Государев в совершенном возрасте на коне, вылитую из меди желтой и под ней бой самым добрым художеством; а по сторонам той пирамиды, на досках медных – же учинить подпись со объявлением всех действий от вступления в Украину коро-

ля шведского и с получением сей баталии…" [7, с. 8]. Але цей монумент так і не з'явивсь у Полтаві. Могила загиблих російських воїнів за життя Петра І не була впорядкована, протягом усього XVIII ст. вона не стала предметом турботи ні уряду, ні суспільства. Тільки на початку XIX ст. можновладці звернули увагу на Шведську могилу, і причиною стало наближення столітнього ювілею Полтавської битви.

1809 року до С.-Петербурга, на ім'я міністра внутрішніх справ князя О. Б. Куракіна, генерал-губернатор Я. І. Лобанов-Ростовський направляє лист, у якому висловлює клопотання про будівництво храму на братській могилі, та, як додаток, проект, розроблений губернським архітектором М. Амбросимовим. Це клопотання розглянув цар Олександр І і оголосив конкурс щодо розробки проекту храму: "…каждому особо повелевает сделать архитекторам Стасову, Воронихину, Руска и Томолу". До цих архітекторів добровільно приєдналися П'ятницький і, знову, Амбросимов. Найкращим визнали проект В. П. Стасова, він і був затверджений для будівництва [5, с. 215].

Плинув час, але справа не рухалася. 1821 року Стасов переробив свій проект з метою здешевлення, проте змін не відбулося. Тільки в 50-х роках XIX ст. біля братської могили загиблих російських воїнів звели каплицю скромної архітектури в стилі староруських храмів. Фінансування робіт здійснювалося із суми, яку заповідав таємний радник Й. С. Судієнко. 1850 року нарешті було вирішено розпочати будівництво храму. Закладення його відбулося 27 червня 1852 року, а освячення вже 15 липня 1856 року. Храм був невеликий, у візантійському стилі, "…о пяти главах, каменный, прямоугольный в плане, четырехстолпный". Зведений він за проектом професора історичного живопису А. І. Шарлеманя.

27 січня 1890 р. було видано "Величайшее повеление" про передачу капіталу Судієнка у відання святійшого Синоду. Незабаром після цього в Полтаві організовано особливу комісію, яка визнала необхідним розширити Сампсонівську церкву. Навесні 1893 року розпочали роботу з добудови споруди під наглядом губернського архітектора І. Ф. Неймана. До осені заплановане вдалося реалізувати: храм був цілком готовий. На самій братській могилі встановили гранітний восьмиконечний хрест й урочисто її освятили 11 вересня 1894 року. 15 жовтня 1895 року єпископ Іларіон освятив і церкву. 1907 року над могилою звели каплицю з граніту, що зумовлене, зокрема, просіданням ґрунту під вагою хреста. Там був розпис, іконостас. 3 вересня 1907 року каплицю було освячено в ім'я св. апостолів Петра і Павла. Тож через два століття таки було виконано волю Петра І про увіковічення пам'яті загиблих російських воїнів.

Братська могила російських воїнів – не єдиний пам'ятник, який мав таку довгу історію створення. Подібне стосується й монументу Слави.

На початку XIX ст. Полтава зробилася губернським центром, і почалося перепланування міста – за типовим проектом: центр – велика кругла площа, домінантою якої повинен бути пам'ятник. 1804 року разом із проханням про дозвіл на будівництво в Петербург надсилаються креслення обеліска, розроблене місцевим архітектором Амбросимовим. Пізніше Амбросимов виконає ще один проект монумента, який також ревізуватиме столиця. 1805 року Петербург затверджує до будівництва проект пам'ятника, розроблений архітектором Т. Томоном. Одразу починаються роботи, які планували завершити до 100-річчя Полтавської битви. Але тільки 1811 року монумент урочисто відкрили – "колонна из железа в четыре куска и чтобы скрыть их соединение, каждый шов закрыт венком; первый из лавра и пальм, второй из лавра, а третий из дубовых листьев…" [2]. Верх колони вінчає капітель у вигляді великого пальмового листя, на ній чавунна напівсфера, де встановлений позолочений орел з

випростаними крилами, що тримає в дзьобі вінок, а з-під його лап вилітають блискавки війни. Орел звернений у бік Поля Полтавської битви. Колона стоїть на постаменті із світло-сірого граніту – немовби бастіоні, в основу якого вмуровані 18 гармат.

1849 року було встановлено пам'ятник і на місці відпочинку Петра І після баталії [3, с. 167–169].

Наближалося 200-ліття Полтавської битви, і виношувалися плани щодо його відзначенням. Після невдалої російсько-японської війни 1904–1905 років та революції 1905–1907 років цареві Миколі II і його оточенню за всяку ціну потрібно було підняти в очах народу свій добре підірваний авторитет. Тож протягом цілого року з нагоди історичного ювілею в країні відбувалися різного роду урочистості, апогеєм яких стало перебування імператора Миколи II і його свити в Полтаві. Заздалегідь була розроблена і розписана буквально до хвилини програма заходів, що мали тривати з 25 по 28 червня й передбачали відкриття пам'ятників і пам'ятних знаків на полі Полтавської битви та в місті: пам'ятника шведам від росіян, пам'ятника хоробрим захисникам фортеці Полтави та її коменданту О. С. Келіну, обеліска на місці редутів і пам'ятника шведам від співвітчизників. Також демонструвався відновлений другий укріплений табір російської армії та один із редутів. Була проведена рекогносцировка поля Полтавської битви капітаном Соколовським. За результатами цього польового дослідження кадети Петровського Полтавського Корпусу відновили земляне укріплення – редут (периметром 50х50 м), земляний вал (2,5–3 м). На місцях колишніх редутів було встановлено залізобетонні обеліски (2,8 м) з написами, що позначали, на місці якого редуту зведено обеліск. Пам'ятники вінчали двоголові бронзові орли. На місці другого укріпленого табору розбили літній стан кадети й своїми зусиллями поступово відновлювали окремі фрагменти бойових укріплень: земляні вали (ретраншемент), рови, редани. Такий хід робіт справедливо можна вважати початком меморіалізації поля бою.

Але не тільки російським воїнам та їх пам'яті віддавалася шана. Шляхетним жестом з боку імперської Росії було увічнення пам'яті вояків Карла XII. На жаль, історія не зберегла достатньо відомостей про створення пам'ятника шведам від росіян. Відомо тільки, що встановлений він у червні 1909 року. Одночасно було встановлено пам'ятник шведам від шведів, кошти на створення якого збирали у Швеції та Росії. З обох боків цього

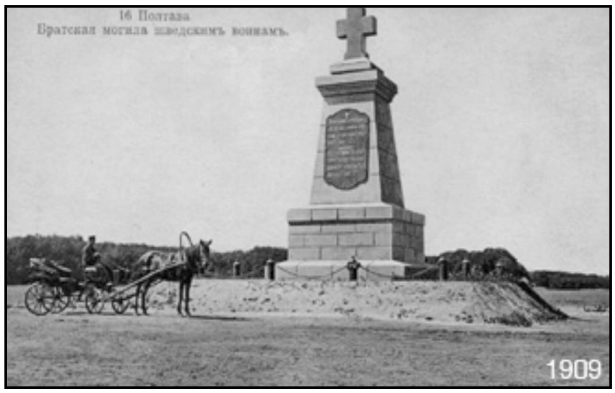

пам'ятника є написи шведською та російською мовами: "В память шведам, павшим здесь в 1709 году. Воздвигнут соотечественниками в 1909 году" [1].

26 червні 1909 року на Інститутській вулиці в присутності останнього імператора Росії Миколи II відкрили пам'ятник хоробрим захисникам фортеці Полтави та її коменданту О. С. Келіну. Він розташований на місці четвертого бастіону поблизу колишніх Мазурівських воріт, де точилися найзапекліші бої зі шведами. На постаменті, біля підніжжя обеліска, – фігура лева, по боках – гранітні брили, що символізують героїчний опір захисників фортеці; під фігурою лева – дошка з написом: "Доблесному коменданту Полтавы полковнику Келину и славным защитникам города в 1709 году". З тильного боку – бронзова дошка з написом: "1 апреля 1709 года Карл XII осадил Полтаву. Три месяца гарнизон и жители героически отбивали атаки шведов. Последние ожесточенные штурмы отбиты доблестными полтавцами 20–21 июня, после чего Карл XII снял осаду Полтавы". Зверху обеліска була скульптурна композиція: покривало, поверх якого сидить двоголовий орел, тримає в лапах лавровий вінок.

Турботи про увіковічення ювілею Полтавської битви засобами монументального мистецтва логічно привели широкі кола полтавської громадськості до ідеї створення музею.

Він був відкритий 26 червня 1909 року в рамках урочистостей на полі Полтавської битви. І хоч саме відкриття музею залишилося поза увагою хронікерів святкування, а його відвідання імператором навіть не планувалося, Микола II особисто вніс зміни до імператорського протоколу і виділив цілу годину свого часу на огляд музею. На жаль, даних про те, як функціонував музей у наступні роки, знайти не вдалося. Можна лише припустити, з великою долею ймовірності, що він не прийшов у занепад. Адже його продовжував очолювати І. Ф. Павловський, справжній фанат своєї справи, який був засновником, директором та ангелом-охоронцем закладу. Дальший розвиток цього осередку культури був перерваний буремними подіями революційних років. Безцінні з історичної точки зору експонати музею привернули увагу грабіжників. Ті крихти експозиції, які вціліли від злодіїв, деякий час Павловський зберігав удома. Відомо, що 1927 року частина фондів музею Полтавської битви знаходилася в Полтавському Державному музеї (нині краєзнавчий), під їх експонування була виділена ціла кімната [7, с. 411]. Існують перекази, що під час Другої світової війни музейні експонати евакуйовували.

У травні 1949 року Рада Міністрів СРСР видала постанову про відновлення і збереження пам'ятників Полтавської битви. В документі окремим пунктом зазначалося: "Восстановить и открыть не позднее 1-го мая 1950 года музей на территории Поля Полтавской битвы" [4, с. 3].

Майже відразу розпочалося виконання постанови. Проводяться реставраційні роботи монумента Слави: було замінено блоки, які постраждали під час воєнних дій або зруйнувалися часом; ремонтується пам'ятник на місці відпочинку Петра І після бою. А от пам'ятники шведам від шведів, шведам від росіян війна не зачепила. Найбільше руйнувань зазнав пам'ятник О. С. Келіну. Постало питання про відновлення його попереднього

вигляду. Дошки та фігуру лева було відлито заново в Ленінграді (цікаво, що лева відливали з тієї самої форми, що й першого разу 1909 року). Паралельно з реставраційними роботами розгортається титанічна праця щодо відновлення музею історії Полтавської битви. Урядом СРСР та республіканськими органами влади УРСР були видані постанови про те, що музеї Радянського Союзу та України повинні якнайактивніше сприяти цьому. До Полтави починають надходити предмети побуту, мистецтва, живопису, зброя тощо з музеїв Ленінграду, Москви, Чернігова, Путивля, Києва та ін. 23 вересня 1950 року відновлений державний республіканський музей історії Полтавської битви відкрив гостинно двері для відвідувачів. Згодом перед приміщенням музею на постаменті з чорного лабрадориту постане скульптура Петра І (скульптор Адамсон, архітектор Вероцький).

1956 року розпочалася активна підготовка до 250-ліття Полтавської битви. Зокрема, розширили приміщення музею: добудували ще один зал, в якому розмістилася діорама Полтавської битви. Над створенням діорами працювали художники московської військової художньої студії імені Грекова: Жашко, Марченко, Горпинко, а її відкриття приурочувалося до ювілею. На березі річки Ворскли, на місці переправи російської армії, замінили старий пам'ятник новим гранітним семиметровим обеліском роботи І. Шмульсона й В. Пасічного.

Наявність великої кількості пам'яток, пов'язаних з історією Північної війни та Полтавської битви, функціонування музею поставили на порядок денний питання про необхідність їх об'єднання в цілісну структуру. Наприкінці 70-х років минулого століття визріло рішення про створення заповідника. Як зазначала Постанова ЦК Компартії України та Ради Міністрів УРСР від 31 березня 1981 року №153 "Про оголошення комплексу пам'яток

історії та культури Поля Полтавської битви державним історико-культурним заповідником", він створювався, "враховуючи особливу історичну і художню цінність пам'яток історії та культури Поля Полтавської битви, з метою забезпечення їх охорони і широкого використання в комуністичному вихованні трудящих". Окремо в постанові зазначалося, що ініціатива організації заповідника належала Полтавському обкому Компартії України та облвиконкому, а підтримали її Міністерство культури УРСР і Держбуд УРСР. 15 вересня 1981 року виконком Полтавської обласної Ради народних депутатів затвердив своїм рішенням №480 Положення про Державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви".

З утворенням заповідника розпочалась інтенсивна робота і в плані реекспозиції музею – експозиція набуває усталеної форми за традиційним принципом формування експозиції військово-історичного профілю: у 8-ми залах показана вся історія Великої Північної війни від її передумов і причин до наслідків для світової історії.

Після розпаду Радянського Союзу комплекс пам'яток Полтавської битви опинився на території незалежної України. Внаслідок того, що трактування подій, пов'язаних із цією баталією, в нашій країні неоднозначне, на початку 90-х років XX ст. окремі політичні кола висували ідею ліквідації заповідника. Але переміг здоровий глузд. До того ж, співробітники "Поля Полтавської битви" внесли і в експозицію музею, і в концепцію розвитку заповідника взагалі цілу низку змін, які передбачають український погляд на історичні події XVII–XVIII сс. У музеї відкрили постійно діючу виставку "Козацька держава", присвячену історії України від Б. Хмельницького до К. Розумовського. Таким чином, Державний історико-культурний заповідник "Поле Полтавської битви" не тільки залишився значним культурним і туристичним центром, а й поступово інтегрувався в систему культурного надбання України. Це стало можливим завдяки поступовому перетворенню заповідника в науково-дослідний центр із вивчення історії України та Східної Європи другої половині XVII – XVIII ст.

Література

1. Безверхній О. Пам'ятник "Шведам від шведів": невідомі рядки історії / О. Безверхній // Полтавський вісник. – 2001. – 23 листопада.

2. Бойко Ф. Довідник про історичні місця Полтавської битви / Ф. Бойко. – Полтава: В-во Полтавського обкому КП(б)У "Більшовик Полтавщини", 1939. – 54 с.

3. Бучневич В. Записки о Полтаве и ея памятниках / В. Бучневич. – Полтава, 1902.

4. Генеральный план Поля Полтавской битвы. Проектное задание. Пояснительная записка. – Киев, 1949.

5. Онищенко Н. Творчество мастеров русского монументального искусства в Полтаве в начале XIX в. / Н. Онищенко // Зодчество Украины: [сборник]. – К.: Изд-во Академии архитектуры УССР, 1954. – С. 213–238.

6. Павловский И. Шведская Могила / И. Ф. Павловский. – Полтава: "И. А. Дохман", 1910. – 39 с.

7. Риженко Я. Музеї / Я. Риженко // Полтавщина: [збірник; під ред. Кривотенка]. – Полтава, 1927. – С. 406–419.

Ольга Орлова

ІКОНОГРАФІЯ МАЗЕПИ: ДАЛІ БУДЕ

У питаннях іконографії найважливішим є відповідність зображення зовнішньому та внутрішньому світові знаної людини, яка лишила по собі низку портретних зображень. Портретні зображення Івана Мазепи, крім проблеми відповідності, потребують ще й визначення їх достовірності. Парадоксально, але особа, яка перебувала на гребені слави, про яку писали найвідоміші письменники світу, залишилася з невідомим і невпізнаваним для нащадків ликом. Точніше, було все зроблено, щоб вона стала саме такою. Водночас із анафемою, яку виголосили 9 листопада 1708 року, на шибеницях вішали портрети гетьмана, мордували їх, палили чорними свічками. З одною метою: викорінити навіть пам'ять про те, як виглядав "злочинний зрадник". Проте сьогодні, коли ім'я Івана Мазепи повертається в ореолі слави та мучеництва і водночас не має достовірного відбитку зовнішності героя, зростає міфологізація і навіть певна містифікація образу загадкового гетьмана.

Історики й мистецтвознавці, досліджуючи портретні зображення Мазепи, спираються на свідчення чужоземців, як на більш об'єктивні. За спостереженнями колишніх французьких і шведських послів, гетьман був поважного віку, невисокий, худорлявий, негарний, але "понад усім цим мав величність, почуття гідності й суворості, яку злагіднювала елеганція" [1, с. 126]. Треба сказати, що ці дані занадто розмиті для створення реального портрета, не містять жодної "особливої прикмети" – тільки загальний дух, образ, а цього – і замало, і забагато.

Художник Микола Підгорний, відомий своїми портретними полотнами, неодноразово звертався до своєрідної реконструкції відомих історичних постатей, у які вносив власні відчуття, роздуми, оцінки. Образи Самійла Величка, Івана Сірка, Миколи Гоголя, Панаса Мирного, створені художником, фокусують дух минулого й сучасне розуміння таємниць історії та культури. Багато з цих портретів містять узагальнений образ певного історичного періоду, що залишив по собі або славу, або роздуми. Деякі з полотен майстра демонструються в музеях, чим узаконюють своє право на презентацію відомого діяча як частини історії, її обличчя.

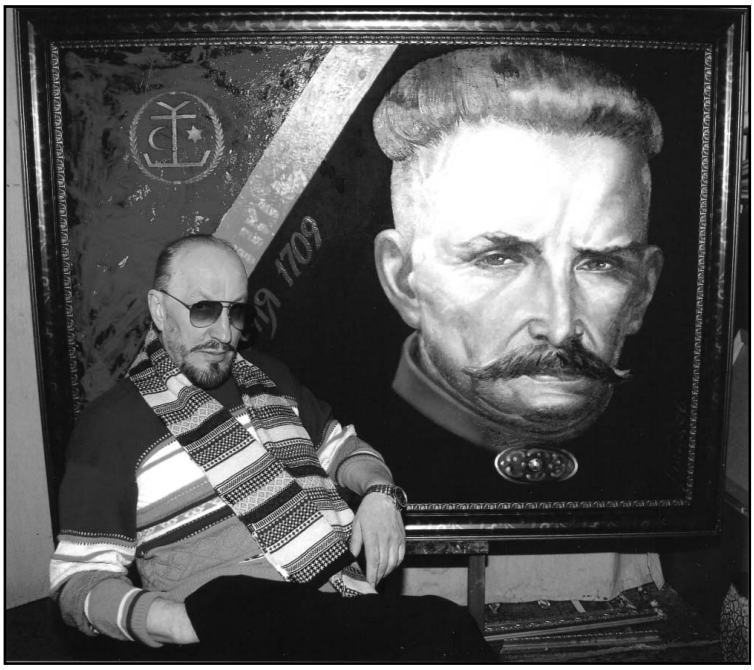

Відоме лише одне висловлювання Рембрандта про свої картини: "Я роблю портрети". Луї Арагон у романі про Матісса ("Анрі Матісс, роман") так пояснює цю фразу Рембрандта: "Він говорить – портрет, використовуючи слово метафорично. Люлька, плід, книга або навіть просто світло – це завжди портрет... Тому що портрет – це не тільки закарбована подібність, це подібність плюс ще щось, із чого починається портрет: написана людина, але також і людина, яка пише" [2, с. 9]. І далі продовжує думку: "...фотографія, подарувавши світу демократичність, змінила його характер і призначення. Вона взяла на себе частину його обов'язків, вона повернула художнику свободу по відношенню до людського обличчя, скуту тим, що портретист був єдиним до того копіїстом. Для людського обличчя відкрилася нова перспектива" [2, с. 10].

Дозволимо собі застосувати міркування французького письменника до портретів Івана Мазепи роботи Миколи Підгорного. Фотографічної копії гетьмана історія нам не залишила. Яка фотографічна точність, якщо немає навіть приблизного уявлення про зовнішність людини. Але нас цікавить сам принцип портретного зображення, який, за Арагоном, є демократичним утіленням як суб'єкта, так і об'єкта зображення. Микола Підгорний, не скутий попередньою іконографією, писав людину, яку він може зрозуміти як за життєвим досвідом, так і за життєвими переконаннями. В одному обличчі портрета зображена людина історична й людина сучасна. Осягаючи картину, віриш, що такого чоловіка могли покохати юна Мотря Кочубеїва і заміжня польська панночка. Віриш, що такий воїн міг піти один проти сили. Віриш, що такий політик здатен був зламати стереотипи й поставити на карту історії все, що дала йому доля.

Перший портрет Івана Мазепи (1990–1992) художник написав на замовлення музею-заповідника "Поле Полтавської битви", де створювалася нова експозиція для висвітлення ролі українського козацтва в подіях початку XVIII століття. Пропозиція надійшла від автора оновлення Анатолія Щербака, слово якого завжди було для Миколи Підгорного значущим. Художник узявся за складну роботу, розуміючи, що на портреті необхідно поєднати парадність видатного гетьмана, ім'я якого поверталося до українців разом із новою історією країни, і відомий образ, створений світовим мистецтвом.

Узагальнений образ Івана Мазепи сформувався, зокрема, у світовому романтичному мистецтві. Видатних майстрів слова

– Дж. Байрона, В. Гюго, О. Пушкіна – передовсім цікавили події особистого життя українського гетьмана, пов'язані з його коханням до дружини польського вельможі, який наказав відшмагати Мазепу, прив'язати до коня і погнати в напрямку України. Для кар'єри амбітного юнака ця оказія стала крахом, кардинально змінила його долю, а в сприйнятті нащадків сумнівний факт набув статусу всесвітньої сенсації. Романтичні стосунки в поетичних інтерпретаціях світових письменників, композиторів, художників майже повністю поглинули історичну значущість фігури Івана Мазепи. Хоч у фізичних стражданнях, яких зазнав герой через пристрасть до прекрасної полячки, вони побачили майбутні страждання духу:

Страхітна його велич
З його мук повстала, –

писав В. Гюго.

На портреті Миколи Підгорного Мазепа зображений у гетьманському вбранні, з атрибутами влади. Здається, людина досягла всього, чого прагнула. Але вираз обличчя видає внутрішні муки: через високе чоло пролягла глибока зморшка, жили нервово пульсують, погляд з-під густих брів не просто суворий, а суворо-приречений. Гетьман наче вдивляється у своє трагічне майбутнє, у трагічне майбутнє своєї України. Гетьманську булаву тримають міцні руки. Символ української влади, піднятий на рівень очей – на рівень погляду Мазепи, нібито затуляє все інше і не дає вибору своєму господарю, постійно нагадуючи про країну, яку той може зробити щасливою або ж нещасною. Трагічною нотою виповнює портрет його місцезнаходження в музеї Полтавської битви – розташований у залі перед експозицією програної баталії, яку приречений споглядати щоденно.

Новий портрет Івана Мазепи з'явився в майстерні художника через 15 років після першого – за словами М. Підгорного, несподівано для нього самого. Поштовхом стала форма: червоне, чорне й зелене у рваних, абстрактних пропорціях. На умовному тлі, сповненому прозорих символів, проглянув гетьманський лик. Риси обличчя гетьмана нагадують перший портрет, але те, що було раніше тільки натяком, набрало в новому зображенні закінченого змісту, те, що домислювалося, стало ясним і характерним. Повернення до певних облич є прикметою творчості Миколи Підгорного. Так було і з портретами Самійла Величка, Панаса Мирного, портретами старого, деякими жіночими портретами-двійниками, в анклаві художника існує ціла галерея автопортретів. Повернення є ознакою інтелектуального мистецтва, сповненого художніх асоціацій та алюзій. Портрет Івана Мазепи не став винятком. Можна припустити, що митець повертається до певного предмету зображення, коли щось у його попередній роботі залишилося без відповіді, якісь творчі моменти вимагають увиразнення. Сам художник пояснює ці повернення більше формою, стилістикою полотен, але два портрети Мазепи – це як ота рисочка між роками (1992–2007), що замінює слово "доля". Доля художника, який за п'ятнадцять років творчості пройшов шлях визнання, шлях створення монументальних і камерних картин, шлях філософського осмислення життя і себе в цьому житті, шлях милосердного ставлення до людей. Що ж привабило Миколу Підгорного в характері суворого гетьмана, котрий зробив своїм головним моральним принципом макіавеллівське "мета виправдовує засоби"? Не приймаючи політичної жорстокості та підступності, художник схиляється перед мазепинськими дороговказами, що живуть в українських академіях, бібліотеках, храмах, серед яких і полтавський Хрестовоздвиженський. Політичні дії гетьмана викликають у художника більше критики, аніж похвали. Але саме дистанціювання дозволило осягнути образ, створити справжній портрет. Фанатизм ніколи ще не допомагав мистецтву, бо зводить творчий процес на суцільний гіперболізм, гігантоманію. А погляд критичний народжує справжні шедеври. Унікальним у портреті Підгорного є те, що Мазепа зображений справжнім інтелігентом, мислителем. І в цьому бачиться сам художник, котрий передав власну рефлексію опальному політикові. Це та сама закономірність, про яку писав Арагон: "написана людина, але також і людина, що пише..."

Уперше новий портрет Івана Мазепи був представлений на міжнародній виставці "Мистецтво замість гармат", приуроченій 300-річчю Полтавської битви. Це велике і за розмірами (130х170), і за змістом полотно було розташоване поряд із картинами полтавського художника Івана Новобранця, який працює в манері лубочного примітивізму. Зображення Петра І, що сидить на камені, відповідає цій манері, але сусідство з портретом Мазепи, де зображене тонке, нервове обличчя філософа, змушує згадати ті гармати, про які йдеться в назві виставки. Контраст двох зображень, які помістили поряд, можливо, і

спонтанно, зіграв на зіставлення, яке в мистецтві річ майже заборонена. Це зіставлення виграв портретний Мазепа.

Микола Підгорний додав героєві, опальному в минулому, пошанованому сьогодні, власних інтенцій і запропонував нову версію гетьмана Мазепи – філософа історії.

Література

1. Скалацький К. Гетьман Мазепа: Лицарський лик / К. Скалацький // Рідний край. – 1999. – №1. – С.126–128.

2. Арагон Л. Анри Матисс, роман / Луи Арагон; [пер. з фр. Л. Зониной]. – М.: Прогресс, 1981. – Т. 2. – 228 с.

Сергій Шебеліст

"МАЗЕПА-ФЕСТ": СВЯТО УКРАЇНСЬКОГО ФОРМАТУ

Здається, не буде великим перебільшенням стверджувати, що всеукраїнський фестиваль "Мазепа-фест" є найяскравішою подією в культурному житті Полтави. Від самого початку, з червня 2003 року, цей гетьманський захід тішить вуха, очі та серця публіки, репрезентуючи справжню барвисту панораму традиційного та сучасного мистецтва – від народного співу до актуальної рок-музики. За час свого існування "Мазепа-фест" еволюціонував і розрісся до насиченої чотириденної акції, незмінними організаторами якої є голова Полтавського обласного осередку Всеукраїнського товариства "Просвіта" Микола Кульчинський, режисер Сергій Архипчук і музичний критик Олександр Євтушенко.

Пісні протесту для "Мазепа-фесту"

Основними завданнями чи, як нині кажуть, "месиджем" фестивалю є вшанування пам'яті славетного гетьмана Івана Мазепи і козаків, трагічно загиблих у Полтавській битві за волю України, а також привернення уваги насамперед молоді до кращих зразків українського мистецтва.

– Сама ідея фестивалю народилася з діяльності "Просвіти" і Народного Руху України, тому що ми в Полтаві, починаючи з 1988 року, постійно відзначали трагічну подію української історії – полтавську поразку, полтавську катастрофу, – розповідає Микола Кульчинський. – Влада це завжди робила з великою помпою, абсолютно в імперському стилі, містом їздили вояки у формі петровських солдатів і кричали на відкритих машинах: "Дорогие полтавчане, приглашаем вас на праздник русской виктории!" Звісно, це все било в обличчя, принижувало, і ми 1988 року

не допустили ніякого святкування. У Полтаву тоді їхала так звана "Спілка російської молоді", 1,5 тисячі людей. Ми, патріотичні сили Полтавщини, підняли крик, заблокували все, що можна заблокувати. Внаслідок цього прибули тільки 40 чоловік, і то їх через міліцейський коридор посадили в автобус. Ми поїхали в музей Полтавської битви, провели там дискусію, поклали грудку землі на могили воїнів російської армії. Це було нормально, а відзначати з великою помпою ці імперські перемоги і катастрофи для України ми, звісно, не дозволили. Щороку щось робили, наприклад, ланцюг пам'яті "Від ката Петра до ката Сталіна". Знаєте, більшовики в селі Триби перед війною розстріляли понад 30 тисяч людей, селян звичайних. Товариство "Меморіал" проводило розкопки і знаходило галошики, валяночки і дитячі трупи. Просто окупаційна радянська влада розстрілювала селян за те, що вони українці. Через те ми, хто зберіг у Полтаві українське в серці, не могли цього терпіти.

А потім, згадує голова Полтавської "Просвіти", він зустрівся з режисером Національної опери України Сергієм Архипчуком, якого

знав ще з Дніпропетровська, де той навчався в інституті. Разом вони вийшли на ідею фестивалю. Спочатку були різні пропозиції щодо назви імпрези – "Петлюра-фест", "Мазепа-фест", "Рок-Мазепа". Утім, поміркувавши, погодилися, що оптимальним варіантом буде саме "Мазепа-фест". Щоб привернути якомога більше уваги до задуманої події, засновники фестивалю вирішили обрати максимально зрозумілу мову культурного спілкування (рок-музику) і привезти до Полтави відомі, якщо не культові, гурти – "Плач Єремії", "Кому вниз", "Гайдамаки", "Вася Клаб", "Сад". Звісно, на сцені Співочого поля знайшли місце і для цікавих полтавських команд – "Арахнофобія", "Транс-формер", "Бавовна", "Незвичайний так отож", "ДМЦ", за зростанням яких цікаво спостерігати від фесту до фесту.

– Рок-музика мені симпатична (хоч я виріс на класиці) тим, що руйнує істеблішмент, це прагнення бунтарства, свободи, справжності. Є різні, звичайно, стилі, напрямки, не

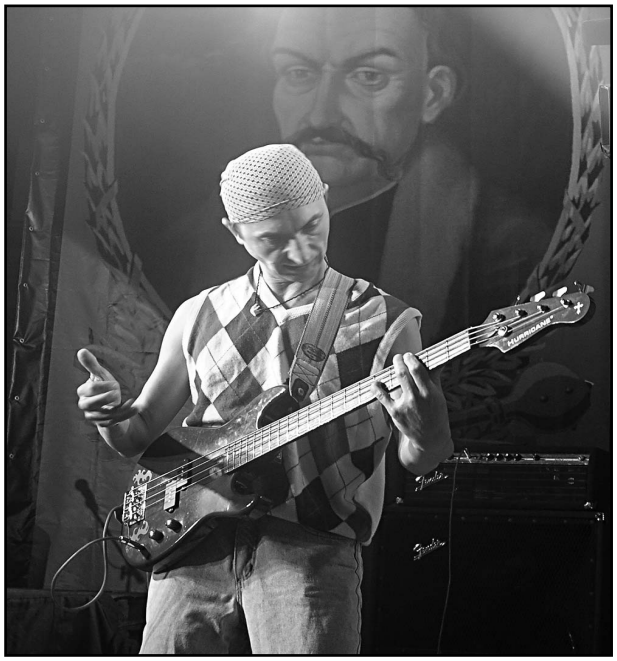

все мені подобається. Але треба було якось притягувати молодь до української пісні, бо весь ефір наповнений російською попсою, яка псує українське вухо, – каже директор "Мазепа-фесту" М. Кульчинський. – Перший фестиваль удався, потім народилась ідея проводити його два дні, бо команд з'явилося дуже багато. Оскільки я більше люблю народну музику, то мені хотілося, щоб і це було в Полтаві. Та й люди підходили і казали: "А чого ж ми не чуємо історичних дум, це ж фестиваль Мазепи?" Так народився день кобзарства.

Криниця для спраглих

2006 року організатори "Мазепа-фесту", який тоді через фінансові труднощі був перенесений із червня на вересень, зібрали на

Співочому полі понад 90 бандуристів, кобзарів і лірників з усієї України. Перед, на жаль, нечисленною публікою виступали ансамблі "Соколики", "Любава", "Тернова ружа", "Вишиванка", "Карпатіяни", "Хорея козацька" й окремі виконавці — Володимир Єсипок, Тарас і Святослав Силенки, Едуард Драч, Василь Жданкін, Микола Литвин, Ярема Шевчук, Сашко Лірник. Зі сцени лунали пісні, в які треба було вслухатися, бодай трохи подумати, а до цього, як з'ясувалося, готові не всі, тому часом ставало соромно за культурний рівень окремих полтавців, про що з болем сказав кобзар Тарас Компаніченко: "Я не еґо своє примушую слухати, а історію. Чому по-

ляки і німці слухають це, а ти, гальорко, ляпаєш у долоні? Це просто ганьба для Полтави, зрозумій!" На щастя, тоді на фестивалі були і притомні люди, які розуміли неадекватність ситуації, слушно зауважуючи, що навряд чи гетьман Мазепа хотів би побачити таке "видовище" в себе на святі.

– Мабуть, Полтава ще не вихована для таких фестивалів, для тих речей, які є на "Шешорах", "Країні мрій". Туди приходять люди з іншою налаштованістю на музику, щоб подати свої емоції, я б сказала, "вишиті хрестиком". А тут, на "Мазепа-фесті", часто я їх не зустрічаю, – сумно констатувала оглядач відділу культури газети "Україна молода" Тетяна Терен.

Можливо, саме тому наступного (2007) року, день кобзарства й авторської пісні відбувся більш камерно в Полтавському академічному обласному українському музично-драматичному театрі імені М. В. Гоголя, куди прийшли ті, кому справді було цікаво.

– Шість годин концерт тривав, і ніхто з зали не вийшов. Настільки спрагле свого українське свідоме населення Полтави, що воно не могло наслухатися, – не приховує втіхи засновник «Мазепа-фесту» М. Кульчинський. – Після двох років, коли ми привозили кобзарів і познайомили полтавців із цим глибоким українським мистецтвом, ми у 2008 році вирішили зробити день народної музики. Це був прекрасний концерт, який представляв різні куточки України і різні колективи. Були два полтавські колективи – це наші бабусі "Древо" з села Крячківка Пирятинського району, а також молоденькі дівчатка з педуніверситету "Стрибожі внуці". Дуже гарний у них спів, органічний, народний, видно, від мами, тата і бабці. Зал шаленів, забиті балкони, повна зала людей, всі вийшли щасливими. Отже, це потрібно.

Справді, той фестивальний концерт народної музики вирізнявся якоюсь особливою енергетикою та естетичною чистотою вражень, дуже близькою до катарсису. Публіка вітала мало знайомі їй колективи настільки гаряче, що позаздрили б імениті зірки. Майже кожного артиста аудиторія викликала на біс, так що обмежитися запланованим репертуаром не вдавалося. Фінал етно-концерту на "Мазепа-фесті" видався не менш захопливим, аніж усе дійство вкупі. Під запальні карпатські мотиви львівського оркестру "Бурдон" на сцену вийшли всі учасники і перетворили її на вируючий майданчик із танцями й хороводами, нагадавши тим самим призабуті вечорниці на хуторі чи обрядове купальське свято.

Увага на екран

Важливою складовою "Мазепа-фесту" став день українського кіно, який вперше відбувся 2005 року в полтавському кінотеатрі "Алмаз". Ідея збагатити мистецьку палітру ще однією яскравою фарбою прийшла до М. Кульчинського після відвідин київського фестивалю студентських короткометражних стрічок "Відкрита ніч".

– Я подумав: "Ну чого ж не показати документальні, ігрові, короткометражні стрічки?" Два роки, 2005-го і 2006-го, ми демонстрували в Полтаві найкраще з "Відкритої ночі", потім це розширилося до перегляду інших стрічок, – говорить пан Кульчинський. – Ми дивилися і "Молитву за гетьмана Мазепу", і "Пропалу грамоту", і багато інших фільмів Михайла і Юрка Іллєнків. Також показували "Голод-33" і "Нескореного" Олеся Янчука.

Інтерес до дня кіно на "Мазепа-фесті" зростав поступово. Спочатку організатори не могли похвалитися особливою увагою полтавської публіки, але 2008 року ситуація змінилася на краще. Найбільшу залу Полтави, Палац дозвілля "Листопад", глядачі переповнили практично вщерть. І, до речі, зовсім не випадково, бо на екранах демонстрували три найсвіжіші фільми вітчизняного виробництва: "Богдан-Зиновій Хмельницький" Миколи Мащенка, "Щаслива Настуня" (фрагмент документального серіалу "Загадка Норильського повстання") Михайла Ткачука і "Владика Андрей" Олеся Янчука, який до цього бачили тільки на міжнародному Канському кінофестивалі.

Постійна відвідувачка "Мазепа-фесту"

Ірина Садовнікова вважає, що було б набагато краще, якби на фестивалі показували більше студентського кіно. Можливо, воно й аматорське, але симпатичне.

– "Богдан-Зиновій Хмельницький", звичайно, трохи слабкуватий, як на мене, фільм, тобто рано ще говорити про нормальне українське кіно, але якісь спроби все-таки є, – ділиться враженнями Ірина. – "Владика Андрей" – глибоко духовна картина, у ній немає батальних сцен, однак через усю стрічку проходить глибокий драматизм. "Щаслива Настуня" за технічними даними не дотягує до

фільму, це швидше передача, хоч за сенсом дуже вражаюча. Хотілося б побачити більше арт-хаузного кіно, не лише пафосні, патріотичні, історичні картини, а й сучасні, не скажу, що модні. Можливо, старе українське кіно, беззвукове, за участю акторів на зразок Віри Холодної, показати, що вона з Полтави, адже ж багато людей цього не знає.

2009 року програма фестивалю збагатилася ще й Днем українського анімаційного кіно, під час якого продемонстрували кращі вітчизняні мультиплікаційні фільми, відбулися зустрічі з режисерами і художниками-постановниками Євгеном Сивоконем, Анатолієм Лаврінишиним, Олегом Педаном, Оленою Касаріною, Едуардом Кіричем, а спеціально для малечі провели майстер-клас з анімації.

Також у рамках гетьманської мистецької імпрези Івано-Франківський академічний обласний український музично-драматичний театр імені І. Я. Франка презентував полтавському глядачеві виставу "Солодка Даруся" за однойменним романом сучасної письменниці Марії Матіос. Узагалі, театральний компонент не є екзотикою на "Мазепа-фесті", адже й раніше на ньому траплялися подібні вкраплення, як-от постановка "Незабутнє" за мотивами творчості Миколи Вінграновського у виконанні київського театру поезії "Мушля", проте цього разу служителям Мельпомени надали більший простір для творчого самовираження.

Нова рок-столиця України

Маючи в арсеналі дні кіно, анімації, театру, народного мистецтва і рок-концерти, організатори "Мазепа-фесту" не полишають надій зробити фестиваль хорової музики імені Кошиця. Відтак, імовірно, доведеться зменшити кількість рок-днів до одного, але потужного і насиченого.

– У нас формат такий, що ми хочемо підтягувати молоді команди, щоб вони попрацювали на доброму звуці, щоб їх люди побачили, ми ж диск щоразу випускаємо. Може, він попадеться на очі чи на руки якомусь продюсеру, і вже, дивись, талановитий колектив просунеться, – каже директор "Мазепа-фесту" М. Кульчинський. – Ми на прослуховуваннях у Харкові та Дніпропетровську відбираємо ті гурти, які є оригінальними хоч трошечки. Отже, це така широка панорама мистецтв, що виконує різні завдання. Є, звісно, на фестивалі публіка, яку я називаю "трясунами". Але їх не більшість, а десята частина, котра не відчуває другої площини фестивалю – це пам'ять про великого гетьмана і козацтво, яке загинуло за українську волю.

Власне, тому влітку 2009 року, в дні сумного ювілею 300-річчя Полтавської битви, організатори вирішили не проводити гучного роковища на Співочому полі та перенесли його на осінь. Полеглих козаків вшанували в більш камерній атмосфері в Полтавському обласному

центрі естетичного виховання учнівської молоді, де серед інших акцій відбувся вечір української героїчної пісні за участю чоловічого хору "Чумаки" та солістів Національної опери братів Петра й Павла Приймаків.

– Я думаю, фестиваль виконує свою культурну роль і в Полтаві, і навіть за її межами. На відбірковому конкурсі в Дніпропетровську якось розмовляв із музикантами гурту "Кімната Гретхен", і вони, російськомовні діти, прекрасно мене розуміли, – зізнається М. Кульчинський. – Усі їхні прихильники – російськомовні, нічого не знають про Україну, душа гола, пам'яті історичної немає, але, тим не менше, є їхня музика, і вони хочуть потрапити на фестиваль, де виступали їхні кумири. Хлопці мене питали: "А чому тільки україномовні команди? Чому гетьман Мазепа?" Я їм все розповів, і вони відчули правду, бо молоді не можна брехати. Мені найбільше хочеться, щоб "Мазепа-фест" став явищем української культури. По суті, ми – єдиний демократичний фестиваль української музики. Є "Таврійські ігри", але воно якесь ...без душі. У нас є душа. Я не хвалюся, але я це відчуваю, і мені про це кажуть.

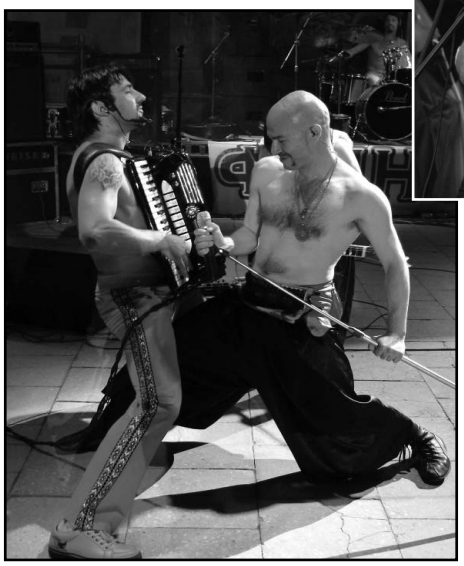

На думку вокаліста рок-гурту "Трансформер" Валерія Мельника, для Полтави "Мазепа-фест" – дуже важливий фестиваль, адже він підвищує рівень музичної (і не тільки) свідомості молоді:

– Люди починають розуміти, що в Україні є нормальна музика. Стало більше людей приходити у вишиванках. Це теж показує, що рівень полтавської молоді зростає... Нам дуже пощастило, що в нас є такий фестиваль. Небагато міст мають щось подібне. Ми багато їздили Україною, тому скажу, що такої кількості гарних команд немає в інших містах, навіть у мільйонниках. Полтава може стати новою рок-столицею України.

Авторитетний музичний критик Юрко Зелений кілька разів бував на "Мазепа-фесті" і з приємністю зауважив, що той прогресує. Передусім фест набув свою молоду патріотично-інтелектуальну аудиторію. Крім того, дедалі більше якісних гуртів запрошують, і вони погоджуються приїжджати до Полтави. Серед відомих рок-команд на сцені Співочого поля

виступали практично всі класики жанру, за винятком хіба що "Братів Гадюкіних" і "ВВ". Родзинкою "Мазепа-фесту" є те, що він виховує в Полтаві нового слухача, і якщо все так далі розвиватиметься, то за 10 років ми отримаємо покоління, яке матиме зовсім інше мислення:

– Полтава, скажімо так, зробила крок у Європу.

З цими думками можна погодитися, тим більше, коли бачиш їх реальне яскраве підтвердження на фестивальних майданчиках, де збирається справді сучасна і справді українська молодь, яка без примусу вдягає стильні вишиванки, власноруч шиє малинові й синьо-жовті прапори, хором підспівує "Гайдамакам", "Піккардійській терції", "Тартаку" чи сестрам Тельнюк. І, схоже, це саме те покоління, котре здатне перетворити Україну на країну мрій. Дослівно і без лапок.

ВИДАТНОМУ ПОЛТАВЦЕВІ В. С. ОГОЛЕВЦЮ – 125 РОКІВ

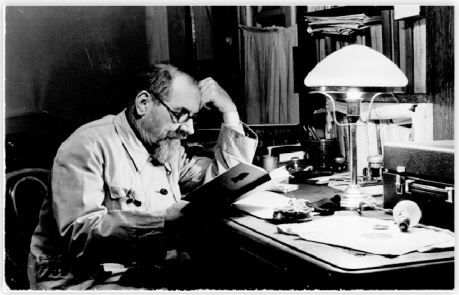

Лютий, 1960 р.

Володимир Степанович Оголевець
(21 травня (2 червня) 1884 р. – 12 липня 1970 р.) – філолог, юрист, композитор, музикознавець.
У 1929–1941 рр., 1943–1947 рр. – доцент Полтавського педагогічного інституту. Із 1935 р. – завідувач кафедри російської літератури. Читав курси історії російської літератури, теорії літератури, історії літературної критики.

29 травня 1940 р.

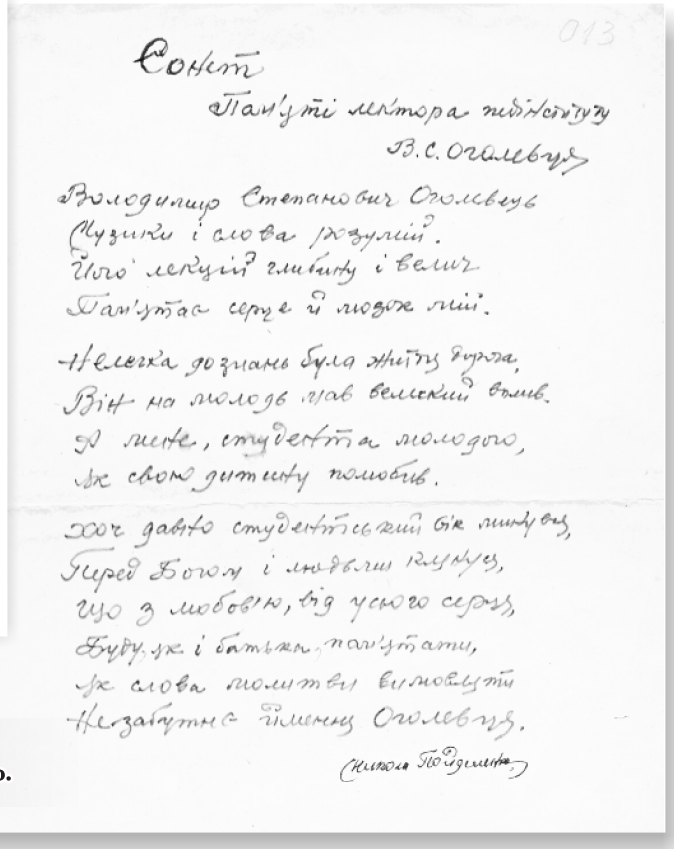

Сонет

Пам'яті лектора педінституту
В. С. Оголевця

Володимир Степанович Оголевць
Музики і слова розумій.
Його лекцій глибину і велич
Пам'ятає серце й людяне лиш.

Нелегка дознань була життя дорога,
Він на молодь мав великий вплив.
Я мене, студента молодого,
Як свою дитину полюбив.

Хоч давно студентський бік минув,
Перед Богом і людьми клянуся,
Що з любовю, від усього серця,
Буду, як і батьки, пам'ятати,
Як слова молитви вимовляти
Незабутнє ім'я Оголевця.

(Микола Пойдеменко)

Микола Пойдеменко. Автограф вірша, присвяченого Вчителеві – В. С. Оголевцю.

Микола Костянтинович Пойдеменко – український поет-лірик, член Полтавської спілки літераторів. Народився 1 березня 1913 року в Полтаві. Учителював у селі Писарівка Диканського району Полтавської області, де й помер у 90-х рр. XX ст.

Вікторія Гайдамака

"РОСТИ, КВІТУЙ, РОДИ, НАША "КАЛИНО", НЕХАЙ ТВІЙ СПІВ ЗЛІТАЄ ДО ЗІРОК!"

Цією весною минає 30 років з того часу, як у стінах Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка заквітувало пісенне диво "Калини" – славнозвісного українського народного хору, якому судилося засіяти яскравою зорею на мистецькому обрії не тільки Полтавщини, а й усієї України.

Слава і визнання супроводжують цей колектив від перших концертів і до сьогодні. "Калину" люблять, "Калиною" пишаються. І вона варта цього, бо вже першим своїм концертом заявила про себе як про справді народний колектив. Воістину, коріння співучої "Калини" живиться чистими фольклорними джерелами. Феномен "Калини", унікального самодіяльного хору, який за високу виконавську майстерність порівнюють із професійними колективами, не перестає дивувати. Він справді став явищем неповторним, неоціненним у справі збереження і популяризації перлин народної культури – українських пісень. Перші концерти українського народного хору під керівництвом заслуженого діяча мистецтв України Г. С. Левченка благословив класик української літератури Олесь Гончар, "Калині" стоячи аплодував класик української музики Олександр Білаш, мала за честь виступати з хором як солістка Берегиня української пісні незабутня Раїса Кириченко. Про високе мистецтво калинян, їх незрівнянної краси голоси, неповторну ауру спілкування з глядачами, які переживають на концертах хору величезний емоційний підйом, отримують заряд бадьорості, життєдайної енергії, творчої наснаги, написано чимало.

З "Калиною" співають народні артисти України Раїса Кириченко та Дмитро Гнатюк

Окремою сторінкою у творчій біографії колективу є закордонні гастрольні поїздки. Адже хор і там має своїх шанувальників, велику слухацьку аудиторію, яка з нетерпінням чекає концертів українських артистів, а квитки розкуповує за півроку до їх приїзду. Про високу й благородну місію "Калини" у світі й хочеться розповісти в цій статті.

Географія закордонних гастрольних поїздок калинян надзвичайно широка: за 30-літній період своєї концертної діяльності вони побували в Австрії, Бельгії, Болгарії, Італії, Німеччині, Польщі, Росії, Туреччині, Франції, Швейцарії. Скрізь українське народне мистецтво, репрезентоване талановитими юнаками й дівчатами, викликало щире захоплення й інтерес. У чому ж секрет такої популярності хору? Іноземні друзі колективу (а це вони виступають ініціаторами й спонсорами таких поїздок), попри чималі матеріальні витрати, адже такий великий колектив треба прохарчувати, оплатити транспортні засоби та проживання, усе ж ідуть на це, тому що прагнуть напитися чистої води з незамулених джерел народного мистецтва, яке плекають і талановито відтворюють на сцені учасники

хору, показати співвітчизникам істинні духовні орієнтири у вихованні молоді. На юний цвіт "Калини" дивляться як на справжнє диво, для закордонного слухача вони є втіленням гармонійної особистості, яка, здобуваючи у стінах Alma-mater майбутню професію, збагачує свій внутрішній світ, прилучаючись до народної пісні. За учасниками хору дуже уважно спостерігають іноземці – які вони на сцені, у побуті й спілкуванні. А звідси – судять про наш народ. Таким чином калиняни ніби складають своєрідний екзамен: як артисти і як представники українського народу. І, треба сказати, складають його на "відмінно"!

Учителі Решетилівщини у вірші-присвяті хору "Калина" тонко підмітили:

Щоби прихильність світу мати,
Не треба в руки брати автомат,
Потрібно, як "Калина", заспівати,
Її пісні – найкращий дипломат.

Свідченням правдивості цих поетичних рядків може слугувати такий випадок. Одного разу після чергового концерту у Швейцарії (м. Морж) до художнього керівника хору заслуженого діяча мистецтв України професора Г. С. Левченка підійшли представники українського посольства і сказали: "Ви за один концерт у сфері пізнання швейцарцями України зробили більше, ніж ми за чотири роки". Та чи тільки у швейцарців викликали калиняни почуття симпатії?! Дружні стосунки пов'язують "Калину" і з бельгійцями (хор "A lieta vita"), австрійцями (хор с. Сант-Маріїєнкірхен), поляками (ансамбль танцю "Resovia Saltans"). Ведеться листування між окремими учасниками, іноземці радо відгукуються на запрошення і приїздять до Полтави. Отож калиняни справді виконують дуже важливу дипломатичну місію – місію дружби, взаєморозуміння, обміну культурно-мистецькими цінностями.

Мистецтво дипломатії багатогранне і впливає не тільки на духовну, а й на економічну сфери спілкування між народами. Хто зараз не знає такого могутнього фінансового велетня, як "Райффайзен Банк Аваль". Калиняни пишаються тим, що вони ще 1991 року виступали перед працівниками цієї установи в м. Лінц (Австрія) і почули з уст управляючого банку такі слова: "Я зрозумів, що з країною, яка має таке мистецтво, таких чудових людей, можна мати серйозні ділові стосунки". А французький генерал, побувавши на концерті "Калини", з доброю заздрістю мовив: "Я вам не буду робити компліментів щодо вашої майстерності, скажу одне: я б хотів, щоб мої солдати були схожими на ваших хлопців-козаків!" І тут уважне око французького військового не помилилося.

Бесіда з французьким генералом

Успіх "Калини" – це не тільки талант чи обдарованість її учасників, а й висока дисципліна, уміння поступатися власними інтересами в ім'я спільної справи.

У грудні 1998 року з великим успіхом пройшли гастрольні виступи хору у Швейцарії. Посол України Н. К. Ковальська, висловлюючи щиру подяку за популяризацію за кордоном "щедрих надбань української музики" та "сприяння взаєморозумінню між українським та швейцарським народами", у листі до Голови Полтавської обласної державної адміністрації О. О. Колесникова писала: "Надзвичайно радісно і приємно було спостерігати захоплення традиційно стриманої і вимогливої швейцарської публіки високою виконавською майстерністю українського хорового колективу та віртуозністю його диригента. Кожен концерт хору "Калина", який

Bundespräsident Waldheim und Gattin mit (v. l.) Buchholz, Russwurm und den Organisatoren

Гала-концерт у Відні

знаходить тут все більше своїх постійних прихильників, був переконливим свідченням неповторного колориту української народної пісні та яскравим промовистим прикладом глибоких традицій української школи хорового співу".

Довелося виступати калинянам і на батьківщині В. А. Моцарта в Зальцбурзі. У просторих залах, де відбувалися концерти, часто не вистачало місць, шанувальники українського мистецтва заповнювали навіть проходи. Теплота й сердечність, з якою зустрічали нашу "Калину" в Австрії, стали підтвердженням незгасаючого інтересу європейців до української пісні. Не можна не згадати, говорячи про це, гала-концерт у Відні (1991), на якому були присутні Президент Австрії з дружиною. Кошти від виступу перерахували на користь дітей – жертв Чорнобиля. Із грандіозним успіхом "Калина" виступала на сцені Великого концертного залу імені В. А. Моцарта з уславленими професійними колективами Європи. Австрійські газети писали: "Ансамбль "Калина" був як вихор у танцях, як щось неземне, фантастичне у звучанні пісень. Було відчуття, що ми перенеслися у зовсім інший світ музики".

Operettenhaft heile Welt mit vielen schönen Kostümen, faszinierenden Stimme und beeindruckendem Orchester: Der Kalina-Chor am Dienstag Abend auf de Showbühne der Landesgartenschau. Bild: Tesch

Виступ "Калини" у місті Зінген (Німеччина)

Цікавими були поїздки і до Німеччини, виступи в містах Зінґені та Маґдебурзі. "Калина" мала що показати вимогливій європейській публіці. У творчому набутку колективу – дві програми: релігійні твори і народні пісні ("Калина" чи не єдиний самодіяльний хор в Україні, який володіє народною і класичною манерою співу). Створення танцювальної групи дало змогу показувати сюжетні картинки, вокально-хореографічні композиції. Це оцінив і вітчизняний, і закордонний глядач. Газета "Subkurikk Singen" 2000 року писала: "Виступи українського народного хору "Калина" завжди були вражаючою інсценізацією українських почуттів... Великий ансамбль несе нам своєрідну дивину, незнайому картину нинішньої України... Веселий світ, сповнений щирого патріотизму і краси природи. Серед яких люди в неймовірно барвистих костюмах весь час оспівують кохання. Українська пісня стала гімном: кожен такт, кожен поворот, кожен ритм символізує німецькій публіці: це українське. Чудово поставлені голоси, блискучі солісти хору і оркестру... Що викликає абсолютне здивування під час усіх виступів, – то це залізна точність, хор і оркестр грають і співають усю довгу програму напам'ять. Це говорить про працелюбність і дисципліну молодих людей. І це гідне поваги".

Не забудуться калинянам і виступи в Бельгії, Німеччині, Швейцарії весною 2003 року. Незважаючи на мовний бар'єр, публіка сприймала українських співаків тепло й схвильовано, аплодувала стоячи. На зустрічі в міській раді заввідділом культури міста Вервіка Рік Брам сказав: "Для нас велика честь зустрічати "Калину" у своєму місті, адже концертна діяльність вашого колективу – це крок до зближення наших народів. Я переконаний, що всі ми прагнемо об'єднаної демократичної Європи, культурні зв'язки між українцями і бельгійцями найкраще сприятимуть цьому". Високо оцінюючи виконавську майстерність "Калини", Рік Брам нагородив хор пам'ятною Грамотою міської ради і попросив Григорія Левченка залишити автограф у книзі почесних гостей.

Автограф почесного гостя

Говорячи про величезний успіх хору за кордоном, про надзвичайно гостинний, теплий прийом, щиру симпатію до українських виконавців, хочеться навести рядки з листа Почесного Консула України в Женеві Богдана Гаврилишина, який надійшов на ім'я голови Полтавської обласної державної адміністрації Валерія Асадчева після останньої закордонної поїздки колективу до Швейцарії: "Те, що ми, українці, були надзвичайно вражені і моментами плакали з радості і гордості – то ще зрозуміло. Те, що плакало дуже багато швейцарців, зовсім не розуміючи слів, але відчуваючи красу мелодій, чудовий підбір пісень, солістів і надзвичайну артистичну якість виступу, було справді чимось феноменальним.

Після концерту голова району Женеви, плачучи, сказала: "Було б чудово, якби цей хор залишився у Швейцарії, бо це була б найкраща форма терапії для нас всіх". Я відвідав багато різних концертів в Україні, а також виступів різних хорів та ансамблів за кордоном. Однак був найбільш зворушений виступом саме "Калини", у якому є ще ті справжні народні голоси, стихія, життєрадісність, і все це у надзвичайно майстерному виконанні".

"Калині" доводилося виступати не тільки в престижних концертних залах, а й у культових закладах Європи, до того ж не тільки з релігійними, а й зі світськими номерами. Якою ж високою мусить бути повага до української пісні і її виконавців, коли їх запрошують співати у храмах! На такі концерти приходили цілими сім'ями, селищами, а "Молитву за Україну" слухали стоячи, шануючи наш народ і щиро бажаючи йому благополуччя. Пам'ятається, як, прогулюючись Зальцбургом, калиняни зайшли до величного собору послухати орган. Не втрималися (акустика була чудова!), вишикувалися і заспівали "Ой гай, мати, гай". Що то було! Хор оточили всі присутні (а це були туристи з усього світу) і слухали, затамувавши подих. Заспівавши, до сліз вражені красою звучання, не могли зрушити з місця. Не розходилися й люди, тісним кільцем оточили українських співаків. Довелося заспівати ще кілька пісень. Дивували світ!..

Г. Левченко вручає сувенір ректорові Жешувського педінституту М. Бобрану

Багато дають гастрольні поїздки й учасникам хору. Насамперед, це усвідомлення такого об'ємного поняття, як "європейська культура", яка виявляє себе в побуті, спілкуванні, у ставленні до мистецтва, природи. З теплом і вдячністю згадують калиняни гостинність і миролюбність жителів Європи, їх охайність, бережливе ставлення до природи, яка, справді, плекається настільки мудро, що з першого погляду й не помітиш руки людини. І все ж головне – це почуття гордості за власний народ, який має таку потужну, багату культуру. Це так важливо для нас самих, для викорінення в наших душах отого "хохлацького синдрому" меншовартості, який дістався у спадок від тоталітарної доби. Свого часу учасників хору до глибини душі вразили й окрилили слова ректора Вищої педагогічної школи у м. Жешуві (Польща) Маріана Бобрана, який після концерту "Калини" сказав: "Народ, який так пристрасно виконує "Реве та стогне Дніпр широкий", не можна поставити на коліна". І нарешті – це відчуття своєї причетності до величної справи представлення української культури у світі, налагодження мостів дружби і взаєморозуміння між народами. У Швейцарії на запрошення керівника української місії при ООН у Женеві Є. Р. Бершеди група хору брала участь у відкритті благодійного ярмарку. Виступ полтавців у холі Палацу Націй та біля українського павільйону зібрав велику кількість глядачів, за співаючими калинянами йшов цілий натовп. На питання: "Хто ви?" дівчата й хлопці з гордістю відповідали: "Ми – українці!" Калинянам знайоме це солодке і до сліз щемливе відчуття національної гордості, яке вони ввібрали в себе з рідною піснею, а ще – переконалися, як глибоко воно шанується у світі. Хотілося б, щоб це знали й усвідомлювали всі наші співвітчизники, щоб з повагою ставилися до рідної мови й культури, без яких ми ніщо на цій багатоликій планеті. Не раз керівник хору "Калина" Григорій Левченко звертався до іноземних друзів-опікунів з одним питанням: "Навіщо ви берете на себе значні матеріальні витрати з утримання за кордоном такого великого колективу, як "Калина"?" Відповідь вражала: "Ми хочемо показати своїм співвітчизникам, що в наш час і в мистецтві, і в житті ще може зберігатися чисте народне начало, чисті молоді людські душі". Передова Європа вже відчула на собі руйнівні процеси втрати національних коренів, забуття чи засмічення джерел народної творчості. Випередивши нас у розвитку своєї цивілізації не на один десяток років, вони все ж по-доброму заздрять, дивлячись на такі пісенні перлини, як український народний хор "Калина", який дарує людям мистецтво нетлінне, життєдайне! Плекаючи скарби народного мелосу, хор "Калина" сам став національною гордістю, національним дивом, цвітом душі народної. Хай же його творчість, "як калини цвіт, буйно розквіта на багато літ"!

ВІН ПІСНЕЮ ВКРАЇНСЬКОЮ "БУДИТЬ НАЙКРАЩІ СТРУНИ В НАШИХ ДУШАХ"

(вітання професору Григорію Левченкові і його "Калині" в ювілейний день)

У світ цей, праведний і грішний, кожного із нас Усевишній посилає з якоюсь місією. Одні вирощують хліб, інші навчають і виховують дітей, ще інші торують наукові шляхи. Високодостойному маестро Григорієві Семеновичу Левченку випала до знемоги відповідальна й вельми почесна місія – плекати найкоштовніший скарб народу нашого – сумну і радісну, могутню і тиху пісню. Не всі сповна виконують свій земний обов'язок, трапляється, збиваються з життєвої стезі, не втримуються перед спокусами буденними. Та це не про Григорія Семеновича – великого українця, шляхетного чоловіка, мудрого наставника, талановитого поета-пісняра. Він виспівав потужно й ніжно, коротко і всеохопно долю нашої України – її славну, зболену, зранену багнетами неукраїнськості минувшину, неповторну й горду нашу сучасність, сміливо прозирнув у майбуття, заявивши: "Були ми, єсть і будемо повік!", бо Україна для нього – наша найурочистіша й найсправедливіша молитва, наша розпука вікова. Та один у полі не воїн, навіть якщо він український. Григорій Семенович має цілий духовний храм – пречудесно-пречудову дружину синів та доньок, його вихованців, з якими ділився і розумом, і серцем. У єдності з ними створив такі велично-розкішні мистецькі оази, сади "божественних пісней", у єдності з ними, однодумцями й однотворцями, сповідував і пристрасно втілював у життя сковородинівську "сродну працю". Тридцять літ веде по життю свою "Калину" впевнено й надійно воістину великий талант, музикант Божою милістю.

Григорій Семенович завдячує долі й усім святим, що зустрів на вітрах своєї історії (а вони були холодними й ураганними, віяли здебільшого не в спину, а в обличчя – та ще й або зимно, або спекотно) по-соломонівськи мудрого і кришталь чесного Івана Зязюна. Підтримав ректор на той час обезкриленого Григорія Семеновича, допоміг створити в Полтавському педагогічному інституті "Калину". З легкої руки професора Зязюна, а пізніше, коли Івана Андрійовича покликала столиця, професора Володимира Пащенка, "Калина" зродилася, заяскравіла, употужнилася. Замалим став для нестримного у своїх помислах і діяннях Григорія Левченка український духовний простір. Нашу пісню він поніс у Європу й зачарував нею півсвіту. Причастила "Калина" українським мелосом – неповторно-незрівнянним – Болгарію, Польщу, Швецію, Швейцарію, Австрію, Бельгію, Німеччину, Туреччину. Знайшов наш маестро і в дальніх краях рідних та близьких по духові побратимів, справжніх поціновувачів народного мистецтва.

Основне ж, однак, для Григорія Левченка, не слава, а українська пісня і – !!! – його немаленький колектив. Гордитися може він тими колегами, з якими працює з першого дня (доцент М. Герасименко), з якими з'їв не один пуд солі, не один десяток років стояв поруч на різних сценах (В. Магда, Н. Сулаєва, Є. Тягло, Т. Тягло, Н. Мізєва, В. Яковлєв, О. Рябушенко, В. Бородіна, О. Харченко, В. Гайдамака). А хіба не втішає й те, що виплекані талантом професора Левченка сотні вихованців полетіли в різні світи і своєю мозільною працею орють переліг убогий та сіють зерна, чекають жнива і збирають щедрий урожай на духовному полі. Наш Григорій Семенович Левченко (без щонайменшого перебільшення!) – Богом посланий чоловік, подарований Україні талант, який оберігала доленька від усіляких злих та лихих сил, а його шлях від пирятинської Грабарівки до далекого Відня і Кракова встеляла теплом, покривала омофором святим.

Дорогий Григорію Семеновичу, вельмишановний український достойнику і праведнику, нехай Ваша рука предовго й превпевнено орудує пісенним дійством й рясно мережить нотний стан, а виписані на ньому акорди нашої пісні – геніальної поетичної біографії українців – хай осідають у серцях і душах народу нашого – великого й світлого, надихають усіх нас, єдинолюбіє нам подають і братолюбіє посилають. З роси і води Вам, високоповажний і дорогий Григорію Семеновичу! З роси і води вам, достойні щонайвищої похвали й незрівнянного захоплення калиняни. Нехай за труди многоправедні ваша життєва дорога в'ється рівно і прямо. А разом зі своїм Учителем ведіть усіх нас, українців, в Україні й не в Україні сущих, до державно-національного духовного причастя – соборного, незалежного, самостійного й самодостатнього. І дай, Боже, так на многаямногая літа!

Пошанно-уклінно
Микола СТЕПАНЕНКО,
ректор Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

НАТАЛІЇ ВАСИЛІВНІ ХОМЕНКО – 75!

6 липня 2009 року відзначила славний ювілей знана й шанована людина.

Майже 50 років ця інтелігентна, лагідна жінка віддала педагогічній ниві – працювала викладачем у Полтавському державному педагогічному університеті, тривалий час очолювала філологічний факультет, стояла біля джерел відродження нашого альманаху.

Мудрість, яка ввібрала гострий розум, великий життєвий досвід, сердечність і доброту, допомагала Наталії Василівні не тільки успішно вести за собою потужну філологічну армаду, але й дбати про особисті здобутки кожного вихованця, опікуватися його життям-буттям, підтримувати в складних ситуаціях, надихати на творчість і чесну працю.

Вона вміла бути взірцем, який хотілося наслідувати.

І для студентів, і для колег Ви, Наталю Василівно, досі залишаєтеся Рідною Матусенькою. Будьте здоровенька, наша сива Ластівочко, наше любе Сонечко! Доземний уклін Вам, наша безмежна любов і глибока повага!

З роси і води на довгії преблагії літа!

Ювілярці присвячується

Думаю:
Яка маленька людина у Всесвіті.
Під нею – долоні Вічності.
Над нею – долоні Вічності.
Її життя – Сонця усміх,
Вітру порив,
Творця подих...

Але зробить крок –
і вже накреслить шлях!
Але візьметься за справу –
і вже народить діло!
Промовить слово – розбудить думку!
Простягне руку – порятує життя!
Усміхнеться – зігріє душу спраглим!
Заясніє очима – посіє злагоду!
Зронить сльозу – простить нам
лукавство наше...

У ній так багато мудрості.
Бо вона розум наш.
У ній віра, надія, любов.
Бо вона серце наше.
У ній стільки ніжності і тепла.
Бо вона мати наша.
У ній стільки не виказаного болю.
Бо вона мати наша.
У ній стільки великодушності.
Бо вона мати наша.

Всемогутня – як Сонце.
Всесильна – як Вітер.
Всевладна – як Творець.
Незахищена ...як дитя...

Думаю:
Яка велична людина у Всесвіті.
На її долонях Вічність.

Микола Степаненко

ТАЇНА ТВОРЧОСТІ

Рецензія на книгу: Вокальчук Галина. Словотворчість українських поетів ХХ століття: Монографія. – Острог: Національний університет "Острозька академія", 2008. – 536 с.

Науковий доробок Галини Миколаївни Вокальчук – "Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект)" (Рівне: "Перспектива", 2004. – 524 с.), "Я – беззразковості поет (словотворчість Михайля Семенка)" (Рівне: НВЦ "Перспектива", 2006. – 201 с.), "Словотворчість українських поетів ХХ століття" (Острог, 2008. – 536 с.) – викликав у широких філологічних колах неабиякий інтерес. Ці праці достойно поповнили список фундаментальних студій із нової галузі лінгвістики – неології та неографії (ідеться про роботи О. А. Стишова, Є. А. Карпіловської, Ж. В. Колоїз та ін.). На-шу увагу привернула книга "Словотворчість українських поетів ХХ століття", об'єкт дослідження якої –індивідуально-авторська номінація в українській поезії тільки-но збіглого сторіччя. Джерельна база дослідження становить понад 7000 авторських лексичних номінацій (далі – АЛН), зафіксованих у поетичних вокабулярах близько 400 українських авторів. На значному фактичному матеріалі вперше у вітчизняному мовознавстві запропоновано періодизацію еволюції індивідуально-авторської номінації в українській поезії ХХ століття, запропоновано новий підхід до комплексного аналізу фактів та явищ оказіонального позначення фрагментів позамовної дійсності, здійснений за допомогою сучасних методів прикладної статистики (зокрема, частотного аналізу й процедури кростабуляції). Це дало змогу експериментально перевірити зроблені в процесі опису висновки та узагальнення, що стосуються певних закономірностей поповнення поетичного лексикону ХХ ст. авторськими лексичними інноваціями. Значущість рецензованої книги посилює передусім те, що неологія як порівняно молода галузь української лінгвістики досі не виробила уніфікованих, загальноприйнятих дефініцій тих понять, якими вона оперує. З-поміж них – терміни на взірець неологізм, індивідуальний (індивідуально-авторський) новотвір, авторський лексичний (поетичний) новотвір, оказіоналізм, потенційне слово, лексична інновація, неолексема.

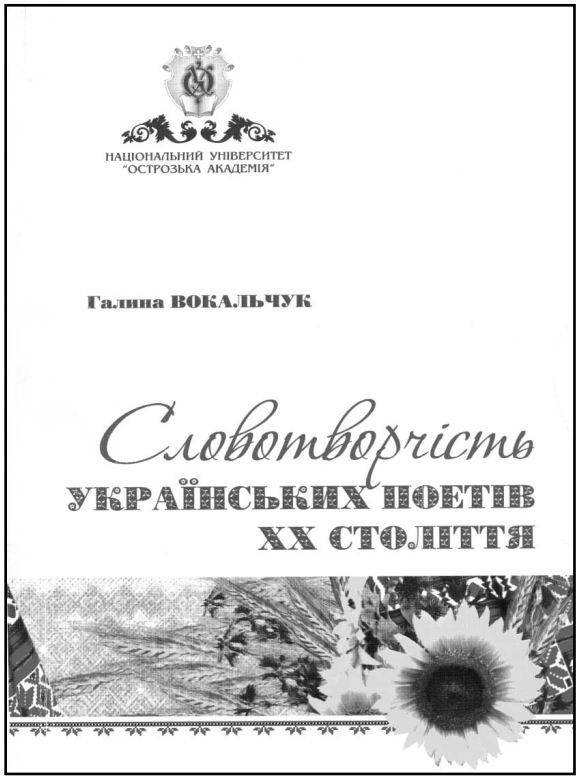

Галина Миколаївна сумлінно проаналізувала історію вивчення авторської неологічної лексики в українському мовознавстві ХХ ст., уперше здійснила періодизацію лінгвістичних студій авторських лексичних новотворів; визначила, за її термінологією, найпродуктивніших у галузі індивідуально-авторської лексичної номінації поетів; розробила й експериментально апробувала концепцію залежності загальної активізації/спаду творення АЛН у поезії ХХ ст. від інтра- й екстралінгвальних чинників; розглянула частотність новотворів різної значеннєвої,

морфологічної та словотвірної будови; дослідила словотворчість футуристів 20–30-х років XX ст.; з'ясувала історію розвитку української письменницької лексикографії та її нової галузі – індивідуально-авторської неографії; обґрунтувала типологію словників авторської неологічної лексики, накреслила перспективи українських неографічних проектів.

Композиційно книга складається з чотирьох розділів. У першому з них – "Авторський лексичний новотвір як об'єкт мовознавчих досліджень" – здійснено періодизацію лінгвістичних студій авторської неологічної лексики в українському мовознавстві XX ст.; виокремлено етапи розвитку української індивідуально-авторської неології та неографії: 10–30-і рр.; 40–60-і рр.; 70–80-і рр. минулого століття й 90-і рр. XX ст. – початок XXI ст. У цьому розділі з'ясовано лінгвістичну природу авторського лексичного новотвору, проаналізовано різні підходи до розмежування узуальних та оказіональних лексичних новотворів, оказіональних і потенційних слів. Авторка книги підтримує позицію українських та зарубіжних неологів, що однією з основних диференційних ознак оказіональних слів є їхнє функціонування на периферії лексичної системи мови. Вона фахово розв'язує такі дискусійні питання, як узуальність/неузуальність композитів та юкстапозитів, установлення авторства поетичного новотвору.

У стислій формі, але досить вичерпно представлено термінологічний апарат дослідження АЛН. Галина Вокальчук аргументовано обстоює концепцію, згідно з якою в аспекті розв'язуваної проблеми терміни *лексична інновація, (лексичний) новотвір, авторський (лексичний) новотвір, неолексема* можна вживати як синонімічні. Крім цих термінів, вона пропонує використовувати й термінопозначення "*оказіоналізм*", "*оказіональне слово*" та "*оказіональний (лексичний) новотвір*" також як синонімічні.

Зважаючи на здобутки сучасної неології та оказіоналістики, дослідниця витлумачує авторський лексичний (поетичний) новотвір як "різновид оказіонального лексичного утворення, що виник у процесі індивідуального творчого акту як результат свідомого порушення автором мовної норми для естетизованої вербалізації особливостей світобачення і світосприйняття креативної мовної особистості".

Добре структурованим, на нашу думку, є другий розділ праці – "Статистичні параметри індивідуально-авторської лексичної номінації в українській поезії XX століття". Кожен із його шести фрагментів є логічним мінідослідженням, а загалом вони репрезентують оригінальну концепцію, яка відзначається новизною в контексті сучасної семасіології, оказіональної деривації, граматики, теорії семантико-граматичних об'єднань і принципів їхньої організації.

У цьому розділі застосовано новий підхід до аналізу АЛН як специфічних репрезентантів індивідуально-авторської лексичної номінації в українській поезії XX ст. Авторка слушно наголошує, що сучасні методи статистичного дослідження допомагають значною мірою поглибити знання й уявлення про лексикон національної мови, зокрема про закономірності й специфіку його функціонування впродовж певних хронологічних відрізків, про перспективи його подальшого розвитку, про тенденції наповнюваності авторськими лексичними новотворами певних тематичних груп на тих чи тих етапах розвитку мови тощо.

Галина Миколаївна здійснила періодизацію еволюції індивідуально-авторської лексичної номінації в українській поезії XX ст. (згідно з якою виокремлено вісім часових відтинків), з'ясувала найтиповіші структурні, словотвірні й семантичні ознаки АЛН, створених упродовж визначених хронологічних відрізків. Усе це здійснено не лише внаслідок простих статистичних обчислень, а й за допомогою спеціальної комп'ютерної програми SPSS (застовуванням методів прикладної статистики, зокрема частотного аналізу, який досі зрідка використовують науковці в процесі аналізу одиниць індивідуально-авторської номінації на широкому фактичному матеріалі). Процедура ж кростабуляції для системного дослідження специфіки й закономірностей креативної психолінгвальної діяльності поетів як представників україномовного соціуму на певних етапах його розвитку, зокрема для виявлення загальних тенденцій еволюції індивідуально-авторської номінації в поезії XX ст., в українській неології застосована вперше. Використання методів, про які йде мова, дало змогу підтвердити висунуту робочу гіпотезу про те, що словотворча практика поетів минулого століття безпосередньо залежала від загальних словотвірних тенденцій у мові (і в поетичному мовленні) відповідного періоду та значною мірою детермінована екстралінгвальними чинниками.

Унаслідок частотного аналізу поетичних вокабулярів кожного з поетів, а також представників літературних угруповань загалом

(наприклад, "молодомузівців", футуристів, "неокласиків", поетів-дисидентів 60-х років) дослідниці вдалося встановити "лідерів" у царині словоконструювання. До таких словотворців справедливо віднесено В. Барку, А. Малишка, М. Семенка, П. Тичину, В. Стуса, І. Драча, М. Рильського, Л. Костенко, Ю. Клена, І. Калинця та інших.

За допомогою експериментальної методики і на значному за обсягом фактичному матеріалі Галина Миколаївна встановила, що сплески загальної словотворчості в поезії ХХ століття залежали від актуальності для суспільства певного історичного факту, який стимулював появу АЛН відповідної тематики.

Окремо хочеться позитивно оцінити третій розділ книги – "Лексичні новотвори як експоненти авторської мовно-поетичної картини світу", у якому здійснено системний аналіз АЛН у поетичному лексиконі футуристів, що становить специфічний фрагмент мовно-номінативного простору в українській поезії ХХ ст., виявлено активні процеси в креативній словесній діяльності поетів, суголосні із загальними дериваційними тенденціями епохи.

Галина Миколаївна творчо поєднала лінгвістичний аналіз із літературознавчим, що дало їй змогу зробити ґрунтовні висновки про мовно-поетичний світ українських футуристів. За спостереженнями дослідниці, футуристи, і насамперед М. Семенко, створили велику кількість АЛН лексико-семантичного поля "місто", що було новаторським для поетичного лексикону початку ХХ ст.: *мототрамвай, бензинодим, окав'ярений, омагазинити, ліхтарити, оалеєний* та ін. Домінують також оригінальні найменування динамічних процесуальних ознак денотатів та назви осіб – активних діячів і центральних суб'єктів соціальних змін, активних реформаторів довкілля, що узгоджується з ідейно-естетичними засадами творчості представників українського футуризму (*обатмосферити, губозміцнитись, мертвопетлювати, віолінити, сиренити, осутінити, червоноплямитися; неоміщанин, пролеттурист, літворог* та ін.).

Прагнення до об'єктивності викладу помітне тоді, коли Галина Миколаївна намагається всебічно описати словесне новаторство М. Семенка, яке є різноплановим, але водночас і різновартісним стосовно пошуків ним шляхів та способів збагачення лексикону української поетичної мови. На думку дослідниці, переважна більшість АЛН засвідчує лінгвістичний талант М. Семенка, його непереборне прагнення розширити виражальні можливості мови й цим самим збагатити її в семантичному й формальному аспектах. На значному за обсягом матеріалі майстерно продемонстровано, що плідне лінгвістичне експериментаторство М. Семенка було іншим майстрам слова своєрідним взірцем для творчих пошуків (або й наслідування) в галузі індивідуально-авторської поетичної номінації.

Стосовно четвертого розділу – "Традиції та перспективи лексикографічної інтерпретації авторських лексичних новотворів в українському словникарстві" – то він є вагомим внеском у розвиток сучасного словництва. Як відомо, українська письменницька (авторська) лексикографія – порівняно молода наука. Галина Миколаївна детально представила еволюцію вітчизняного письменницького словництва з другої половини ХХ-го до першого десятиліття ХХІ-го ст., переконливо аргументувала актуальність вичленування на сучасному етапі розвитку поетичної лексикографії самостійної галузі – індивідуально-авторської неографії, предметом лексикографічного опису в яких є авторські лексичні новотвори. Вона науково обґрунтувала типологію словників авторської неологічної лексики. Як відомо, типологія словників – це їхня наукова класифікація, заснована на понятті ідеального словника як зразка, як типу. Довгий час авторські лексичні новотвори залишалися поза увагою лексикографів. На сьогодні індивідуально-авторська неографія репрезентована поодинокими працями, якими є словники неологізмів П. Тичини й М. Рильського Г. М. Колесника (1971; 1975), "Словник поетичної мови Василя Стуса: рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори" Л. В. Оліфіренко (2003). З певністю твердимо, що українське словництво збагатилося цінними й оригінальними працями Галини Миколаївни – "Коротким словником авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття", у якому описано понад 6300 одиниць (2004), та "Словником лексичних новотворів Михайля Семенка", де репрезентовано понад 700 новотворів поета (2006). Новизна й актуальність їх незаперечна, оскільки індивідуально-авторська неографія в сучасному мовознавстві перебуває на стадії становлення.

Наголосимо, що Галина Миколаївна Вокальчук детально опрацювала в рецензованій праці і в інших своїх дослідженнях теоретичні засади лексикографічного опису авторських лексичних новотворів: визначила основні вимоги до фіксації реєстрового слова, розробила систему умовних позначень,

описала основні вимоги до паспортизації новотвору та його хронологічного представлення в лексикографічному джерелі. Принципи словникової фіксації авторських новотворів, які запропонувала авторка, лягли в основу укладених за її безпосередньої участі інших словників авторських лексичних інновацій в українській поезії XX ст., з-поміж яких – "Словник авторських лексичних новотворів Василя Барки" Н. А. Адах (Рівне, 2007; репрезентовано понад 1300 одиниць), "Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини" В. В. Максимчука (Острог, 2007, Острог, 2008), "Словник авторських лексичних новотворів київських неокласиків" Н. В. Гаврилюк (Острог, 2009), "Словник авторських лексичних новотворів Григорія Чубая" О. Б. Тимочко (Рівне, 2006) та ін. Заслуговує схвалення і всілякої підтримки таке новаторське починання дослідниці, як розробка під її керівництвом оригінального довготривалого лексикографічного проекту, що з 2007 року реалізується на кафедрі української філології Національного університету "Острозька академія". У межах проекту, про який ідеться, засновано лексикографічну серію "Українська індивідуально-авторська неографія". Метою цього проекту є підготовка й видання різножанрових словників авторських лексичних новотворів у поезії XX ст. та відповідних неологічних студій в означеній галузі. Так, 2008 року опубліковано перший випуск згаданої серії – "Проблеми й перспективи авторської лексикографії. "Регіональний" словник поетичних неолексем (Рівненщина)"; 2009 року побачив світ другий випуск – "Київські неокласики: словотворчість". Наголосимо, що вперше в українській (та й у слов'янській загалом) лексикографії значним за обсягом фактичним матеріалом (близько 1700 одиниць) репрезентовано одиниці індивідуально-авторської номінації, зафіксовані в поетичних текстах авторів одного регіону. Друге видання цього випуску, виправлене й доповнене (Острог, 2008), рекомендоване Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Другий випуск згаданої серії – "Київські неокласики: словотворчість" – побачив світ нещодавно (Острог, 2009). Отже, усе сказане вище свідчить про утвердження в українській лінгвістиці наукової школи індивідуально-авторської неографії у відродженому осередкові українського шкільництва, а саме – першій у східній Європі вищій школі – славнозвісній Острозькій академії. Про цю освітню оазу говорити багато не треба, вона заявила про себе своїми інтелектуальними здобутками й неординарними традиціями, про які знає світ і якими він замиловується.

Висновки до розділів науково достовірні, переконливі. Вони узагальнюють результати здійсненого дослідження й можуть слугувати робочими тезами для подальшого вивчення АЛН на матеріалі мови творів інших жанрів.

Позитивно оцінюючи книгу, висловимо деякі зауваження (вони, скоріше, для годиться, бо рецензія без зауважень викличе, м'яко кажучи, подив):

1. Доцільним було б, на наш погляд, у процесі дослідження особливостей еволюції індивідуально-авторської номінації в поезії XX ст. на прикладі словотворчої діяльності конкретних авторів (Розділ 2) ширше репрезентувати контекстуальне оточення новотворів, тим паче що в Розділі 1 наголошено на визначальній ролі контексту в з'ясуванні значення інновацій.

2. Не зайвим було б чіткіше й переконливіше сформулювати положення про тісний взаємозв'язок значної кількості авторських новотворів, засвідчених у поезії XX ст., зі словами традиційного словника української поезії та фольклору, що слугували мотиваційною основою для творення інновацій. Доречними в цьому плані були б відповідні ілюстрації з народнопісенних текстів.

3. У процесі аналізу словотворчої практики футуристів варто було б скоротити виклад загальновідомих положень про граматичні особливості узуальних одиниць різних частиномовних класів, оскільки основне завдання полягало в іншому – дослідження власне *авторських* інновацій. Такий підхід уможливив би лаконічніший виклад основного тексту роботи.

4. Доцільно було б звернути більшу увагу на цілеспрямоване дослідження інтертекстуальних зв'язків у словотворчих практиках поетів XX ст., на виявлення найуживаніших різними авторами в різних контекстах тих самих новотворів. Це дало б змогу вирізнити найактуальніші для більшості майстрів слова минулого століття конкретні фрагменти позамовної дійсності, позначувані новими номінативними одиницями. У зв'язку з цим, безумовно, перед дослідницею постала б і проблема ідентифікування першоавторства новотвору (частково Галина Миколаївна її висвітлила в Розділі 1).

Рецензована книга, сподіваємося, – це лише пролог до майбутніх фундаментальних досліджень Галини Миколаївни Вокальчук – вдумливого дослідника і прекрасної людини.

Іван Дичко

СТЕЗЯ М. В. КОСТЕНКА

Рецензія на збірку: Костенко Микола. Стезя: Поезія. – Полтава: Полтавський літератор, 2008. – 120 с.

Микола Васильович Костенко – без сумніву, визначне явище нашої української літератури, критики й публіцистики. Його багата, барвиста мова, широка ерудиція, обізнаність у найрізноманітніших сферах людського буття й наукових знань, аж до конкретних питань фізики, математики, астрономії, гідні подиву та захоплення. Результати багатогранної діяльності цієї творчої людини настільки обширні, що їх у короткому дописі й не обійняти. Наразі зупинюся тільки на поетичній збірці "Стезя", яка вийшла друком минулого року у видавництві "Полтавський літератор" і знову підтвердила зрілість мистецького хисту її автора.

Незважаючи на невеликий обсяг (лише 120 сторінок), книга, тим не менше, розгорнуто висвітлює чітку позицію громадянина, щирого українця, залюбленого в рідний край, мову, пісню, культуру; презентує ліричного героя як суворого викривальника явних і таємних ворогів нашого народу, таврує всяких запроданців, яничар. Епіграфом до збірки, як і до всієї творчості Миколи Васильовича, личили б слова Василя Стефаника: "І все, що я писав, мені боліло".

Особливо бентежать роздуми письменника-патріота в "Поемі безсоння". Він передусім до краю відданий своїй малій батьківщині – райському куточку, де народився і зростав:

І поцілую в лоб Челядну гору,
Де рідні тіні пращурів моїх.

Чари рідної природи – ніби струни, на яких стільки літ виграє його душа:

Не плесо – діамант.
Німію до сльози – колиска Бога!
.....
Тут попрощався з довгою журбою,
У тиші взявши радощі прості.

З цими рядками приходить усвідомлення (або навіть відчуття) тієї незаперечної істини, що вітчизна – невичерпне джерело духовного багатства і душевного здоров'я. Читач, як і автор твору, закохується в природу, в наш многостраждальний і героїчний український степ:

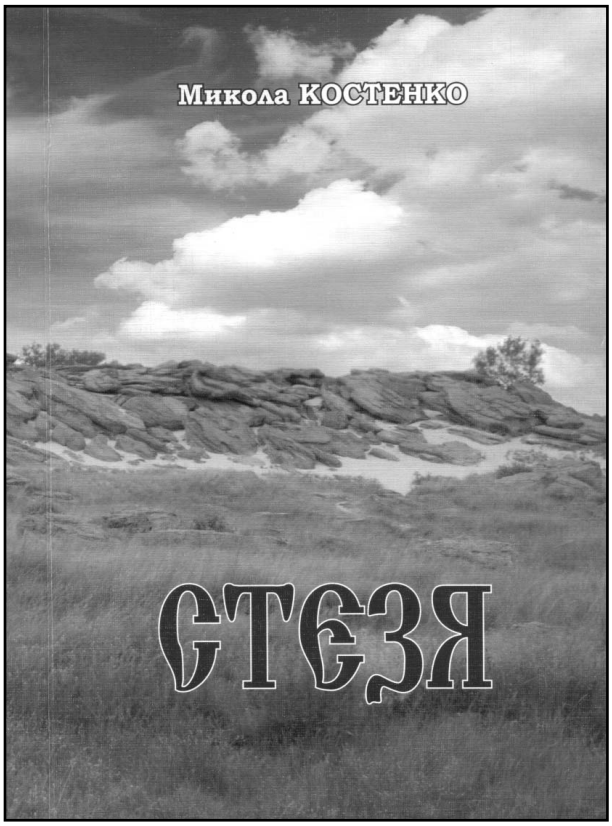

О, як же нам болять козацькі кості...
Той стогін стверезілого Мазепи,
Та Орликова думка пресвята –
До нас розлогим українським степом
На соколиних крилах доліта.
.....
Люблю степи і сліз тут не ховаю,
Шепчу молитви долам і ярам...

Або:

Із стовбуром зливаємося спинами,
А губи промовляють слово Боже,
І Батько-Дуб, безбатченком не спиляний,
Ворушить вусом, на Перуна схожий.

Лірика має велику сповідальну силу, тому все у збірці Миколи Васильовича – з літопису його долі. І перше зауважуємо – він ніколи не ховався від труднощів:

Мені життя орнамент не плело,
Ваги чимало завдавав на плечі.

А спогади про бабусю скрашують далеке голодне дитинство:

Проста, як правда, – що мої слова? –
І в простоті своїй така велична,
Сільська бабуся – матір світова,
Що все спізнала і до всього звична...
("Княгиня роду. Бабусі Харитині у Вирій").

Неодноразово поет звертається до рідної мови – як джерела натхнення, надійної і безвідмовної зброї в битві за виживання нашого народу:

Сотні літ, у безсмертя задивлений,
По світах свою долю прогірклу несу,
Свою мову – із див усіх диво задимлене –
І красу незбагненну – слов'янську красу.

А на Воркуті:

Поглянеш поза містом в далину,
Де сотні тисяч номерів-могилок –
Лише тоді сам зрозумієш силу
Твоєї, мово, – для убивць страшну.

Не зважаючи на цю титанічну силу, якої бояться українофоби, століттями пригнічувана і принижувана, мова потребує тепер нашого захисту:

І дивно на душі: це ж там козацька Січ –
І слава наша, і тяжка руїна...
Народ мовчить! І день мовчить, і ніч.
Чого мовчиш, народе? Мова гине!

На тій-таки Воркуті:

І страшних кладовищ неоглядні поля,
Де немає імен, номери на могилах...
Це некрополь країни-убивці. ГУЛАГ.
.....
Тут загинули майже усі молоді,
Імена їх ніхто не встановлює досі.
.....
Українські поети – в снігах, де Інта,
Воякú і філософи там... І мадонни...
А невдячність до сьогодні бездонна...

Все починалося з чутки (про відомий привид, який бродить Європою), *а збулася – чума.* Повертаючись до причин цієї трагедії нашого народу і у своє голодне дитинство, поет згадує:

Це сорок сьомий. Голод і руїна,
А в школу – треба віршика читать,
Як Сталін любить нашу Україну,
Яка від нього всюди благодать.
Маразм і тлін. І знов до того йдеться.
Чому чужі підручники в ходу?
А в них "вожді" і за мільярди герці,
За глобалізм, який приніс біду.
Округлі і пусті, брехливі фрази,
Нове кріпацтво, на незгодних – мор.
І українська родова зараза:
Украсти все – й податись за бугор.

Поет у відчаї констатує:

Неправда, що коваль ти сам своєї долі —
Розплющать і скують із тебе лемеші
Для оранки чужим на невідомім полі
Упоперек твоїй скаліченій душі.

І що може вдіяти за таких нелюдських обставин людина – коли скрізь тенета павука? Тому:

На кожнім з нас є палене тавро
За підступи і помислів, і вчинків,
Бо ще не вибрів з попелу народ...

З цієї саме причини:

Свої повії і легіонери,
Державний рекет, влада, як чума,
Свої продажні, недолугі пера,
З яких отрута капає сама.
Свій підприємець, що не віда честі,
Свій вітряком прибитий Дон Кіхот,
Свій демократ анархії, нарешті, –
Чи не багато отаких щедрот?

І голосом волаючого в пустелі в пошуках еліти:

Де ж ви тепер, авторитети?
Тут зона, пахани – вожді,
І прокурорський тон газети,
І головний герой – крадій.

Але не приходить Мойсей – скочив прищ недоладний. І тому:

Поріділе, холодне село –
Ще не знаю, чи близько біда.
Але, людоньки, чом так відлюдно?
.....
В гендлярі подались наші лагідні діти,
Потемнішав душею селянський люд.
Над нашими землями серцю мліти,
А вони родять далі іуд!
.....
Смерть витає, не спи, народе! –
Українська душа вмира!..

У відчаї поет хапається за голову:

Мамо рідна! Вкраїно мила!
Як вирвати корінь твоєї біди?

Він знає, як це зробити, знає причину наших бід "у краю, де висиха Дніпро". Влада-маріонетка виконує замовлення чужих держав і міжнародних корпорацій, які не зацікавлені в становленні сильної України, оскільки бояться конкуренції з її боку. Те, що ця влада чинить у нашій країні і з нашим народом, називається керуванням деградацією. Чому багата природним ресурсом і трудовим людом Україна нині така злиденна й розорюється далі? Де наша культура, де книга, пісня? Де хор Вірьовки, де капела бандуристів, де наша національна ментальність у ЗМІ? Немає їх. Вони нищаться тихою сапою і виштовхуються в небуття.

Обов'язок поета – бачити далі і глибше, ніж то бачить проста людина. В умовах підступної глобалізації, нівелювання і знеособлення націй, народів і людської особистості, коли саме існування України та українців під загрозою, поет кличе своїх однодумців:

З тобою ми лишилися людьми
В епоху вседозвільного безсилля.

І про себе з цього приводу:

Народжений під знаком затуманеним,
З колиски не належачи собі,
Я, звіром, свербигузами ограненим,
Кусатимуся довго, далебі.

Але і за цих умов митець-патріот закликає не падати духом, боротися до кінця:

На згарищі душі, сплюндрованої вчора,
З останнього зерна посій прийдешній хліб.

Процитую насамкінець одну фразу з анотації до поетичної збірки "Стезя": "Його вірші заряджені самоповагою, чесним і відвертим поглядом на життя, в них потужний заряд застороги від можливої втрати моральних цінностей, народжених численними поколіннями українців. До них, до цих цінностей, стезею правди слід рішуче повертатися нині. Бо завтра буде вже запізно".

Микола Васильович – визнаний лідер Полтавської літературної общини. Він невтомний, тонкий і умілий вихователь молодих талантів; метр; бард; дбайливий і щирий захисник нашої мови і культури. Користуючись нагодою, хочу привітати його тут також і з 70-річним ювілеєм. Многая літа Вам, дорогий друже! Здоров'я, творчої наснаги і успіхів!

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

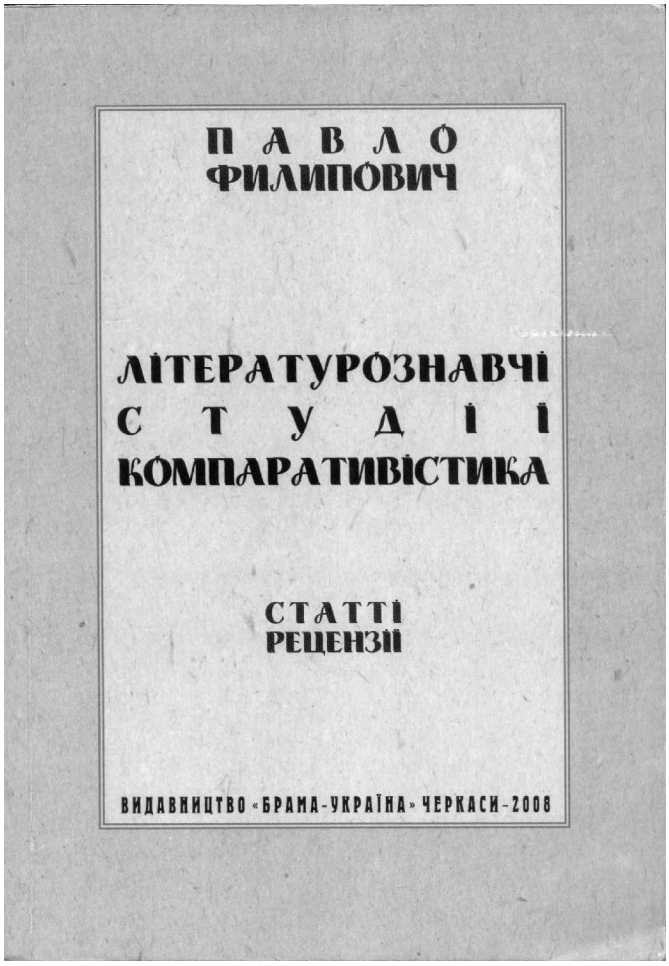

Павло Филипович.
Літературознавчі студії.
Компаративістика

/ Упоряд., автор передмови і приміток В. Поліщук. – Черкаси: Брама–Україна, 2008. – 644 с.

До цього видання включені літературознавчі дослідження талановитого українського поета-неокласика, перекладача і вченого Павла Филиповича (1891–1937), які не входили до раніших видань його праць "Література" (Нью-Йорк – Мельбурн, 1971), "Літературно-критичні статті" (Київ, 1991) і "Шевченкознавчі студії" (Черкаси, 2002). Ці дослідження публікувалися лише в періодичних виданнях чи як передмови до книг конкретних авторів у 1914–1934 роках. Павло Филипович постає у своїх статтях і рецензіях як глибокий і компетентний обсерватор українського і європейського письменства, літературознавець-компаративіст із "неокласичним" поглядом на художнє слово, як один із фундаторів українського літературознавства XX століття.

Видання адресується науковцям, учителям, студентам, широкому колу читачів.

Тетяна Луньова

ВЕСНА ІДЕ, НОВІ ІДЕЇ НЕСЕ: ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКА СТУДЕНТСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ "ПРІОРИТЕТИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА"

(Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 26–27 лютого 2009 року)

Факультет філології та журналістики Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка започаткував неповторну традицію зустрічати весну: цього року вже вдруге в останні дні лютого на факультеті відбулася Всеукраїнська студентська науково-практична конференція "Пріоритети сучасної філології: теорія і практика". Як відзначив у вітальному слові проректор з наукової роботи, доктор фізико-математичних наук, професор В. І. Лагно, "дуже приємно й символічно, що сезон наукових конференцій розпочався саме студентським науковим зібранням".

Конференція мала за мету сприяти активізації студентської науково-дослідницької роботи в царині лінгвістики, літературознавства, перекладознавства та лінгводидактики; сприяти обміну думками та ідеями між студентами різних вишів України; визначити пріоритетні напрямки розвитку сучасної філології, якими найперше цікавиться молодь; сприяти формуванню всеукраїнського наукового філологічного простору; окреслити шляхи інтеграції теоретичних здобутків філології в навчальний процес та майбутню викладацьку й дослідницьку діяльність студентів; стимулювати підвищення рівня студентських наукових робіт.

Відкриття конференції. Вітання учасникам виголошує студдекан факультету філології та журналістики Каріна Соломоненко

Є всі підстави стверджувати, що цієї мети було досягнуто. Так, інтерес до конференції виявили 103 молоді науковці з 17 вишів із різних регіонів України: Донецького національного університету, Запорізького класичного приватного університету, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка, Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету "Львівська політехніка", Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського, Національного університету "Острозька Академія", Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Полтавського інституту економіки і права, Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, Рівненського державного гуманітарного університету, Ужгородського національного університету, Харківського гуманітарного університету "Народна Українська академія", Харківського гуманітарно-педагогічного інс- титуту, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Хмельницького національного університету.

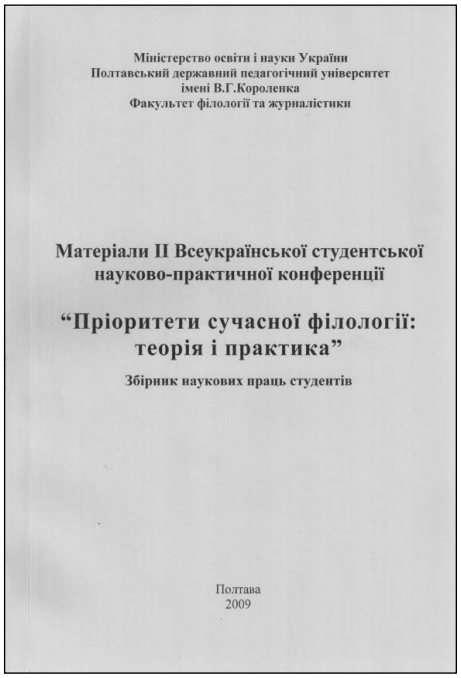
Міністерство освіти і науки України
Полтавський державний педагогічний університет
імені В.Г.Короленка
Факультет філології та журналістики

Матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції

"Пріоритети сучасної філології: теорія і практика"

Збірник наукових праць студентів

Полтава
2009

Широту й насиченість спектру філологічних проблем, які обговорювалися на конференції, яскраво репрезентують назви секцій: "Функціональна лінгвістика", "Концепти та концептуалізація: підходи і перспективи", "Підсумки й перспективи вивчення класичної літературної спадщини", "Актуальні проблеми дискурсу та дослідження художнього, наукового та публіцистичного тексту", "Сучасні проблеми перекладознавства","Актуальні проблеми лексикології і фразеології", "Фонетика, словотвір, граматика та орфографія в сучасному висвітленні", "Дискусійні проблеми осмислення літератури XX–XXI сс.", "Лінгводидактика: теорія і практика".

Наукові розвідки студентів, представлені на конференцію, склали солідний фоліант – видрукуваний збірник матеріалів налічує понад 250 сторінок. Більшість студентських робіт характеризуються справжньою науковою новизною та мають здоровий потенціал перерости в солідні наукові праці.

Багато учасників підготувалися до презентацій за, так би мовити, європейськими стандартами – дібрали роздаткові матеріали чи (і) презентації в PowerPoint. Під час конференції студенти мали змогу не лише виступити з власними доповідями, а й узяти участь в обговоренні представлених досліджень. Особливо приємно відзначити доброзичливість учасників у ставленні один до одного під час дискусій.

Безумовно, два дні конференції осяяли Полтавський педуніверситет живою творчою думкою тих, для кого на шляху до пошуку знань не страшні ні економічні, ні логістичні, ні будь-які інші перепони. Тож сподіваємося, що сонячну весну – 2010 привезуть до Полтавського державного педагогічного університету учасники III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції "Пріоритети сучасної філології: теорія і практика".

Пленарне засідання. Доповідь виголошує студент ПДПУ імені В. Г. Короленка Віктор Бражник

НАШІ АВТОРИ

БАБЕНКО Людмила – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БЕЗОТОСНИЙ Микола – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, соціології і психології Полтавської державної аграрної академії.

БІЛИК Галина – старший викладач кафедри української літератури Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

БРАЇЛКО Юлія – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філологічних дисциплін Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ВИШНЕВСЬКА Галина – кандидат філологічних наук, доцент Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ВОРОНА Петро – кандидат наук державного управління, заступник голови Полтавської обласної ради.

ВУСИК Володимир – поет, член літературної спілки "Славутич", очільник Товариства української мови в м. Кременчуці Полтавської області.

ГАЙДАМАКА Вікторія – вчитель української мови та літератури вищої категорії, вчитель-методист Полтавської ЗОШ № 20.

ГЕНЕРАЛЮК Леся – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, мистецтвознавець.

ГОРЛИЦЯ Дар'я (Людмила Ларіонова) – поетеса, перекладачка, гуморист. Член Полтавської спілки літераторів.

ГРИГОРЕНКО Ірина – аспірантка, викладач кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ДАВИДЕНКО Валентина – поетеса, журналіст, художник. Член Національної спілки письменників України, Національної спілки журналістів України, Заслужений журналіст України.

ДЕНИСКІНА Ганна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ДИЧКО Іван – кандидат фізико-математичних наук, поет, критик, член Полтавської спілки літераторів.

КОРНЄВА Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавство та журналістики Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

КУШНІРОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ЛЕВЧЕНКО Катерина – магістрантка факультету філології та журналістики Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, член мистецького центру "Заспів".

ЛУНЬОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

МАЙФЕТ Григорій (1903–1975) – український літературознавець і критик, репресований за сталінщини.

МАЦАПУРА Валентина – доктор філологічних наук, професор кафедри зарубіжної літератури Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ОГОЛЕВЕЦЬ Анна – кандидат філологічних наук, мовознавець (м. Полтава).

ОРЛОВА Ольга – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

ПРОКОПОВИЧ Теофан (1677–1736) – український і російський церковний і громадський діяч, учений, педагог, драматург, поет, перекладач, публіцист.

РАДЬКО Петро – кандидат історичних наук, доцент кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

РЕВЕГУК Віктор – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

САЛЬНІКОВА Оксана – завідувач відділу охорони культурної спадщини Державного історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви".

СВАЛОВА Марина – аспірантка кафедри історії журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

СКРОБУТ Богдан – поет, живе в Полтаві.

СОЛОГУБ Любов – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Микола – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови, ректор Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СТЕПАНЕНКО Ніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

СУЛИМА Микола – доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

ТАНАНА Раїса – завідувач відділу Шевченківського національного заповідника, заслужений працівник культури України (м. Канів).

ТИТАРЕНКО Григорій – краєзнавець (м. Полтава).

ТКАЧЕНКО Тетяна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

ЧЕРНОВ Анатолій – краєзнавець, голова Спілки екскурсоводів Полтавщини.

ШЕБЕЛІСТ Сергій – аспірант кафедри історії журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ШЕНДРИК Людмила – заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника "Поле Полтавської битви".

ШКУРКА Михайло – кандидат економічних наук, мистецтвознавець (м. Київ).

ШУМЕЙКІНА Алла – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології РВНЗ "Кримський гуманітарний університет" (м. Ялта).

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. До друку беремо статті, підготовлені відповідно до вимог ВАК України від 2008 року (Бюлетень ВАК України. – 2008. – № 4).

2. Редакційна рада розглядає рукописи обсягом до 20 000 друкованих знаків (0,5 авт. арк.).

3. Рукописи додатково рецензуються. Статті можуть бути відхилені або повернуті авторам для доопрацювання, якщо вони не відповідають концепції видання та сучасним вимогам щодо оформлення.

4. Рукописи до рубрик "Мовознавство", "Літературознавство", "Сторінки історії" повинні містити ключові слова й анотацію українською, англійською, російською мовами (відповідно перекладається і назва статті, прізвище автора), індекс УДК. Статті аспірантів до цих рубрик мусять супроводжуватися рецензією доктора наук.

5. На окремій сторінці подаються відомості про автора: прізвище, ім'я по батькові, науковий ступінь і звання, місце роботи й посада, галузь наукових інтересів, адреса, телефон. До рубрик "Поезія", "Проза", "Драматургія" дописувачі подають коротку інформацію про себе як митця, фотокартку.

6. Матеріали подаються на диску CD-R/RW у вигляді документа формату *.doc, *.txt з роздрукованим ідентичним примірником на папері формату А-4 (кегль – 14, міжрядковий інтервал –1,5; поля: ліве – 2,5 см, праве – 2 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2,5 см; шрифт – Times New Roman). Графічні об'єкти чи малюнки – у форматі *.cdr, *.eps (CMYK, GRAYSCALE), фото – у форматі *.tiff, *.jpeg (CMYK, 300 dpi). Нумерація сторінок обов'язкова. Рукописи не повинні містити граматичних помилок.

7. Матеріали публікуються на кошти авторів. Вартість однієї сторінки друкованого тексту в оригіналі рукопису – 15 грн. Статті докторів наук публікуємо безкоштовно. Редакційна рада окремо розглядає можливість безкоштовного публікування інших матеріалів.

8. У роздрібну торгівлю видання не надходить.